

Samuli Paulaharju
HÄRMÄN
AUKKEILTA

W. S. O. Y.

HÄRMÄN AUKEILTA

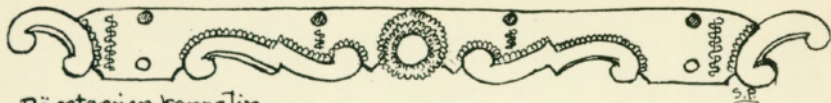
Samuli Paulaharju

HÄRMÄN
PUKEILTA

PORVOO * HELSINKI
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

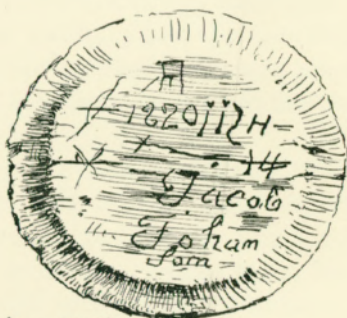
WERNER SÖDERSTRÖM
OSAKEYHTIÖN SYVÄPAINOSSA
PORVOOSSA 1932

Päretorien kannalin
 Hekinäisten taakoon tekemä
 Hirvelä

SISÄLLYS.

Alkusanat	7	Itikoota paimentamas	187
Härmän aukiolla	9	Verhat	203
Asutusta	16	Köhkörö vonkuu	219
Kummajaasia	25	Hevoosella vain	227
Härmäläinen taloo	33	Hyppypaikalla	240
Kylä	55	Kruunuhäät	254
Seppä	74	Härmän veri	286
Trenki ja piika	84	Härmän laulu	321
Haltijaväkiä	99	Körttiläisiä	337
Ruaka ja juama	111	Älläntikun ääres	363
Rukihiset rintapellot	132	Juhlia	374
Kyröt savuaa	146	Lisäyksiä ja selityksiä	391
Luhralla	159	Kertoja	401
Isoo-leikkoo ja kökkiä	177		

Erikun Maijan
 vanhan pöytä-
 talterikin pohja

Lukukunhittettä

Alkujana

Särmän nimi on tuttu yli Suomen. Härmän veri, Härmän puukko, Härmän häjyt, Isoo-Antti, Rannanjärvi, Anssin Jukka, hurjat laulut... kaikki ovat samaa Härmää muun suomalaisen käsityksessä. Niinkuin ovatkin. Mutta on Härmä paljon muutakin.

Tuli matka Härmän suurille aukeille. »Vaasan Jaakkoo», maitteri J. O. Ikola, oikea härmäläinen, antoi alkusysäyksen, kirjoittaen ja kehoittaen Perä-Pohjan kiertäjää lähtemään kerran Etelä-Pohjan lakeuksillekin, mihin vain, entistä etsimään. Härmällä oli hyvä häjyjen maine, oli siellä jo entisvuosina pari kertaa käväisty, käyty itse Isoo-Antin luona sekä vähän muutenkin nähty maata ja kansaa, kytösavua ja turpeenkäryä. Näinpä siis Härmä veti ja vei.

Kolmena kesänä — 1929, 1930, 1931 — sekä pari kertaa talvellakin täytyi härmäläisiä haastatella, kuvata ja piirrellä. Ja täällä aukeni taas uusi maa ja kansa, suuri luhtien ja lakeuksien maa sekä lakeuden ja kytömaiden tumma kansa, ylpeä, pystypäinen, jylykkä ja rehti maanraataaja, tummanharmaa heränneittenkin seura. Tätä maata ja sen kansaa vanhoine tapoineen ja oloineen olen koettanut kirjassani esitellä.

Härmän vanhoille paapoille ja mummille, 90-vuotiaasta Huhtamäen Juhasta alkaen, sekä monille nuoremmillekin, saan kirjani tiedoista olla kiittollinen. Aina olivat kertojani valmiina »toimittamahan asioota» paperille pantavaksi, vaikka monta kertaa yhä uudestaan ja uudestaan kävin heitä kyselyilläni vaivaamassa. Mutta kertojien satalukuisesta joukosta on moni jo kiitoksen saavuttamattomissa, Tuonen tuvilla — Liinamaan 90-vuotias Lissu sekä vielä vanhempi

Lammin Juha, Hakalan Iisakki, Korpelan Matti, Kankahanpään Jussi, Keskisen Maija, Perämäen Elias ja Härmän helapäiden mestari, Johannes Rannanjärvi . . . Kiitollinen saan olla myös kaikille, jotka olivat, kuka milläkin lailla, avullisina keräystyötä toimittaessani, satalukuinen heidänkin parvensa, ja varsinkin saan kiittäen mainita heitä, jotka meidät ottivat majoihinsa.

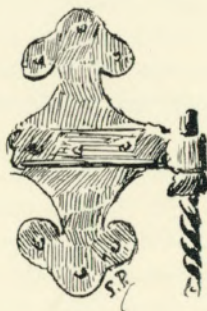
Mutta suurimmat kiitokset on sanottava maisteri J.O. Ikolalle, joka asian pani alkuun, sekä sitten aina on ollut varsin aulis antamaan monenlaista apuaan ynnä ystävällisiä ohjeitaan, jopa lopuksi on lukenut käsikirjoitukseni tehden varteen otettavia huomautuksia.

Työtoverinani vanhoja puhuttelemassa on ollut täällä Härmänkin aukeilla vaimoni, Jenny Paulaharju, sekä piirtäjäapulaisena tyttäreni, Paula Paulaharju.

Lukujen otsakirjoitukset on mukailtu entisten härmäläisten »kriivarien», Mikki Hillin, Kuustaa Kurkimäen ym. kirjoittamista asiakirjoista sekä muista papereista. Alkukirjaimet on jäljennetty kirkonmaan ristien hautakirjoituksista, vanhojen härmäläisten maalarien käsialoista. Lukujen alkuvärssyt taas ovat vanhojen itseoppineiden Härmän ukkojen — jonkun mummankin — kirjoittamia, ja useimmat ovat härmäläisiä sananlaskuja, sananparsia sekä vanhoja lauluja, kolme, neljä — Rukihiset rintapellot, Kyröt savuaa, Luhralla, Isoleikkoo — on jäljennetty Juha Mäki-Kleemolan vanhasta muistiinpano-almanakasta.

Oulussa helmikuulla 1932.

Samuli Paulaharju.

Kamarinoven sarana.
Haapajärvi

Härmän lakeutta
Hosoolan kallioilta katjottuna.

S.P.

Härmän Aukiolla

Täivasten Täivaat ovat Herran
mutta maan on hän
ihmisten lapsille antanut

Korkeana kaartuu taivaan kumu, ja laajana aukeaa suuri lakeus sen alla. Kaukana ovat maan ääret ja kaukana taivaan ranta. Metsä lakeuden laitamilla painuu kovin matalaksi, ja kauimmaisat, Löyhingin takaiset nevämmäniköt vaipuvat mantereen tasalle. Maansini ja täivaansini siellä yhtyvät, vain tumma viiru väikkyy niiden vaiheilla. Etäiset reunametsät verhoutuvat autereen haljakkaan, Kauhavan laita sinertää, ja kaukana taivaan rannalla siintää Simpsjön sininen köyry.

Tämä on Härmän suurta aukeaa katsottuna Kauhavalle ja La-

Alahärmän lakeutta Kotoluhran mäeltä katsottuna.

pualle käsin Kankahan kyliltä tai Kosoolan kallioilta taikka Kotoluhran mäeltä ja Liinamaan jokitöyrältä Alahärmän rajoilla.

Tämä on maa, joka härmäläiselle on annettu perinnöksi, iankaikkisen yksitoikkoinen jokilavea, suora ja mutkaton kuin merenselkä. Mutta siinä on kaikkea, mitä härmäläinen kaipaa: maata ja taivasta sekä sinistävää kaukametsää, harmaata latoa ja punaista taloa, tummaa peltoa tuolla, mustaa kytömaata täällä ja kaikkein enimmäin rehevää luhtaa. Siinä on maanaukeata möyriä härmäläisen ja puskea jumalantuulen, on myös korkeata taivasta liikkua pilven ja päivän.

Pilvet ajelehtivat taivaankumulla sinne ja tänne, ja aurinko ajaa ylpeästi halki avaruuden. Kerta kerralta joka päivä ajan ehtooseen asti. Jo varhain aamulla se nousee koillisen koitosta, ja vasta myöhään illalla se painuu lännen punertavaan ruskoon. Ja halki koko aukeaman puskeutuu suuri joki heitellen lukemattomia mutkia. Verkalleen se vierii, hiljaa ja tasaisesti, niinkuin on tasainen sen taluttajakin. Iankaikkisesti lienee sekkin ollut liikkeellä, ja yhä

Lapuanjokea Karkajuksen luona. Metsä ulottuu rantaan asti.

edelleen sen pitää vaeltaa yöt päivät ja olla suuren tasamaan ainainen matkamiehenä. Kaukaa yliperiltä se tulee, aina Suomenselän vieriltä, missä ei ole muuta kuin metsäisiä mäkiä ja kukkuloita ja isoja järviä sekä metsäperäläisten ahertamia pieniä peltoja, mutta ei ainoatakaan tällaista jumalanluomaa lakeutta.

Lapuan on joki, vaikka Alavudella ovat sen alkujuurat ja kulku kiertyy Kuurtaneen entisten tervaperien kautta. Laaja Lapua on näiden maiden vanha valtamies — Isonkyrön jälkeen — ja Lapuan nimissä on iso jokikin pantu ajamaan latuaan. Yliperillä pitkämatkainen maanvaeltaja on kyllä nähnyt köyhyyttäkin ja ahtautta sekä karua leipämaata, mutta täällä Lapuan vanhoilla viljakentillä joki saa jo ajella rikkaitten isäntien rinnalla ja kustutella rukiisia rantatörmii. On täällä jo aukeutta ja asumakenttää kokonaiselle suurkylälle, olipa kerran kyliksi tappelukenttääkin kahdelle sotajoukole, silloin kun Adlercreutz pani toimeen suuren Lapuan päivän ja antoi ryssille kiukkuisen selkäsaunan. Mutta vielä avarammat

Naarasluamaa Jaakkoolan luona.

maat ovat alempana, Lapuan *Alajoen* laajat lakeat, samat aukeat, jotka on härmäläisellekin pyhitetty. Nämä ulottuvat yhtämittäisinä kymmenin pitkin virstoin Liinamaahan asti sekä leveyttään kaukaa Kauhavan kyliltä aina Kosoolan kalliovierille.

Lapuanjoen ajama lakeus on miltei loputon. Liinamaan kyntömies saa saviselta jokitörmältään, samoin Kotoluhran ukko kotomäeltään vuoroin katsella eteläpuolen puutonta jokilaveaa Lapuaa kohden, vuoroin taas kääntää katseensa pohjoiseen päin, missä avautuu toinen härmäläisten repäisemä suurlakea. Liinamaan alta, vanhan kuulun Haapakrouvin vieriltä, missä ennen läikkyi pienoinen Haapajärvi, lähtee alahärmäläisten aukea seurailemaan jokivartta. Mutkitellen joki painuu merta kohden, laajat luhtarannat ja leveät leipävainiot vaeltavat sen matkassa, milloin avautuen mahtaviksi kytömaiksi, Kurjenluhriksi ja Vuasnevoiksi, milloin ahtautuen rukiisiksi rantapelloiksi, jotka puolelta ja toiselta kaltevina viertävät kohti virranväylää, vielä viimeksi Köykkärin kylillä, kunnes Karkajuksessa, Jepuan ruotsalaisrajoilla, metsä molemmin puolin jokea puskeutuu rantaan saakka.

Ekoluamaa Ekoolan kohdalla.

Suuri joki, vanha korprien kiertäjä, on johtomiehenä ohjailnut härmäläistä oikeille kotikentilleen, ja jokirannat ovat ensiksi auenneet ihmisen asuttaviksi. Mutta pääväylään laskee sivusta lukuisia pikkujokia, härmäläisten *luamia*, jotka samoin kuin iso virta, ovat olleet mukana lakeuksia rysmättäessä. Luomien rantoja raivaten jokivarren mies nousi *larvamaihin* ja kohtasi siellä tavattomia takanevoja, rämäköitä ja vetisiä korpimaita. Niistä saattoi repäistä uutta peltoa, luhtaa ja kytöä sekä talonpaikkaa. Ja suureen valta-aukeaan liittyi pitkin luomien juoksua isoja takalakeuksia, jotka kylineen ja kaikkineen ovat samaa suurta ja tasaista Härmää. *Kosoolanluama* kuljetti aina Luomanperille ja Prännin kulmille, *Ikoolanluama* Haapojalle, Hirvelään ja Vesiluomalle, *Naarasluama*, *Kello-*, *Koukku-* ja *Kurkiluamineen* ajoi omat aukeansa aina Saarinevaa ja Airassaaren perukoita myöten. Alahärmän aukeoihin taas yhtyivät *Paskaluaman*, *Pesoolanluaman*, *Kojoolan-*, *Tomperin-* ja *Tollonluaman* rantamaat sekä pitkän *Ekoluaman* varret. Satoja mutkia heitellen luomat ujuttelivat korprien lävitse rakennellen vetisiä aromaita. Mutta härmäläiselle ne olivat mielimaita.

Jumala, joki ja härmäläinen ovat yksin miehin olleet Härmän lakeutta luomassa. Kolme kovaa siinä on ollut toimessa, ja näinpä on syntynytkin mahtava maanlavea. Ja tämä sinistävä autereinen aukea on härmäläisen pyhä maa, ja jäyhä harvasanainen raataja on puolestaan yksioikoisen lakeuden mielimies sekä oikea rintaperillinen. Ja nämä kaksi ovat yhtä. Molemmat ymmärtävät ja rakastavat toisiansa. Härmäläinen puskee kaiken väkensä maaemään, ja tämä taas vuorostaan työntää minkä jaksaa miehelleen elatusta. Ilmaiseksi lakeus ei ketään elätä, eikä härmäläinen ilmanantia kerjääkään. Sen hän suo, minkä toinen vaatii: voimansa ja väkensä. Aina kerta kerralta, viikko viikolta, vuodesta vuoteen hän aamuisin astelee aavalle työmaalleen ja päivän mentyä sieltä uupuneena palaa. Mutta tyytyväisenä mies sitten illalla ison pöydän ääressä murtaa omaa ruisleipäänsä. Maa on ottanut, mutta maa jälleen antaakin: selvän leivän ja tyytyväisen mielen. Maan kautta kiertää lakeuksien miehen koko elämän kulku.

Hyvillä mielin, äänetönnä ja hartaana aukean maan isäntä lepöpäivänä käyskentelee viljapeltonsa pyörtänoilla ja kytömaillaan tarkastellen taivasta ja katsellen kättensä töitä. Seisahtuu käyskentelijä vielä kotiveräjälle, käännähtää ja tyytyväisenä katselee yli aavojen sinertävien vainioiden. Siinä on viljamaata ja luhtaa niin, etteivät suinkaan seinät tunnu, ja jumalanilmaa niin, ettei ainakaan henkeä ahdista. Siinä sinertää maanavaruuksia, siinä aaltoilee heinä ja jumalanvilja sekä tuoksuu imiäinen, ja siitä nousee miehen eväs. Lakeuksien isäntä luottaa maahansa ja luottaa taivaan Isäntään, joka on hyvän osan hänelle antanut ja siunaa hänen kättensä työt.

Rannattomien aavojen asukas ei ole luotu ahtaan metsärotkon piileskelijäksi, eikä kaivelemaan karuja mäkirintoja eikä järviä kiertelemään. Hän on aukean maan itsetietoinen pystypäinen kyntäjä, joka ajaa syvät ja suorat vakonsa ja tahtoo aina omalla konnullaan liikkua omana isäntänään. Ja kotikartanoltaan sekä kylänraitilta hän haluaa katsella kauemmas kuin vain vainion aidan taakse.

Suuri lakeus on härmäläisen oikea kotomaa.

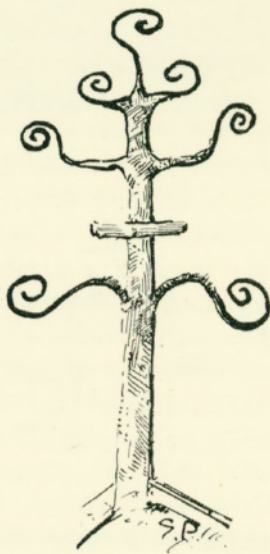
Lopulta tämä suuri kotomaa ottaa asukkaansa kokonaan. Maa vetää puoleensa yhä hartaammin, ja pyhä kirkonpelto metsäisellä saarekkeella saa viimein kätkeä hänet helmaansa. Maan raataja pääsee levolle ja saa muuttua samaksi pyhäksi maaksi, jota hän koko elämänsä on myyrtänyt ja jota hänen isänsä ja esi-isänsä ovat myyr-

täneet ja joka on hänelle ja hänen isilleen antanut jokapäiväisen leivän. Ja kirkonpaimen heittää maanmullat hänen päälleen todistaen:

»Maasta olet sinä tullut
ja maaksi olet jälleen tuleval!»

Ja suuri, rakas lakeus, joka hänenkin aherruksestaan on elona lainehtinut, lainehtii yhä kauniimmin kasvavalle polvelle, kunnes taas sen vuoro on käydä kirkkotarhaan.

Mutta lakeus pysyy yhä suurena ja kauniina.

Aitanharjan rautainen
kruunu. Pöyhönen

Haapajärven
jätelammikoita

Azutus

*Kodina siittä kankuu
jokina asuthan*

So satoja vuosia härmäläinen on isännöinyt alavilla jokirannoillaan.

Mutta muinaisina aikoina härmäläisten kotimaa oli mustana korpena. Suuret rimpiset nevat vain pohottivat aukeina synkkien metsien meressä, ja rumat rämäköt puskiivat räkämäntyä. Mustana kuin manalanvirta joki ujutteli korven ryteiköissä, ja tummat luomat luikertelivat kylmissä päivännäkemättömissä metsänkomeroissa. Monesti ne päivää paeten työntyivät pimeään maankengän alle piileskellen siellä pitkät matkat. Koko korpi oli matalaa, mustaa ja pakanallista. Siellä täällä vain jokin

tasamaata korkeampi kallio ja mäki kohosi taikka kaartui kuiva mäntyinen kangas. Mutta nämäkin olivat pahojen pesiä. Kallioissa möykkäsi vuorenpaikkoja, huistattarit nahisivat mäkipaikoissa, ja tummissa petäjikoissa kulkea vauhotti itse piru.

Liikkui synkissä korpimaissa kaikenlaista metsänelukkaa, isoja ja pientä. Saattoi susi juosta jolkotella, saattoi karhu tassuttaa, saattoipa joskus tassutella lapinäijäkin, samanlainen kastamaton karvaturkkinen pakana kuin muutkin korvenkiertäjät. Kaksin jaloin kuin kontio se käydä kääpersi ja rakenteli lapinraunioita nevensaarille. Laajalta Lappajärveltään lapinkempura lienee käpsytelty, asustellut *Haarusjärvenkin Kalmookankahalla* pyydystellen peuraa ja kalaa ja taas hiipinyt pohjoiseen korpimaahan.

Mutta metsien takana, etelän puolessa, suuren *Kyröönjoen* juoksulla oli jo kauan aikaa röykännyt kristitty *Isonkyröön* mies. Korpirannalleen *kyröläinen* oli kamaloista kallionjärkeleistä kasannut suuren, harmaan ristinkirkon ja kopsinut ihmisenasumuksia pitkin virranvartta. Isonkyrön tumma mies ei kyllä pelännyt mustia erämaita, vaikk'ei niihin kirkonkello kuulunutkaan. Painui ukko kaukaisiin metsiin pyytöretkille, viipyi siellä sitten jo tervaa polttamassa, ja lopulta moni jäyhä kivikirkon kävijä jäi metsien asuma-mieheksi.

Lapuanjoenkin juoksulle kyröläinen osasi ja korventeli siellä tervaa kymmenillä kankailla pitkin metsiä. Moni Lapuan talo on rakennettu vanhojen kyröläisten tervanpolttosijoille, ja monen talon ensi isäntänä on astuskellut Isonkyrön tervakontio. Osui Kyrön ukko Härmänkin rannoille, ja lapualainen vielä useammin. Lapuan miesten tervaretket ulottuivat — paitsi ylimaihin Suomenselän vierteille — alaskäsin aina Jepuan ruotsalaisrajoille.

Pitkin Härmän maita ja metsiä on lukemattomia ikivanhoja tervanpolttosijoja, jo aikoja edesmenneitten miesten ahertamia. Kyröläisten kerrotaan korvennelleen Ylihärmän Keskikylän tienoilla, Keski-Kaapoon entisen tuulimyllyn paikalla, samoin myös Alahärmän Viitalan kankaalla. Lapualaisten tervakumpuja taas tiedetään olevan Alahärmän Pesoolan luomatöyrissä sekä kylässä että kylän takalistoilla, lapualainen on Kunnarin talotörmällä tervaa töristänyt, samoin Porrenmäellä ja Piriin kankaalla, ja Lapuan tervakoura lienee ryskännyt monessa muussakin rumassa korvessa, vaikk'ei sitä enää jakseta muistaa. Mattilan ja Knuutilan mailla on

Seppälän piiluja.

vanhoja tuntemattomien tervakumpuja, samoin Huhtamäen ja Vakkurin erämaissa. Mutta Alahärmän ja Korttesjärven rajoilla, Perkiönmäen suurissa sydänmaissa kuuhkailivat ja möykkäsivät *Piatarosaaren hurrit* ja *vööriläiset*, ja samat ukot lienevät aikoinaan savustelleet Köykkärin luomatörmässä, josta vieläkin, kun vanhaa hautapakkaa hakataan kuokalla, nousee oikein jyristen haudan-sittoja.

Mutta pohjaksui tänne joskus oikein pitkämatkainenkin maan-kiertäjä etsien kotosijaa.

Saupui kerran kaukamailta *Kovaasimen* ukko, tulla rujaten aina Laukaasta asti, ukko edellä talutellen hevoskopukkaa, akka perässä lehmänkantturaa kuljettaen. Lapuan alalaidoille, kahden luoma-haaran lähimaille Kovaasimen pätinäkunta pysähtyi, ukko sitoen elukkansa puuhun, akka tehden samoin, ja sitten ruvettiin talon töihin. Ukko teki tuvan, akkakin oli apuna, ja metsäkömmänä saatiin pystyyn vetelien nevojen väliselle petäjasaarekkeelle. Kovaasimen metsäkörrin nelikyynäräinen tupamökki oli suuren ja komean *Kankahankylän* alkumökki, samoin kuin itse äijä Kovaasin oli *Kankahankylän* alkuäijä. Nykyisen Keskikankahan lähimailla oli tämä kylän esikoismökki ollut.

Kovaasimen kööri oli kova äijä. Lapualaiset olivat jo heinämaikseen vallanneet jokivartta pääkylältään alaspäin kymmenin virstoin aina Haapajärvelle asti ja alemmaksikin, jopa merkinneet luhtamaikseen luomienvarsia. Mutta Kovaasimen ukkokin tahtoi ottaa

osansa, valitsi maita ja lähti jalkaisin astua roikkimaan Pohjan peräitse Ruotsiin puhuttelevaan itseään kuningasta. Teki äijä kohta toisenkin matkan samoja tiettömiä saloja pitkin, tekipä muoreineen vielä retken kolmannenkin. Ja akka oli hyvänä apuna. Kun ukko Kovaasin pyyteli Holkerin herraa puolestaan puhujaksi, eikä tämä oikein kallistanut korvaansa asialle, akka Kovaasin kiukkuisesti koputti keppiänsä lattiaan ja päkitti:

»Jos sin' oot herra Holkeri,
niin mull' on lehmä Solkeri,
ja pannahan se palkaksil!»

Holkeri hyvästyí, ja Kovaasimen uupumaton ukko sai hankituksi kovat kirjat. Kahdettatoistaosaa vaille manttaalin sanotaan äijän nimiin merkityn niin lujasti että pysyi.

Ja kova ukko kaatoi korpea, teki luhtaa, möyri peltoakin ja kyntää torrikoí puusaharalla sekä karhosi puisella ákeellä.

Kun sitten äijän jälkipolvien kesken ruvettiin osittelevaan paapan hankkimaa mantua, oli sitä niin leveästi, että kuudestoistaosan talolle voitiin merkitä sata tynnyrinalaa. Siinä oli metsää ja luhtaa, peltoa ja nevaa, karjanvalliá ja kaikkia, mitä hyvä Kankahankylä kaipasi maallista toimeentuloansa varten.

Niinkuin Kovaasimen ukko tuli ja möyri mustaa korpírantaa, niin tuli muitakin ja rupesi ryskimään metsässä, toinen siellä, toinen täällä, kuka tervamiehenä, kuka maanmöyrynä. Korpea kyllä oli, vaikka se metsäláisten mielestä tuntui ahtaalta. Kun Köykkärin niemelle, luomansuuhun joku kórri rötisti metsäsaunan ja rupesi siinä asustamaan, niin jo tulla kellelteelele tuoreita lastuja jokea myöten alas. Saunanisántä láhtee kuuhoilemaan, »kuka tás tukkii niin liki kraniksi», ja löytää uuden tupamökin Lapualta. Mutta láhtee lastu laskettelevaan Köykkärinkin saunarannasta, ja kohta tulla köykyyttää toinen kórilás alhaalta, Jepualta käsín, kapistamaan pois Köykkärin ukkoa. Mutta tämä ei ole kuulevinaan vieraan outoa mökinää, tappaa kóristää vain pássiá saunakómmänässään, ja naapuri láhtee matkaansa manaten:

»Siälä vain köykáthän lammasta.»

Eikä siitä sen enempää. *Köykkärin* nimen saunatórmä vain saa, kórri pysyy paikoillaan ja tekee Köykkäristä ison talon, ja »Keuckarina» pappi panee sen papereihinsa.

Lastun nähtyään lähtee vanhan *Kojoolan*kin alkuaijä, jonka sano-
taan tulleen Pohjan puolesta, etsimään lähimmäistään, löytää hänet
Lahren paikalta ja rupeaa ylpeilemään, että »liika likillen sin' oot
tullu!»

Laskettelee yhä vain lastuja pitkin verkkaista jokea, ja ihmisen-
pesiä nousee autioille rannoille... Porren jokitörmälle asettuu
kaksi vanhaa tytärtä, ja siitä saa alkunsa suuri *Porren* talo. Tyttäret
asua rytistävät, saavat miehen ja jatkavat sukua, ja kohta Porri on
niin kuulu suuresta voita tuottavasta kirjusta, että kautta maa-
kunnan mainitaan:

»Porren kirnu, Kyröön pelto,
Limingan niitty ja Kemin kalavesi.»

Tulepa taas ukko ja akka rantoja rähjäten ja kotopaikkaa etsien.
Sattuvat he Nukalan törmälle, jossa uupunut akka mätkähtää mät-
tälle maata ja sanoo:

»Tuas ma häntä nyt nukahran.»

Siihen sitten talo nousee, ja taloa ruvetaan sanomaan *Nukalaksi*.
Mutta Nukalan yläpuolelle, joenrannalle tulee ukko jostakin etelästä
päin, tekee mökin, jonka nimeksi kirjoihin pannaan *Birilindu*, ja
siitä nousee iso *Piriin* talo.

Jopa kerran taaskin on ukko ja akka korpea kiertämässä, ja hyvä
kotopaikka pitäisi heillekin löytyä. Ukko on Vähästäkyröstä ja
akka Kuurtaneelta, mutta Ylihärmän metsämaihin he painuvat.
Sieltä Kelloluoman tienoilta löytyykin mieluinen maa, ja kohta nou-
see koti pienen järven takarannalle, ja talon nimi on *Järvi*. Mutta on
talossa väätyri poika, joka manaa vedennoutomatkaa kovin pit-
käksi ja tahtoo talon siirrettäväksi järven toiselle rannalle. Talo siir-
retäänkin, mutta pian taas poika-väätyri rupeaa tahtomaan, että
talo pitää muuttaa jälleen takarannalle, koska käsiä kovin palelee
pitkällä sonnanajomatalla. Mutta vanha vaari kirmaantuu:

»Oot yhren reisun jo narrannut mun muuttamhan, mutta nyt taloo
saa olla amenpäivästä amenpäivhän tällä puolen ja pellot tualla
puolen.»

Ja vielä kerran nähdään ukko ja akka maata vaeltamassa. Käydä
köykyttävät he kylmään korpeen, nousevat pitkin Kurkiluoman
rääsyistä rantaa ja rakentavat kotopöksänsä luoman rannalle. Ja
siitä kohoaa viimein *Kurkiluoman* iso metsätalo.

Unkurin talo Lapuan ja Ylistaron rajoilta.

Näin työntyy talontekijää metsiinkin luomien rannoille, ja synkät korpimaat aukenevat. Ylihärmän Luomanperälle painelee ukko Lapualta ja tekee *Unkurin* uudismökin, Alahärmän *Huhtamäkeen* astelee *Kuurilaanen* ruveten talon tekoon, ja itämetsiin Jepuan rajoille mennä köpöttelee *Pelkka-Jussi* antaen alun *Pelkkalan* peräkylälle.

Jopa taas sitten kerran menee mies akkoineen metsään, ja kontti vain katsoo kotikylää kohden. Astelevat he vetelien Larvanevojen taakse Kortesjärven suuria rajakorpia aukomaan ja asettuvat *Perkiönmäelle*, samalle haavikkotöryllylle, johon entisaikoina muuan lammaslehtiä leikkova Pietarsaaren akka oli hajonnut jättäen vain perkiöimet perämetsiin. Voltin kyliltä mies on, *Erkki Malmiksi* häntä mainitaan, ja nelinurkkaisen kurjan tönön hän mäelle kopsii. Akka sitten paistaa leipänsä ulkona, isolle kivelle muuratussa uunissa, ja ukko kantaa keikuttaa selkälaipioillaan Pietarsaaresta asti ensimmäiset pellonsiemenet kuokoksiinsa. Mutta kun tulee Ruotsin ja ryssän välinen sota, pitää Malmin Erkinkin lähteä tappelemaan kotimökkinsä puolesta. Juuttaalla mies rymyää, ja voitto saadaan, vaikka ryssä ampuu niin ruokottomasti, että Ruotsin kuninkaan pääluu pamahtaa halki, ja on se rautavyöllä vannehdittava. Joutuu tappelumies taas kotiinsa, ja kohta jälleen kuokka rupeaa heilumaan. Mutta metsämäen alapäähän on tullut toinenkin asujain — Kortesjärveltä lienee lähtenyt — tehnyt mökkirievun ja räpäinyt akkunan alle peltopahasen ja sitten ylpeillyt:

Tuohi-malkakattoinen mökki Pakankylästä.

»Kyllä Malmi saa sylkiä kintahishinsa ennenkun näin palajo saa peltua.»

Ennättää Härmän metsiin ja metsärannoille meripuolten *ruattalaasiaki*, ensin vain metsiä mannaten, sitten jo asuinpaikkaa etsien. Nukalankin tekijän sanotaan olleen Purmoon ruotsalaista väkeä. Vakkurin perämetsiin, suuren haavikon laitaa tuli ensimmäisenä möykkäämään *Vakka-Matti*, ja siitä mökki, talo ja kylä perivät *Vakkurin* nimen. Hanhimäen metsikkö oli vielä aivan autiona, kun sinne Jepuan Junkarosta asteli ukko ja akka ja vielä lehmä kolmantena. Sidottiin elukka puuhun, tehtiin sille hakokoppero ja sitten ruvettiin korpea kuokkimaan. Talo tehtiin mustaan larvamaahan, *Hanhimäki* siitä tuli, ja talosta lähti kerran sitten rintamaihien oikea Härmän körri, kuulu *Isoo-Antti*, asettuen jokirannalle vanhaan *Isohintaloohin*, Volttia vastapäätä.

Ruotsalaisia, Vöyriltä tulleita, olivat *Pastupakan* peräkylän perustajat, ja Vöyrin Rekipellon takamaita koko metsäperä ennen olikin. Kaksi rumaa äijää siellä muinoin asua tuhraili, toinen *Ylisen*

Vuaskivi, vanha rajakivi Lapuanjoen rannalla.

päässä, toinen *Alatuvan* puolella, Lombyn kylästä tulleita isoja mustia miehen rumilaita he kumpainkin olivat ja pahankurisia. Tappelivat ukot keskenään väliin kirves kourassa ja sitten taas yksistä puolin menivät Härmään häjyilemään. Viimein Ylisen isäntä iski kirveellä *Alatuvan* äijää päköppään, ja kohta tavattiin Ylisen isäntäkin tapettuna. Mutta oli täällä ja tuli sitten muitakin ruotsalaisia talonpitäjiä, Ylisen paapan isä koteusi tänne Kimoon ruukilta Oravaisista.

Oli ruotsinsukua ennen vielä muuallakin. Ylihärmän kirkkomäen kylä, *Lööpäri*, lienee alkuaan ruotsalaisen aikaan saama, ja ruotsalaisin nimin on moni muu Härmän talo ja kylä alkuaan ylvästellyt. Niinpä Lahti oli ennen *Stråka*, *Pesooloita* oli *Stor-* ja *Lill-Pesola*, ja *Vakkureita Crono-* ja *Bönde-Vackur*. Isotalo komeili aikoinaan *Storgårdina*, ja talon maat olivat ruotsiksi ristityt. Oli siinä *Timberbackaa*, *Norrbackaa* ja *Prembackaa*. *Voltti*, *Knuuttila*, *Ekoola*, *Talkkari* ja *Köykkäri* olivat ruotsinsyntyjä. *Alahärmän* alaosa kuu- luikin entiseen aikaan ruotsalaiseen *Uuteenkaarlepyyhyn* aina lähes

kirkonseutuja myöten. Nukalan alapuolella, joen rannalla on valtava kallionjärkele, *Vuaskivi*, ja tämän sanotaan ennen olleen ranta-ruotsalaisten ja suomalaisen Härmän rajakivenä.

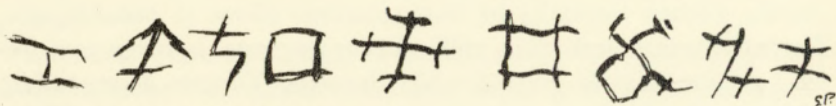
Taloja tehtiin Härmän metsiin ja kruunulta saatiin kovat kirjat. Kovaasimen äijä kävi noutamassa kirjat aina kuninkaista asti. Mutta kun Alahärmän *Vanha-Katajaan*en tahtoi metsäpöksälleen saada talonkirjat, tarvitsi hänen astella vain Vaasaan maaherraa puhuttelemaan. Kontti selässä Katajan vaari kapsutteli maanvaarin eteen ja sanoi:

»Taloonkirjat tarvitaashin!»

»No, onkos sulla toristuksia ja puumerkkiä?» maaherra kysyi ja sanoi: »Niitä ensin pitää olla.»

Kataja-äijä sai lähteä niitä noutamaan. Vähänkyrön vasta rakennetun sillan käsipuussa sattui olemaan siloinen lauta ja siinä koko joukko sillantekijäin puumerkkejä. Katajan vaari näki ja pisti laudan konttiinsa ja köpötteli takaisin maanvaarin eteen, löi laudan pöytään ja sanoi:

»Tuas niitä nyt on toristuksia ja puumerkkiä . . . ja minä tarvittisin taloonkirjat.»

Puumerkkejä v:ita 1814-1832

Kummajaasia

*Kun oikeen Tarkasti kattoon
niiden ei pöyröjä oolkaa*

Lapin pieni tiirosilmä kyllä pian pakeni Härmän korpi-
maista, kun siellä kristitty rupesi kolkehtimaan. Mutta
vuaripeukoot ja kööpelit ja muut *kummajaaset* eivät tummia
miehiä heti väistyneet, ei isoa Kovaasimen äijääkään,
vaikka tämä oli käynyt itse kuninkaalta noutamassa lupa-
kirjan. Vuoripeukoilla ja kööpeleillä oli asumapaikkoihinsa vielä
vanhemmat ja kovemmat kirjat kuin kirkon kansalla. Siksi
he pitkät ajat yhtä rintaa härmäläisten kanssa viljelivät isiensä pe-
rintöä, härmäläiset möykäten maan päiväpuolella, vuoripeukot
kapsehtien pimeässä maan alla. Karkeita ja kovia paikkoja vanhojen
kummien kotosijat olivat, mustia metsiä ja rumia kallioulouhikoita,
jotka helposti saivat heikon ihmisen vapajamaan. Oikea härmäläinen
ei sentään kovin helposti hätkähtänyt niitäkään.

Lapualaisten suuri *Simpsio*, koko maakunnan korkein kumura, oli
aikoinaan hyvin karkea paikka. Simpsion ylitse veti avaran yliperän

vahva *juntu* Isonkyrön kivikirkolle, Töysän kuulu Tohnikin sitä vaelsi ja levähti kukkulalla *Tohnikivellä*. Simpsiön näkymättömät asukkaat olivat kovia kotivuorestaan. Kuka vain uskalsi sen ylitse yrittää, pieksettiin. Mutta kun hiukan hyvitteli karkeita vuore-äijä, vaikkapa heittäen kiven heidän harmaaseen röykkiöönsä, sai vaeltaa rauhassa. Suuri kasa kaikenkokoisia kiviä ja rahojakin Simpsiön äijälle karttui, ja kansa kulki juntuaan vuoren ylitse. Eikä simpsiöläinen luopunut uhrivaatimuksestaan ennenkuin itse piispa kävi häntä manaamassa, levähti *Pispankivellä* ja lähti tiehensä heittämättä kivensilparettakaan röykkiöön.

Äkäistä joukkiota asusti myös *Satimäessä* Lapuan ja Härmän rajoilla. Moni oli nähnyt siinä kummia ja kuullut, että *huistattarien* *juntu* kulkee Satimäestä Kuivilaan, ja moni sitä pelkäsi. Nurkan Antti kumminkin rupesi rötistämään mökkiä mäen laitaan, vastaten vain tuhmin turahduksin naapurien varoituksiin. Mutta kumma-jaisten möykkäyspaikka Antin mökistä tuli. Tuvan ovi kapsahti aina auki, vaikka se olisi kuinka kovasti pantu kiinni, ja kun Antti oli saunassa kylpemässä, niin oven takana kolisteltiin ja paiskittiin vihaisesti vihoja. Viimein tultiin mökin isännälle ökisemään:

»Täs' on meirän makoopaikka, ja täst' on *juntu* Kuivilhan. Kaikki teirän kurat ja likaveret kaarethan aina porraspähän, meirän silmillen . . . Pitää muuttaa pois tästä!»

Mutta Nurkan Antti antoi *huistattareille* yhtä ylenmielisen vastauksen kuin naapureilleenkin. Kummajaiset saivat hänen puolestaan möykätä niin kauan kuin mieli teki.

Mistä lienee *kummaali* tullut matalalle *Lapakalliolle* Kujalan taakse, Kurkiluoman tien varteen, mutta siellä se vain asennoi ja silloin tällöin yritti peloitella kristittyä härmäläistä. Kallion laita-puolessa oli — ja on vieläkin — ikivanha sammaltunut kiviaita, kenen lienee, Niämistön entisen vaarivainaananko ahertama, ja sen vierillä aina kuultiin kummia. Härmäläinen ei toki malttanut kauan kuunnella kysymättä, kuka siellä kouhotteli. Ja vastauksen heti sai:

»Min' oon *Lapakallion* kiviairan faari!»

Lapakallion kiviaidan vaari ei kyllä sen suurempaa pahaa tehnyt, joskus vain pimeinä hetkinä omia aikojaan jylyttäsi ja kollasteli vanhalla kotokalliollaan.

Eikä juuri pahempi ollut *Kirkkopakan faarikaan*, joka joukkoineen kuuhaaili Alahärmän Ekoolan takana jylhässä louhikossa. Siellä

Kirkkopakan rumaasia kallionlouhia Ekoolan takametsässä.

kyllä oli merkillinen metsänpaikka, ja merkillistä oli sen kansa. Suurien, rumien, toinen toisensa selkään röykättyjen kallionlohkareitten välistä vei pimeä, ahdas kuilu alas vuorenväen asuntoon, ja kuilu oli niin peloittava, ettei sinne juuri härmäläisenkään tehnyt mieli tunkeutua. Oli kerran sentään joku hullu sinne laskeutunut kaksintoista sylimitoin, mutta kiukkuisesti hän oli ruvennut kapuamaan ylöskäsin, kun alhaalta oli kuulunut karkea mörähdys:

»Jos lasket mittas alemmas, niin oot päätäs lyheel!»

Aivan säikähdyksissään mies oli kömpinyt ylös kallionkolosta ja manannut:

»En raakkulhen ethen enää meekkää sinne . . . en rumaasen viäk-hön meekkää.»

Oli mies kumminkin ennättänyt nähdä, että vuorenonkalossa oli kallion kansalla suuri ja komea tupa, jossa Kirkkopakan vanha karvanaamainen vaari oli väkineen parhaillaan istunut aterialla kultaisten kuppien ääressä.

Kirkkopakan isäntä ei kyllä ollut paha äijä. Hän eleli vain kan-

soineen kalliiossaan ja teki töitä omilla alamaillaan niinkuin ekoolainenkin pelloillaan. Tuli vuorenuikko joskus Ekoolan ukolta lainaamaan välppää, jotta saisi puhdistaa viljansa, kävi vuorenakka pyytämässä *viipotin-vaapotinta*, jotta saisi lankansa vyyhdetä. Karjaakin kalliolaisilla oli, ja kerran koko lehmäjoukko eksyi Ekoolan laitumille, eikä palannut, vaikka paimenet metsänpiilosta tprui-tuttivat ja siputtivat:

»Tprui Kirjoa, tprui Karjoa,
tprui haikiaa Halunaal
Sipu Hellua, sipu Krellua,
sipu haikiaa Hallual!»

Ekoolan kartanolle komea karja asteli suurin, täysinäisin maitoleilein. Ekoolan emäntä lypsää sohitti joka lehmästä ison kiulunsa täyteen ja aamulla laski elukat menemään. Karja katosi metsään, ja kohta kuului kalliosta Kirkkopakan emännän äkäinen ääni:

»Paha akka, kun lehmäni pilasit!»

Ekoolan eukon olisi pitänyt ottaa maitoa joka elukasta ainakin tynnyrillinen, eikä tyytyä vain kiuluun. Nyt ei kallion emäntäkään enää saanut karjastaan enempää kuin kiulullisen.

Tuli Kirkkopakan vaari kerran kutsumaan Ekoolan emäntää apuun ja talutti hänet silmät sidottuina taloonsa. Siellä kallion emäntä oli lapsia saamassa. Ekoolan eukko auttoi vuoripeukon ruskean pennun ilmoille ja sai palkakseen helmallisen tavaraa. Vaikk'ei sitä ollut lupa katsoa ennenkuin kotona, ämmä huppuna ei kumminkaan malttanut, vaan kurkisti jo matkalla, ja helma oli täynnä — kuivia haavanlehtiä. Vihoissaan akka tomahdutti mokomat tavarat tielle ja mennä touhotti kotiin. Mutta muutamia lehtiä oli tarttunut helmaan, ja kun eukko heitti esiliinansa pöydälle, lehdet karhtivat rahoiksi. Juoksi emäntä heti, ja isäntäkin äkäisenä ponki perässä, noutamaan tielle jääneitä rahalehtiä, mutta ne olivat jo kaikki kadonneet.

Hyvähän tällaisen rikkaan ja rennon vuorenuikon naapurina oli olla, kun vain tiesi sen tavat. Sai Ekoolan eukkokin pieniä, ja isäntä kutsui kallion äijän emäntineen kummeiksi. Mielihyvin vuorelaiset tulla köykyttivät ja toivat vielä suuren säkillisen rahoja kumminlahjaksi, kysyen: »Onko kukaa antanut enee?» Mutta ei saanut ekoolainen siitä kiitellä eikä toivottaa antajalle Herran siu-

nausta. Sellaisenaan vain oli rahasäkki paiskattava pöydälle. Ja siinä sitten oli rahaa, ja siinä oli Ekoolan rikkauden alkua.

Oli Härmän mailla vielä monia muita kovia ja karkeita paikkoja, joissa vanhoja kööpeleitä asusteli näyttäytyen öiselle kulkijalle milloin minkin muotoisena. Suuret huoneenkorkuiset kallionlohkareet, jotka yksinänsä komottivat metsissä, niityillä tai vainioilla tien vieressä, olivat kaikenlaisten *männinkäästen*, *pönkiäästen*, *pöyröjen* ja *aavehien* asuntosijoina. *Kolmikapu* Hirvelän takanevalla ei juuri kummaillut, eikä *Ehheekivi* Untamalan kullilla, enempää kuin *Krupulan* kallion suuri

Pirun keisitiä Kaupinkankahalla.
Takaa näkyy Haapakrouvin aukeaa.

Putuavaanen kivikään, jota pojanmätkit joskus huvikseen klenkuttelivat. Mutta *Prännin Isookivi* Yliluoman tien ohessa oli jo niin karkea kappale, että sitä heikot kulkijaimet pelkäšivät. Eikä syyttä, sillä ruman kallionjärkäleen lähimailla toisinaan liikkui päättömiä miehiä, toisinaan köppäili hevosia, vällynketkot selässä satulana, väliin taas nähtiin nyljettyjen lehmien siinä koikkelehtivan. Yhtä peloittava oli iso *Tervakivi* Kelkkamäen ahteen alla kirkkotien vieressä, Rannanjärveltä ajettaessa. Siinä asui niin äkäisiä haltioita, että ne monesti pidättivät kulkijan, joskus ottivat kiinni ruumis-

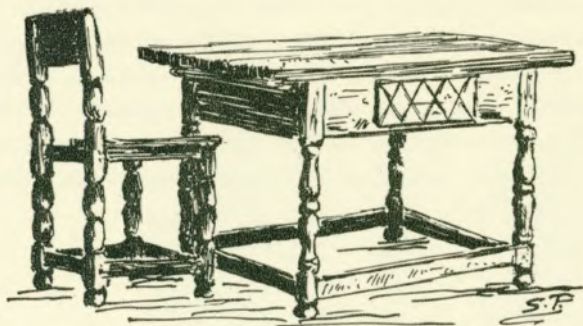

saatonkin. Mutta kun kirkonkattoon käytetyn tervan loppu kaadettiin kiville, niin haltiat hävisivät ja tienkävijät saivat rauhan. Kallionkylki vain vieläkin tervan jäljiltä paistaa mustana.

Mainittava pöyröjen kotoperä oli myös *Linjamäki* Ikoolan lähellä. Metsäisellä mäkitiellä saattoi öisen kulkijan viereen ilmestyä outo koira ja juosta lumputtaa siinä pitkät matkat koko ajan palavin silmin katsellen matkamiestä. *Pykimestarin sillan* seutu Alahärmän rajoilla taas oli *keijukaasten* hyppypaikka, vaikka Hiatalan Miina näki siinä kerran kirkkoon mennessään kummempiakin: yksijalkainen, sarvipää kuvatus konkkasi perässä kuin Konkka-poika koko nevamatkan, vaikka Miina hosui ja nyki, ja hevonen juoksi hyvää hyssyä. Kamalan kööpelin näki Porren Kuustaakin *Savimäessä*, Perälän lähimailla. Vaikka Kuustaa oli pelkäämätön mies, ja oli kirkas kesäpäivä, niin laukottamaan ukko lähti, minkä konin kavioista sai irti, kun tien vierestä kiven takaa nousi iso mies, jonka pää oli kuin leivänemoos, vielä nyljetty. Ja *Vuutilanmäes*, Pesoolan takana, Lammin äijän hevonen lähti laukkaamaan kuin tulenvalkea, kun sen ohitse roikkasi metsään kaksipäinen, sarvekas köriläs.

Vielä pahempi oli *Rumppooslakso* Kelloluoman takametsässä. Entiset härmäläiset olivat siellä aikoinaan kymmenin miehin korventaneet tervaa ja asustelleet *hautasaunalla* viikkomäärin, ja oli siellä vanhoina sotavuosina tapettu ryssiäkin sekä kuopattu nevaan. Siitä lienee Rumppooslakso tullut kovaksi paikaksi. Sieltä kuului joskus lapsen rääkymistä, joskus taas akkojen rähinää, ja nähtiin siellä monenlaisia *näköjä*. Päättömät miehet päättömillä hevosilla ajaen yrittivät pimeässä peloitella Sauna-Kööstiä, ja kun Törrin Erkki yöllä ajoi ohitse, kahahti hautapakasta akka lapsineen ja lähti juosta hönttyyttämään Erkin perään. Jo taas kerran päätön äijä kompuroi haudasta ja seisahdutti Eko-Hermannin hevosen niinkuin seinään. Mutta Hermannin oli niin tyräni mies, että kiroten poukahti pois reestä ja meni katsomaan läpi länkien. Paikalla ponkaisi hevonen tulenpalavaan laukkaan niin, että Eko-äijä hädintuskin ennätti paiskautua poikkipuolin kelkkaansa.

Kaikkein karkeimpia paikkoja oli *Kaupinkangas* Alahärmän ja Ylihärmän rajoilla. Siellä asusteli äijä, joka ei kuljeskellutkaan päättönnä, eikä ilman aikojaan peloitellut huonoja ihmisiä. Ei Kaupinkankaan äijä myöskään Kirkkopakan isännän lailla ahertanut riihtä puiden, ei etsinyt emäntiä lapsenmuoreiksi eikä liioin ruvennut

Entisen Haapajärven krouvin pöytä ja lavitta. Seppälä.

ihmissikiöiden kummina kummailemaan. Jylhän, aution metsäkankaan isäntä oli villi luontokappale, oli kuin oikea alkuhärmäläinen, parasta laatua, ellei ollut itse vanhakehno tai kööpeli taikka muu rumahinen maatjalassa liikkumassa.

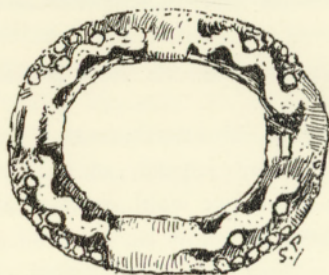
Kaupinkankaan laidassa oli musta metsä, ja metsän pimentoon haarautui kirkkotiestä ikivanha *Äijäntie*, *Pirun keisitiä*, joka pitkin petäjäistä kankaanselkää veti aina Haapakrouvin riihen tauksille sekä Pöyhöseen ja Liinamaan rannalle.

Pimeinä öinä Kaupinkankaan rymy ajella laukotti *Äijäntietä* Haapakrouvin ja Järvenkylän välillä niin, että sen kyllä koko kristiansa tiesi. Monta kertaa kuultiin, ja monesti nähtiinkin, kun suuri rumahinen tuli Haapakrouvista ajaen lasivaunuilla ja hirnuvilla hevosilla. Petäjäinen kangas kömisi, lasivaunut helisivät ja paukuivat, ja rautaiset kaviot iskivät kirkkaita kipinöitä. Tuli ja tulikiven katku suitsusi sekä ajajan että hevosien suusta ja sieraimista. Sattuipa silloin härmäläinen samoille seutuville. Pysähtyi miehen koni keskelle maantietä ja alkoi vauhoilla, kun *Äijäntieltä* kuului kamala rymäkkä. Vielä villimpänä kylänkoni teutaroi ja hyppi pystyyn, kun kohta *Äijäntien* isäntä pimeästä lasketteli omaa ajorataansa ja kiljahtaen kääntää karahdutti kirkkotielle niin, että toiset pyörät hyrräsivät tyhjiltään ilmassa. Sitten isorymy mennä helisti Järvenkylää kohden, ja tulisoihdut suihkivat kahden puolen pimeään yöhön, kun konkarit laukatessaan pärskivät ja kilistelivät . . .

Se oli vanhan härmäläisen mielestä oikeaa isäntämiehen menoa. Huono mies tätä kuullessaan ja katsoessaan kyllä aivan pyöräänty

ja meni sekaisin, hätkähti sitä moni parempikin ukko, jopa tunsi niinkuin kylmä raite olisi vetäisty pitkin selkärankaa. Mutta jos sattui paikalle oikein raakaluontoinen Keskikylän äijä, ei tämä kauan häkällelyt, kun jo sai oikeat verensä takaisin. Silmät kiiluen katsoi ukko komeaa menoa, nakkasi kovan ryypyn naamaansa, viuvahdutti ruoskaansa, kiljaisi ja lähti laukottamaan rumahisen perään.

Krouvin
Hannu-faatin
hopiasolki

Riin
Ritalan pihalla

Härmeiläänen Taloo

*Tuultapa näkyy punaenen taloo
ja tuulimyllyn siipi*

Gntisen Kovaasimen äijän ensimmäisen tupakömmänän, jonka hän akkoineen ahersi Haarakankaan laitaan, sanotaan olleen vain neljä kyynärää seiniltään. Mutta tähän Kankahankylän vanhan metsäkörrin pieneen pesään, vaikka se olikin ylpeän Härmän alkutaloja, jälkipolven miehet eivät suinkaan enää mahtuneet. He vaativat jo isompia asumuksia, ja pieni pöksä sai palvella loppuvuotensa nokisena pajamöksänä. Kun Kovaasimen paappa oli kömmänässä hoidellut ensimmäiset tupatulensa, niin Katteluksen ja Keski-Kankaan paapat

siinä viimeiseksi puhalluttivat pohisevaa ahjotulta ja kalkuttelivat tulista rautaa.

Eivät olleet jälkipolvenkaan muinaiset asunnot kovin suurellisia, isoja kyllä, mutta varsin yksinkertaisia. Samalla Kovaasimen metsäkankaalla toimitettiin kerran, puolitoistasataa vuotta takaperin, eli 1780, uudistalon tarkastus, ja merkittiin kirjoihin, että entisen eläjän, Juhan-Erkin, rakentama tuohikattoinen asuintupa oli 12 $\frac{1}{4}$ kyynärää pitkä, 12 $\frac{3}{4}$ kyynärää leveä ja 4 $\frac{1}{4}$ kyynärää korkea. Aika isossa asunnossa oli vain kaksi ikkunareikää sekä sisustuksena takka leivinuuneineen, pari seinään kiinnitettyä sänkyä, pöytä ja seinäpenkit. Lattia oli, ja oli välikattokin. Vähän isoisempi oli Jaakoon Tuomaan tupa, jonka Tuomas oli samalle kankaalle vast'ikään rakentanut. Seiniltään tupa oli yhtä iso kuin Erkin asumuskin, mutta se oli nostettu oikein kivien varaan, ja korkeutta oli 5 $\frac{3}{4}$ kyynärää. Neljä ikkunareikää antoi valoa, lämmintä puhalsi takka, joka oli saanut kaksi rautatantaria ja kaksi savupeltiä, uunin ja kruuhun. Tuohikatton Tuomas oli tehnyt, oli tehnyt myös välikaton, oli vielä kopsinut kaksi seinäsänkyä, mutta oven oli ukko hosunut yksinkertaisista laudoista ja jättänyt oviseinän veistämättä. Oli Tuomaalla keskeneräinen, pieni vierastupakin, oli myös pikkuikkunainen vanhatupa, jossa Tuomaan äiti, Markreeta Martintytär asusteli.

Mutta kun taas kymmenen vuoden kuluttua, 1790, Haarakankaan taloa tarkastellaan, ja siinä asustaa Ollin Kristoo, vuodesta 1786, niin isossa tuvassa on kuusi seinäsänkyä, ja ovesa on rautasaranat, rautaiset vetimet ja tukkilukko. Vastapäätä tupaa on miltei yhtä iso vierastupa, joka kuitenkin on vielä lattiaton, takaton, oveton ja ikkunaton. Toinenkin asuinrakennuksen tapainen on talossa, Tuomaan laittama pieni vierastupa rikkinäisine takkoineen, ja sitä vastassa vanhatupa, joka on joutunut jo romuhuoneeksi.

Oli näissä Kankahankylän alkutaloissa toki muitakin tarpeellisia maanraatajan huoneita ja kömmänöitä. Jaakoon Tuomaan aikaisessa Haarakankaassa mainitaan olleen kaksikin navettaa, toinen kymmenkyynäräinen, kuusine lehmänparsineen, sekä lammas- ja vasikkakettoineen, pari rehulatoa, uusi yli 8-kyynäräinen talli, uusi aitta, sauna ynnä yli 10-kyynäräinen riihi, jossa oli kahdet parret ja puinen lattia, oli vielä kuudetta kyynärää syvä kaivo. Ollin Kristoolla oli jo kolme navettaa, kolme latoa ja neljä aittaa, iso talli, kaksi

riihtä ja niiden välissä luuva, ynnä vielä sauna ja paja sekä pieni, oveton paskalato.

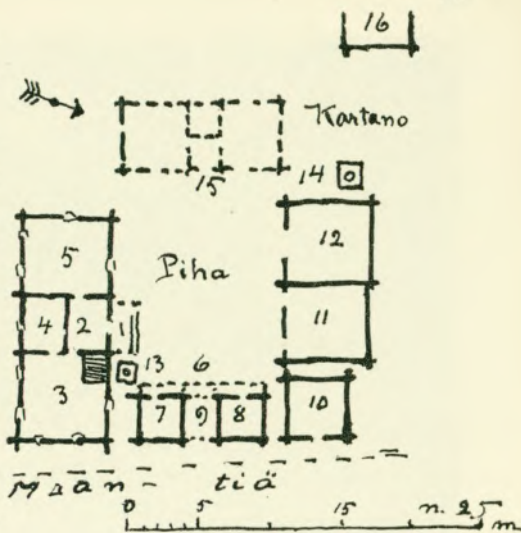
Jokseenkin samanlaisissa asumuksissa näihin aikoihin muutkin härmäläiset aher-sivat. Matalalla, tasaisella maakamaralla kyhjötti har-maa, yksikerroksinen talo, tuohikattoinen, pieni-ikkunainen koti, johon maan-myyrtäjä iltasin väsyneenä asteli. Ja asuintuvan ympärillä oli yhtä harmaa ait-tojen ja puotien ryhmä, talli ja tarhakartano, johon karja kesäisiltä metsälaitu-miltaan ohjattiin.

Mutta härmäläiset talon-pohjat oli jo taattu. Sillä tämä on oikea Härmän talon isiltä peritty järjestys: *asuun-tupa* ja *erustupa*, *porstua* ja *tupakamari*. Asuintuvan entisaikainen talontekijä sai

ensin pystyyn, sitten sitä vastapäätä nosti edustuvan. Näiden väliin ukko rytisti porstuan sekä tupakamarin, ja tupakamariin aukaisi oven asuintuvasta, ylisängyn pään vierestä.

Ja tämä sama isien kaava kelpaa yhä vanhan härmäläistalon perustaksi. Meni vieläkin, mihin tahansa vanhaan taloon, niin kaksin ovin sen porstuasta ohjataan: vasemmalle asuintupaan, oi-kealle edustupaan taikka taas päinvastoin. Ja tuvasta näyttää ovi tupakamariin. Härmän vanhoilla talomestareilla ja kirvesmiehillä oli isien kaavat aina mielessä. Saattaa sentään moni talonpitäjä tulla toimeen edustuvattakin, ja hänen hallittavinaan on vain asuin-tupa, porstua ja tupakamari.

Vanha talo on kyllä entisestään kohonnut. Ikivanha, iät kaiket kestävä *tuahikatto*, jonka alla oli *laupijoomet*, päällä *ruatiloomilla*

Isoontaloon asemapiirros.

1. porthat.	taan pihaan ja-
2. porstua	maantielle
3. asuintupa	10. vilja-aitta
4. tupakamari	11. talli
5. erustupa	12. liiveri
6. luttirati	13. 14. prunnia
7, 8. puaria	15. vanhan tupara-
9. portti, josta aje-	rin sija
	16. navetta

Ekoolan talon pihasivu kuisteineen.

toisiinsa kiinnitettyt *malaat*, on jo aikoja hävinnyt, ja hävinnyt on *puukkoopäreestä* tehty *päretkattokin*. Vanhaa taloa suojaa höyläpäreistä napsittu katto, ellei sitä pilaa musta huopakatto taikka kiiltävät pellit. Harmaat olivat seinät ennen, harmaat vieläkin joskus, mutta tavallisesti seinät on *holvattu lauroolla* ja maalattu *punaasiksi*. Ennen vain isot rikkaat punasivat talonsa, mutta 70—80 vuotta sitten rupesivat muidenkin asunnot komistumaan. *Punamultaa* sekoitettiin rukiiseen jauhovelliin, pantiin *kanervavettäkin* ja *kuparröökkiä* joukkoon, ja saatiin hyvä *färi*. Jotkut ottivat lähteistä kellertävää muhaa ja töhersivät seinänsä *ruikunpunaasiksi*. Talon pienet *klasitkin* ovat avartuneet, *kuuskruutuukset*, *kolmipliyyjyset* ne olivat ennen, ja Haarakankaan Antin Kristoo vielä suojaasi ikkunansa ulkopuolelta kaksipuoleisilla luukuilla. Kaikin puolin vanha talo on vaurastunut, porstuaa, portaita ja kivijalkaa myöten.

Mutta sittenkin ovat vielä entiset pohjat tallella. Tämän huomaa jo heti ulkoa, taloon tultaessa. Vanha Härmä sieltä vastaa, suurien aukeuksien, ruisvainioiden ja kytömaiden henki sieltä tervehtien huokuu.

On siinä talonkäytävän vieressä, lähinnä maantietä harmaa, van-

Tynin aittoja. Pienempi v:lta 1800.

koista hirsistä salvettu *kulla-aitta*, kaksikin komeaa korkeaa aittaa korkeilla hirsiristikoilla ja *ketaroolla* — ja sen tiedät, että aitassa on isot *laarit*, joiden pohjat eivät koskaan tyhjinä kolku, ja on tavaraa aitan *kullaskin* sekä oven päällä *lonkalla*. Mutta aitan alla ovat

Isoontaloon pihamaalta. Vanhan luttiradin portista ajetaan maantielle.

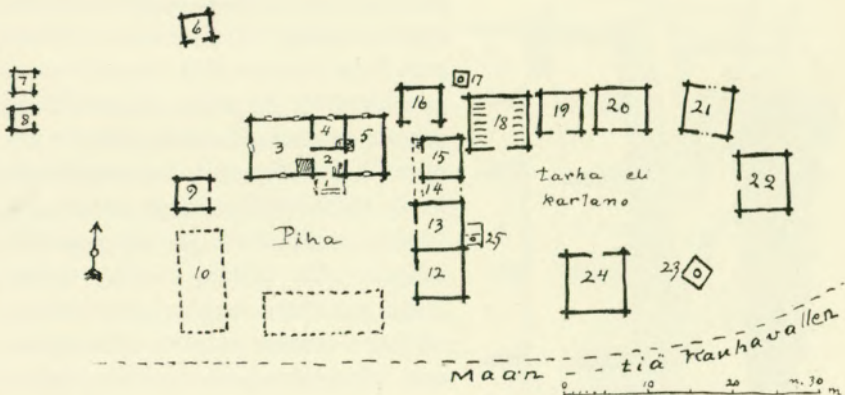

Kumpulan pihamaalta. Portin oikealla puolella vanha 2-ovinen talli 1700-luvulta.

suojassa *sontareen ohilaurat, kakulat ja sivuaisat* sekä kaikenlaiset *kalikat*. Jyrähtää tie talon pihalle harmaan *luttirarin portin alaatte* — tämä vanha maantapa täällä vielä joskus on kunniaassa. Vanha vaari köpöttelee pihamaalla. Mutta härmänpaapan arvoisa lutti-

Liinamaan kartanopuolta, lutin portista katsottuna.

Jaakkoo Liinamaan talon asemapiirros.

1. kuisti	10. vanhantuvan sija	19. karjanlato
2. porstua	11. vanhan luttirarin sija	20. sijantiiju ja vasikka- navetta
3. asuuntupa	12. kärryliiveri	21. sontalato eli paskalato
4. tupakamari	13. vanha talli	22. perälato
5. erustupa	14. portti, päällä lutti	23. prunni
6. aitta	15. porttipuari, päällä lutti	24. uusi talli
7. paja	16. oveton kärrylato	25. maki
8. sauna	17. vanha prunni	
9. pikku puari	18. navetta	

Tuparati 2-kerroksinen, yläkerrassa porstuanpäällys, ylitupa, keskikamari, nurkkakamari ja isookamari

vanhus on valkopäistä vaariaan paljon vanhempi, puolintoistakin satavuosin lienee sillä ikää. Jos on vaari valjennut ja ravistunut, on luttiratikin rapistunut. Nurkanpäät ovat lohkeilleet ja ylikammioiden pienet ikkunaiset vihertävät, katto on sammaltunut ja seinää värittää vihertävä jäkälä. Mutta nurmisen pihamaan etuvartijana sekä syytinkipaapan ikätoverina luttivanhus on varsin paikallaan. Pienet pimeät *puarit* kruusattuine ovineen ja *lukunkiltteineen* ovat kahden puolen porttia, ylhäällä räystään alla on pitkä, hämärä *sola* monireikäisine katsomisaukkoineen, ja sinne kaahaistaan natisavia *tikkoja* myöten. Vanha paappa kyllä muistaa, milloin jyrkät tikapuut ahkerimmin natisivat ja kammion pitkä lattia longahteli.

Saattaa hyvän paapan pihamaan vierellä olla muutakin vanhaa. On siinä isienaikainen *talli*, parisata-vuotiaaksi sanottu, kaksiovinen

Ladon oven puulukko. Kotoluhta.

huonepöksä, johon toisesta ovesta ennen talutettiin hevonen, toisesta taas kulki hevosen hoitaja ajokastaan ruokkimassa. Silpuilla ja heinillä oli sijansa samassa suojassa toisella seinämällä, ja säilytettiin hevosenrehuja myös *tallinkokilla*, johon vei ovi ylhäältä etuseinästä ja rappusaukko tallista. On pihan vierillä vanha, pitkä *puarirati* monine *puariinensa*, on ammosuinen *puulato* ja leveäoviinen *kärriiiveri*, saattaa olla pikkuihminen *piikojen aitta* sekä vielä pieni *paapantupa*. Neljältä taholta pihanurmi on rakennusten piirittämä. Talo on tallannut kapeat polkunsu poikki ruohiston itse kullekin ovelle, mutta leveä kärriiden käytävä vetää maantielle, toinen vie jostakin avonurkasta pellolle, ja pihan perältä päästään karjatarhan puolelle.

Ja siellä on toinen aukio, emäntien hallitsema *kartano* eli *tarha*, jonka keskellä suuri *tunkio* kukkulinnana komottaa, ja ympärillä on monilukuisten rakennusten piiri. Kaikki talon karjaa varten. Siinä on iso *navetta* kymmenine *parsinensa*, monet *rehularot*, *lammasketta* ja *sijantiiju*, vielä *sontalato*, *prunni* ja *katoskoppero*. Harmaita puusuoja kaikki ovat, mutta vanha navetta voi olla maakivistäkin kasattu. Vanhojen latojen ovet usein kiti-sevät puusaranoissa, ja isolla *puulukulla* ne suljetaan, ainakin Koto-luhrassa oikein koko oven mittaisella. Rukiinolkia härmäläisellä on vaikka kuinka paljon. Näinpä hän onkin paksuilla *olkikatoolla* suojannut melkein koko karjakartanonsa. Katon alla on *viärthet* ja *kurkihirsi*, ja pitkät *airakset* puristavat olkia päältä, *malkaparit* painavat aidaksia, ja *naulapuiiren* kalikat piipottavat pitkinä riveinä, seisoen kuin pikkupojat vartiona pitkin kattomalkojen vierä.

Talon tauksilla, tuonnempana *riihitarhas*, ajotien vierillä, on pitkä *riihirati*, oikea lakeuksien ja viljamaiden laitos, olkikattonen, noki-

seinäinen rakennusrykelmä, joka *leuka-riihenä* laskee pitkän räystäänsä monien ovien ja koko etuseinämän suojaksi. Kaksin *riihin* se syksyisin savuaa, ja luuva niiden välissä aina vähän päästä kolkkuu — ainakin ennen kolkkui ja *välvät* kahisivat — *klupujen* ja *koilakkaan* käynnistä, aitat täyttyvät rukiista, ja iso *olkilato* riihen takana ahdetaan olkia täyteen, ja matalaan *luuvalusthan* työnnetään *hauthet*. Entiseen aikaan riihirati kolkkui vielä kovemmin, kun toisten puidessa aina kaksi miestä *teräsellä* survoa jylkytteli *silppuja* isossa hirsipohjaisessa laarissa. Enimmät aikansa riihi kyllä kyhjöttää yksinään ja äänetönnä. Mutta nokisessa hiljaisuudessa asuu rakennuksen ankara isäntä. On joskus kuultu, kun vanhan riihen haltiat öisin *tryskäävät*, vieläpä *välppäävät*, *viskaavat* ja *pohtimella pohtaa* pouhottavat. On joskus nähtykin riihen hämärässä nurkassa vanha äijä, parrakas *porriäinen*, joka on äkäisenä sähköisten ajanut toimeettomat kotirauhansa rikkojat tiehensä. Riihi on härmäläisen pyhä ja ankara ruumishuone. Saunassa hän syntyy, ja ottaa hyvät kylvyt, riihessä hän pui jumalanviljansa, ja riihen hiljaiseen rauhaan hän vainajana pääsee levähtämään viimeiset hetkensä maan päällä, ennenkuin joutuu kirkonmäen haltuun.

On pellon vierillä vähässä matkaa *sauna*, nokiseinäinen sekin ja talon tarpeellisimpia huoneita. Sen musta *kiuvas* antaa kytojen kuokkijalle terveellisen löylyn, ryöttäinen riihimies sieltä saa takaisin entisen näkönsä, ja vähäväkiset torpparit ja muut käyttävät saunaa riihenä ja puivat siellä elonsa. Saattaa saunassa asua haltiakin, vaikk'ei se ketään häiritse, kun vain kylvyssä ollaan siivosti. Joskus on kyllä käynyt niin, että saunan äijä on yksinäisen pahan kylpijän ottanut hoitoihinsa: tuppeensa nyljetty nahka on vain aamulla löy-

Laiturin ja
Kivihuhuran riihihangot.

Kujalan riihirati.

detty orresta roikkumassa. Juopotteleva Karsta-Priuska kyllä löydettiin nahkoineen kaikkineen Keskikylän saunasta kuolleena, mutta siihen loppui sen huoneen rauha. Saunassa sitten useasti pidettiin öisin kovaa meteliä, siellä väliin jyrisi ja väliin siellä vinkui, eikä moni yksin uskaltanut sinne yöllä mennä.

Pajakin joskus on sivupuolissa, matala, ränsistynyt köppänä ahjoineen, alasimineen, paljeromiskoineen, ja väliin vanha *tuuli-*

Liinamaan Jaakoon sauna ja paja. Saunajuntu valkoisten vuahensilmien reunus-
tama. Taustalla Lapuanjoki ja Taavetti.

Heikkilän kaksifooninkinen tuparati.

mylly natisee vainion veräjillä. Siipirikkona se nyt seisoo kojottaa, mutta entisaikaan se hosui joka tuulta ja piti jyrinjäriä jauhaen jokapäiväiset suurokset koko talonväelle. Käy se joskus vieläkin, kaksisiipisenäkin kihnuttaa pellonviljaa, hiertää uutista, kun on *haukka saatu tapetuksi*, onpa se jo oppinut höyläämään härmäläiselle kattopäreitä.

Mutta kaikkein härmäläisin ja tutuin on vanha *tuparati*, joka monesti kuin komea ikävaari hallitsee koko pihamaata. Matalalle *kivijalaallen*, monesti vain hakkaamattomista maakivistä, isommista ja pienemmistä *mulkkeroista* kasatulle pohjakerralle se vanhaan tapaansa on istutettu. Viheriäinen *muro* kiertää alimpia kiviä, pitkäsiimainen *lätinruaska* huiskii joskus seinäautojen lahonneita alapäitä, ja kaikenlaiset *keltakukat*, *harakankukat*, *voikukat* ja *kuminat* rehottavat ympärillä. *Yksifooninkinen* on monen härmäläisen koti, ja sekin jo aukealla tasamaalla näkyy kauas, punaisena kohoten viheriäiseltä jokirannalta ja piirtyen siintävää lakeutta vasten.

Mutta vielä kauemmas näkyy ja komeamalta komottaa härmä-

Ojanperän kaksifooninkinen tuparati.

läisen *kaksifooninkinen* asumus. Suuren lakeuden pystypäinen mies on tahtonut talonsa nostaa matalaa maata korkeammalle niin, että se näkyy ja siitä näkee. Ja näkyykäin se. Yli koko rakennusrykelmän kaksi-ikkunarivinen tuparati kojottaa ylpeänä, joskus vielä rohkeasti hirsi hirreltä leveten ylöskäsin — samoin kuin vanhat aitat ja riihet sekä varsinkin luhtaladot. Ylituvan ikkunat jo katselevat matalan talon harjan tasalta, ja kurkihirsi on korkeammalla kuin köyhä mies koskaan ylettyykään. Iso isäntä sen on nostanut, rukiin ja kyökauran voimalla on talo rytkähdytetty, ja iso isäntä sieltä katselee. Hän saattaa nähdä ylisistä ikkunoistaan ei vain omat kuokkamaansa, mutta kaukaa yli kaikkien aina naapuri-seurakunnan elopellot, luhdet ja kyösavut.

Jo vanha, aikaan tuleva härmäläinen kohotti kotikartanolleen kaksikerroksisen asumuksen. Siinä 1700-luvun lopulla lienee joku isoinen jaksanut näin korkealle, ja ainakin 1800-luvun alkupuolella nähdään jo kaksikerroksisia taloja. Viime vuosisadan puolivälissä niitä on jo kyllä, ja vielä 1870-luvullakin asutaan monta uutta. Vakkurin vanhaa, kaunista taloa sanotaan satavuotiaaksi, ja yhtä

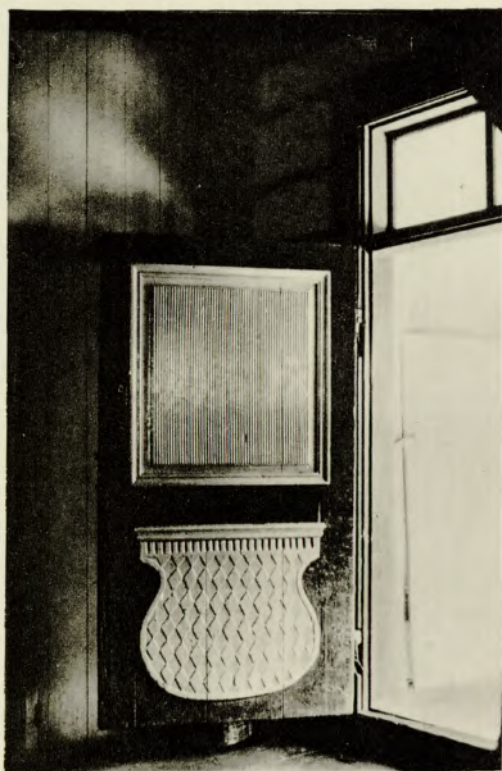
iällinen lienee Kojoolan kakelikattoonen pykninki, vanhan Kojoos-Matin rakentama, samoin Liinamaan Jaakoon tuparati. Moni Härmän isäntä asuu vielä vanhassa kaksikerroksisessaan. Pitkin jokitöyriä niitä siellä täällä komeana kohoaa, ja toisia on larvakylissä luomien rantamilla. Niinpä Kojoolan kylätörmälle näkyy kahdenkerroksen taloja viisin kuusin: Tyni, Heikkilä, Mukka, kahdet Holmat ja Kojoola itse. Toiset ovat vain vähäisiä, ainoastaan kolme ikkunaa vierekkäin, ja yläkerran ikkunat neliruutuisia, mutta toisissa on täydet kuusiruutuiset valoaukot sekä yllä että alla. Ja oikein aikatalossa on klasia kahdet pitkät rivit, seitsemänkin ison ikkunan sarjat, niinkuin isossa Ojanperässä. Sellaisessa lakeuden linnassa ei köyhä mies asu, eikä siinä toimetonkaan kauan pysyisi kohdallaan.

Kaunis ja sopusuhtainen on vanha härmäläistalo, ja tekomiehen rakentama, omat *timpermannit* ovat sen kimpussa häärineet. Kuusiruutuiset ikkunat ovat alla ja — yksikerroksisessa rakennuksessa — ikkunain ja ovien kohdalla, räystäään suojissa on pienet, matalat *rästäsklasit*, tuvan päällyksen, *kokin*, kapeat tirkistelyaukot. Pysty- laudoitus soukkine saumalistoineen on seinien paras kaunistus, vaikka se onkin haalistuneen punamaalin peittämä, valkoiset nurkat, ikkuna- ja ovipielet sekä valkoinen, koverolankuilla vahvistettu räystäänalus ja päädyn kattovieri antavat lisänäköä, samoin kuin sievät, valkoiset, hammastetut *rästäslaurat* ja *päätylaurat*, jotka

Ala-Porren porstuanovi ja kiviset portaat.

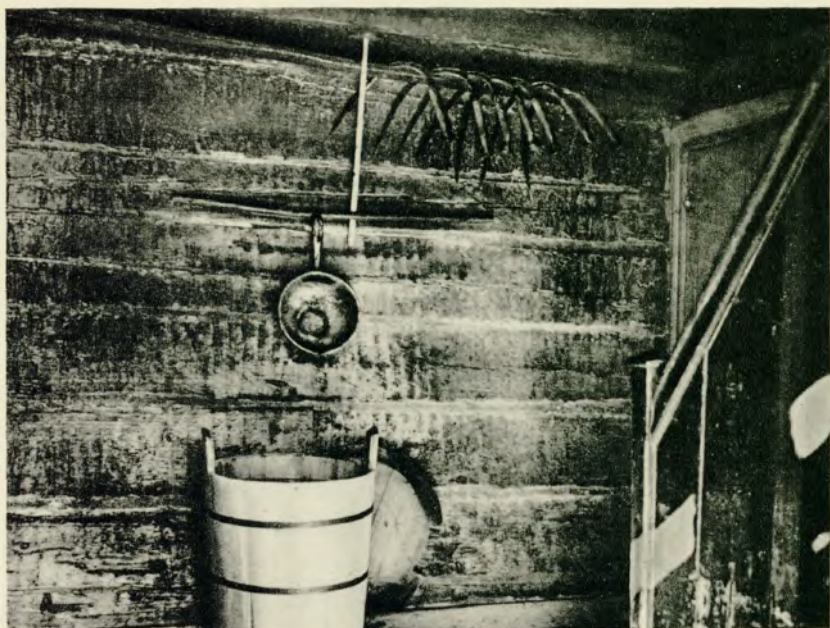
Seppälän porstuanovi.

kiertävät pitkin räystästä ja katonreunaa, joskus vielä valkolistat korostavat seiniäkin pysty- ja vaakalaudoituksen liittymillä. Ja vanhan talon ylimpänä suojana on harmaantunut pärekatto.

Moni talo ohjaa kävijänsä pihamaalta oikopäätä porstuaan. Vahvat lankkuportaavat vain ovat oven edessä, taikka on paksut laakakivet porrastettu toistensa varaan, ja ne kyllä kestävät iänkaikeksen tulla ja mennä. Siinä ovi on heti vastassa. Edesmennyt härmäläinen on laittanut ulko-ovenssa, pääkäytävänsä niin, että siitä itse isäntämies

hyvin kehtaa kulkea. Saattaa se olla kaksijatkoisen, ylä- ja alaosiin katkaistu, saattaa olla myös kaksipuoleinen, taikka se on vain yksimittainen. Mutta aina on ovi huolitellen tehty ja *kruusattu* kuin kirkonovi. Tavallisesti on alaosa uurrettu ristiruutuihin, yläosa rihlattu, ja laudoilla päällystettyyn oveen on saatu näköä sovitellen uurteiset saumat keskenään pyrstöön ja vastapyrstöön. Tällaisena ovi on koko seinän komeana. Monesti on oven eteen portaiden suojaksi rakennettu patsaiden varaan katos, *kuisti*, *etehinen*. Sekin kyllä antaa näköä, varsinkin jos vanha tekemies on osannut ottaa oikeat mitat sekä veistää patsaisiin *kruusooksia* ja naulata katonreunaan hammaslaudat.

Porstua on vain kylmä huone, josta pyörähdetään tupaan ja edustupaan. Sivuseinän vieressä on siellä *vesikorvee* sekä sen ylä-

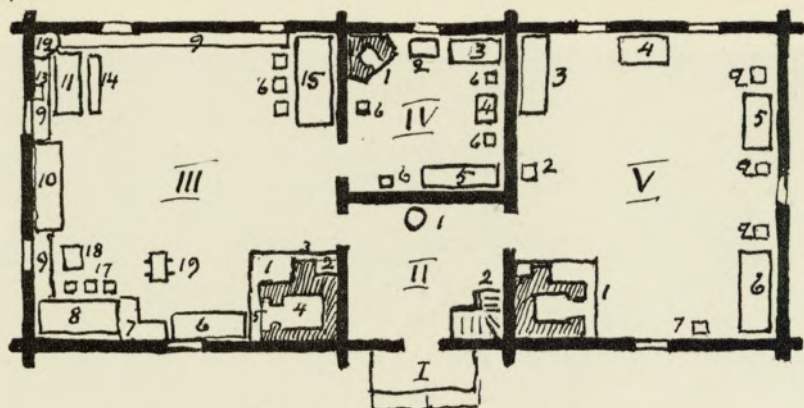

Piriin porstuasta. Oikealla ovi erustuphan ja tikat kokillen.

puolella *vinkka*, johon saattaa ripustaa *kuparinapon*, pistää *vesikiulun* korvastaan ja *kirnunkolkun*, voipa siihen leikkuaikana pistää sirppejäkin. Mutta porstuan ovipuolen nurkasta mennä kolistetaan tikkoja myöten *kokillen*, milloin päätupuolen *yliekamarhin*, milloin *ullakkoohin*, jotka ovat räystäään alla kahden puolen ylikamaria, milloin taas *ylituphan* — kun näin komeasti on päästy elämään. Entisen talon ylitupaa ei tavallisesti tarvittu asuntopuoneeksi. Kylmillään se oli talvella, vain kinkereitä siellä voitiin pitää, jopa joskus hypellä häitä. Eikä edustupakaan juuri ollut vieraita varten varustettu. Talvella se monesti oli vain nikkaritupana, jossa miehet iltasin tekivät puhdetöitä sekä askartelivat päivilläkin, kun sattui ulkona olemaan kovin roskainen ilma. Kesällä taas tupa saattoi olla emännän maitohuoneena, ja voi siellä tytär kutoa kangastakin, mutta miesten nikartelemavehkeet oli siirretty liiveriin tai latoon.

Komea, hyvin hoidettu *asuuntupa* on härmäläistalon härmäläisin huone. Monen ikätalon isossa tuvassa viihtyy vielä vanha, hyvä

Härmäläiseen asunnon sisustus.

I. porthat. — II. porstua: 1 vesikorvee, 2 tikat kokillen. — III. asuuntupa: 1. takka, 2. oviloukko, 3. kissinpenkki, 4. uuni, 5. kruuhu, 6. patapenkki, 7. astiakaappi, 8. sänkyrati, 9. penkit, 10. fiilikaappi, 11. pöytä, 12. nurkkakaappi, 13. kellokaappi, 14. pöytälavitta, 15. sänkyrati, 16. lavittoota, 17. lavittoota, 18. pikkupöytä, 19. kehto. — IV. tu p a k a m a r i: 1. kakluuni, 2. isännän raha-arkku, 3. piironki, 4. pöytä, 5. sänky, 6. lavittoota. — V. e r u s - t u p a: 1. muuri, jossa takka ja uuni, 2. lavittoota, 3. sänky, 4. pöytä, 5. piironki, 6. sänky.

Vakkurin vanhan asuuntuvan satavuotias laattia, jossa salavaarnat ovat kuopissa ja oksat kyhmyroinä.

Keski-Kankahan emäntä keittopuhissa.

Jaakkoo Liinamaan tuvan peränurkka, sänkyrati, astiakaappi, kaunis lavitta, kirnu ja kissi maitokupilla.

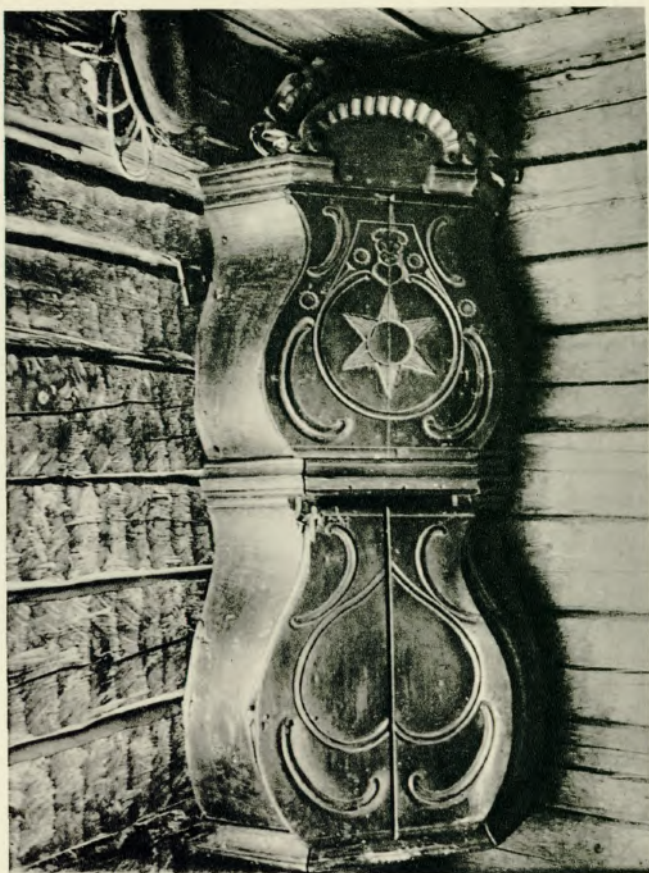

Keski-Kaapoon tuvan peränurkka.

Härmä. *Laattia* on laaja kuin itse lakeus, ja korkean katon alla on turvana kahdet paksut *takkahirret* päällekkäin. Takkihirsien varassa tuvan peräpuolella on leveä *fiililautanen*, jolle emäntä entisaikaan rakenteli pitkät, korkeat *riitat fiilipunkkeja*, ja ovipuolella nähdään monet *leipivarthat* täynnä rukiisia *reikäleipiä*, joita haukatessa härmäläisen hampaat melkein iskevät tulta. Vanhassa talossa saattaa nähdä satavuotiaan, leveistä kelleksistä lasketun lattian, joka on niin hierretty ja kulutettu, että salavaarnat pilkistelevät saumoista, ja oksat ovat pitkin lattiaa korkeina kuhmuina.

Ovipielessä, pihanpuoleisessa nurkassa on iso *takka* ja takan ääressä itse emäntä häärimässä. Komeana kupertuu *ymmyriään* *takanotta* ison tulisijan yllä, ja *takanpiälhen* on isketty rautainen *tantari*, joka kannattaa *kraakua* ja isoa *keittopataa*. Saattaa emäntä pienet keittonsa kiehahduttaa *takanperäs* kolmijalkaisella, varrekkaalla *jalkapannulla*, ja saattaa hän taas vuorostaan pyörähdellä *uunin* edessä, joka on takan vieressä, sivuseinän puolella, *kruuhun* kohdalla. Entinen emäntä sai monesti kurotella *valkianviriä päretorsilta*, jotka usein vieläkin ovat uunin puolella, takkahirren ja sivuseinän

Nurkkakaappi Kosoolasta.

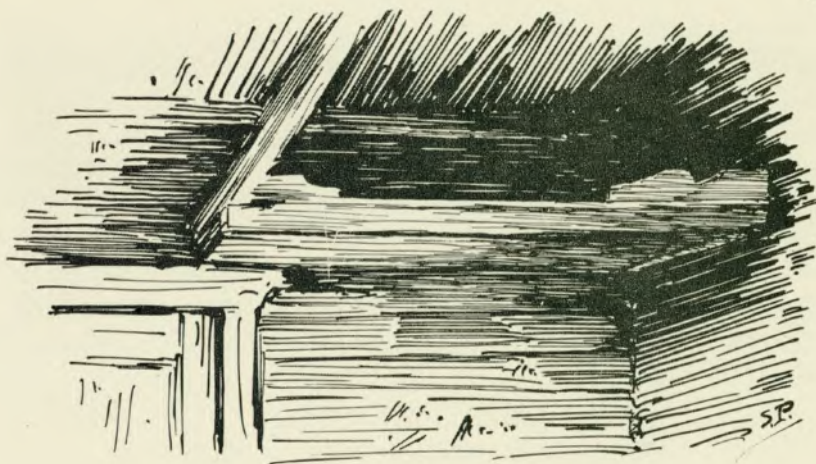
välissä. Palavissaan emäntä joutaa joskus istahtamaan *patapenkillen* uuninsuun ja *uuniklasin* eteen. Mutta kohta hän taas kuopsahtaa jaloilleen ja hääräilee *astiakaapin* luona. Siinä onkin hoitelemista. Iso nurkkakaappi kulmahyllyineen on patapenkin päässä, toinen kylki sivuseinää, toinen sänkyratia vasten, ja hyllyt ovat täynnä tavaraa: *kivifatia* ja *posliinialterikkia*, *pilkkumia* ja muita vierivierin orsia vasten vinollaan ja *kaffikuppia* hyllyillä, sekä alla kaapissa muita ruoka-astioita. Pitää emännän joutua jo taas *fiilikaapillen*, joka peräseinällä, ikkunain välissä komeilee vielä mahtavampana ja leveämpänä kuin aikatalon emäntä, ulottuen ikkunapielestä

Perämäen tuvan ovinurkka. Sänkyradissa alhaalla rinkinen edusta, yli- ja alasängyssä hetupäiset pielehhitet.

toiseen. Kaapin leveille hyllyille, ovien taakse, talon tarkka vaimo, hylättyään viililautasen, asettelee maitopunkkinsa *happanemhan*. Viilikaapin vieressä, peränurkassa sivuseinän puolella, on talon pitkä *pöytä*, jolle emäntä kolmesti päivässä — ennen neljästi — rakentaa vahvat ruokaverot talonväen tarpeiksi, ja pöydän takana on vanha *nurkkakaappi*, missä *lusikkakoppa*, *leipäkoppa* ja *piimätooppi* saavat olla joutoaikansa. Pitkä *pöytälavitta* on pöydän edessä, mutta ympäri seiniä, pöydän taitsekin, kiertävät *penkit*, laatikolliset istumasijat. On siinä talonväelle ja vieraillekin tilaa puuta painaa, ja on peräpenkillä, viilikaapin vieressä vielä sijaa kolmelle tarpeelliselle astialle: *kirnuamishulikallen*, *piimähulikallen* ja *harikkohulikallen*. Mutta Prepulan metsätorpassa oli entiseen aikaan ollut aivan erikoiset penkit. Paksuihin kelleksiin oli koverrettu isoja koloja, joihin padasta oli ammennettu velliä ja muutakin syötävää itse kullekin kuppiosansa. Kuudelle syömämiehelle kupit oli varattu: sivupenkissä oli ollut neljä koloa, perässä kaksi.

Pihlajamäen koppeli, Kangas.

Kaikkein merkillisimpiä Härmän tuvan tavaroista ovat *sänkyrarit*, komeat, kaksikertaiset makuusijat. Niitä on isossa huoneessa kaksittainkin, uuninpuoleisessa peränurkassa, astiakaapin takana toinen, ja toinen ovinurkassa, pääty ovea kohden. Valkeat tai ristirantuiset verhot ovat sänkyradin edessä, mutta ennen oli leveänä *erustana* kaunis, värikäs raanu ja päänpuolella kapeana *piälehittinä* valkoinen, solmetuilla reunatupsuilla koristeltu liinakaistale. Nurkkapatsaaseen naulattua jykevää pykäläpuuta myöten nuoret nukkumamiehet kapaisevat *ylisänkhyn*, ja saavat väliin kaahaista kolmanteenkin kerrokseen, joka on korkealla aivan välikaton vierillä. Mutta vanhojen talojen katon rajassa, oven yläpuolella, nähdään joskus vielä leveä makuulava, *koppeli*, mihin renkimiehet ja pohjanmääkäleet takansivua ja seiniä kavuten kiipaisevat yökaudeksi tuhnailemaan.

Lattialla sänkyratien edessä ovat talon *lavittat* ottaneet olinsijansa. Kolme niitä on perässä ja kolme ovisängyn edessä, ja joskus vielä kolme pöydän edessä. Kauniita, vanhojen kotimestarien tukevia käsialoja ne ovat, ja talon kunnioiksi ne virkansa hoitavat. Kaksin, kolmin orsikerroin on jalat tuettu ja *karmina* on vahva puikorivi taikka koristeltu reiäkäs selkälauta.

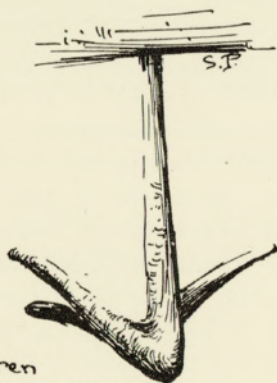

Keski-Kaapoon ylisängyn traput.

Mutta pöydän takana, nurkkakaapin vieressä naksuttaa vanha *könniläinen seinäkello*. Niinkuin iänikäinen syytinkipaappa taikka talon haltiavaari se seisoo kojottaa ikkunapielessä ja mittaa lakeuksien loppumatonta aikaa. Sekunnit se naksuttaa, minuutit ja tunnit se näyttää, joskus viikonpäivätkin sekä kuunkierrot ja vaiheet. Vanha isäntä itse hoitelee *repeteerinsä*, käyden aina viikottain vetämässä sen vireeseen. Ja vanha repeteeeri taas uusin voimin käydä naksuttelee verkkaista tahtiansa ja entistä kaikuvammin kuuluttaa ikätoverilleen ajan kulumista merkitsevät lyöntinsä. Vaari kyllä ne kuulee ja laskee ja katsahtaa kellon rintaan, johon taitava maalari-mestari on prantännyt:

»KELLO LYÄ: EHTO IOUTU:
KUOLEMA: WIMEN: MEITÄ: NOUTA»

Porren
kinnaskräkka.

Nukalan jokitörmä

Orylä

*Uusi isoostaloos
soitettiin velli-kellolla
siitä täsi piänneki mennä*

S

itkin laakeita jokirantoja härmäläinen asettui, ja virran-
törmälle hän nosti kotinsa.

Mutta kun vanhin valtatie kulki pitkin vanhaa joki-
reikää, rantalainen tavallisesti asetti talonsa niin, että se
komeimmin komotti väylälle käsin. Tasamaiden asukas
tahtoi nähdä kaikki kulkijaimet, ja taas puolestaan näyttää inatka-
miehille, miten hän rannallaan ryskehtii. Joella liikkuja sai talvisella
kaupunkimatkallaan tai kesällä soutuessaan luhdalle taikka lasketel-
lessaan alas jokisuulle katsella isäntien ylpeitä asumuksia, jotka toinen
toisensa perästä nousivat näkyviin, itse pääpykninki monine ikku-
noineen parhaana joukosta paistaen. Saivat siinä taipaleentekijät

Talvista Lapuanjokea Piriin sillalta ylöskäsin.

mahdottomien mastojen kuljettajatkin, jotka seitsemän, kahdeksin hevosin hiljalleen ajaa rohistivat suurta korvenjätiläistä aina Alavuudelta ja Ähtäristä asti, aikansa kuluksi pitkin matkaa panna merkille paikkoja sekä talojen nimiä . . .

Kaukaa nevakorven takaa nousi savu *Haarakankahasta*, *Ikoolasta* ja *Kosoolasta*, toisaalla taas oli Kauhavan *Annala*. Mutta melkein töyrällä tönötti *Liinamaa* ja *Kotoluhta*, *Taavettiki* oli lähellä sekä vanha *Haapakrouvi* Haapajärven Haisulammin rannalla, ynnä tuonnempana *Hakola*, *Lehtimäki* ja *Perälä*, toisaalla taas *Sorvisto* ja *Viitala*. Sitten tuli, aivan rannassa, *Laituri* ja sitten *Porri* korkealla mäellä. Joutui jo *Filppula*, *Vualle*, *Stråka* ja *Kankahanpää*. Pian nähtiin *Pirii*, ja syrjässä oli *Hilli* sekä *Kumpula*, kauempana *Pesoola*, sitten jo *Härmälä* sekä *Kunnari* Isoonkivensä vierillä, sitten *Nukala* ja *Mäjempää* sekä suuren Vuaskiven tienohilla *Asuunmaa* ja *Ojanperä* . . . Tuota mainittiin *Hako-Mattilaksi* ja tuota *Knuutilaksi*, tuossa oli *Palo* ja *Voltti*, tuolla *Isootaloo* ja *Heikkilä*. Kivisellä mäellä metsänreunassa oli *Tyni*, yli muiden kojotti *Kojoola*, ja toisaalla taas nähtiin *Mukka*, *Holma* ja *Rantala*. Jo viimein

metsän takaa rupesi näkymään *Ekoola*, luomansuusta alkoi komottaa *Köykkäri*, ja metsässä oli *Karkajus*. Sitten jo saavuttiinkin ruotsalaisten asumasijoille.

Jokirannallaan entinen isäntä sai yksinään rymytä, ja vanha talo kyhjötti lähinaapureitta omilla pihoiltaan. Mutta savinen maa veti väkeä kyllä enemmänkin, talo täyttyi tenavista, rantalakeus laajeni, ja kohta toinen ja kolmas, neljäskin koti kohosi samoille pelloille. Rantatörmien yksinäiset aherruspaikat kasvoivat kyliksi, toiset niin, että lopulta oli koko joukko taloja samassa rytäkässä, toiset taas jäivät pienemmiksi. Mutta *kyliksi* kaikkia kylänkesken sanottiin, olivat ne isompia taikka pienempiä. Nelitaloinen *Nukala* oli jo kylä, samoin *Palo*, jossa oli kolme taloa, samoin myös *Hako-Mattila* muutamine asumuksineen oli *Hakokylä*, ja *Pömpeli* oli *Pömpelinkylä*, koska siinä kerran oli kaksi taloa. *Lööpäri* viisine taloineen oli jo hyvä kylä, mutta *Kankahankylässä* Haarakankaalla oli kuusi taloa, *Keskikylässä* kuusi, ja *Heikkilän* kylämäellä rehki seitsemän isäntämiestä.

Samasta saunasta olivat monet saman kylän isännät lähteneet, ja samoille piholle sitten nousi heidän talonsa. Yksillä pelloilla pysyteltiin edelleenkin, kun taas uusista tuvista nousi uusia isäntiä. Talo tehtiin talon viereen yhteiselle kotikentälle, mihin milloinkin, kahta puolta kylänraittia taikka taas talojen ohitse kulkevaa maantietä.

Oli siinä sitten monennimistä isäntää ja monenlaista asumusta, milloin aivan *yhes ryphäs*, milloin taas vähän kauempana toisistaan. Entisen Kovaasimen vaarin vanhalla Haarakankaalla ahersi aikoinaan viisi, kuusi *Kangasta* vierekkäin ja tuonnempana *Talkkarinpääs* erillään pari *Talkkaria*. Mutta eivät nämä kylänkesken olleet *Talkkareita* eikä *Kankaita*, eikä ollut kylässä »isäntiäkään». Oli Haarakankaalla vain *tupia*, papin ristimiä ukkoja, ukkojen taloja sekä ukkojen poikia, oli *Erustupa*, *Matintupa*, *Maalari* ja *Asuuntupa*, *Antin Kristoo* ja *Antin Jaakkoo* ynnä vielä *Tupaasen suutari*, *Plökkilä*, *Pajamäjen Jaakkoo* ja *Nurkan Heikki*. Ylihärmän kirkkomäellä, *Lööpäri*ssä, oli ennen koko mäenlaita ja kylätien varsi täytetty viiden, kuuden isännän aherruksilla. Siinä oli *Keskitupaa* ja *Korkiaatalua*, *Lööpäriä* ja *Lillööpäriä* sekä sellaisia talon pääpunteja kuin *Pikku-Tuppu*, *Lööpärin Iiska* ja *Antin Köpi*, *Mäjen Matti* ja *Seksmanni-Matti*, ynnä joukon jatkona vielä vanha paappa, *Uusi-*

Kotoluhran taloja, Heiska, Välitälo ja Huhtala.

Köösti. Talot olivat mäellä tien vieressä, ja saunat sekä riihet kylän vierillä ja keskellä kylääkin. Keskikylässä, Lööpäristä vähän matkaa Alahärmään päin, oli Naarasluoman ja maantien välissä, täyden manttaalin maalla, kuusi taloa aivan *yhres nuhas* niin tivihisti kuin sopi toinen toisessaan kiinni ja piha pihan korvalla. Kylän lävitse meni tie Kurkiluomalle, ja tie oli niin soukka, että kova kahina siinä tuli, kun isoilla kuormilla piti yrittää toistensa ohitse. Kylän napoina hääri pelkäämättömiä ukkoja: *Keski-Juha* ja *Keski-Kuustaa*, *Ala-Juha* ja *Ala-Masa*, *Ylisen Anska* ja *Lautamiäs*. Hyvin mainitussa Rannanjärven kylässä asua rymistettiin vain neljässä talossa, ja ne olivat *Antintaloo*, *Erustupa*, *Kirkkoväärti* ja *Rinnantaloo*. Antintalo ja Erustupa — Erustupaa sanottiin myös *Tuffantalooksi*, koska siinä möykkäsi Mikkilän tuhva — olivat pääksytysten niin, että vain kapea, tuskin miehen mentävä kuja oli välissä, ja käymälankut oli asetettu toisen tuvan portailta toisen tuvan portaille. Antin pihasta meni juntu *Riihikujan* poikitse ja luttiradin päädyitse *Kirkkoväärtin* puolelle. Riihikujaa taas kuljettiin Rinnantaloon, joka oli Rannanjärven rannalla, ja kujan vieressä oli kahta puolta neljät

Pörvölän ja Turjanmäen torpat. Keskikylä.

riihet: eteläpuolella Antin ja Erustuvan, pohjoispuolella Rinnan ja Kirkkoväartin. Nukalan kylätörmällä isännöi yksi *Juha* ja kolme kovaa Kööstiä: *Isoo-Köösti*, *Pikku-Köösti* ja *Ranta-Köösti*. Vesiluumalla taas oli *Iiska* ja kolme Jussia: *Iiskan Jussi*, *Suskan Jussi* ja *Kaisan Jussi*. Köykkäriin tiheää kylää hallitsi kuusi kööriä: *Lautamiäs*, *Kujalaanen* ja *Vitka*, *Jällin Kuustaa*, *Köykkäriin Faari* ja *Nokka-Faari*, ja Kotoluhuran mäellä oli *Juha*, *Kuustaa* ja *Sameli* sekä *Antintupa* ja *Heikintupa*.

Mutta Alahärmän Heikkilän mäellä oli koko kylärymä. Seitsemän isännän talot siinä vierin vierin romottivat niin lähekkäin, että toisen tunkio oli toisen akkunan alla. Pari sauna oli melkein keskellä kylää, ja kylän laidassa kyhjötti seitsemät, kahdeksat riihet, useita samassa rykelmässä, ja monet vanhoja leuattomia, lyhyträystäisiä rakennuksia. Komeat ukot isoa kylämäkeä hallitsivat, niinkuin *Anskan Ella* ja *Anskan Jukka*, *Suajan Ella-Faari*, *Keski-Esa* ja *Ranta-Matti*, *Janni-Faari* ja *Larva-Jukka*. Oli kylässä vielä koko joukko mäkimökkejä ynnä muita pieniä möykkääjiä: *Suajan Matti*, hevoskopukan ajomies, *Risku-seppä*, peltari,

Anskan Kaappoo, nikkarimies, seppä *Riihikangas* sekä vanha *Vävy-Jukka*.

Hyvän kylän lisäväkenä olikin aina joukko *torppareita* sekä pieniä, köyhiä *mökkejä* että tavallisia aikaantulevia *torppia*. Nämä olivat saaneet kotosijansa kylän tauksilla, metsän laidassa ja vainion takana taikka mäkimänniköiden suojissa, missä harakat alituisesti kekkulehtivät. Keskikylän isojen isäntien joutomailla elää kituutti kymmenkunta vähäväkistä raatajaa. *Hautala*, *Turjanmäki* ja *Turjansalo*, *Juha Pörvölä* ja *Mäkelä* tulivat sentään toimeen kokolailla, omistivat maata kymmenkuntakin tynnyrinalaa, pari, kolme lehmäkantturaa ja ajelivat hevoskaakilla melkein kuin isännät, mutta *Sivu-Matti*, *Sivu-Juha* ja *Anna-Kaisa* olivat vain pikkuisia tynnyrinmaan myyrtäjiä. Vielä pikkuisempia olivat *Väkkärin Kassu* ja *Knuppasmäki*. Heidän haltuunsa oli uskottu vain kurja *möksä* ja kymmenkunta kapanmaata harakkamännikön laidasta.

Taksivärkkiä torpparien ja mökin miesten piti isännälle tehdä asuinpaikkansa mukaan. *Turjansalo*, *Turjanmäki* ja muut aikaantulevat torpat saivat joka *kuures* viikko ympäri vuoden puskea talon töissä, ruoassa ja tupakassa. *Sivu-Juhan* piti olla kolme viikkoa vuodessa: mettumaarin edellisviikon, jaakoon- ja perttulinviihkö, *Sivu-Matin* kaksi, toisen heinätoïssä, toisen leikkuussa, mutta *Väkkärin Kassin* tarvitsi vain olla viikon heinätoïssä. Porren torpparien, *Elu-faarin* ja *Nikkari-Juhan* piti yhteisesti olla talon töissä *päivän* joka viikko.

Ylpeillä *rintamailla* näin asuttiin *rintakylä* jokirannoille. Samalla tavalla myös *larvamaihin*, luomien rannoille ja mäkipaikkoihin tehdä rytistettiin *larvakylä*. Sielläkin oli kyllä tilaa aina *Taipalhesta*, *Luamanperästä*, *Unkurista* ja *Pränninkylästä* alkaen vaikka *Vakkurhin*, *Pyörkholmahan*, *Pelkkalhan* ja *Perkiönmäkhen* asti. Sielläkin kohta talo tapasi taloa ja pihat olivat korvan, sielläkin koko mäki oli isona ihmispesänä, ja vielä laitapuolilla harakkain ja varisten kanssa elää tuhrusteli pientä mökkikansaa. *Mettäkyliksi* ja *peräkyliksi* rintamaiden asukas näitä nimitteli, ja *mettäkylä*siksi ylpeä *rintalaanen* helposti haukkui takamaiden raatajia.

Metsäkyläiset olivat metsäkyläisiä ja rintalaiset rintalaisia, mutta kaikin oltiin hyviä kylänmiehiä sekä muita senkaltaisia, niin kuin jokapäiväiseen leipään kuului. Hyvä sopu tavallisesti härmäläiskylässä asui. Isossa Keskikylässäkin oltiin aina saman kylän

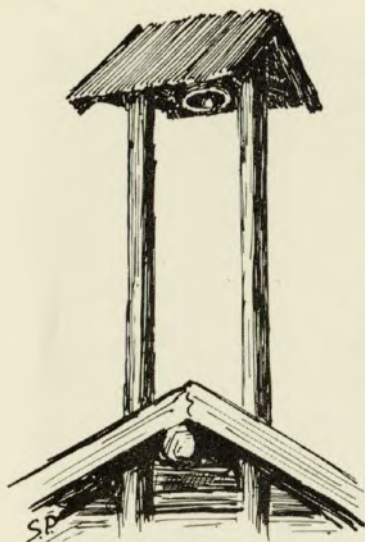

Haapojan kylän isännät istuskelevat pyhäisenä iltapuolena Riihimäen portahilla.

väkeä, vaikka pikkuisia tupenkrapinoita ja akkojen prätinöitä silloin tällöin sattuikin. Käytiin toisessa tuvassa aivan alvaristi, istuttiin miltei joka ilta *toiskan* penkillä toimitellen kaiken maailman asioita ja pruiskien lanskäsyлкеä pitkin lattiaa. Kesäisinä pyhäiltoina kapukoitiin kylänraitilla taikka paitahahasillaan istuskeltiin talon portailla mies miehessä kiinni senkuin ukkoa mahtui. Keski-Kuustaan talossa oli omasta takaakin miehiä tarpeiksi, mutta sinne vain aina piti ukkoa kylästäkin köykyttää portaita täyttämään niin, ettei akkaväki tahtonut päästä ei ulos eikä sisälle. Ja siinä saattoi yhtä hyvin köyhä Sivu-Juha lanskamälliä märehtien istua kyhjöttää Ala-Juhan vieressä kuin Knuppasmäkeläinen, silppumylläri, pollautella kessupiippuaan ison Lautamiehen lähettyvillä.

Ja kun saapui lauantai-ilta, silloin koko kylä saattoi mennä köpsiä samaan saunaan saamaan sapattiin kuuluvaa puhtautta ja pyhäntuntua. Sauna oli kyllä joka talossa, jotta löylyt saatiin, mutta kun se jossakin talossa lämpesi, niin voitiin mennä sinne vihtomaan toisinaan koko joukolla. Porrella lämmitettiin saunoja vuoroisin

Vellikello. Ekoola.

viikko aina kerrallaan, ja käytiin koko kylin kylpemässä. Kylmää ja kuumaa vettä varattiin isot *korveet*, ja kun *sauna oli päähnyt*, niin tenavat lennättivät naapureille:

»Kylpöhön, kylpöhön!»

Rannanjärvellä Antti-isäntä, koko maakunnan kuulu häjy, lämmitti aina ison saunansa ja sitten kävi itse korenta kourassa koko kylän, isot ja pienet, kopistelemassa:

»Sauna on kohta valmis. Tulkaa kylpöhön!»

Rannanjärven saunan leveille lauteille mahtui paljon väkeä sekä miestä että naista. Iso ja hyvä oli Pesoolan Kas-sunkin sauna, ja sitä koko kylä vuorot-tain lämmitti, kun omat olivat huonossa kunnossa. Keski-Kuustaassa saatiin toisinaan varistaa vettä neljät, viidet padalliset, kun kyl-vynhalusia kyläläisiä tulla kuupotti vihta kainalossa väliin kolmekymmentäkin henkeä. Monet paapat olivat niin tärkeitä löy-lyyn, että olisivat ähkineet lauteilla vaikka joka ilta. Ja oli kovin mukavaa, melkeinpä niinkuin juhlallista, kun saatiin yksissä saunoitella ankaran työpäivän ja pitkän viikon lopuiksi. Miehet ja naiset, lapset ja kaikki häärivät saunassa yht'aikaa, toiset lauteilla, toiset pesuhommissa, toiset tullen ja toiset menen. Vanhat parkkiin-tuneet paapat vaativat yhä kuumempaa. Ala-vaari ähri lavalla monet kylpyvuorot, hakkasi oikein vihan tiestä *vihrilla*, milloin selkälaipioitansa, milloin sääriänsä ja irstelti ja ukisi kuin koira sonsarissa.

Isolla rikkaalla oli kylän parahin sauna, ja sinne useimmin voitiin mennä vihtomaan. Iso rikas oli muutenkin kylän parhaita ja pää-paikkoja. Ison talon katolla jo *vellikello* poukutti, ja siitä koko kylä kuuli, milloin on paras aika lähteä puuroa pistelemään. Hellan-maan Sinnenmäessä helistettiin niin, että kaikui yli lakean maan aina Haarakankaan nevoille asti. Kovasti poukutettiin myös Pelto-niemessä ja Kurkiliuomalla sekä Ekoolassa, ja Kauhavan Isoosta-Saarimaasta kuului melkutus aina Hellanmaan rajoille. Ison talon

kelloa kuullen työt lo-
petettiin, ja yksin Tiän-
haaran hevosetkin oli-
vat niin tottuneet kel-
lonsoittoon, etteivät
sen kuultuaan enää
astuneet askeltakaan.

Oli hyvässä talossa
myös *paja*, jossa naa-
puritkin saivat tarpeen
tullen kalkutella. Mutta
monesti oli koko kylä
yhteisesti rakentanut
pajarötiskön, ja yhteis-
voimin se koetti pitää
sitä kunnossa. Oli mo-
nessa talossa *tuuli-
mylly*, joka saattoi jau-
haa kylällekin. Piriissä
hosui kolme myllyä,
Hanhimäessä, Vesiluo-
malla, Keskisessä,
Ojanperässä, Riskun-
mäessä ja Ahomäessä
oli mylly, samoin Ko-
soolassa ja Pesoolassa.

Kurkiluaman vanha tuulimylly, Lauttamuksen
Jaakoon tekemä.

Kurkiluoman vanha Matti Kurki kutsui 1836 Kauhavalta mestari-
miehen, *Jaakoppi Lauttamuksen*, joka teki niin mokoman tuulimyl-
lyn, ettei koko Ylihärmässä sellaista, Kauhavalla vain. Koskien
rantaisännät taas rakentelivat *vesimyllyjä*, jotka tekivät työtä
vanhan joen voimalla. Mattilankoskessa kietkutti kolme vesi-
kiveä, *Töyrämylly*, *Saarimylly* ja *Hako-Kövin* mylly, kaikki voi-
mattoman kosken vanhoja kitkuttajia, jotka eivät »pyärinhet vä-
hällä verellä», eivätkä paljollakaan, koska »aluusvesi oli tiällä». Tiesi
kyllä kuka hyvänsä, että »kuus tiimaa vuares Mattilan myllyt on
hyväs käynnis». Eikä paljoa paremmin pyörinyt Ojanperän koh-
dassa *Puisaarenkosken yhtöhöön*en *vooromyllykään*, jota yli- ja
alahärmäläiset yhteisesti hoitivat, pitivät huonossa kunnossa ja

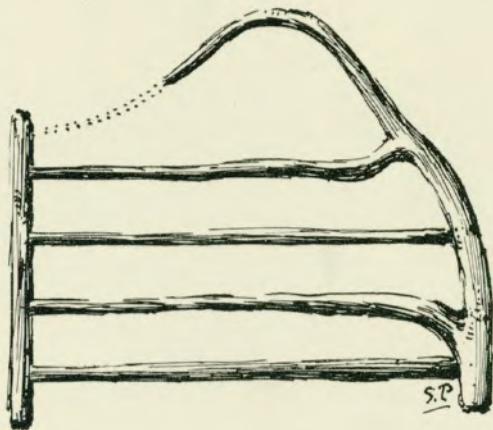
Trukahöylä. Kosoola.

vooroosin käyttää reputtavat. Haapojan kyläläisilläkin oli vuoromylly Haapojanluomassa.

Yhteistä myllyä kietkutettiin, yhteisessä pajassa paukattiin, sitten käytiin toisinaan yht'aikaa kihisevässä pyhäsaunassa, ja monessa muussakin asiassa elettiin yksillä eväillä, kun kerran oltiin samoja hyviä kylänmiehiä. Käytiin usein samasta *prunnista* ammentamassa vettä, ja jokirannassa oli taas talvella yhteinen *avento*. Keskikylässä oli ennen hyvä kaivo vain Lautamiehen talossa. Mutta kun siinäkään ei talvella tahtonut vesi riittää kaikille, ja Naarasluoma jäätynä kuivilleen, täytyi lopulta koko lakeuden Lööpäriä, Koukkuluomaa, Riskunmäkeä ja Kujalaa myöten vedättää vetensä Järvenkylän alta Järvestä. Siellä oli leveä *avento*, josta hevosella ajettiin, minkä tarvittiin, neljä viisi korvoa aina reessä. Lunta vain nakeltiin korvon kanneksi, ettei vesi ajettaessa läikkyisi laitojen ylitse. Kuka aamulla ensiksi joutui jäätyneelle avennolle, sai kirveskalsulla kopsia sen auki.

Yksissä miehin kylän talot entisaikaan tekivät *tervaakin* — silloin kun Härmän lakeilla mailla vielä riitti jakamattomia männiköitä tervanpolttoon. Vanha Matti Kurki korventeli naapurinsa kanssa suuria tervaspruukia kaukana *ulkosaroolla* ja *mettäsarolla*. Yli- ja Alahärmän miehillä oli yhteinen hauta Rumppoonslaksoissa Ekotien varrella. Siellä koko joukoin *koloothin* mäntyä, sitten taas *jatkeihin* ja *suanithin*, lyötiin lopulta männyt mäkeen ja laitettiin haudalle pitkät *jarat* tervaksia. Ja taas oikein monien kylien voimalla mentiin *hautapäivänä* Rumppoonslaksoon ja *laroothin* tervakset polttokuoppaansa. Yhteisiä hautoja korvennettiin monissa muissakin metsissä, vanha Kojoos-vainaa, Keski-Kuustaa ja muutkin polttivat tervaa ruotsalaisten ulkosaroilla. Tervatynnyreitään varten härmäläiset hakivat kimpipuita Haimarista, Lapuan takaa, aina Alajärveltä asti. Siellä kasvoi koreita siloisia mäntyjä, jotka helposti helähtivät halki. Ja entiset tervat vietiin ikivanhaa tietä seuraten *Nyykarpyyhyn*. Sinne ajettiin ja uitettiin tervaa sekä muuta metsäntuotetta aina Kuurtaneelta asti. Haapakrouvi Haapajärven rannalla oli yli-peräläisten vanha *tervahamina*.

Talvella tehtiin tervak-
sia, ajettiin puita ja hei-
niä, mutta kesällä oltiin
ankaria maanmöyryjä ja
kytökontioita. Koko kylä.
Ja taaskin koko kylä oli
yhtenä miehenä seuraten
vanhoilta perittyä tapaa.
Kylän koko peltomaa oli
kahtena suurena *vainiona*,
jossa joka talolla oli omat
peltosarkansa. Toinen
vainio oli *kesantomaana*,
ja toinen tuotti viljaa.
Ikivanha *vooroviljelys*
täytti parhaiten aittojen

Vesimäen hila.

jyväläärit. Rannanjärvellä oli aina *vooroottaasin Alavainio* ja *Yli-
vainio*, kahta puolta Riihikujaa, *kesantona* ja *rukhilla*, ja kylän
isännät aina yksituumaisesti päättivät, miten vainioita vuoroitel-
laan. Monesti lähikylätkin yhtyivät keskenään samaan vainioon
ja vuoroviljelykseen. Keskikylä ja Järven perukka olivat samassa
aidassa, samoin taas Lööpäri ja Jaakkoola. *Hilat* vain olivat kylien
välissä ja rajoilla. *Lööpärin hila* oli Lööpärin luona, *Lautamiähen
hila*, oikein *kivipattahien* varassa, oli Jaakkoolan puolella. *Keski-
sen hila* oli Kurkiluoman tienhaaran tienoilla ja *Järven hila* Seppä-
län tienhaaran alapuolella.

Kesän ja kesantomaiden *reirauksen* aikana hilat saivat olla seläl-
lään ja aidat rempallaan. Kylän *kesantovainio* oli suurena *itikkaan
vallina*, jossa koko seutukunnan karja sai mielin määrin liikkua,
mennä ja tulla, syödä, maata ja märehtiä. Oli vain hyödyllistä
ruismaalle, että karja kävi sitä omalta osaltaan lannoittamassa.
Sitä paremmin se kasvoi sitten leivänorahia. Jotkut isännät vielä
syrjästäkin ajaa prissasivat lammaslaumoja kesannolle papanoi-
maan.

Karja tuli ja meni. Ja kylän väki ahersi kesantomaalla pitkät
kesäiset päivät, kukin omalla peltosarallaan. Mutta samaa työtä
miltei kaikin tehtiin samaan aikaan: ojittiin, kynnettiin, ajettiin
sontaa ja äestettiin. Ja sitten, jo ennen pertteliä isännät harvakseen

Jokiluhtien piiriaitaa Taavetin lähimetsissä.

astella haarikoivat pitkin peltoja heitellen siihen siementä. Joka talon pellolla oltiin kylvönteossa.

Silloin *panthin vainiot kiinni*, ja karjan elämöiminen kesannolla päättyi. Hilat piti olla paikoillaan ja aidat kunnossa. Suuri *aitasyyni* pidettiin jo viikkoa ennen pertteliä. *Oltermanni* ja muut kylän isot isännät tarkastivat koko *piirairan* ja määräsivät huonot kohdat korjattaviksi. Olikin ukoilla päiväksi kiertämistä, kun piti katsoa, vaikka Keskikylän ja Järven yhteinen piiriaita. Aita ajoi Järveltä suoraan metsänrantaan kohden, kääntyi sitten ja kulki etelään Keskikylän kohtaan niin, että Pörvölän, Turjanmäen, Turjansalon ja Hautalan torpat jäivät metsän puolelle. Sitten kiersi aita Keskikylän ja Jaakkoolan välitse Kujalaa kohden, kääntyi taas ja meni metsänreunaa Järvelle. Tässä kierroksessa kasvoi Järven ukkojen ja keskikyläisten jokapäiväinen ruisleipä ynnä muu ruoanpuoli. Mutta saattoi joku isännäntapainen vetää joskus eri köyttä ja ottaa osan kesannosta vaikka ohralle. Silloin hänen täytyi rakentaa ohrapeltonsa ympärille oma aitaus ja tehdä vainiolle pieni *kääly*. *Oljilla* ja *pajuvittoolla* ukko vain vitsasti hätäpäisen aidan, jonka taas sitten

purki pois. *Jokavuatiseksi airaksi* sitä sanottiin, ja sen tekijältä, ruismaansa tärvääjältä, toiset helposti utelivat:

»Laihnaksikos miäs menöö jyviä ottamhan?»

Mutta jos joku hullu rupesi ruismaitaan panemaan omiin aitoihinsa ja hääteli sieltä pois muiden itikoita, kylä kyllä heti ymmärsi, mitä miehiä tällainen väätyri oli. *Kathen käälyjä* rötistelevä ukko ei suinkaan ollut oikeita härmäläisiä.

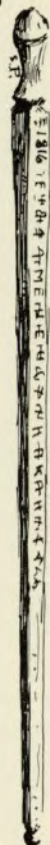
Vielä ankarampi perttelin aikaista aitasyyniä oli kevätkesän tarkastus, jolloin katsottiin kaikkien kyläkuntien yhteinen *jokiluhtien piiriaita*. Pitkin jokirannan luhtien laitapuolta, läpi vainioiden ja korprien, vetivät aidat Lapualta alkaen kahta puolta jokea aina Alahärmän Vuolteelle ja Porrelle asti. Ja pitkään aitaan oli jokainen talo, jolla jokiluhtaa oli, joutunut osalliseksi. Siinä oli, kenellä parikymmentä, kenellä kolmekymmentä sylvä luhtaosuuden mukaan, ja se piti olla kunnossa, kun oltermanni *syynimiästen* kanssa mettumaarin edellä kirves kainalossa kulkea pätkisti päästä päähän koko kyläkunnan aitajakson. *Syynikunta* oli ankara. Aita piti olla *laillista* ja tyrniää *pystyaitaa*, joka oli *rakettu kolmella karahkavittooksella* ja *yhreksällä seiväsparilla mitalta*. Laillinen määrä oli *syli seivästen väliä*, *airas* piti ulottua kolmelle seiväsparille, ja korkeutta piti olla kymmenen korttelia. *Tukiseipähiäki* vaadittiin taikka *ristitukiseipähiä* siellä täällä aina parin kohdalla. Tällainen aita kyllä kesti ja kelpasi syynikunnalle, ja vielä paremmin, jos sen värkeinä oli:

»Haapaanen airas,
katajaanen seiväs
ja karahkaanen vittoos.»

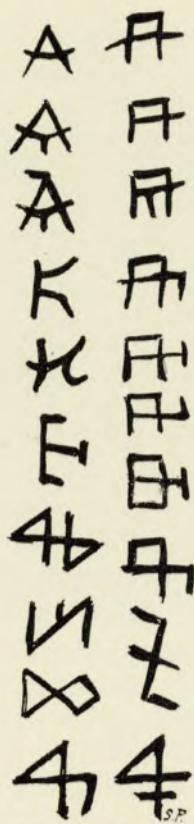
Mutta jos joku ukko olisi uskaltanut rakentaa osalleen *riskuaitaa* rötistäen korpeen puita oksineen kaikkineen *ristiseivästen* väliin, hän olisi kyllä joutunut laittamaan aitansa uudelleen taikka mak samaan markat, kun oltermanni olisi teettänyt työn toisilla.

Oltermanni olikin koko kyläkunnan päämies. Hän antoi käskyjä, ja kylä totteli. Oltermannin lautasella oli pitkä *oltermannin keppi*, joka oli täynnä kyläläisten puumerkkejä, olipa kepin kyljessä vielä pieni kannellinen *loora*. Siihen oltermanni pistäisi asian tullen pienen *kirjanlapun* ja pani kepin kylää kiertämään. Talosta taloon sitä lennätettiin, luettiin lappu ja tehtiin niin kuin siinä sanottiin.

Oltermannin keppi. Kangaskurki.

Oltermannin kepin puumerkkejä. Kangaskurki.

Monet asiat oltermannin piti huolehtia, ja monen asian takia keppi lähti kiertämään. *Kiuassyynit, muuri-syynt* ja *tornien siivoukset* keppi saatteli kylän tietoon, laskuojien perkaukset se ilmoitti, metsään kadonneita etsimään se nouti. Haastoi se myös ukkoja kokoukseen keskustelemaan kylän asioista, ja silloin saattoi kirjanlapussa olla lyhyt, mutta kova kutsu, vaikkapa: »Piriihin kokohon ja rahaa myätä.» Mutta *valkianhärän* sattuessa, jos talo rupesi palamaan taikka kytömaalta hyppäsi tuli metsään, kapula sai lentävän vauhdin. Sen kylkeen kiinnitettiin höyhen kiireen merkiksi, ja täyttä juoksua sitä hyppöötettiin talosta toiseen, samalla kun kylän vellikellot poukuttivat yhteistä hätähuutoa ja kirkontapulissa *hätäkellot* mouhusivat.

Kolme vuotta kerrallaan oltermannin piti olla kapulan isäntänä, ja sitten taas *kylänkokoukses* valittiin toimeen toinen — taikka entinen uudelleen. Eikä siitä virasta palkkaa

maksettu muuta kuin »kappa taloosta, pohja ylhäppäin».

Kylänkokouksissa oli ukoilla paljonkin pohtimista. Asteltiin oltermannin taloon taikka monin kylin mentiin pappilan *trenkituphan* koko pitäjän yhteisiä asioita jauhamaan. Se oli miesten kokous. Istuttiin pitkät penkit täyttäen ympäri huonetta, poltettiin kessuja, purtiin *väärää tupakkia* ja syljeskeltiin lattialle, puhuttiin asiasta ja jankattiin milloin jonkin luoman aukaisemisesta, milloin tien teosta, sillan rakentamisesta, hiloista, piiriainoista, kylänvaivaisista, milloin mistäkin. Yht'aikaa siinä monesti pauhattiin, toinen toisesta nurkasta, toinen toisesta, huudettiininkin väliin oikein härmäläisellä äänellä, jopa tähähdyeltiin karkeita asiaan kuuluvia väki-

А 0 2 5 8 * 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100

Luumerkkejä vu. 1801-1834.

sanoja, kun puheet eivät tahtoneet juosta jokaisen mieltä myöten. Ja alakynteen jäänyt joukko saattoi lähteä kessunsavun täyttämästä tuvasta manaten:

»Kosoolaaset, sen kuvaaset, saivat vikitellyksi pualellensa rannanjärveläset, rumaaset.»

Kylien yhteiset asiat kokouksissa saatiin käyntiin, tienteotkin ja siltarakennukset. *Junnuusta* ei kyllä ollut huolta, niitä aivan omavaltaisesti tehtiin melkein mihin sattui. Monesti ruvettiin vain oiustamaan naapurin viljapellon poikki talosta tai kylästä toiseen, eikä siitä pellonisäntä elämää nostanut, ei sen takia aitaansa korotellut eikä veräjää tukkinut. Saattoipa isäntä vielä laittaa *porthat* aidan ylitse. Peltojen *pyärtänöitä* pitkin *käypäjuntu* kulki ja kierteli aivan kuin vasite hänelle heitettyä maakaistaletta. Junnut pysyivät semmoisinaan vain, monet käypäläisten jalat niitä kuluttivat yhä sileämmiksi, ja *mettäjuntuaan* vanha Rinki-paappa ajeli *airas-*

Juntu kulkee pitkin ruispellon pyärtänötä.

Liinamaan färi, kuvattu 1910.

reellä, jona oli vain aisat sekä niiden juurakkotyvet maata laahaavana rekenä. Mutta ajoteitä ja siltoja piti hoidella ja pitää kunnossa. Talvisin täytyi jokaisen pitää tieosansa pahimmista lumitriivuusta puhtaana, ja kesällä taas *hiarottaa*. Vanha tie veti Alahärmästä joen länsipuolta Nyykarpyyhyn, Piriissä mentiin yli joen ja sitten ajettiin kankaita myöten Pesoolan kautta Kauhavalle. Vanha *mettätiä* kulki myös Ekokankaita Ekhon Vöyrin rajoille ja sieltä aina Vaasaa kohden. *Äijäntiänä* se ajoi Kaupinkankaita, osui Haapakrouviin ja Pöyhöselle. Sitten Liinamaasta mentiin yli joen ja ajettiin Kauhavalle.

Leveän joen ylitse kuljettiin *proomulla*, josta koko seutukunnan piti huolehtia. Liinamaassa oli *färi* ja *färikara*, samoin Piriissä. Mutta luomien *siltatrumpuja* rakentelivat kylänmiehet. Niinpä Seppälä, järveläiset ja Taavetti pitivät kunnossa Takalanluoman siltaa, Naarasluoman silta oli Riskunmäen, Keskikylän ja Koukkuluoman hallussa sekä Koukkuluoman silta Kurkiluoman ja Kujalan ukkojen hoidettavana. Saattoivat kylänukat yhtyä laittamaan siltaa joenkin ylitse. Pömpelin väkipäinen äijäkuhmu ajoi pelloiltaan kiviä jokeen kuorman toisensa perästä häärien kymmeniä vuosia, ja sitten viimein siihen Mattilan isännät pömpeliläisen kanssa tehdä rötistivät käsipuuttoman *klapusillan*, joka aina kevättulvien ajaksi purettiin, ettei sitä veisi vesi.

Siltafoori tarkasti tiet ja sillat. Ei hän kovin suuri herra ollut, eikä virkakaan ollut kaksinen, mutta *kapat* hänelle vain piti mak-
saa, ja lääsmannin jou-
kossa siltafoori kuljes-
keli jonkinlaisena jär-
jestyksen pitäjänä hän-
kin. Eikö liene ukko
toisinaan kelvannut
kallifooriksikin, silloin
kun sellaista virka-

Koiran piikkihalspanta. Pirii.

miestä tarvittiin, mikä lienee hänkään ollut, pikkuherra, jonka virasta piti suorittaa *susifoorin kapat*.

Silloin kyllä, kun karja liikkui metsälaitumilla, ja susista rupesi kuulumaan sanomia, kallifooria kysyttiin, että saatiin toimeen *surenkalli*. Oltermannin keppi lensi kaikki kyläkunnat kutsuen miestä paikalle. Ja sitten kallifoori niinkuin suuri sodan päämies, järjesti satalukuisen joukkonsa pitkiin riveihin. Oli siinä mies ta-
lostä ja vielä kymmenittäin poikakloppeja lisäksi niin, että pitkä, harva miesketju ulottui ylikyliltä aina Ekoolaan asti. Ja länttä kohden lähdettiin mennä rytistämään pitkin metsiä mekastaen ja meluten, kuka vain parhaiten jaksoi. Huudettiin ja hoilotettiin, paukutettiin vanhoilla *pyssytronilla*, toivotettiin *tuahitorvilla* ja vielä *pärpälläkin* päristettiin niin, että oikein korvia repi. Tuohi-
kontti taikka eväspussi keikkui miesten selässä, ja näin mentiin aina Vöyrin rajoille, Pastupakkaan, Alikärriin ja Vakkuriin asti. Sieltä taas vöyriäiset lähtivät pitkänä meluketjuna kohti Koivu-
lahtea ja Maksanmaata. Sitten nämä ottivat vuoronsa ja kutsasivat sudet mereen. Ja näin Härmässä tehtiin sudelle »ikuiset häpiät», joista aina Perhossa asti tiedettiin mainita.

Koko Härmää, kahden Härmän miehiä kallifoori sai koko päivän komennella, ja *Hutti-vainaa* taisi olla kerran susiretken päämiehenä, kun taas *Ojanperän Jaska* komeili siltafoorina. Mutta melkein vielä suurempi virkamies oli rupuliherra, jonka leveään lääniin kuului ainakin neljä kirkkokuntaa. Tämä vaelsi suurta piiriään niinkuin

Juha Talkkari, Talkkarin seksmanni.

ainakin läänin päänherra, ja Prit-talan Kuustaa Maijalasta oli kerran hänen matkassaan, jotta rupuli-herra sai hänestä ottaa ainetta ja istuttaa toisiin. Sillä Kuustaa-po-
jan käsivarsi lykkäsi niin ankarasti rupulia, että siitä riitti koko lää-nille.

Oikeita ja tarpeellisia miehiä olivat *lautamiähet* ja *herastuomarit*, jotka lainoppineina istuivat käräjä-tuvassa pitkänä komeana rivinä ja taas ajelivat fietereillä käy-den *tämmäämäs* ihmisiä käräjiin. Parhaita ja siivoimpia isäntiä pan-

tiin *seksmanniksi*, jotka olivat melkein kuin kirkonmiehiä ja papin tuttuja ja pitivät huolta, että kyläkunta eli kristillisesti, kävi kir-kossa ja kinkereillä sekä ahkeroi sanan ääressä.

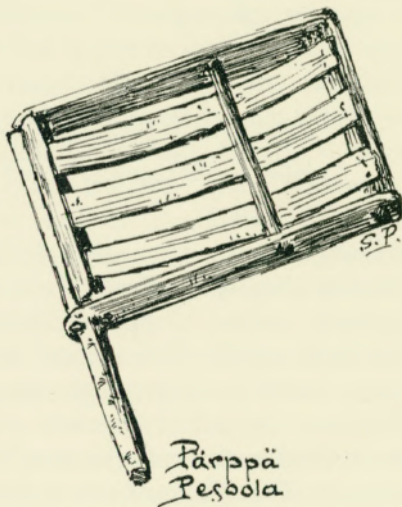
Kylien yhteisiä asioita oli vielä *ruarivaivaasten* ja *kunnanelättien* hoitaminen. Oli joka kylässä aina joitakin köyhiä kurjia raukkoja, vanhoja, sokeita, halvattuja, viallisia, vaivaisia ja vähäjärkisiä, jotka eivät kyenneet elättämään itseänsä, sekä taas alaikäisiä, orpoja tenavia, joista ei liioin ollut itsensä hoitajiksi. Näitä kylänkokouk-sissa jaettiin piireihin ja pantiin kiertämään.

Parhaissa voimissa olevat *kylänvaivaaset* saattoivat asustaa jossa-kin toisen nurkassa *koturiina*, ja sinne vietiin heille *ruarikaasia* niinkuin syytinkiä, perunoita, jauhoja, lihaa, leipää sekä muuta ruoanpuolta, ja annettiin myös *verharahaa* vaatteen avuksi. Mutta huonommanpäiväiset kulkea köpöttelivät talosta toiseen viiptyen isoissa paikoissa parikin viikkoa, pikku talot taas heittäen jo viikon päästä. Aikansa kuluksi äijät hakata kapsuttelivat hakoja tunkion laidassa, ja muorit koettivat karstata ja kehrätä, minkä vanhat jä-senet kykenivät liikkumaan. Kaikkein huonoimmat ihmiskurjat olivat *yän ja taloon kulkijoota*. Nämä eivät jaksaneet liikkua omin voimin, vaan heitä kuljetettiin talosta taloon niinkuin Pastupakan kellokaappia. Vuorokauden, pari täytyi heitä aina kerrallaan vas-tustaa ja sitten antaa hyvä kyyti toiseen paikkaan. Elu-faarit, Kana-Tuput ja Ruaho-Kööstit, Ahthen Kellekset, Mokka-vainaat ja

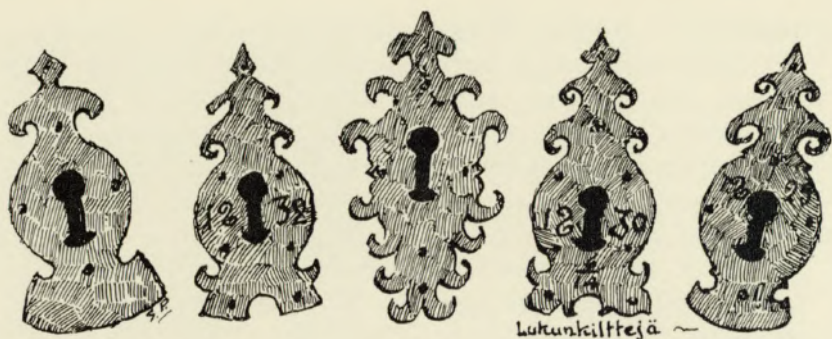
Vaunu-muarit, Kiipelit, Kakelit, Räikät, pahasuiset Kisko-Maijat ja sen semmoiset vaarit ja muorit siinä olivat kyydittävinä ja hollia ajamassa. Mutta vanhat sisusvärkit silti vain vanhoissa oli. Kana-Tuppu manasi kuin tattari, sokea Räikkä kiroili ja präiski, Kisko-Maija repi leukojaan, ja Anssin Salu, vaikka oli niin kelvoton, että kantamalla oli saatettava porraspäästä tupaan, sanoi kun kantomiehet moittivat, mikä hänessä, kuivetussa, painaa:

»Voima s' oon, joka miehes jyllää!»

Hyvin kyllä koetettiin vaivaisia kiertolaisia taloissa hoidella, yksin jo senkin takia, ettei kurja pääsisi toisessa talossa kovin moittimaan. Annettiin heille, mitä itsekkin syötiin, puuroa ja perunoita, piimää, leipää ja silakkaa. Ja äijä- ja ämmäpahaset kiersivät alituisesti isoa ruaripiiriänsä, kunnes kiertomatka päättyi viimeiseen pysähdyspaikkaan kirkonmäelle.

Lukunkiltejä ~

Seppä

*Yhts seppä on järke
kun kynnemenen paja*

S

anha härmäläinen näin arvioi mustaa miestä, joka nokisessa pajassa tuimana moikotti alasinta ja piti kurissa tulta sylkevää rautaa. Seppä oli kaikkein tarpeellisin virkamies koko mailla. Sen kovista kourista kirposivat kaikki talon rautakalut pienistä pärekatonauloista kuokkiin ja aitanlukkoihin asti. Sepättä ei lakeuksia asuttu, ei saatu ta-loakaan pystyyn, eikä liioin kuokittu kytömaita. Raudatta ei tultu toimeen eikä raudantakojatta. Kunnollinen seppä piti olla jokaisessa hyvässä kylässä, ellei ollut oikeata seppää, tarvittiin ainakin paja.

Monessa isossa talossa olikin paja. Mutta entiseen aikaan oli parhaissa kylissä yhteinen kylänpaja, jossa koko kyläkunnan rautatyöt toimitettiin. Yhteisin voimin paja oli rakennettu, ja yhteisesti sitä koetettiin pitää kunnossakin. Nukalan neljän talon kylänpaja oli kaivettu mäenkylkeen, kasattu kuin kavinavetta harmaista mulkeroista niin, että vain pääty ja kolme hirsikertaa oli puuta. Matti-

Vähän-Pesoolan vanha kylänpaja.

lassa oli yhteispaja, samoin Hakolassa, Hillissä, Voltissa, Heikkilässä ja Köykkärissä. Pastupakassa oli niin kova ja merkittävä pajalaitos, että heti heitettiin katto ilmaan, jos pajaan mentiin pyhänä kalkuttelemaan. Kankahankylän takomahuoneena oli Kovaa-simen äijän entinen tupamökki, Keskikylä oli rakentanut sepän virkahuoneen luoman rantaan, Ala-Matti-vainaan kartanon taakse, ja piriiläisten paja kyhjötti kylän laidassa, teiden risteyksessä. Porrenmäellä on vieläkin puolilahona ja katotonna kylän entinen pajaröttelö, ja Vähän-Pesoolan ikivanha yhteispaja, jo 1700-luvulla rakennettu, on Pesoolan Kaapoon hallussa kylätien vieressä, vastapäätä vanhaa tuulimyllyä.

Mutta Isoossa-Pesoolassa eletään vielä niinkuin ennenkin. Vanha harmaa kylänpaja kyköttaa aivan kuten entisukkojenkin aikoina luoman töyrällä, Pesoolan sillan korvassa. Ja vanha huone on vieläkin *Isoon-Pesoolan numeron yhtöhöösensä pajana*. Kylän ukot, Jaska-isäntä, Mäen Kallee, Mäen Eemi, Elijaksen Kuustaa ja muut mennä köykyttävät sinne vuoro-vuoroonsa sysipussi kainalossa pikkutarpeita takelemaan. Ja pajassa on vanha alasin, jonka Matin Kuustaa on entiseltä Kuuroo-sepältä vaihtanut kahdella ruistynnyrillä.

Yhteisesti ukot laittoivat pajaansa tarpeelliset *pajaroskat*. *Alaasin* istutettiin paksuun *tolphan* keskelle lattiaa, *ahjo* kasattiin peräseinälle ja *palkhet* pantiin puhaltamaan. Sitten piti olla *karkaasuruuhet* ja *sysiloorat* ynnä vielä joku *vasara* ja muutamat *pihrit* niin, että

Isoon-Pesoolan kylää. Tien vieressä, sillan takana oikealla vanha kylänpaja.

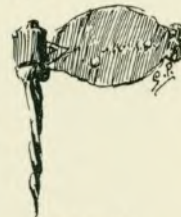
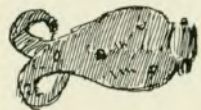
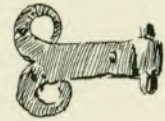

Vähän-Pesoolan kylänpajan sisusta. Palkeiden kannessa vuosiluku 1803.

voitiin yhtä ja toista itsekin kalkutella. Mutta kun seppä saapui virkansa töihin, hänellä oli matkassaan oikeat *sepänvärkit*, monet *pihrit*, *vasarat*, *puntit*, *kalpeetit*, *meraasimet* ja *fiilat*, vielä *fiilapenkki* ja iso *moukari*.

Seppiä, oikeita mestaritakojia, oli entisessä Härössä toinen jos toinenkin. Monet vanhat hyvät pajatyöt ovat heidän alasimeltaan lähteneet. Heidän vasaransa jälkiä ovat vieläkin kymmenet vanhojen aittojen tukevat *tukkilukut* sekä rautalevyille rakennetut monimutkaiset, monisalpaiset lukot, mahtavat aittojen *avaamat* ja komeat koukerosaranat, aittojen harjalla piipottavat *kruunut* sekä sadat toinen toistansa kauniimmin koukeroidut *lukunkiltit*, joista vanhimmat ovat aina 1700-luvun lopulta, ynnä vielä kirkkomaan lukuiset hautaristit. Tällaisia edesmenneitä taitomiehiä oli Porren vanha *Erkki-faari*, Isoon-Porren isäntä, Porrelle vävyksi tullut Erkki Niileksenpoika, joka eli ja takeli jo Suomensodan aikoina, ja oli sotamies Eltin poikia. Vanhan Erkki-vaarin takomia lienevät useat senaikaiset rautakalut, lukot ja lukonkiltit, Ala-Porrenkin kolmet, neljät komeat aitanlukot kiltteineen 1800-luvun alkupuolelta. Parhaat viikatteet Porren seppä oli takonut ja kallinnut, yksin *partaveittiä* vaari oli tehnyt ja karkaissut ne niin lujiksi, että niillä oli kyllä raakannut vanhan paapankin kärkeän sänkileuan hyvään kirkkokuntoon.

Vanha Erkki-vaari oli Porren ja koko seutukunnan seppä. Oli sitten jälkeen päin suurilla lakeuksilla muitakin mestaritakojia, kukin aina perukallaan parhaana pajanisäntänä. *Poroolan Kaappoo* Hellanmaan Poroolanmäellä rakenteli niin konstillisia tukkilukkoja, ettei outo saanut avaimellakaan niitä auki. *Taipalhen Jaakkoo* takeli Taipaleen kylässä, Kankahankylässä kalkutteli *Maalarin Matti*, joka oli taitava pyssyseppäkin, ja Voltissa Linnanpäällä asusteli *Sepän Jaska*. Piriiläisten pajassa paukutteli vanha *Harmaaparta*, ja Riskunmäellä moikotti *Risku-seppä*, raavas ja friski mies, joka teki raudasta vaikka mitä, hyviä lukkojakin ja hakkasi kalpeetilla

Saranoita.

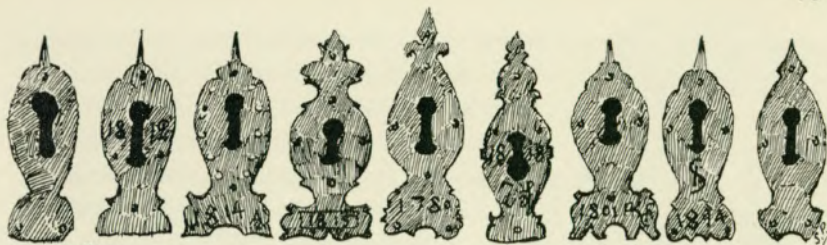

Riihikankahan seppä, vanhan Riihikankahan pojanpoika, pajassaan.

avaimiin monet *haitat* ja *haarat* sekä ankarasti kruusaili lukonkilit, jopa osasi sitten jo värkätä kahvimyllyjä sekä tehdä välttejä.

Monessa kylässä oli oikein vasituinen *kylänseppä*, jonka piti ensi sijassa pitää huolta, että kylän rautakalut olivat kunnossa. Hakolan seppänä takeli aikoinaan *Antti Hahka*, ja hänelle piti kylän viedä puita, heiniä ja jyviä kuin *ruarisotamiähellen*. Heikkilän mäellä asui jo aikoja sitten *Juha Riihikangas*, jolle kylän yhteismaasta oli annettu mökinpaikka, olipa rakennettu pajakin. Siitä sepän piti taksivärkkinä joka vuosi takoa kylän taloihin, toisiin pari päivää, toisiin puolitoista. Juha takoi, teki sepän Taipalhen Jaakoostakin ja Riskunmäen Iisakista, laittoi pajaansa kolmileiviskäisen, varresta seinään kiinnitetyn moukarin, jolla neljän miehen voimalla moikotettiin kaikkein suurimpia rautoja. Joi Juha viinaa, kävi lauantaisin kyläläisten kanssa saunassa vihtomassa ja oli niin raaka mies, että aina kylvyn jälkeen roikaisi selkäänsä sangollisen jääkylmää vettä, eikä siitä edes ähähtänyt.

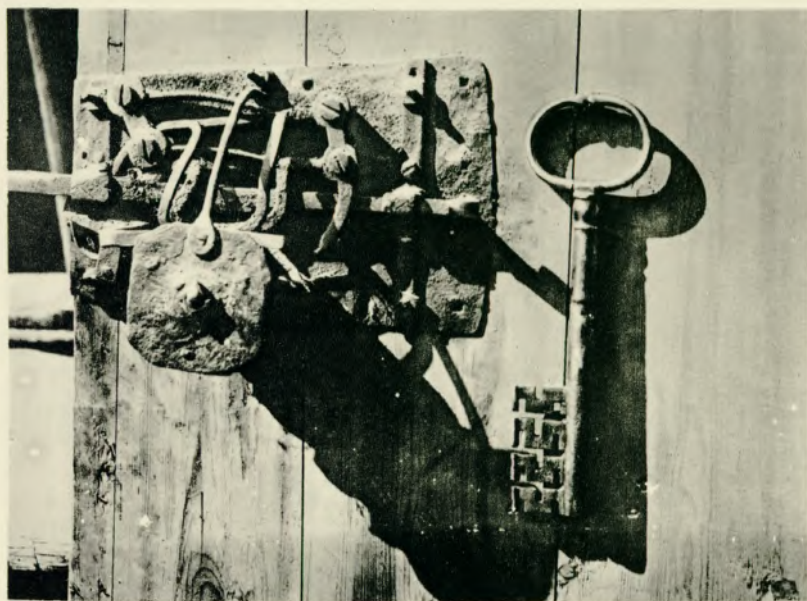
Ekoolan kylänseppänä oli entiseen aikaan, jo lähes kuusikymmentä vuotta takaperin kuollut *Alarannan Juha*. Ekoolaiset olivat jouta-

Lukuröykkiä

vasta jokirannastaan antaneet ison kappaleen katajikkotöyrää, jota Juha sai asua, kunhan vain kylän kuudelle talolle takoi vuosittain kolme päivää kullekin. Seppä teki katajikkoon hyvän torpan, kuokki peltoa ja piti hevosta sekä lehmiä neljin, viisin ynnä lampaita parinkymmenin ja takoi kylälle taksivärkkinsä. Ennätti Juha vielä kalkutella muissakin kylissä, Köykkärissä, Kojoolassa, Holmassa ja Pyörkholmassa, jopa kulkea Jepualla asti.

Markkulan seppänä, Pesoolan takana taas paukkasi *Riivin Juha*, Munsalasta tullut tuima ruotsalainen. Kyläläiset antoivat Riiville neljän tynnyrin maat, vedättivät kökällä vielä tuvanhirret, ja Ju-

Porren vanha aitanlukku avaimineen, luultavasti Erkki Porren takoma.

Vanhan Riihikankaan sepän
iso-moukari.

hasta tuli hyvä kylänseppä, joka osasi ta-
koa, mitä tarvittiin, osasi vielä valaa vas-
kesta *kulut*, *kaltrut* ja *peltrut* sekä tehdä ky-
län emännille komeita *kankhanpänniä*. Ta-
koi ja valoi musta Munsalan mies, mitä tah-
toi, kunhan hän vain ei päässyt kimpautu-
maan. Hyvällä päällä ollessaan Juha vain,
jos sattui vaikkapa hitsaus epäonnistumaan,
murahti: »Muista, Jukka, oikeen!» ja yritti
uudestaan. Mutta kun seppä oli kaikkein
pahimmalla päällään, oli pajassa pian eri
rytinät. Jos vain rauta sattui ahjossa pa-
lamaan taikka takamies moukaroï huonosti,
Juha paatui aivan taitamattomasti, kynsi
päätänsä ja manasi, ja manasi, kutsui kaikki
perkeleet ja saatanat avukseen niin, että oi-
kein koko paja sähisi. Kiroten Juha pais-
kasi pilalle menneen työnsä pajanovesta

luomaan ja yhä yltyen nakkeli toistensa perään sinne pihdit ja
vasarat ja moukarit ja kaikki ja manasi, juoksi manaten tupaan
ja paiskasi maata.

Vähän ajan päästä suuttunut seppä tuli taas pajaan, onki tava-
ransa luomasta ja rupesi uutena jussina takomaan.

Mutta jos pajatyön apulainenkin rupesi auttamaan Juhaa värk-
kien nakkelemisessa, seppä heti äsähti äkäisesti: »Mitä tanaa sinä
siinä?» heitti kiukuttelemisen ja rupesi takomaan, eikä mennytkään
maata.

Kiukkuinen, kerrassaan kiukkuinen oli Markkulan kylänseppä.
Saattoi hän kiukkupäitä maatessaan ja kiusallisia karpäsiä pois
hätistellessään hoksata, että karpäset kaiken lisäksi ottivat kellon-
tikkelissä edestakaisia kyytejä. Siitä seppä yhä enemmän piruuntui,
lennätti kellon nurkkaan ja krääkäisi:

»Viälä teillen, kelehillen, pitää kiikutkin laittaa!»

Kiukkuinen mies oli *Kosken Kaappookin*, Alarannan Juhan poika,
joka asui ja takeli Huhtamäen kylillä. Kaappoo liikkui monen kylän
seppänä, Nukalaa, Hilliä, Mattilaa, Piriitä ja Porrea myöten ja
takoi ja oli äkäinen. Ei ukko kyllä kovin kiroillut, karjahteli vain

harvakseen ja täydellä suulla, mutta jos työ rupesi menemään pilalle, seppä alkoi heti voivotella:

»Voi-voi-voi-voi... nyt ei siitä tule mitänä... voi-voi-voi-voi-voi, sen tuhannen kööpeli...»

Olikin silloin aika töpinä, kun Kaapoon komennolla pantiin, vaikkapa päällysrautoja kärrynpyöriin. Siinä häärittiin ja hypittiin ja hosuttiin, karjuttiin ja voivoteltiin, seppä itse parhaana miehenä. Vasarat siinä paukkuivat, valkea suihki ja rauta sähisi. Helposti Kaappoo saattoi karjaista kuin peto ja paiskata nolon miehen niin, että se lensi sippuloittain. Ei ollut hyvä panna ketä tahansa Kaapoon pajaan *takamiäheksi*. Kun Kosken seppä seisoi alasimen edessä lyöttämässä, piti takamiehen moukarista tulla *laakit niinku taivhasta puroten*. Ellei kaikki tapahtunut tahdilleen, paksu leveähartiainen Kaappoo karjaisi kiukkuisesti. Eikä ollut sepän kanssa punaisissa väleissä asuvan naapurin hyvä mennä äijän ääreen. Ainakin Kaappoo uhkasi Isoa-Juhaa, jonka kanssa hän riiteli raja- maista, paiskata valkeaisella ahjolla vasten silmiä, jos hän vain tulee pajaan. Mutta joka pyhä Kaappoo ajaa körötteli kirkkoon istuen akkansa kanssa korvan pikkulavalla hevosen hännän takana.

Hyvin piti mestariseppää kohdella. Maanmiehen työ oli *möhkätytätä* ja maanmiehet olivat *möhkämiähiä*, mutta *hantvärkkärit* olivat eri poikia. Olihan kyllä kuka tahansa kuullut:

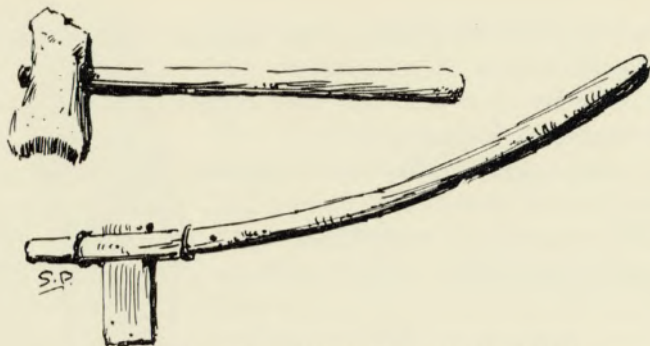
»Asias miestä tarvithan,
hakkaa sitä puuta pöllöompiki.»

Suutarit ja *kräätarit* olivat jo mestareita, samoin *maalarit* ja *nikkarit* sekä kaikki kovan päällenkin talossa aina hyvin kohdeltavia, jopa Talpäkki, joka *sahurina* kulki taloissa, meni joskus kurkista- maan kamarin ovesta arvelten:

»Tämä tyä panis melkein niinkun kamarhin syämhän.»

Mutta kaikkein parhaista mestareista olivat suuret sepät, punaisen pajanahjon ja tulisen raudan isännät, jotka mustassa pajassaan, kaikkinaisen *velhoun* pesässä, häärivät pohisevan tulen ääressä kuin kadotuksen päämiehet. He tunsivat raudan tavat sekä teräksen luonnon ja elkeet niin, että tiesivät, miten niitä milloinkin oli pidettävä. Niinkuin teräkaluja *karaastes*, että valkoiseksi karahtanut viikatteen terä oli *kostutettava* niin, että se oli *kellahtava* ja *kuparinfärinen* ja puukonhamaralla painettaessa prinahdi. Ku-

Aksilatamppi ja hakkoorauta Riihikankaan pajasta.

parin kaltaiseksi oli puukkokin *päästettävä*, mutta kirvestä piti kostutella niin kauan, että se ensin *kellahti*, sitten muuttui *sinertäväksi*, sitten *harmaaksi* ja *pruuniksi*, sitten *tuhaankarvallen*, ja silloin se oli hyvä. Mutta jos siitä vielä laski lisää, niin terä meni kohta taas *luannotilhan*. Itse paholaiselta, tulisimman ahjon isännältä oli seppä oppinut rautaa keittäessään heittämään ahjoon *hiataa*, jotta keitos paremmin onnistuisi. Kuulun Könnin kautta oli kulkeutunut taito keittää teräs piilun halkaistuun lavansuuhun, kun taas itse Könni oli saanut oppinsa oudolta kerjäläispojalta, joka ovelta oli katsonut pajaan, ja nähdessään terästä keitettävän lavan *o s k e e n*, sanonut:

»Nuanko täälä piilua tehrähän?»

Suuri mestari seppä oli, ja näinpä häntä piti kohdella virkansa mukaan. Hevosella hänet haettiin taloon, kamarissa häntä *ruakit-hin*, ja *proinaa* piti pöydällä olla aina *juustoressusta* ruveten *fiilhin* ja *korppumaithon* asti. Piti vielä sepälle tarjota hyvät *ruakaryypyt*. Se oli *kunnian osoitus* mestarille, joka muuten olisi ollut *vastahakoonen pirettävä*. Kauhavan entinen Kuuroo-seppä oli niin kovettu viinaan, ettei ruvennut ilman takomaankaan, ja Riivi-Juha vaati hyvästi viinaa. Jos Juhan kallitsemia viikatteita kyläläiset moittivat huonoiksi pystymään, Juha sanoi:

»Miksei laitettu karkaasuvettä!»

Naulaastooli. Riihikangas.

Karkaasemavettä vaati Kosken Kaappookin, ennenkuin sai viikatteisiin hyvän terän, ja Pesoolan sepälle piti vielä viedä iso *juusto* lahjaksi, kun mentiin hein'ajan edellä viikatteita kallituttamaan. Siitäkin tuli hyvä teränapu.

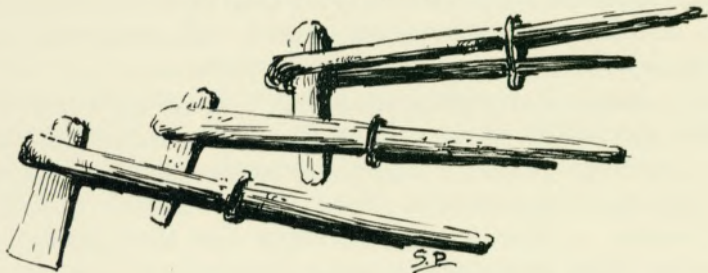
Taidolla oli seppää pidettävä. »Niinkun pispallen pappilas, pitää olla sepällen pito», sanottiin. Kujalan entinen Hullu-Juha oli monesti naapurilleen teroitellut:

»Tairakkos oikeen pitää seppää? Sillen pitää olla prukis prykättyä kuuren kraarin olutta aina pajan lautaasella...»

Mutta kyllä seppä sitten riehkaisikin, kun hän kevättalvella, jolloin jo oli pitkät valoisat päivät ja lehmät hyvässä maidossa, saatiin taloon. Jo viideltä aamulla, ja neljältäkin, musta mies painui pajaan ja teki, mitä isoinkin isäntä tarvitsi. Iltayhdeksään asti pajassa oltiin, joskus kymmeneen, yhteentoista. Ja kova töpinä luomanrannan nokisessa mökissä monesti oli sekä tulenpalavat paikat, kun paksusta leveästä rautakangesta piti lyödä talon tarviskalua. Takamies sai vuorovuoroin *lyärä* ja *liahtua*, moikottaa moukarilla niin, että paja paukkui. Siinä kyllä koko paja rätisi ja hikosi ja haisi.

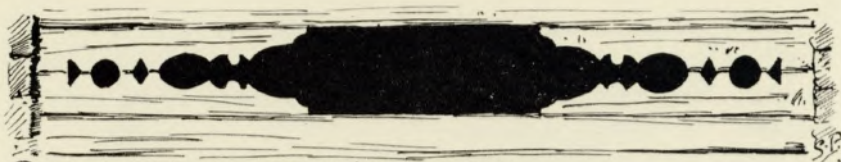
Tarvitsi kovan pajan päämies toki kovan palkan. Seppä olikin kaikkein kallein virkamies, ja tyyriimmän palkan möhkämies sai hänelle maksaa. Markan ja kaksikin markkaa parahimmat mesarit kiskaisivat päivästä. Eipä ollut siis kumma, jos seppä tuli niin hyvästi toimeen, että hänestä voitiin sanoa:

»Seppä syää selvän leivän,
takoja palat paremmat.»

Seppä Riihikankaan tampeja

Riihimäen lutinpolan etuseinää. Lutti on viltta 1781.

Trenki ja Piika

*Sinoo piika lakasoo
pyhäväki pöyrän alustat.*

Savallisessa aikaan tulevassa talossa, jossa ei juuri kruputeltu eikä lämmitelty roskapuilla, tarvittiin sellaistaakin ihmisen säätyä kuin *trenkiä* ja *piikoja*, jopa oikein *pai-koos*, joissa ei ollut muuta kuin rahaa ja riihikuivia rukihia, piti olla piian ja renginsukua kaksin parein, joskus kolminkin. *Taloonväkiä* rengit ja piiat olivat, työmiehiä ja syömämiehiä, niinkuin muutkin talon olijat: *haltijäväki* ja *poijat* ja *tyttäret* sekä *taksivärkkärit* ja *päivämiähet* ynnä vielä *kersat* ja *tenavat*. Ja kaikkia aimoo talossa tarvittiin, vaikk'eivät häjyimmät kersat kelvanneet tekemään juuri muuta kuin kartanolla kapu-koimaan ja prissaamaan kanoja pois kessumaasta.

Kylien laitapuolten pikkuisista mäkituvista, entisten renkien ja piikojen ahertamista köyhyydenpesistä, rengit ja piiat olivat ko-toisin, toiset taas olivat lähteneet larvamailta, nevojen takaisista metsätorpista, jotka myöskin monesti olivat renkien ja piikojen aikaan saamia — ellei joku talon perillinen ollut sinne hätääntynyt, taikka itse isäntä hävittyään savisilta rintamailtaan joutunut hal-laisen rämäkkötorpan päämieheksi.

Siunaus asusti yhtä hyvin mäkituvissa ja metsätorpissa kuin rinnan rikkaissa taloissa. Mökit olivat perillisiä täynnä kuin harakan-

Heikkilänkylän pieniä laitamökkejä.

pesät mäkimännyissä, eikä pieni perunamaa, ohra- ja kessupelto paljoa tuottanut. Mutta talojen isännillä oli maata kyllä, peltoa ja kytöä, työtä ja leipää. Siellä mökin tekijät olivat aikoinaan ansainneet leipänsä, sinne mökin toinenkin polvi, sitä mukaa kuin kynsi karkeni, asteli työn ja suuruksen ääreen. Renkien ja piikojen sukupolvesta nousi ruismaiden haltijaväelle uusia renkejä ja piikoja, jospa sieltä toisinaan tulla paukahti uusia isoja isäntiäkin ja leveitä emäntiä mökkiläisiksi sortuneiden talonisäntien sijaan.

Jo varsin nuorena moni mäkituvan perillinen joutui pesästään maailman masattavaksi. Pojanmääkäleet saivat joskus jo tupenmittaisina *pikkutrenkiinä* aikamiehen vanha takkireuhka päällä ja risainen lakkimösa päässä pakkasessa istuskella ison talon rankakuormalla, vuoroin tuhrien vuotavaa noukkaansa takinhihan suupuoleen, vuoroin taas karahka kädessä kutsaten vanhaa laiskaa suotikopukkaa pysymään toisten perässä. Samoin tyttösikiöt monesti joutuivat pahaisina haapsotukkina *haltioomhan* talojen parkuvia kersoja, jopa sitten jo vähän vartuttuaan aikuisten töihin. Kahden-toista ikäisenä *Kankahanpään Soffiija* kykeni *tupapiikana* auttele-

Kankahanpään Sofiija koturina keittelee omia ruokiaan.

maan Prepulan emäntää, kahden *karjapiijan* hoidellessa navetta-puolta, ja *Mäkelän Maija* kelpasi neljännellätoista ollessaan aikuisten töihin. Jo 17—18:n ikäisinä mökkien tyttäret olivat täysiä *piikaflikkoja*. Varhain monet poikajullikatkin yrittivät *trenkimiästen* kirjoihin. *Perämäjen Elias* Lapuan Ämmälänmäeltä, aina väsymätön työnrokyttävä, jonka ei koskaan vatsaa purrut eikä rintoja korventanut, oli kahdentoista korvilla jo niin tyrniä mies, että pyrki isänsä sijasta taksivärkkäriksi. Heiska-isäntä ei kyllä pojasta huolinut, pruikkasi vain ruskean syljen ja tönähti:

»Ei kersoja oteta taksivärkkin!»

Mutta Juha-paapalle Ella kelpasi, meni metsään ja hosui halkosylen päivässä niinkuin muutkin miehet. Olisi taksivärkkäri sitten kyllä otettu Heiskalle vaikka rengiksi, mutta poika puolestaan oli jo niin pröyhtevää, että vastasi vain: »Kissin maharit!» laputti pois koko Lapualta ja rupesi rengiksi Ylihärman Taipaleeseen, hosaisten sitten päivässä jo kaksi syltä.

Tarvittiin taloissa renkejä ja piikoja, oli lakeuksien haltijaväellä

työtä vaikka kuinka paljon, ja kaikkiin piti palvelijaväen pystyä, jopa puskea niin, että paikat rytisivät. Ei ollut entisajan puijoilla eikä rengeillä liian pitkiä lepojakaan. Prännin Tuamaskin tuli aamulla jo varhain oven taakse huutelemaan: »Poijaat, nouskaa ylähä ja siunakkaa!» Hellanmaan ukko kolisti ja muisti joka aamu huolehtia: »Soh, klopit, nouskaas jo muuthon kuivaa alanna!» Mutta oli myös tuimia isäntiä, sellaisiakin työhulluja, jotka eivät ehtineet yöllä olla sängyssä kuin vähän aikaa nelinkontein, kun jo kuopsahtivat pystyyn, juoksivat paitasillaan ja paukkasivat halolla rengin lutinseinään huutaen:

»Nouskaa ylähä! Niin menöö tämäki viikko, kun mennykki viikko . . . Huamisen päivän peräst' on jo keskiviikko.»

Ja pian piti poikien olla pystyssä sekä lähteä unentoherruksissaan astua jullikoimaan kohti kytömaata. Kesällä tämä kyllä kävi laihin. Mutta kun varhaisina syksyaamuina, öisen kuuran vielä peittäessä maita, piti lähteä noutamaan hevosta luhdalta, pikkurenkien paljaat kempurat yrittivät kohta kylmettyä. Juoksuksi siinä täytyi panna, jo heittää vettä kentälle ja siinä hautoa punoittavia koipiaan, sitten taas lähteä hyssyttelemään. Makaan hevosen kyljessä pojat vielä lämmittelivät jalkojaan, sitten hyppäsivät selkään ja laukoittivat kotipihalle, että konin mako moukui. Mutta Ylisaaren Juha oli niin viisas, että rengiksi ruvetessaan vaati isännältä »pualii tiimaa aamulla hankkima-aikaa». Hyvä isäntä siihen hyvin suostui, mutta sitten möykkäsi Juhan ylös puolta tuntia ennen muita.

Monessa talossa taas oli tapana, että kesällä ulkotöiden aikana emäntä kavahti ensiksi jalkeilleen ja herätti väen. Mutta talvella tupatöitä tehtäessä oli piikojen ja tyttärien pidettävä huoli väen heräämisestä. *Vuaron perhän*, viikon kerrallaan, kukin aina oli nousemisen huolehtijana muistaen isännän sanaa:

»Pirä huali ylhä noususta niin kauan kun oot meillä!»

Aamulla varahin piikatyttöjen piti olla toimessa. Muutamissa taloissa oltiin niin tavattomia, että jo kolmelta, neljältä täytyi ruveta kolistelemaan, ja toistenkin nousuaika oli neljältä, viideltä. Pimeässä haparoiden piika kopeloi päreen orsilta, viritti valkean takkaan ja pani *pärinäparan* tulelle. Joutuivat jo toisetkin piikat ja tyttäret, ja *pärettolloos* lähdettiin navettaan lehmiä hoitelemaan. Siinä oli kylliksi työtä pimeään aamutuimaan, kun vielä pakkasen parahteli kuuraisissa nurkissa. Saattoi talossa olla kolmattakymmentäkin

Sontaa kannetaan paareilla navetasta tunkiolle.

lehmää, ja kahden piikatakun piti niistä huolehtia. Päivä jo ennätti aueta, ennenkuin raskaista navettatöistä ja aamuaskareista oli päästy: sonnat kannettu paareilla korkealle tunkiolle ja navetta siivottu, itikat lypsetty, syötetty ja juotettu, maito siivilöity punkkeihin viililautaselle, vielä lypsinkiulut ja raennat, piimäpunkit ja hulikat sekä ruoka-astiat pesty ja korjattu kuivamaan. Korkea ja komea rintuus oli taas maitopunkkeja rakennettu lautaselle, eikä tarvinnut siihen *komian tähre* asetella tyhjiä astioita niinkuin joskus pikkutalojen emäntien täytyi tehdä.

Oli jo aamuaskareitten aikana ennätetty syödä *eines*. Rengit ja muut miehet olivat nousseet ylös, käyneet tallissa hevosia ruokkimassa, sitten syöneet itsekin, pistäneet kessupiipun palamaan ja lähteneet *istumhan reenpankallen*, ajelemaan kohti lumista larvametsää.

Mutta naiskansalla oli talviset tupatyönsä silloin, kun miehet rähjäisivät hevosenajossa. Saivat piiat ja tyttäret istua rukkinsa ääreen, mutta hänen, jolla oli vuoroviikkonsa, piti ensin lakaista

lattia ja laittaa tupa järjestykseen, padat ja pannut paikoilleen kruuhulle, kraakuun ja patapenkkiin, sänkyratien edustat ja pielehittet oikoa suoriksi sekä lavittat laitella kaksin, kolmin sänkyjen eteen ja vielä kanniskella oviloukko täyteen polttopuita.

Ja rukit hyrräsivät ympäri tupaa, kun piiat ja tyttäret polkivat, lankaa tuli täysimahainen rulla toisensa perästä. Mutta navetassa häärineet naiset, jotka eivät oikein kunnollisesti olleet ennättäneet istua einesperunain ääressä, keittivät aamupäivänsä hiukaan *köpötestä*, panivat voita sekaan ja voita silmäksikin, ja pistelivät sitä, särpäen joukkoon paksua piimää, haukkasivatpa vielä *kiskoakin*. Sitten kyllä jo taas rukki pyöri ja veti päällensä.

Pyhäpäivältä kehruutyö alkoi, ja *juhlahan* asti piikojen piti hyrryttää talon hyväksi. Pienet piikatyttöt polkivat huonoa *rukkiklosaansa* ja kiskoivat *rohrinkräkkää* parrasta niin, että pölisi, mutta tottuneet vetivät täyttä pellovaista pitkän *tortin luutaasesta* päästäen jouluun mennessä helposti täyden määränsä, *kymmenen vyhtiä loimilankoja*. Moni aimoo piika tämän ennätti, ja kovasti ennätti aina naisten joukossa vätystävä *Piika-Jaskaki*, Pukmanniksi nimitelty Jamakka-Jaska, joka polki ja hyppötti rukkiaan kuin mieletön, vetäisi villoja kehrätessään *hahtuvan* heti oikoiseksi ja vielä kehahteli:

»Ihmisen ei saa olla noloo . . . sen pitää olla flinkki.»

Mutta rohtimia vääntävä pieni piikatakku sai tuon tuostakin äsähtää:

»Kumarra klumppu, että putkesta mahrut!»

Joululta piiat saivat ruveta kehräämään omiin nimiinsä, ja oli lupa hyrrätä aina marianpäivään asti. Ja silloin rukki vasta oikein vinkiiä lensi ja pörräsi kuin sontiainen. Syksyllä emännälle pyöriessään se vain paneskeli: »taa-loo-hin . . . taa-loo-hin . . .», mutta joululta se hyrräsi ja hoki: »ittelleni-ittelleni-ittelleni . . .»

Kesken kehruutoita piikojen monesti piti ruveta toiseen jos toiseenkin toimeen. *Taikinan sotkeminen* oli tavaton työ, ainakin aimoo talossa, jossa parikymmentä leukaparia oli leipää louhimassa.

Talikko.
Kangaskurki.

Suuri juurihulikka muiotti leivänjuuren, ja pitkin yötä nokotteli sitä laajaan yksipuiseen *leipuumhen*, ja siihen sitten piika sotki taikinan, josta tuli satakin isoa *läpileipää*. Se oli raskasta työtä, ja huolimattomat piikahotaleet jättivät joskus pohjalle sotkemattomia *jauhonklimppiä*. Kirnuaminenkin oli monen piian virkana, ja siinä sai tuntikauden frääsätä niin, että maittila präiskyi.

Toisinaan taas piika sai ruveta rakentelemaan *luutia* ja *pesimiä*. Miehet toivat talvella metsästä puukuormansa päällä *koivunriskuja*, ja piikat sitelivät niistä *riskuluutia*. Kesällä taas tehtiin luutia *vai-vaasenvarvuusta*, kuusen- ja katajanhaoista laitettiin *hakoluutia* ja kuivista kuusenoksista koottiin pesimiä. Joutilaina hetkinä piika laitteli *puarin päällen* isot luutapankot. Syksyksi piti sinne varata vaivaisenvarvuista sidotut *riihiluuratki*. Untamalan piikat valporityökseen mennä haapsottivat nevalle, palaten sieltä selässään iso kantamus riihiluutia.

Kaikkiin piian piti kelvata, yksin lehmännahasta ajamaan pois karvoja, kun isäntä rupesi kenkänahkoja muokkailemaan. Piti piian tappaa ja nylkeä lampaita ja vasikoitakin. Taitamatonta piikaa epäiltiin:

»Osaako se eres vasikkaa nylkiä?»

Kolmekymmentä pasmaa paras piika hyrräsi pellovaislankaa askareitten välissä. Mutta sitten jo taas illan pimetessä piti köykyttää navettaan itikoita hoitamaan. *Päiväsonnat* täytyi kantaa tunkiolle, karja lypsää, ruokkia ja kuivitella sekä korjata maito.

Mutta illalla taas, kun mäntyiset halot paloivat takassa taikka tervainen juurakkokasa siinä vielä paremmin loimotti, rukit jälleen pörräsivät. Naiset oli nyt ajettu uuniklasin puoleen, koko joukko. Sillä talon miesväki, rengit ja muut, oli myös kotona, tehden *puhrestöitä* ja vaatien osansa takkavalkeasta. Huonoisimmat kiskoivat *päreetä* niin, että niitä karttui kuin olkilyhteitä isot kasat ladonloukkoon. Toiset tekivät kaikenlaisia talonkaluja lusikoista harikonappoihin asti taikka rakentelivat työrekiä ja muita. *Valkiamatti* tönötti keskellä lattiaa palava päre rautahampaissaan, antaen lisävaloa. Mutta tarkkojen töiden tekijälle piti tenavien seisoa päretulen näyttäjänä, ja peränurkassa kenkiään paikkailevan rengin edessä kärysi tuli *pärinä-* tai *naurislampus*. Renki oli kaivanut perunaan kolon, pannut siihen lampaantalia ja taliin päretikun ympärille kierretyn liinarievun palaa tuhisemaan. Aina yhdeksään, kymmeneen

asti ahkerotiin, ja tupa oli täynnä päreensavua ja kessunsavua ja lattia täynnä lastuja . . . Rengit kävivät tallissa vielä varistamassa hevosille heiniä yöksi, ja sitten väki hankkiusi makuutiloilleen. Isäntä ja emäntä menivät tupakamariin, tyttäret kiipesivät ylikamariin, piäat ja rengit, pojat ja tenavat nukkuivat tuvan sänkyradeissa.

Mutta viikkovuoroa hoitavan piikatytön täytyi valvoa viimeiseksi pannakseen pellit kiinni ja ovet hakaan.

Ahkerana piti talossa olla piian niinkuin renginkin, kun kerran oli taloon tullut ja sai palkkaa. Lapsenhaltiat, pienet tupapiäat ja pikkurengit saivat kyllä rehkiiä vain *ruakapalkalla* perien lisäksi vanhoja verhoja peitokseen. Kankahanpään Soffiija askaroi viisi vuotta vain verha- ja ruokahoidolla, kunnes 17:n ikäisenä rupesi saamaan rahapalkkaa. Klemetilän Maija sai alussa, vaikka oli jo 18:lla, vain hopearuplan, ja parissakymmenissä oleva Pirtti-Miina ansaitsi 20 markkaa, samoin Kujanpään Fiija, joka 60 vuotta takaperin ensi vuotensa palveli Vesiluoman Kuustaalla. Neljäkymmentä markkaa oli jo tavallinen palkka, 50 oli hyvä, ja 60 markkaa oli niin aimoo, että sitä sivullisetkin imehtelivät, jopa sen saaja otti oikein tunnolleen ja epäili, tokko niin paljon edestä pystyy tekemäänkään. Sillä raha oli silloin oikeata rahaa ja asui kullassa ja hopeassa, eikä ollut mitään jauhosäkin plummeja, kuparilantitkin olivat rahaa. Rahapalkan lisäksi piäat saivat *parseelia* kahdet *karvakengät* ja *piak-sut* taikka *kenkunat*. Klemetilän Maijalle annettiin Varpulasta *pyhäkengiksi* kenkunat, joiden pohjat olivat siannahkaiset ja pääliset lampaannahasta. Talon peltoon kylvettiin piialle *kappa pellovaasta* ja *kaksi kappa hamppua* taikka hampun sijasta *neliikka pärinöötä*. Talon karjassa ja ruokossa piian oli lupa pitää *kaksi lammasta*. Perunat piika sai myöä, pellovaatteet ja villat käyttää omiksi tarpeikseen, ja kun *uuhet* tekivät *kakkuja*, piika voi kaupitella emälampaat ja kasvattaa kakuista uusia.

Piäat olivat vain pienipalkkaisia piikatakkuja, mutta rengille maksettiin paremmin. Viisi-, kuusikymmentä markkaa kelpasi jo tavalliselle renkimiehelle, mutta kovalle työnuskijalle annettiin 70—80:kin. Oli sitten muutamia oikein vääjäämättömiä maan ja kaiken repäisijöitä, joille isännät kaivoivat arkustaan sata markkaa, jopa joskus enemmänkin, puolitoistakin sataa. Neljä, viisi tällaista yletöntä raatajaa oli seutukunnalla: Perämäen Holloo-Ella, Karhun-

Hakalan paappa, entinen Kankahanpään Iisakki. Kangas.

mäen Juha ja Kontion Jaakkoo, Kankahanpään Iisakki ja Pollarin renki Anka. Säälimättä nämä miehet ryskehtivät ja olivat työnteossa aina *taloohinpäin*. Parseelia annettiin rengille *hurstihousut* ja *hurstimekkoo*, *neliinvarainen paita*, *lapaaset* ja *sukat*, kahdet, kolmet *karvakengät* sekä pyhäkengiksi *saappahat*. Talon kessuja mies sai savuutella niin paljon kuin halusi, *tupakkiloora* oli aina *aakkunauralla*. Oksennuksen moni renkijullikka lykkäsi ensitöikseen, kun rupesi miehen kirjoihin päästäkseen *kähräilemään* kessupiipun ja talon *tupakkipöntön* tuttavana.

Rengit kyllä saivat paljon rahaa, senkuin piiat, mutta usealta se meni sa-

man tien kuin oli saatukin. Kun palvelusvuosi päättyi, ei enää montakaan markkaa ollut isännän takana, jopa joltakulta loppui palkka ennenkuin vuosi. Verhoihin meni markkoja, ja viinaan meni vielä useampia, häissä ja hyppyissä hävisi monet pennit, ja monen pennit pyörähtelivät korttipelissä toisten taskuihin. Mutta renki-Masa antoi pennien pyöriä, turahti vain ja murahti: »Nahka se, joka narajaa, eikä trengin palkka!»

Oli sentään toki sellaisiakin renkimiehiä, jotka eivät turhanpäiten pirrastaneet kovalla vaivalla ansaittuja markkojansa, vaan piilottivat ne arkkupahasensa pohjalle lutinnurkkaan. Ja heillä sitten aikojen kuluttua jotakin oli, ja heistä jotakin tuli. Rivallin Juha alkoi maailman kiertonsa niin kelvottomana, ettei ollut kuin *hurstimekkoo*

päällä ja hurstihousut jalassa, pellitön lakkiriepu päänkukkuralla ja hurstinen kerjuupussi kepinnoukassa — ja aika talon isäntänä mies kuoli.

Mutta piiat osasivat pitää kiinni pienistäkin palkoistaan. Monella oli syksyllä, kun vuosi loppui koko palkka korvaamatta isännän arkussa. Se pantiin pankkoon oman arkun pohjalle, ja joka vuosi pistettiin sinne lisää niin, että jollakulla saattoi lopulta olla tallessaan satoja markkoja, viisi-, kuusikinsataa. Piilossa niitä pidettiin, eikä niistä paljoa puhuttu, sillä piialla oli vielä suuremmat säästöt näkyvissä. Pellovainen kasvoi, lampaat antoivat villoja, ja piialla oli näppärät kädet. Oman aikansa joulun jälkeen piika kehräsi ja kutoi ja näpräili omia töitään päiväsydämet ja vielä iltamyöhälläkin, kun rengit jo täyttä päätä hornasivat ylisängyssä. Tuli pellovais- ja villalankoja vyyhti vyyhden jälkeen, sitten kankaita kymmenet kyynäret sekä uusia sänkyverhoja ja pukuverhoja entisten lisäksi. Oikein alvari piika saattoi samana kevättalvena kutoa kankaita viisin, kuusin, kymmenenkin *vyhrinmitan* pituisia, mitan ollessa kolme kyynärää. *Luthinsa*, jossa rengit ja muut nuoret miehet öisin kulkea kapistelivat krossottelemassa, piika asetteli koko komeutensa näytteeksi käsiensä kätevyydestä ja rustauksiensa paljoudesta. Kävijän täytyikin todeta, että lutinhaltija oli flinkki ja aimoo. Koko lutti oli *pujutettu* ja suusta sulkein niin täynnä ahkerien käsien tuottamaa tavaraa, ettei siellä muuta näkynytkään. Kellertävät pellovaiset kankaat oli neljin, viisin pietimin vedetty vierteestä vierteeseen yli koko katon, ja niiden alle oli ripustettu seitsemät, kahdeksat notkuvat orret, ensin peräpuoleen valkoisia hohtavia *hetulakanoota* ja *utilakanoota*, sitten vuorottain valkoisia lakanoita ja monenvärisiä *loiteeta täkänöötä*, *raanuja*, *tapeetteja*, *karvaloiteeta* ja *tyynynliinoja*. Seinien vieret oli orsia täynnä — *hammaspuillen* asetettuina taikka *kankahantutkamilla* toisiinsa ripustettuina — ja orret täynnä *verhatavara*. Toisella sivuseinällä katonrajassa oli orsien mitalta tiheissä laskoksissa pellavaisia lakanakankaita. Orsien alla taas pitkät rivit monenlaisia *mekkoja*, *hamehia* ja *takkeja*, koreita *kirkkoverhoja*, parkkumiksi kudottuja *arkiverhoja*, niinkin vankkoja *karvatanttuja*, että tyhjiltään seisoivat lattialla, piikon päähän kudottuja siniraitaisia *aluushamehia*, ja sitten pitoverhojen alla vielä orsi lakanaa sekä muuta vaatetta. Toisella sivuseinällä oli neljät, viidet *kangasorret*, joilla oli aivan lykyllä lykättynä monenlaista kangasta hulpiot

käännettyinä sievästi uloskäsin. Siinä ylinnä *syränkankahia* kudotut niin hienoista langoista, että 30-pasmainen vyyhti mahtui kaksinkerroin kultaringin lävitse, sitten *kahrenvartista*, *neliinvartista*, *silmäästä*, *rivanmurteesta* ja alinna karkeaa *kolttihurstia*. Oviseinä oli verhottu *hantuukiilla* ja *pyyhkehillä*, ja ylinnä yli oven oli *sukkaorsi*. Siinä oli kellertävää pellovaiskangasta ja kankaan peittona kauniinkirjavasti kymmenet koreasuiset sukkaparit ja *linkkaraitaaset* sukat ja joka parilla värikkäät *viulalla* kudotut tai *vartahilla noukitut sukkarihmat*. Oli oviseinän orrella *prässikin*, leveä lämmin hartiahuvi, oli vielä *parjoja*, *täkkejä* ja *tyynyjä* sekä pystyällään kokonainen kangaskäärö. Peräseinälläkin oli tavaraa, aivan valkoista vaatetta näköä antamassa, sillä kovin köppäistä olisi ollut, jos peräseinälle olisi paiskattu tummia mekkoja ja hameita. Kahden puolen pikkuruista ikkunaa oli pitkiä rivanmurteisia hantuukeja ja silmipyyhkeitä sekä keveitä hilkkuja, ja ikkunan yllä riippui ihana hetulakana niin, että sen koreat helpehet heilahtelivat ja hohtivat valoaukon reunassa. Oli ikkunan edessä piikaisen pieni *pöytäkränkky* tai *loorapöytä*, pöydällä valkoinen taikka *piikkinoukittu* vaate, *kukkapurkki* minttuineen, *kurin*, *kynttyläjalka* tai *tollikkolamppu*, *virsikirja* ja ikkunapielessä kirjava *neulatyynty*. Peränurkassa oli seinään kiinnitetty *erustäsänky*, jonka yläorresta riippui tapeettinen tai rinkinen edusta sekä hetupäinen valkea pielehin, sängyn yläpuolella orressa oli vielä hetulakana ja sängynpään yläpuolella tyynynliinoja ja sinihilkkuja. Makauksina oli hurstiset *olkikoltit*, höyhenillä tai joskus karvapäillä täytetyt parjat ja tyynt, lakanat, takit ja loimivillaiset vällyt. Oli vielä lattialla jokin *lavitta*, *hilkkuaski* hilkkuineen ja haisuheinäpatukkoineen sekä kovasti raudoitettu *arkku*, jossa oli rahakukkaro, viinapullo, kantanoppi, jopa asiain parhaiten ollessa arkussa piileskelivät renkipojan antamat koreat kihlakalut.

Oli taitavilla piikatytöillä verhanpuolta lutin täysi, oli vielä paljon muutakin. Oikein hevosella täytyi tavaroita kuljettaa, kun piika muutti talosta toiseen. Kujanpään Fiijalla oli Vesiluomalta Untamalaan siirtyessään rikkautta neljä kuormaa, ja yhtä paljon oli monella muulla. Saattoi kuormissa olla hameita kahdet, kolmekymmenet, vielä arkihameet päälle, kaikki omin kynsin tehtyjä. Oli vielä kahdet sänkyverhat, 18 lakanaa, vällyt, 5—6 loidetta, 30 hantuukia, 12 paria sukkia, hilkkuja, kaulahittia, mekkoja, sitten

Heikkilän rengin lutinnurkka.

pöytä, lavitta, arkku, korvee, kiulu, sankoo, klihta, loukku, häkylä, rukki, kangasaseet, sirppi, viikate, kirves, puukko ja saha.

Mutta rengin lutti, joka oli piian lutin vieressä, ei ollut kovin ylellisesti koristettu. Siellä oli edustaton edustasänky ja sängyn alla kenkärajoja, ammeenpohjasta tehdyllä pöytäkränkyllä oli pyhä-housut, seinänaulasta roikkui takki ja housut, ja oven takana oli saviset arkihousut. Ei voinut rengin lutista juuri sanoa:

»Niin on reirus kun flikkaan lutti.»

Joku vanha äijä kanalja silti saattoi kehahdella renkiänsä:

»Meirän Matin lutti on pukees kun flikkaan lutti. Siälä on isoo-kulu ja potuumet, puali tusinaa haravia ja viis, kuus vihtaparia, ja on siälä vielä kymmenkunta vispilääki.»

Kesän lähestyessä, jo valporina taikka ainakin, kun karja ensi kerran laskettiin kesälaitumille, piiatkin — ja rengit — *menivät uloostamhan*, muuttivat kesäisiin lutteihinsa. »Joko teirän flikat on menny uloostamhan?» oli nuorten tavallinen kevätpuolen tiedustelu, ja vastauksena voitiin kuulla: »Jo me illalla veimmä sänky-verhat ja kaikki luthin.» Kesäkausi vilpoisessa lutissa maattiin, saatiin aamulla nukkua rauhassa niin kauan kuin emäntä tai isäntä tuli seinää paukuttamaan. Pyhäinpäivältä, talven ja kylmien öiden saavuttua muutettiin vasta tupaan nukkumaan.

Monelle rengille ja piialle tuli talven lähestyessä suurempikin muutto kuin lutista tuvan ovisänkyyn, tuli *paikanmuutto*. Oli syyskesällä jo leikkuuaikana ollut oikein körinät, kun oli piikoja

pestattu, milloin uuteen paikkaan, milloin taas uudestaan entiseen — renkejä pestattiin useinkin vasta vähää ennen paikanmuuttoa. Olivat siinä mäkimökkien akat juuston ja villanaulan puokoissa *kosiusmiähinä* juosta höntänneet emäntien luona piikaa kehumassa, toista laittamassa, taikka piian puheilla emäntää ja taloa mainitsemassa ja taas toisin vuoroin kumpaistakin *källäämäs*. Siinä piit ottivat *pestiä* viisimarkkasen, mutta jo taas saattoivat *friskata*, juokсутtaa pestin takaisin ja ottaa rahat toiselta emännältä. Jopa joskus vasta muuttohetkellä, hakijan saapuessa, piika antoi rahan takaisin hakumiehelle eli *pani pestin kärryillen*. Olipa viime tingassa joku hyväkäs kovin *kontinnut* taloa ja emäntää niin, että jos sinne olisi mennyt, olisi sieltä pitänyt pian vaikka *tomottaa*, lähteä pois kesken vuotta ja *syärä pääsinleipänsä jauhoona*.

Mutta kun kaikki oli mennyt hyvässä ja laillisessa järjestyksessä, niin vasta syksyllä tapahtui muutto. Jo torstaina, *jukoiltana*, toista viikkoa ennen *pyhäänpäivää*, loppui palveluskansan pitkä vuosi, *katkesi juko*, ja tulla rymähti suuri *päänpitoviikko*, *irtaviikko*, joka rytkähdytti rengin miltei itse isännän veroiseksi. Ei tarvinnut piikaparan enää nousta aamulla navettaan itikansontaa räpäimään, eikä jäädä illalla viimeiseksi ovia paukuttelemaan, eikä liioin rengin tarvinnut huolehtia hevosista. He saivat kerrankin taas hetkisen olla aivan omissa valloissaan, ei tarvinnut, jos ei tahtonut, talon ovea panna perässään kiinni. Vieläpä emäntä laittoi niin rengille kuin piiallekin lähtiäisiksi ison *pääsinjuuston* ja neljät leveät *pääsinleivät*. Ja emännän eväät nyytissään palvelijat mennä kepsuttelivat kevein mielin köyhään kotiinsa mäkimännikön laitaan taikka larvametsään nevan taakse. Tarkoin käytettiin joutilas viikko. Eivät tehneet rengit työtä, eivätkä piiatkaan kehränneet, pyhäverhoissa, kenkunat tai saappaat jaloissa he vain huoletonna lauleskellen kuljeskelivät pitkin kylää, pahaiset renkijullit ja pienet piikatussut joukon jatkona aikaihmisiksi opettelemassa. Luuva oli paras paikka. Sinne koko parvin kährittiin yli korkean kynnyksen, ja kohta sieltä kuului repäisevä hyppylaulu. Vapaa renki siellä riepoitti irtanaista piikaa ympäri lattiaa niin, että luuva pölsi, jopa pieni jullikkakin, piippu suussa niinkuin muutkin miehet, yritti pysyä tahdissa ja pyöritellä naapurin matalajalkaista piikatallukkaa tankuttaen tanssiparien jaloissa aukosta toiseen. Luuvahyppy oli päänpitoviikon parasta iloa.

Lyhyeen loppui iloinen viikko. Jo pyhäinpäivän lauantai oli *muuttolauantaki*. Silloin palvelijain täytyi taas astella paikkaansa, ja jo maanantaina alkoi uusi kova työvuosi. Alakuloisin mielin raskaan työn raatajat lauleskelivat:

»Joka vuasi alenoo
se piikafliikan ranki,
kun viikon päivät herrasteloo,
niin taas on vuaren fanki.»

Ja vuoden kuluttua taas tuli päänpitoviikko, uusi vuosi ja uudet paikat. Aina vain oli samaa ja samaa, raatamista pitkä vuosi, lyhyt viikko vapaata ilonpitoa.

Mutta muutakaan turvaa pienen mökin perillisillä ei ollut. Monet palvelivat vieraita isäntiä ja emäntiä vuosikaupoin. Kankaanpään Soffiija kapsutteli Prepulan töissä viisi vuotta ja sitten vielä Hellanmaassa kaksitoista ajastaikaa. Aroon Liisa teki töitä toisen käskyläisenä yhteen menoon kahdeksankolmatta vuotta, ja Perämäen Holloo-Ella hoiti rengin raskasta virkaa kuudettakymmentä pitkää vuosikiertoa. Monet kiertelivät ympäriinsä kylän ja pitäjän taloja, aina muutellen virkapaikkoja, mutta toiset taas, tasaisimmat työnraatajat ja jukopässit, pysyivät samalla isännällä vuosikausia. Aroon Liisa ahersi Ala-Talkkarissa kahdeksantoista vuotta, ja Holloo-Ella palveli ensin Talkkarin seksmannia kahdeksan vuotta sekä sitten Ylitalkkarin Mattia neljäkolmatta ajankiertoa. Hyvin kävikin, jos vain jaksoi paikassaan pysyä. Piika sai, kun oli yhteen menoon ollut kymmenen vuotta samassa paikassa, talosta lehmän, ja hyvälle rengille voitiin antaa hevoskopukka kymmenvuotisesta aherruksesta.

Mutta monen toimellisen työntekijän palvelusvuodet eivät ennättäneet kovin pitkiksi. Renki hyvästy i piikaan ja piian komeaan

Aroon Liisa.

luttiin enemmän kuin omaansa ja krossotteli sinne kerran toisensa perästä. Muistihan hän, mitä monesti oli laulanut:

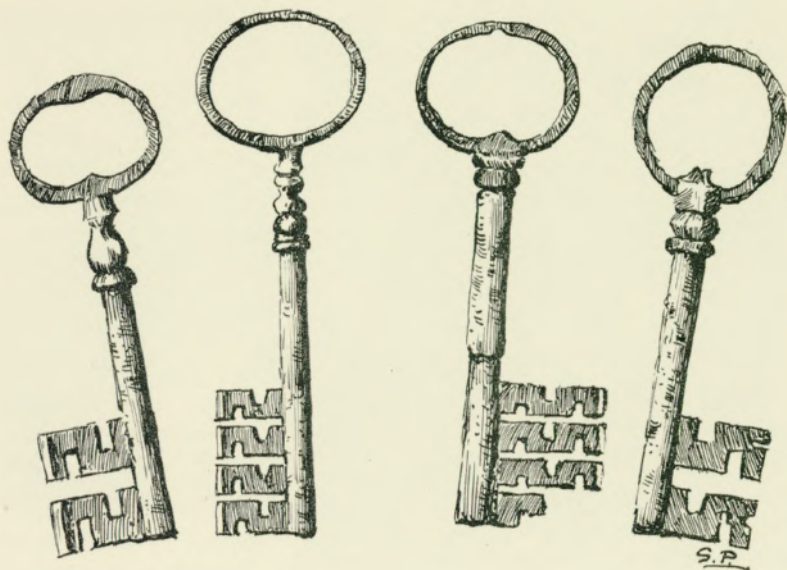
»Raita se kasuaa rannalla
ja kalliolla mänty.
Ei mikää oo niin lämpöönen
kun piikaflikan sänky.»

Annettiin sitten asia papin hoitoihin ja pidettiin häät, ja syksyllä, kun toisien piikojen tavaroita karräiltiin talosta taloon, piian ja rengin yhteisiä kolikoita viedä koluutettiin hevoskopukalla jonnekin nevantakaiseen saunakömmänään. Isäntä oli antanut sieltä mökinpaikan, yksin voimin oli sinne jo aherrettu asumuksen alkua, ja uusi pieni metsäpöksä sinne vähitellen kohosi. Siellä kyllä oli katkeamaton vuoroviikko nousta ensiksi ylös ja panna illalla pellit kiinni, eikä ollut leipävartaan takauksena isännän kukkurapäistä ruislaaria, eikä särpimen antajana emännän pitkää viirilautasta. Mutta metsäkömmänässä saatiin sentään itse köpötellä isäntänä ja emäntänä.

Ja muutaman vuosikymmenen kuluttua mökistä lähti taas uusia pikkurenkejä ja piikoja etsimään rintamaiden taloista palveluspaikkaa.

Perämäen
telso

Aitan avaamia
Pesoola, kiinamaa

Maltijarvikiä

*Minä meillä rooson
vaikka faari jouta pitää*

Rengit ja piiat tulivat ja menivät, ja talossa tehdä ryttis-
tettiin työtä vuodesta vuoteen niin, että maasta murina
nousi, mutta etumiehenä painatteli aina isäntä itte.
Hurstimekkoisena ukko köykytti niinkuin muutkin mie-
het, ja aisapieksut oli jaloissa, ja kessuilta haisi hänenkin
henkensä, mutta työtä tekevä ja työtä teettävä tumma härmäläinen
katsella tiukotti nuppalakkin leveän pulttipellin alta, ja housujen-
persusta oli niin miehevä, että siihen olisi mahtunut vaikka puoli-
tynnyriä kytökauroja. miestä kysyi isännän virka, sillä hänen kyn-

Vanha komea pari lakeuksien mailta, Kosken paappa ja mumma.

sistään kiskottiin koko talon eläminen. Piti ukon möyriä ja möyrittää maata niin, ettei aitanlaarissa koskaan tyhjä kolissut, eivätkä latojen lattiat ruvenneet keskellä talvea kolahtelemaan, eikä liioin raha puuttunut silloin, kun oli maksettava rengin ja piian palkka sekä verot suoritettava.

Isännän leveillä laipioilla oli koko talo ja talonpito. Mutta oli osansa emännälläkin, vaikka hän enimmäkseen ajat taaperteli vain takan ääressä taikka tal-

lusteli tuvan ja aitan väliä. Minkä isäntä ahtoi aittoihin ja latoihin otettavaa, sen emäntä purki ja kanniskeli kansalle ja karjalle. Navetta ja tupa oli emännän huolena. Itikoilla piti olla ruoka ajallaan, ja tuvanpöydällä kukkuraiset astiat höyryämässä silloin, kun vellikello kuulutti väen ruokaverolle. Isäntää ja taloa mainittiin, kun aitanlaarit pullottivat kukkupäinä, mutta emännän kunnia oli, kun puuro ja piimä, silakat ja läpileipä saivat menonsa, ja leivänkäry pysyi talossa. Ja mieluista se oli isännällekin. Ainakin Pömpelin ankara Jaakkoo vaati työmiehen vetämään ruokaa vatsan täysin. Päiväläisen ja rengin, joka ei hänen mielestään kyllyiksi pistellyt puuroa, Pömpeli pian pani pois äristen:

»Ei se jaksa tehreä tyätä, jok' ei syä.»

Samasta vadista renkien ja muun väen kanssa isäntä lusikoi ruokansa, samaa viilipunkkia pyhäaamuisin tyhjennettiin, samasta kaksikorvaisesta toopista ryypättiin piimää, jokainen kyllä omasta suunsijastaan, ja yhtä komeasti kuin isäntäkin renki ryypättyään paukautti toopin pöytään, ja yhteiseen seinävinkkaan syönnin loputtua pistettiin lusikat ja perunatikut, kun ne oli ensin nuolaistu

Kankahankylän Vanhantuvan Hilma-
emäntä.

Mattilan emäntä istuu porstuan
portilla.

puhtaiksi. Lopuksi samasta tupakkiloodasta tukittiin piippu kessuja täyteen ja alettiin vedellä mahasavuja. Miestä myöten kyllä istuttiin talon ruokapöydässä, isäntä parhaana kellokaapin vieressä takapenkillä ja sitten talon pojat, rengit ja päivämiehet seinäpenkillä ja pöydänpäässä. Tyttäret ja piiat taas istuivat pöytälavitsalla ja ja pöydän lattiapäässä. Mutta talon emäntä ei ollut *isoonpöyrän* väkeä. *Pikkulavittalla* istuen hän vain syödä tuheri lasten kanssa uunilattialla matalan *pikkupöyrän* ääressä ja ryyppi piimää yksikorvaisesta toopista. Samalla emäntä piti kuria, etteivät tenavat saaneet riidellä ruokapaloistaan, eivät kovin massuttaa, eivät liioin röpöttää ruokaa rinnalleen, eivätkä tehdä juntua pöydälle. Vasta sitten, 13—14:n ikäisinä, lakattuaan massuttamasta ja röpöttämästä, tenavat pääsivät istumaan isonpöydän ääreen.

Emäntä oli tuvan ja tenavain pää, pikkupöydän istuja ja uunilattialla olija, mutta isäntä oli koko talon pää ja väen pää, isonpöydän paras ja kellokaapin vieressä istuja. Isännällä oli isännän asiat ja vastuut, joihin emännän ei tarvinnut puuttua, ja emännällä taas oli omat toimensa, joista isäntä ei paljoa perustanut. Vanhoille rintamaiden raivaajille oli sanottu: »Kun on rahaa ja rukihia, niin tuloo hyvin aikhan», ja tämän mukaan isäntäkin hallitsi syömä-

kuntaansa sekä pusketti töitä. Pellot, kytömaat ja luhdat ukko pani tuottamaan viljaa, heinää, ja minkä ne tuottivat, sen tuottivat rahaakin, ja raha kilahti isännän arkkuun. Rukiit ja raha olivat isännän omaisuutta. Äijä itse tiesi, minkä saattoi hukata pellontuotteita, ettei talo jäänyt puutteeseen. Saattoi joissakin paikoissa emäntäkin ruveta viljaa myyskentelemään, vähin erin, isännältä salaa. Mutta se oli rumaa *pussittamista*, joka veti taloa alaskäsin, vielä enemmän, jos lisäksi *uuninlaattia oli harva* niin, että emäntä säälimättä antoi rahan ja tavaran mennä. Voihan kyllä joskus, ja monestikin, käydä niinkin, että isäntä kaupunkimatkalla päästi verensä valloilleen ja ryyppiskeli koko ruiskuorman. Mutta mitä se akoille paistoi. Tyhjänä ukko ajella köykytti kotipihalle ja oli vähän nurruisella päällä eikä liikoja prätissyt, murahteli vain äkäisesti, kun emäntä kyseli:

»Kuinkas se nyt on menny sun reisuus?»

Eikä ollut emännällä sanomista isännän hevosasioihinkaan. Ukko osti ja möi, vaihtoi ja huippasikin huppia mielensä mukaan, pitipä vielä, jos sai hyvät *välirahat*, oikein *harjalliset*, jolloin kamarissa koko päivä juoda törsättiin ja puhuttiin hevosista, kehuttiin ja moitittiin, käytiin väliin ajelemassa ja tultiin pihaan niin, että nurkat paukkuivat. Saattoi eukko kyllä motkottaa, jos talonpää teki tyhmiä kauppoja, vaihtoi vireän Papuharmaan kyörläisen laiskaan inkkumeraan taikka vanhaan salviaan, joka kaiken lisäksi huomattiin krupuriksi. Mutta se ei siitä enää korjaantunut. Miehisen miehen ei sopinut mennä selvällä päällä ja selvällä päivällä tehtyjä hevoskauppoja *rikkomhan*, ei ainakaan enää silloin, kun kaupanteosta oli kulunut kolme päivää. Emäntä sai vain, kun lähti voihulikoitaan viemään *kauppapuarhin*, laittaa laiskan tamman pikkulavan eteen ja sitten koko matkan kuulla ja kiukutella, kun koni ruoskalla räpsättäessä aina vihaisesti huiskaisi häntäänsä ja inkaisi.

Liikenevän voin ja piimän emäntä sai myödä ja käyttää rahat tarpeisiinsa, eikä se isännälle kuulunut. Saattoi emäntä kaupitella lehmänkin, kun ensin oli sopinut isännän kanssa, mutta rahat menivät helposti isännän arkkuun, eikä lehmänkaupasta kannattanut pitää harjallisia. Villat, pellovaattet ja kananmunat olivat emännän tavaraa, ja ne olivat niin turhanaikaisia asioita, ettei oikea mies kehdannut niille korvaansa kallistaa. Mutta kahvikupin isäntä kyllä mielellään tyhjensi, kun sen aika tuli, ja sen verran hän oli selvillä,

että kahviin ja sen semmoisiin emännän voirahat ja muut pennit hupenivat. Saattoi kyllä aikapaikassa isännöidä niinkin nyökkäpäätynen ukko, ettei koko talossa kärsinyt mustaa pannua, vieläpä kehahteli siitä naapureillekin. Mutta ukko ei tiennyt, minkä naapurit, että isännän ollessa kytömaalla, talossa keittää kuhitettiin kahvia napolla. Olisipa ukko sattunut tulemaan kotiin silloin, kun nappo porisi takanperässä, kaiketi olisi kahvikippo lentänyt pihalle äijän ärähtäessä: »Tuallaasia

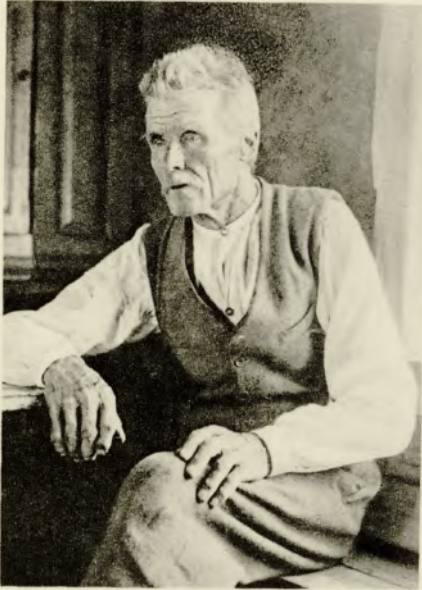
Nuori Härmän emäntä lapsineen.

juatavia ei meirän taloos tarvita!» Mutta sen suurempiin riitoihin ja rähinöihin isäntä ei sentään olisi emännän kanssa ryhtynyt. Sillä oikea härmäläinen ei kehdannut akkavaen kanssa riidellä, vielä vähemmän tapella. Kummana jo kuultiin, kun kauhavalainen kylän väelle manaili akkaansa, ja kun Härmään muuttanut markkilainen eukkonsa kanssa oikein mekasti ja metuloitsi, kyläläisiä aivan nauratti. Markkilaisilla oli omat tapansa, härmäläiset metuloitsivat vain miesten kanssa.

Palvelijat tulivat ja menivät, päivämiehet ja taksivärkkärit vaihtuivat ja vuodet ajoivat toisiaan, mutta isäntä asteli aina etukynnessä, ja emäntä laittoi läpileipää vartaat notkolleen, soitti vellikelloa ja hyppöötti ruokaa pöydän täyteen. Kuului pyhäaikoina kopina tyttärien ylikamarista, ja pojat kävivät kylillä krossottelemassa, tyttäriä rustattiin miniöiksi, ja pojat toivat miniöitä kotiin. Kuului sitten jo taas vanha tuttu kätinä kehdosta, *kräkänpesästä*, ja kohta alkoi toinen tenavaparvi peuhata pihamaalla.

Mutta vanha hurstimekkoo yhä vain painatteli väen etunokassa, ja kessupiipun haiku pöllähteli kahta puolta. Ei ollut tyrniän äijän

Kovettu Nukalan paappa istuu vielä itte isäntänä.

hurstinen laipio paljoakaan painunut kymäriin, ei pitkä sundenselkä köykistynyt, eikä isännän vääjäämätön sisusvärkki ollut väsähtänyt vähääkään. Niinkuin viikon käypä könniläinen repeteerikello, ukko viikko viikolta oli aina vireessä. Maanantaiaamusta lauantai-iltaan asti hän köykytti etumiehenä, monesti irvissä hampain repien rapaista kydönojaa. Ja väen piti tehdä samoin.

Moni kova härmäläinen hoiti isännän virkaa koko ikänsä, astella köpsötellen mukana minkä jaksoi. Joukossa vain ukon piti olla ja paiskia, vieläpä väliin kehahdella:

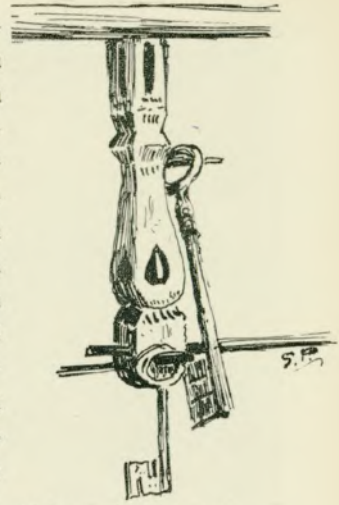
»Silloon on joukko jäykkää,
kun min' oon huanoota joukos.»

Äijänpauriainen istui isännän sijalla ja piti taloa nimissään sekä rahoja arkussaan vielä sittenkin, kun ei enää kyennyt kytömaille eikä kotipelloillekaan, senkuin vain olla olotteli tuvassa akkain kanssa taikka köpötteli ja kuuhekaili pihamaalla. Nuoret saivat monesti kysyä ukon mieltä, pyytää rahaakin häneltä, jopa olla aivan varpaillaan, kun vaari oli krätyisellä päällä. Eikä silloin noukka kauan tuhissut, kun hurstimekkoo heilahti, ja äkäinen äijä silmänvalkoisiaan muljahduttaen karjaisi kiukkuisesti. Mustapintainen Pömpelin Jaakkoo köpötteli isäntänä vielä 80:n ikäisenä, ja oli kova mies, teki kartanon korkuisia tunkioita, köppälehti aina mukana työmaalla eikä aikunut kuollakaan. Oli äijä lopulta jo niin vanha ja ummehtunut, että aina kun oli syönyt, heti lykkäsi oksenuksen. Mutta vääjäämätön vaari ahtoi kohta uuden puuropanoksen sisäänsä vaidellen:

»Pian ihminen sitten kualoo, kun syämisen pois heittää.»

Osasi kyllä myös härmäläistalon muori pitää emännän ohjokset

suonisissa käsissään. Aittojen avaimet riipuiivat takanorressa ämmän paimennossa, ja vanhojen miniäinkin piti hyvin kuulla vanhaa emäntää. Saattoi muori joskus pränkätä piikain kanssa ja prätistä rengeille. Oikein sitkeä akka eli vain ja kuivettui niin, että oli lopulta kruttuinen kuin susi, eikä ollut eukosta jäljellä muuta kuin tyhjät kuoret. Mutta sittenkään muori ei hellittänyt ohjia lujista kynsistään. Hyvin eukko hallitsi, kaikki kyllä tunsivat, että muori oli »erestä kengäs ja takaa fiskaris». Ei hän suinkaan ollut paha eikä ilkeä, vaikka olikin »luja syrämmeltänsä» ja piti huoneensa oikeassa kurissa. Köyhille muori oli laupias ja kerjäläisiä hän armahti. Kauan saattoi muorin hallitus kestää. Kujanpäässä aikoinaan sai kotivävy ahertaa niin pitkät ajat, että lopulta jo hänelläkin oli kotivävy.

Takanorsien kannatin.
Hirvelä.

Keski-Kaappoo, Kuustaan poikia, Keskisen isäntä.

Mutta monet isännät ennätettyään kuuden-, seitsemänkymmenen korville, heittivät pois liian riehkaisemisen ja antoivat talonsa ja työmaansa nuoremmille sekä rupesivat itse muoreineen syytingille. Vanhin poika tavallisesti sai talon ja tavarat, ja jos pellot ja työmaat olivat kyllin leveät, saattoi nuorin poika periä toisen puolen sekä maista että kartanosta. Mutta toiset pojat ja tyttäret *maksethin irti rahalla*. Muutamia satoja markkoja, tuhatkunta työnnettiin kullekin, tyt-

Anskan Jaakkoo, Heikkilän paappa, istuskeloo paa pantuvasnansa.

tärille tavallisesti puolta vähemmän kuin pojille, ja sitten uusi polvi sai ruveta koettamaan mihin pystyi. Ja veres isäntämies astella köykytti kytömaalle väen etunenässä. Mutta isänsä poika siinä painatteli ja härmäsynty. Nuppalakin pulttipellin alta tumma etumies katsella tiirotti niinkuin entinenkin edellämenijä, hurstimek-

Ahomäen luttitupa.

koo heilahteli kuin ennenkin, ja kessunsavut pollahtelivat kahta puolta. Vanha talo ei muuttanut tapaansa.

Joutilaaksi joutunut vanha isäntä muutti emäntineen pihan viereen pieneen *paapantuphan* taikka vielä pienempään *luttituphan*, joka luttiradin alakerran *puarista* oli *syytinkilääsiä* varten laitettu lämpimille. Saattoi *paappa mummansa* kanssa asustella tupakamarissa taikka edustuvassa, saattoi vanha leskeksi jäänyt *paappa pätsätä* missä milloinkin aivan yksinään.

Piti talon sitten tuottaa ei vain isäntä- ja raatajaväen elatusta, vaan vielä ruokaverot ja verhat *paapantuvallekin*. Köyhissä kitupaikoissa, joissa monesti

Matti Kurki, Kurkiluaman paappa

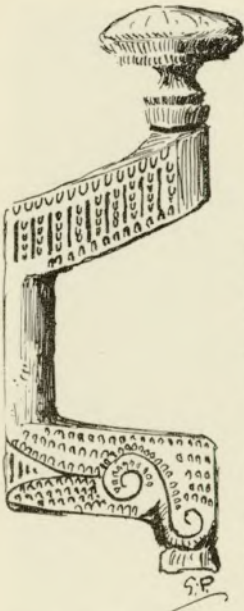
»Oli ruihu ja mellet
kuin Köykkärin häissä»,

tahtoi kyllä vanhaparkojen elämä olla rutuista, kun

»Oli sellaanen syytinki
kun Soukan Annalla:
ei elä eikä kuale.»

Mutta aikatalojen syytinkiläiset elivät kuin ainakin isot rikkaat. Tuli syötävää talosta ja tuli muutakin, tuli apua vielä omista pikku pelloista. Porren entiselle seppä-Erkille, $\frac{1}{8}$ manttaalin talon vaarille, joka oli Haapajarveä kuivannut ja hankkinut taloon tavattomat luhtamaat, piti antaa joka syksy määräpäivänä neljä tynnyriä rukiita ja kolme ohria. Heiniä piti antaa — vanhoilla oli pari, kolme lehmää — kaksitoista krinniä ja syksyllä tarvittiin hyvä lahtinauta. Oli vielä möyrittävä ja sonnitettava hyvä pelto, johon Erkki saattoi istuttaa kymmenkunta nelikkoä perunoita, oli pehmitettävä pieni

Hirvelän vintilä. Luultavasti Äkkinääsen Jaakoon tekemä.

plätti muorin pellovaiselle, että mummalla olisi aikansa kuluksi kehräämistä. Samat tynnyrit täytyi suorittaa sittenkin, vaikka toinen vanhoista kuoli. Jäljelle jäänyt paappa tai mumma silloin tarvitsi *hoiran* ja hoita myös elatuksen.

Hyvän paapantuvan eläjillä ei ollut hätäpäivää. Omissa oloissaan vanhat saivat oleskella ja odotella isonkellon soittopäivää. Talon tenavat vain silloin tällöin kulkea paukkasivat mummaa ja paappaa katsomassa. Mumma milloin kehräsi, milloin karstasi, milloin teki mitäkin. Paappa köpsötteli pihalla nuppa päässä ja kuluneet karvakengät jaloissa, asteli vanhasta tottumukselta milloin kirves kainalossa metsää kohden, milloin kuokka olalla vainiolle, ilman aikojaan vain, kun ei muutakaan työtä ollut. Aherteli äijä kesäpäivinä ladossa *kruuvipenkin* ääressä haravia ja viikatevarsia sekä laitteli voitä vanhoihin astioihin. *Rukkarolla* »rumalla höylällä, joka lonton ottaa ja jykyrän jättää», paappa lykkeli haravanvarsia siloisiksi. Joutohetkinään ukko saattoi istuskella pellon pyörtä-nöllä katsellen toisten työntekoa. Mutta jos paapalla oli oma perunamaa, piti sitä kesäkaudet kynsiä, kraappia ja multailla, sekä sitten syksyllä kaivella maasta syötäviä ja kanniskella niitä kuoppaan. Porren Erkki jo keväällä kylvi tuhkaa peltonsa hangille ja sitten taas hakata jyrskytti jäitä irti, että maa pian sulaisi ja kuivaisi. Pyhäpäivin vietiin vanhoja hevosella kirkkoon niin, että tie põlisi ja keisit keikkuivat.

Monen koko elämänsä ahertaneen vaarin takana oli säästöjäkin, sillä paapat olivat seuranneet vanhojen määrää: »Jok' ei kuuthenkymmenhen ikävuathen saa pankhon, niin sitten ei enää.» Toiset paapat kokosivat rahaa ja panivat *pankhon* arkkunsa pohjalle, tuhansin markoin ja olivat *myhky mähkyyhinsä*, mutta toiset *laihnaalit pitärehellen* ja saivat *inträssiä* kuusi, seitsemän *prosenttia*, muutamamat kiskoivat yhdeksänkin, ja joku rahapaappa vaati vielä hyvikseen halkokuorman, heinäkrinnin taikka hyvän luhdan korjattavakseen. Syntymättömän varsan nahasta tehdyssä kukkarossa

jotkut äijät säilyttelivät *revessii* kalleimpina tavaroinaan. Mutta tuon tuostakin piti niitä kaivaa käsille ja katsella, laskeskella inträssiä ja pääomaa. Näki paappa papereista ja sai syytä sitten kohdatessaan sanoa jollekulle

velkamiehelle: »Et oo monhen vuathen maksanu inträssiä... eikhän tuata nyt jo vähä pitää niinkun tuara rahaa...» Toiselle taas piti puhella: »Niin, kuinkhan se nyt tuata olis... sitä sun velkaas pitää nyt vähä jo niinkun tuata lyhentää. Koskahan sinä tuata toisit rahaa?» Huonokuntoiselle pyytäjälle paapan täytyi sanoa: »Ei ole nyt rahoja... huano aika... kovan pääl- lenkin on huano aika.» Mutta kun vähän parempi mies oli rahaa vailla, sattui sitä vaarin arkussa taas olemaankin, eikä ukko ollut *puheehnasakkaa köyhä*. Porren Erkin pankossa oli kyllä rahoja ja oli Porren Kuustaallakin sekä vanhalla Koppelomäen vaarilla, Lööpärin Pitkällä-Matilla, Mäenpäällä, Kurki-Kuustaalla, ja sitten Ruuspanan Yllillä, Talkkarin entisellä seksmannilla, Vainionpään Jussilla sekä monella muulla, niinkuin Hirvi-Salullakin, jolla »ei ollut hopiakuppia, mutta hopiaruplia, losettia ja lomenia

Tuamisillan Juhan rukkaro.

Piriin isäntä-vainaan raha-arkku.

kyllä». Oli varoja vanhalla karvakenkäisellä mökinäijälläkin niin, että hän saattoi, lainattuaan komeilevalle talonisännälle, kehahdella: »Taaskin antoo saapas karvakengällen suuta.» Vanhalla-Kojooolaa-sella oli iso arkku kahleilla kiinni kamarinlattiassa, ja se oli täynnä rahaa, olipa sitä vielä vasikannahkaan käärittynä. Lainasikin ukko rahojansa, vaikkei kyllä joka miehelle. »Millä sä meinaat sen sitten maksaa?» ukko aina kysyi pyytäjältä. Jos pyytäjä näytti kouriaan ja sanoi: »Näillä!» niin rahoja lähti, mutta jos sanoi, että kaupalla taikka muulla semmoisella, sai tyhjänä painua tiehensä. Tiukkoja poikia rahapaapat olivat, mutta eivät sentään liikoja ahdistelleet, kun lainaaja vain vähänkään piti asioitaan reirussa. Teki Talkkarin Juha sellaisenkin työn, että ennen kuolemaansa pisti uuniin huononpäiväisten velkamiesten paperit ja sanoi: »Ei niitä viitti takoosmiähillä maksattaa.»

Paappain pankot joutuivat vanhojen kuoltua perillisten tasattaviksi. Kirkonmäkeen vei paapantuvasta parhain tie, *värteerinki* ja *avissooni* olivat viimeisiä toimituksia, ja sitten jäi paapantupa autiona odottelemaan uutta paappaa ja mummaa.

Mutta pikku mökkien haltijat, jotka myös olivat koko elämänsä raataneet ja kaivaneet monesti kaikkein rapaisinta kydönojaa, eivät voineet päästä huolettomille syytinkipäiville. He saivat puskea niin kauan kuin suinkin kestivät, ja viimein he joutuivat kylän eläteiksi. Oli sitten heidän »paapantupanaan» koko kylä, vuorotellen milloin mikin talo. Samoja taloja, joissa nuorina olivat palvelleet renkeinä ja piikoina, he saivat nyt kiertää vanhoina kylänvaivaisina. Ei sanottu heitä paapoiksi eikä mummiksi, he olivat vain vaareja ja muoreja, Kana-Tuppuja, Elu-faareja, Kuppari-Kaisoja. Mutta ruoka ja verhat lähti heille niinkuin toisillekin syytinkiläisille, ja sitten soi heille samoin kuin muillekin armollinen kirkonkello kutsuen myös heidät parhaaseen paapantupaan. Siellä he saivat pitkän raatamisensa jälkeen levätä niinkuin muutkin, vaikkei heiltä jäänytään rahapankkoja arkunpohjalle, eikä velkakirjoja synty-mättömän varsan nahasta kursittuun kukkaroon.

Lautamiähen Jaakoon
Karvakengät ---

Ruaka ja Luama

*Min on syännytkki
rukhiisen leivän
ja akraasen puuron*

Särmän laajat pellot tuottivat rukiita, ja rukiin voimalla taas pidettiin peltoja reirussa sekä repäistiin yhä uusia kytömaita. Puuro ja rukiinen leipä olivat jo vanhan härmäläisen parhaat voiman antajat, ja kun niiden viereen vielä pantiin paksua piimää, silloin lakeuksien mies puski läpi pahimmankin rääsykön.

Tenavat kyllä saattoivat metsiä ja vainioita laukkoessaan ja pihamailloilla asuillensa suunsa mauksi pureskella ja märehtiä milloin mitäkin, *kivenjyrttiä, linnunjyviä, heraheniä ja linnunleipiä* sekä *karvapään tyveä*. *Pihkaakin* he purivat ja nuoleskelivat *männynmäihää*, joiivat *koivunmahalaa*, imivät *imiästä* sekä söivät *männynkerkkiä* niin, että kurkkua hakaroitsi. Mutta ei tällaisista *mettänroskista* kenenkään mako täyttynyt.

Palanhen poikatenaavat ovat ajelemassa.

Ja entisinä *kopukkavuasina*,, kun kato ja nälkä ahdistivat koko maata, itse raavaskin härmäläinen sai totutella elämään melkein samoilla metsänroskilla. Silloin sotkettiin jumalanvilja *jäkälillä*, *heraheinillä* ja *merenjuurilla*, *lipinjuurilla* ja *rahkasammalilla* sekä syötiin leipänä kolmenkinlaista sekaa: *pettuleipää*, *kertaleipää* ja *koivunkuarileipää*. Mutta rukiisen pellon poika ei näillä eväillä tahtonut pysyä pystyssä, niin pahansisuihin kuin olikin. Kuolivat härmäläiset koko joukoin, kun sellaista rehua piti ahtaa rukiille tottuneeseen mahavärkkiin.

Vain selvä pellonvilja piti miehen pystyssä ja antoi lujan selkärangan. »Kun suuruksella voiteloosyräanalustansa niin ei kuale», sanoi vanha Kurki-äijäkin.

Oikean härmäläisen laarissa oli rukiita ja muuta pellonviljaa aina jäämäänkin, mutta rutuisissa paikoissa tahtoi kesällä tulla sellainen *uavelin aika*, että heidän riihistään uutista odoteltaessa kuului jo ennen aikojaan ankara *haukantappo*, ellei isäntä hoksannut salaisiin puolin rapsia lyhteiden latvoja seinään, juoksuttaa viljaa myllyyn ja sitten vasta muiden mukana ruveta kovalla kolinalla haukkaa kuristamaan.

Isoilla, tukevilla *myllytynnyriillä*, joita hyvässä talossa tarvittiin

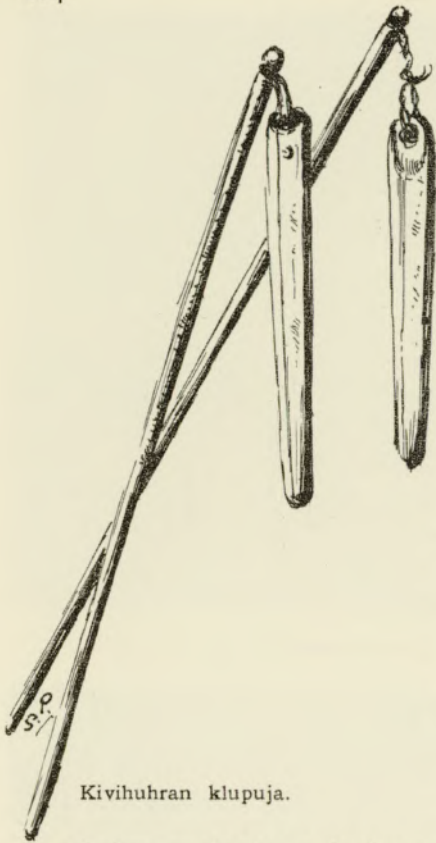

Keski-Kaapoon tuvanpöytä vanhoine ruoka-astioineen.

Ala-Porren myllytynnyreitä.

Kivihuhran klupuja.

parikymmentä, ylikin, entinen härmäläinen kuljetti viljansa myllyssä, ja samoissa tynnyreissä sitten jauhot saivat olla aitassa. Sieltä niitä aina tarvittaessa ammennettiin milloin leipää, milloin puuroa, milloin mitäkin varten.

»Ei ikänä niin hyvää vuatta tuu, ettei leipä kelpaa»,

oli härmäläiselle sanottu, ja leipä oli täälläkin kaiken syömisen, elämisen ja raatamisen pohjana. Kun vain rukiinen ruskea *läpileipä* toisin vuoroin täytti tuvan laipionalustan, ja iso *juurihulikka* oli peräseinällä muikoamassa, silloin kyllä talo pysyi perustuksillaan. Koko viikonkin kerrallaan ison talon juurihulikka teki työtään. Joka aamu se sai uuden panoksen *leivänjuurta*, muijotti sen ja

käytti aivan vaahtopäänä ja sitten pitkin yötä lykkäsi *truuttua* myöten *leipuumhen* niin että moiskui. Suuri taikina siitä sotkettiin, leveä uuni *liaskasi* koko aamupuolen ja löi liekkejä kitansa täysin, ja naiset häärivät leipomapöydän ympärillä hihat kynäspäiden taakse käärittyinä, pyöritellen pitkiä *vanuttehia*, katkoen *emooksia* ja leipoen. Leipä tuli lattialle ja sänkyihin levitetyt loitteet jopa penkitkin täyteen, ja sitten *kerähkä* liikkui ja emäntä liikkui työntäen leipiä uuniin, minkä naiset niitä kaksilla kämmenillään hänelle

Porren leivuun, v:ltä 1773.

Keskisen emäntä leipomassa.

juoksuttivat. Viisintoista, parinkymmenin uuni kerralla otti ja taas antoi, ja illalla nousi takkihirsien varaan satainen luku leipiä vartaisiin pisteltyinä. Korjasti ne olivat vartaissa vierivierin ja kaikki samanne päin niinkuin ainakin hyvänsopuisessa talossa. Rumia muotopuolia *vinarikkoja* ei vartaissa näkynyt, sillä tyttäret ja piit olivat kuulleet, että sellaisten hoseltaja saatoi joutua äiti-puoleksi pahankurisille kersoilte. Mutta kun leipoi sieviä isoja kyrsiä, vietiin helposti vaikka ison talon emännäksi.

Tupa oli lämmin, ja siinä oli tuoreen leivän tuoksu, elävän ja elättävän rukiisen pellonviljan tuntu. Sama tuntu oli seuraavanakin päivänä, sama koko viikon. Juurihulikka kävi ja moiskui, ja uuni leiskui joka päivä, naiset leipoivat, ja joka ilta nostettiin takkihirsille uusia leipävirtaita. Viikon lopulla koko katto oli täynnä täysiä virtaita, vielä toistensa allekin ripustettuina. Sitten kun leivät olivat kuivaneet, kannettiin ne aitan isoon laariin. Ja talo oli taas moneksi viikoksi varattu jokapäiväisellä leivällä.

Mutta nevantakainen larvamaiden torppa sekä pieni kylän laita-

Leipiä lattialla loiteilla nousemassa. Perämäki.

mökki, jossa väki oli pieni, leipoi kerralla vain muutamaisen vartaan. Joskus kun ei ollut mitään *sualaasen pualta*, silakkaakaan, mökin emännän täytyi panna taikinaan suolaa liiemmästi ja laittaa *sualaleipää*. Sitä mökki haukkasi ja möykytti piimän kanssa saaden makoonsa tarpeellisen suolankarkeuden. Piti mökin ukon toisinaan, kun lehmä oli *ummes* istua kuin vesikoppiossa särpäen vain vettä ja leipää.

Rukiinen *uutisleipä* oli kaunista valkoista jumalanviljaa, siunaten ja hyvillä mielin vanha pellonraataja sitä haukkasi vuodentulonsa ensi antina. Kersatkin sitä ahtoivat suun täysin, varsinkin jos äiti raskitsi peukaloida sille pienen voikipenen. Antoipa emäntä *lämmintä leipää, uutista*, naapurin emännällekin, joka leipomisen aikana sattui tulemaan taloon. Ja sukkaa kutoen, lämpimäistä kainalossaan puristaen emäntä hyvillään, huulet trutulla, käydä kuupotti kotipihalleen.

Hyvää oli uutisviljan *uutispuuroki*, varsinkin jos se oli keitetty käsikivillä hierretyistä karkeista jauhoista. Mutta tavallisesti här-mäläinen laitto puuronsa ohrajauhoista. Puuro oli totisen kytö-

Leipiä nostatetaan sängyssä ennen uuniin panoa. Piriä.

kontion oikeata himoruokaa, johon hän jo pienestä kersasta alkaen oli hyvästynyt. Se oli monen talon iltaverona, ja vanha paapan-pauriainen, housusujentäyteinen paakales, täytettyään maarunsa yötä varten, pani puuronlopun talteensa, jotta heti huomennaltain saisi sitä kylmiltään piimän kanssa pistellä aamutuimaansa. Harvalle härmäläiselle puuro *teki häjyä*.

Mutta vielä voimallisempaa miehen muonaa oli *köpötes* eli *tikkuhöyry*. Sitä vain joskus laitettiin, melkein kuin herkuksi, ja se oli tyyristä ruokaa. Pantiin pataan vettä sekä hyvästi höystöä tai läskiä, liemeen keitettiin niin paksu puuro kuin suinkin saatiin, ja maidon kanssa sitä pisteltiin, toisinaan vain padasta päin kuumiltaan. Tenavat varsinkin olivat köpötteeseen tärkeitä, riitelivät padan kravaamisesta, ja joskus juoksivat pata kourassa perätoukuria ympäri kartanoa. Kova ja hyvä ruoka oli *ruiskeittoki*, jota silloin tällöin laitettiin. Rukiit vain huuhdottiin ja pantiin sellaisinaan pataan, keitettiin puuroksi sekä syötiin voin ja maidon kanssa niin, että hampaat natisivat. Malkamäessä ja monessa muussakin viljatalossa sitä pisteltiin puolipäiväiseksi. Hiatalan Hetu-mumma söi ruis-

Ylimäen tuvan ovensuupuoli. Katossa leipävirtaita. Haapoja.

keiton iltaseksi, ryypä penkkivelliä päälle ja sitten kaahaisi kompeliin nukkumaan.

»Puuro miähen tiällä pitää,
ei vellillä jaksa kun kujallen».

härmäläinen paneskelä, eikä suinkaan pitänyt *velliä* puuron vertaisena. Kelpasi sentään nälkäiselle joukolle, kun suuri pähkävati höyräsi pöydällä täynnä ruskeata rukiista *piimävelliä* taikka valkeaa ohraista *maitovelliä*. Kelpasi *liinaressu*, vaikka sitä joskus sanottiinkin *Hantulan valkooseksi*. Se oli ohraista, suolaista, paksua maitovelliä, jota lusikoitiin leivän kanssa. Mutta oikea *leipäressu* oli ruskeaa ruokaa, kovista leivänpalasista keitetty suolaiseen höystöveeten, ja se antoi miehelle työmahtia yhtä paljon kuin paras puuro. Moni paappa sitä puokoitteli, ja hyvin saattoi sanoa sen hylkijälle:

»Syä, syä vain, s' oon täyttä suurusta!»

Vielä parempaa leipäressua saatiin varta vasten leivotuista *kompu-roosta*, uunissa paistetuista suolaisista ruistaikinakerukoista. Aitan laarissa tai myllytynnyreissä niitä säilytettiin, ja pojanmälkeistä ne

Sillanpään mumma pyrähyttää puurojauhot. Kangas.

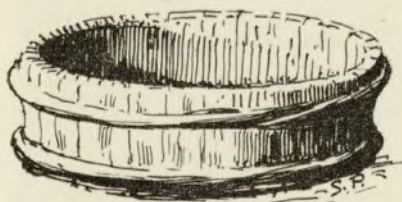
olivat kaikkein parhaita sellaisinaan — kun vain pääsi pujahtamaan aittaan ja sai salaa jonkin pistetyksi hurstimekkoonsa alle. Syötävää oli *leipämaitoki*, vaikk'ei niin täyttä suurusta kuin leipäressu. Vatiin leivänpalasten sekaan kaadettiin suolaista kiehuva maitoa, ja siitä tuli aivan avullinen puolipäivän ateria. *Hernehrokka* oli myös ihmisen ruokaa, ruskeaa vellii, jota väliin vaihteeksi syötiin. Mutta joka talossa ei hernettä viljelty.

Luhtalakeuksien kansan parhainta *särvintä* oli *piimä*, ja aikatalon

Kompuroota. Rannanjärvi.

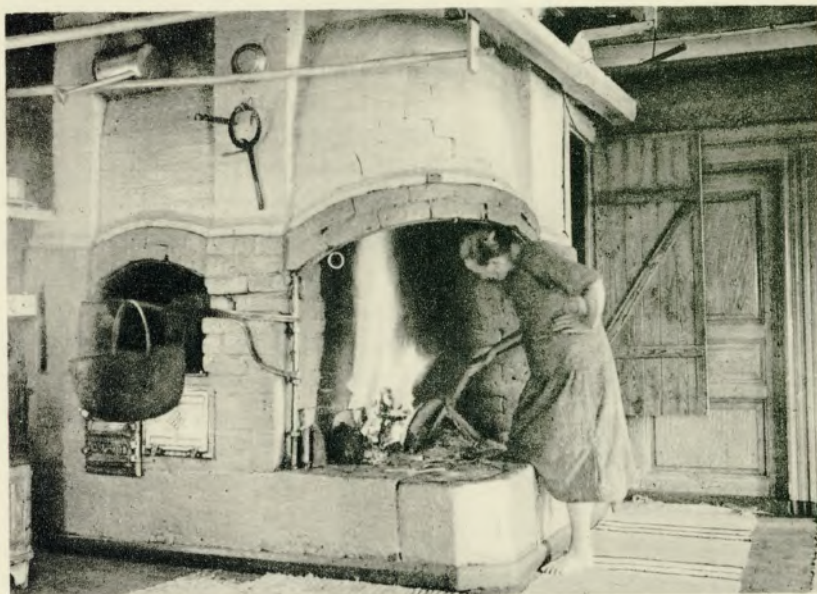

Katteluksen viilipunkki.

lapualaisen vetelän särpimen lailla: »puli-puli-puli». Joka ruokaverolla *piimätooppi* piti olla pöydällä, mutta *maito* oli sellaista *klitkua*, ettei oikea työnvääntäjä juuri kehdannut sitä ruoakseen latkia, jos vain *piimää* oli. *Alaasen päällen*, kun viili oli kuorittu pois, emäntä joskus lurahutti vähän maitoa, ja siinä se lipui ja vei leivänkin joukossaan. *Fiili* kyllä kelpasi vaikka kellenkä, ja pyhäaamuisin koko joukolla tyhjennettiin monet punkit, leveät kuin korveenpohjat. Olisi voikin kelvannut kenelle tahansa, mutta se oli siltään liika tyyristä työntekijän arkiseen suuhun. *Puuron-silmään* se vain oli paikallaan, eväsaskiin sitä aina pantiin, ja kirnutessa piti ainakin tenaville levittää *voileivät*, joskus antaa vaivamatonta *hoppavoita* lautaselle lämpimäisiksi. Juusto oli vielä kalliimpaa syötävää kuin voi, eikä sitä tehtykään muuta kuin silloin, kun lehmä oli poikunut, eikä syöty juuri muulloin kuin juhlina. Mutta juhliksi tehtiinkin niin tavattomat juustot, että niistä tuli »viisi neljänestä ja vielä Villeellen aika vinkales.» Juuston *heraan* kiehutettiin maidosta *heransakkaa*, ja sitä kyllä sopi hoomuta vaikka suutarin ja suuren sepänkin. *Kouramokka* ja *juustonpuserros* taas oli kersoista parasta herkkua, jos vain juustoa puristeleva äiti oli sillä päällä, että rahti sitä perillisilleen pistää pikku kourallisen kullekin. *Makoverellä* emäntä juoksutti juustomaidon, ja makoja hän säilytti katonrajassa pistettyinä hirren väliin. Juustot emäntä vei, kun oli ne ensin päreorsilla kuivannut, aitan jyvälaariin taikka orrelle nuorasta riippumaan.

Pienissä paikoissa, kun itikat olivat ummessa, ettei saatu *lehmäl-listä*, tehtiin särpimeksi *varijuurta* eli *penkkivelliä*. Rukiisista jauhoista syhdättiin isoon hulikkaan imelä velli, annettiin sen käydä ja muiota pari päivää, ja silloin se oli hyvässä reirussa. Kyllä jaksoi mies puskea vaikka minkälaista kydonojaa, kun haukkasi rukiista leipää ja ryyppi särpimeksi rukiista penkkivelliä, joka pitkän ajan

piimä oli paksua kuin terva. Toopista se ei tahtonut kallistaenkaan painua ryyppääjän suuhun, ja leilintruutusta se pompahteli harvakseen melkein puhetta täläten. »Pom, pom, pom», se mahtavasti moukui, ja vain harvoin se oli niin huonossa tällissä, että äänteli

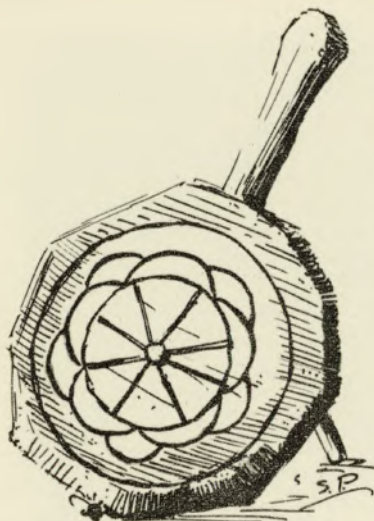
Piriin emäntä paistaa juustoa.

vielä jälkeenkin pani miehen komeasti ryökimään. Melkein vielä vätkempää oli *leivänjuuri*, kun se oli käytetty niin kypsäksi ja muikeaksi, että oli kuin *pivaa*. Sitä joskus lehmällisen puutteessa särvettiin leivän kanssa.

Oikea pellonpuskijan ruoka oli *pärnäkin* eli *pärinä*, alahärmäläisen *pomina*, jota osattiin laittaa monella lailla. *Kastetpärnöötä* keitettiin kokonaisina, kuorinensa, ja *pärnäkastetta* tehtiin voista, suoloista ja kuumasta vedestä *kastetkuphin*. Hyvää *perunankastetta* tuli myös *höystöstä*, ja paremman puutteessa kelpasi aivan hyvin oikein suolainen *silakanlaka*. Puinen *kastettikku*, *pärnätikku*, useasti kaksi-, kolmihaarainen, tökättiin perunan kylkeen, pyörähdytettiin perunaa kupissa ja pistettiin sitten suuhun. Eikä entiskansan ruokapöydässä saanut perunaa kuoria, semmoisenaan sen piti kelvata, vikapaikat vain sai kastetikulla kaakertaa pois. Renkihyväkkäille kyllä ja tirsuille piiolle ei aina peruna tahtonut kuorineen kelvata. Mutta ainakin Linjamäen vanha Kaisa helposti sellaisille sanoi:

»Ei s' oo trenki trenki, eikä piika piika, joka pärnän kuarii ja silakalta ottaa pään.»

Yliluaman Sannan juustolauta.

ja se hyvin kelpasi syömämiehille. Mutta kun iltaseksi laitettua perunavoita jäi syömättä, keitettiin siitä aamulla maitoon hyvä perunavelli, *klapsakka*.

Peruna kyllä ei kovin tavattomia aikoja ole ollut härmäläisenkään ruokapöydällä. Jo monia vuosia sitten edesmennyt vanha Piikki-Juha oli toimittanut Ylisen vaarille, kuinka ennen, kun hän pojan-naatiaisena oli kulkenut kerjuulla pyydellen ruokaa, »annethin nauriskuppi ethen, eikä pärnäöstä tiäretty mithän».

Nauris olikin entisen kytökansan tärkeitä syötäviä. Jo tenavat ahmivat sitä siltään, leikkoivat *juustoja* sekä taas *mäihäsivät* ja *kraaputtivat* leveistä *leipänaurhista* makoista *kraappua*. Mutta oikein ihmisen ruoaksi keitettiin *naurispuurua*, ruis- tai ohrajauhoilla saostaen, ja kun vielä pantiin siihen voita silmäksi ja maidon

Koturi-Fiijan pärnätikku. Kangas.

kanssa syötiin, niin se olikin ihmisen ruokaa. Syksyisinä maku-paloina pisteltiin *hautulaasia*. Keitettiin koko päiväkausi vähässä vedessä raskaan kannen alla iso padallinen nauriita niin, että ne tulivat hyvin makoisiksi, ja kutsuttiin vielä naapureitakin hautulais-kesteihin. Mutta kun pieniä nauriita lyötiin muuripata täyteen ja laitettiin hautulaisia, sanottiin niitä *nukkiaasiksi*. Makoisia nekin olivat, vaikka olivat pieniä ja kruttuisia kuin rusinat. Syksyn pimeinä iltoina niitä monesti tuntikausin keittää kuhistettiin niin, että koko tupa tuoksahteli siirapille.

Nauris oli kytöpellon tulimullassa kasvanutta ruokaa, jota aikalalonkin väki söi syödäkseen samoin kuin mökkiläinen. Mutta pikku paikkojen eukot vielä joskus leikkelivät seinäin vieriltä ja pellonpyörtänöiltä *nokkoosenlehtiä* ja laittoivat niistä suolaista jauhovelliä, leivän kanssa syötävää. Leikkoivatpa he väliin hyötyisiä *pärnänlehtiä* ja keittivät niistä suolaisen kesävellin.

Mutta *kropsu* oli koko Härmän ruokaa, ja *kropsuttaa* osasi pikkuisimmankin mökkipahasen kruttuinen muori. Syötävää se oli, mutta oli siinä vaivansakin niinkuin härmäläinen sanoi:

»Kyllähän jokahinen kropsua söis,
muttei kukaa ohraa leikkaasi.»

Monenlaista ja monenmakuista kropsua hyvä härmänemäntä osasi laittaa. Ohrajauhoista hän teki veteen tai maitoon tavallista *kropsua*, perunoista ja jauhoista *pärnä-kropsua*, perunariiveistä *riivattua-kropsua*, nisujauhoista *nisujauhokropsua* ja verestä *verikropsua*. Rukiisista jauhoista emäntä laittoi sianlihan suolaveteen *palttua*. Leipomispäivä oli sopiva *kropsutespäiväksiki*. Kun leivät oli pais-tettu, lykättiin uuniin leveitä matalia *kropsupannuja*, ja työstä palattuaan sai väsynyt väki iltaverokseen haukata lämmintä pannu-paistosta piimän ja silakan välipalaksi.

Suolainen *silakka* oli jokapäiväistä suolaisenpuolta. Iso *silakka-kuppi* tuotiin pöydälle joka ateriaksi, ja siitä sai jokainen, minkä tarvitsi. Oikea syömämies ja työnraataja työnsikin suuhunsa silakan toisensa perään, ja päineen häntineen ne hyvin menivät.

Hyvässä talossa oli kyllä muutakin *lihaa* kuin silakan lihaa, vaikk'ei sitä joka päivä raskittu panna pöydälle. Syksyllä kun itikat kesän jälkeen olivat parhaassa lihassaan, ja katsottiin mikä pidetään, mikä taas tapetaan, toimitettiin mikkelin ja joulun välillä suuret teuras-

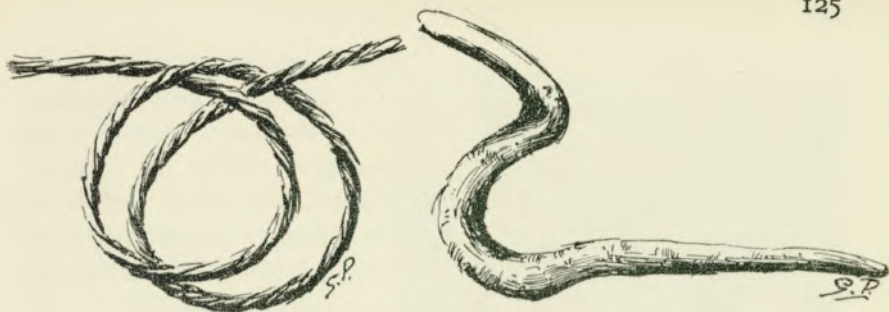

Maija Vuasmaa, vanha pitokokki ja teurastaja.
Filppula.

tukset. Silloin lahrathin milloin lehmää, hehvoa, härkää ja salkkoja, milloin taas karoja, oinahia ja emälampahiaki sekä vielä kaltteja, emäsikoja ynnä suuria torahampaisia karjuja.

Varahin aamulla, jo pimeissä oli paras teurastusaika. Raavaat miehet, kylän tottunut lahtari, hyvän ryydyn arvoinen virkamies, pääukkona, häärivät härkien ja lehmien kimpussa sekä myös kiljuttivat sikoja korveen päällä, mutta naiset, piit ja tyttäret kōtistivät hengiltä lampaita ja vasikoita. Saattoipa tomera muori päästää suuren salkonkin

päiviltä, kun vain miehet sen köyttivät, sitoivat surmansolmun sorkkiin, kaatoivat reelle ja pitivät kiinni. Ei siinä kaivattu moukaroimista eikä ampumista. »Mitä sitä kesusta elikosta ampuu?» sanottiin vain ja vetäistiin kurkusta syränsuanet poikki niin, että verta puhalsi kuin kaljaa tynnyristä. Piti vain kiskaista kurkut — paskakurkun ja henkikurkun — kouraansa, ja jos elukka piti kovin paha mölinää, lakkasi möly, kun pisti reiän henkikurkkuun, ettei ääni päässyt perille asti. Eikä saanut turhia surkeilla, sillä jos kovin suroothin, niin elukka ei tahtonut kuollakaan. Suurikarjukin silloin kiljui kuin mieletön, vaikka kärsä oli köydetty kiinni turpanuaralla taikka kakuliskeppi tryykätty kurkkuun. Häärittiin sitten itikan ympärillä kuin korpit koninraadolla. Nahka nyljettiin pois, ja kruppi raamastethin kappaleiksi. Koko talo oli toimessa. Miehet lahtarin apulaisina paloittelivat ja suolasivat lihoja, pojat sualakivellä pienivät sualakupis suoloja, jotka lahtari aina kerralla krohmaisi kaikki kouraansa, naiset pesivät suolia ja mahannahkoja,

Surmansolmu. Pesoola.

Perämäen kakuliskeppi.

tenavat taas niitä korveessa lämpöisessä vedessä ja silpuissa paljain jaloin polkea flitkuttivat. Ja renkimääkäles saapui myllystä *makkaruksia* jauhattamasta.

Oli talossa lihaa ja verta. *Sisuskalut syränkarsinaa* myöten keitettiin ja syötiin jo puoliseksi, *päät ja sorkat, mahannahaat, kuninkahanlakit, satakerrukset ja urarlihat* keitettiin ja suolattiin *sylyyksi*. Muut lihat, *lavat, reiret, kuphet, kyljet, rinta- ja selkäpalat* suolattiin tynnyreihin. Sianpäästä tehtiin mainiota *sijanpääsylvä, sian mahapaita* suolattiin ja pantiin riippumaan takkihirteen, ja se oli talon kunnia, mitä isompi *ihrakyrä* tuvan peräpuolella roikkui. *Kengänvoiretta* ja *kärrynrasuaa* siitä saatiin. Muiden elukkain mahapaidat ja sisälmysrasvat hakattiin ja suolattiin *höystöksi*. Mutta *hurtankorvat* leikattiin irti sydämenkyljestä ja heitettiin kisseille, sappi, perna ja paskakurkku nakattiin pois, ei syöty *kurkuspäätätkään* eikä lampaankielen nahkaa. Talon vanha paappa otti *kusirakon*, hieroi ja venytteli sen oikein suureksi saaden siitä mainion kessukukkaron. Sai rakosta erinomaisia kuppisarven kalvojakin.

Ja verestä saatiin monenlaista syötävää. Monikertaan pestyihin suoliin työnnettiin makkarasarvien lävitse *syämää*, karkeista makkarusjauhoista tehtyä taikinaa. Ohkaisista suolista laitettiin *länkkimakkaroota* ja paksuista saatiin isoja *oikoosia makkaroota*. Tehtiin paljon *kiskoa*. Vereen sotkettiin makkarusjauhoista taikina, josta leivottiin ja *jääpälämpöoses* uunissa paistettiin paksuja leipiä, leiveitä kuin jauhinkivet. Riitti verta vielä, että saatiin ohkaisia, päreellä kruutuiseksi knäkättyjä *verileipiä* ja *kyrsäisiä*.

Oli iltapuhteella tuvassa monenlaista askartelua. Piiat ja tyttäret istuivat leipuimen ääressä tehden makkaroita, joku tytär niitä *huuhutti* kiehuvaan vesipadassa takan ääressä, ja emäntä laittoi

Härmän emäntä aitanovella.

uuniin paistumaan. Takkatuli loimotti, valkiamatti antoi valoa piioille, ja emäntä hääri uunin edessä palava päre hampaissa. Oli siinä yhtä ja toista toimitusta miehillekin, *makkaratikkujen* vuolemista, ja oli myös tenavilla askartelua. Joku pahaisin kersa oli käynyt naapurista pyytämässä lainaksi *makkaranmittaa* ja *kiskonkaavaa*, isompiensa narrina oli saanut, taitamaton, taaperrella. Oli syöty sydänkarsinanaitaa ja muita sisuskaluja puoliksi, mutta iltaseksi piti saada makkaran ja kiskon esimakua. Rasvai-

nen sianmakkara maistui kyllä renginkin ja piian suussa, ja hyvin kisko kelpasi. Koko väki sai kyllikseen, kutsuttiinpa parhaita naapureitakin *makkarallen*.

Oli mieluinen ilta. Tupa oli lämmin, kun uunia oli korvennettu, ja tuli oli loimottanut takassa koko päivän, eikä *mustaa sikaakaa* ollut näkynyt uuninperässä. Ja tupa oli täynnä paistuvan makkaran ja kiskon, rasvan ja höystön ruokaisaa tuoksua. Leipomispäivänä täytti huoneen pellonviljan lämpöinen tuntu, *lahtipäivänä* tupa taas oli voimakkaan lihankäryn vallassa. Molempia kytöjen mies tarvitsi, ruista ja rasvaa, varsinkin kun talvi oli tulossa.

Aitassa säilytettiin lihat, ja aittaan vietiin makkarat, kun ne ensin oli tuvanorsilla kuivattu, ja sinne vietiin kiskot, verileivät sekä ihrakyrvät. Makkarat olivat juhlien ja pyhien ruokaa, mutta lihaa ja syltynyttä tarvittiin kyllä muulloinkin. Kiskosta ja verileivästä keitettiin erinomaista ressuja. Kun renki ahtoi eineeksi lämmintä *kiskoressua* ja püümää, uskalsi hän kyllä mennä vaikka talvipakkaseen rehkimään. Ja kun miehet menivät talvella metsään päiväkuntiin,

pantiin heille eväksi kiskoa konttiin ja piimää leiliin. Piit pistelivät kiskoa kylmiltään piimän kanssa, milloin vain mieli teki, ja Syrjämäen vanha paappa peukaloi vielä voita kiskonvinkaleeseen, syödä papersi sitä ja kehahteli:

»Kiskoo voin kans on niin pirun hyvää!»

Miehen syötävää kisko oli voin kanssa ja ilmankin, ja tarpeellisia muutkin veriruoat. Entiseen aikaan, kun suuret nevat pohottivat hallaa ympäri kyliä ja ryöstivät ihmisten perunat, ne verellä maksettiin.

Syötiin kiskoressua ja verikropsua sekä suolaista sianlihaliemeen tehtyä palttua.

Mutta kun suolainen ruoka taikka kova työnteko lykkäsi janon, härmäläinen laski *kaljaa* tynnyristä, vetäisi sitä toopillisen ja ryökäisi päälle. Kalja oli emännän tekoja, ruisjauhoista ja ohramaltaista *syhrättyä* ja *jästillä* käytettyä ruskeaa juotavaa, joka hyvin otti janon pois. Janon ajoi pois *harikkoki*, vesipiimä, jota useasti oli peräpenkillä *harikkohulikas*. Komea koukkupää pahkanappo oli hulikan laidalla, kannen alla niin, että janoinen sai milloin tahansa mennä särpelemään. Hyvän talon, niinkuin Pömpelinkin, suuri harikkohulikka kävi ja muikosi aivan vahtopäin ja pahansuisuisena. Se oli niin äkäistä, että kun sitä vetäisi napollisen, se kauan korventeli sisuskaluja ja vielä jälkeenkin monta kertaa tuiskahti noukkaan.

Harikkohulikalla sai renki ja piika napotella niin usein kuin halusi, mutta *kaffia* heille annettiin, jos annettiin, vain pyhääamuisin. Ei entinen härmäläistalo itseään suuria kahvista välittänyt, eikä suinkaan joka talossa ollut edes kahvipannuakaan. Keskikylän Ylisen Matti, 80-vuotias paappa, oli jo 30:n korvilla ja kolmen tenavan isä, kun emäntä juoksaishi ostamassa kahvipannun Lööpärin puodista. Keski-Kuustaasta kyllä jo tuli kahvinkäry, mutta Matin eukko hullaantui vasta, kun Päkin mampsellia palvellut piika aina

Harikko- ja piimänappoja. Porri, Ylisaari.

Ala-Porren vanha suuri värkkiammes.

Ala-Porren vanha tuhkasuu.

puhui kahvista ja sitä puokoitteli. Klemetilän Maija, 85-vuotias muori, maistoi ruskeaa lientä ensi kerran kolmissakymmenisään, ja Maijan äiti oli saanut ensimmäisen kahvinsa Essi-papilta. Mutta pahanmakuisen herrojen juotavan eukko oli salaa paiskannut pesään ja makean sokeripalan pistänyt tas-kuunsa.

Mutta *viina* oli eri häppyä, jota ei kukaan salaa eikä julkisesti ruvennut pesään viskomaan. Se kelpasi kenelle hyvänsä sekä miehille että naisille, reingeille ja piioillekin. Pellonviljaa oli kyllä aikatalossa, oli *viinaköykki* karjatarhan puolella ja siellä *viinapannu*, ja keittolupa oli aina määrääaikoina. Silloin viljaisen verotalon suuressa, avonaisessa *värkkiammehes* imellytettiin ja isolla *lavanhella* sekoitettiin aineita, käytettiin umpinaisessa *tuhkasuus* ja sitten kuparisessa pannussa keittää kuhistettiin päiväkaudet. Ensi keitos, eli *sikunaksi kloorattu*, oli niin karvasta, ettei sitä itse rumahinenaan olisi ryypännyt, mutta kun se toistamiseen keitettiin *viinaksi*, niin jo maistui vaikka kellenkä. Mutta vasta *tisleerattu viina* eli *kolminkertaisesti juaksutettu* oli oikeata aikamiehen häppää. Se jo veti isonkin paapan suuta väärään ja sieppasi hengen kiinni, niinkuin pitikin. Hyvin aika paappa sen sieti, röhähti vain, kipristeli silmiään ja sanoi: »ääh!» kun arkulta asteli.

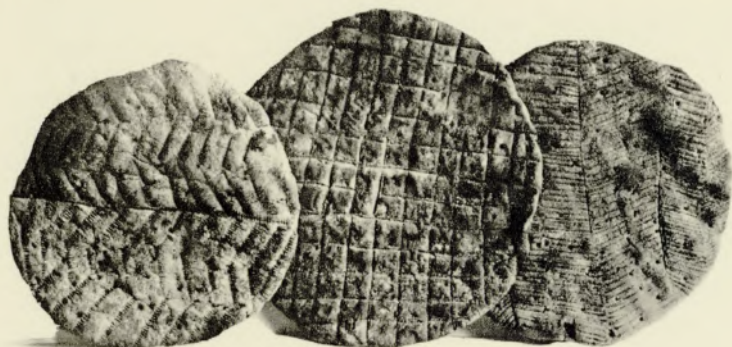
Viinaa piti oikean isännän arkussa aina olla ainakin niin paljon, ettei *käki paskannu*. Mutta se oli tavallisesti vain juhlapäivien ja pyhäaikojen sekä muiden merkkihetkien ryypättävää, ja hyvälle vieraalle sitä annettiin suunavaukseksi. Saattoi kyllä monesti käydä niin, ettei suu kerralla avautunutkaan, vaan piti antaa ainetta liiemmähti. Silloin jo pian rupesi isäntien kamarista ja hyvistä paapan-tuvista kuulumaan täysiääninen mekastus ja härmäläislaulu. Ruukiilla ruokitut ukot siellä koettelivat viljannesteellä kasteltua kurkuansa ja laskettelivat:

»Ryypää sinä ryyppe, minä ryypään toisen,
kyllä se hyvältä maistaa!
Huamenna kello yhreksän,
vaikka linnasta päivä paistaa.

Heikkilän paapan vanha viinapullo.

Knäkkileipiä. Rannanjärvi.

Ain' olen ryppyni ryppännyt
ja kuppini kallistanut.
Kaikki n' oon mennyt pilallen,
jokka lairallani on maannut.»

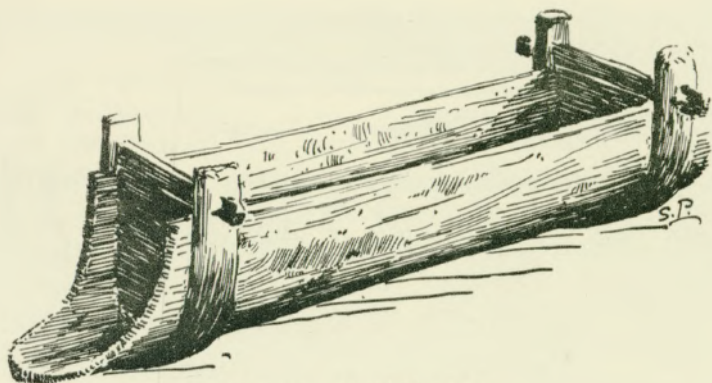
Ja vanhat paapat saattoivat loilottaa:

»Ensin kallistethan,
sitten pullistethan,
sitten vasta oikeen ryypätähän.»

Kuului jo kohta kova krääkynä:

»Tuakaa purria, tuakaa purria,
lauleli Romun Antti,
kun minä pääsen rannallen,
niin tapan minä yksin kaikkil!»

Tarvitsi hyvä härmäläinen juhlikseen ja pyhikseen toki muutakin kuin viinaa. Kuusi päivää viikossa tasankojen mies oli työn mies ja söi kuin mies puurot, silakat ja piimät, mutta seitsemäntenä oli hänen sapattinsa, jolloin piti saada viiliä ja voita sekä maitovelliä ja lihaperunoita. Sitten suureksi *juhlaksi*, joka pitkän syksyisen pimeän perästä tuli kymmenine kynttilöineen ja pystyvalkeoineen, hän varasi kaikenlaista hyvää. Aimo talon emäntä täytti silloin väkensä niin piukalle, että olisi vaikka sonsaren tappanut mahannahalla. Makkarat ja mahapaitasylytyt, sianlihat, lipiäkalat ja lihaperunat, maitovellit, kryynipuurot ja juustonvinkaleet julistivat niin suurta juhlapäivää, että arkiset pöytävieraat, läpileipä, piimätooppi ja

Kuurna. Keski-Kangas.

silakkakuppi olivat hetkiseksi siirtyneet syrjään. Oli pöydällä pehmeää *varileipää*, jota oli leivottu imelletystä ja *muiottamisen mahrilla* nostatetusta taikinasta, sekä ohutta kammalla *puskan-kuvillen* ja *tährenkuvillen knäkättyä ohrariaska*. Ja juotavana oli ohramaltaista isossa *kuurnas*, puolipyöreässä altaassa, *prykättyä* imelänväkevää *juamaa*, jota laskea kohistettiin jykevistä *juama-tynnyristä*. Paksu tummanruskea varileipä oli parasta pellontuotetta. Komeana ja pulleana se oli korissa keskellä pöytää, ja vieressä oli kaksikorvainen tooppi täynnä vaahtoavaa juomaa, toinen tooppi pöydän toisessa päässä. Haukkasi ruskeaa leipää: tunsu rukihin voiman, ryypäsi kuohuvaa juomaa: se oli maltaiden väkevyyttä. Vahvaan varileipään ja vaahtoavaan juomaan oli panostettu ja juhlaiksi varattu peltojen paras väki.

Sualakuppi
ja sualakivi.
Korpela

Köykhärin ruisvainio

Rukihijet Rintapellot

*maa on kaikin kohnin
Jhanas rukastukses
josta kiitos Jumalan*
17.7.1869.

Satoja vuosia on Härmän suuria rantoja jo möyritty. Polvi polvelta, äkäiset isä-äijät, nuppalakit, edellä, pahannahkaiset pojat, nuppalakit, perässä yhä laajenevana pitkänä peräjulkkana on hyökätty metsän ja maan kimppuun, ja sitä mukaa on rantalakeus laajennut. Alku-ukot tekivät tönönsä mustaan metsään ja panivat väkevän mannan, joka siihen asti oli tuottanut synkkää korpi-kuusta ja muuta metsällistä, lykkäämään valkoista jumalanviljaa. Ja siitä lähti aukenemaan härmäläisten valtamaa.

Ei pelännyt Härmän rantojen raataja mustaa korpea. Rumim-

paankin ryteikköön, vaikka se olisi ollut niin karkea, ettei huono mies olisi tohtinut siihen edes yöpyä, hän oli valmis rakentamaan kotonsa, jos paikka vain oli otollinen pellonviljalle.

Tiesi vanha möyry kyllä, mitä hän oli vailla. Kauris *savipohja* alla ja pehmeä korja *mullanmaa* päällä oli oikeata ruisleivän maata, ja hyvän puuron lupasi myös tuoreelta tuoksuva *hikimaa*, joka kasvatti kaikenlaista puuta. Musta *kuusikko* kulki parhaita paikkoja pitkin, ja ruispeltojen pyytäjä painui ryskien pitkin kuusikoita. Harmaatakkinen *leppä* valikoi väkeviä laksopuolia, hurstimekkoinen leivänetsijä katsoi ja valtasi lepän asuinsijat. *Tuami* ja *pihlaja* pitivät lihavista lehtomaista ja luomanrannoista, niitä puokoitteli paksu puuronsyöjä paappakin. Kiukkuinen *karriaan* kasvoi parhaiten muhevilla multamailla, vielä kiukkuisempi pellonpeikko kuokki karriaismaan nurin ja kylvi siihen ruista.

Mutta valkoinen *hiatamaa*, joka ei ymmärtänyt mitään jumalanviljasta eikä sonnanvoimasta, oli härmäläisen kauhistus. Vain sitä vanha vääTTYrikin pelkäsi ja pakeni.

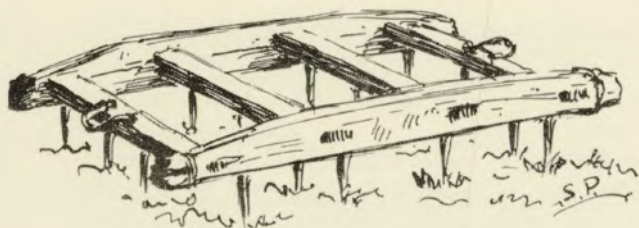
Kuakka ja *kirves* olivat parhaat aseet, joilla entinen härmänkörri hyökkäsi metsän kimppuun ja otti *maan sulillen*. Kirveellä kannonjuuret poikki ja puut maahan, kuokalla pala palalta koko korpi nurin, ja *kuakkumiäs* heilui kuin Könnin kuulu äijä. Kymmensyylisin *kananmain* mitattiin *kuakkumaata*, ja musta mökkyläinen mättäikkö jäi kuokkijan jälkipuolelle sekä pitkät valtavat ryteiköt *riskuja*, *juurakoota* ja *rankoja* sarka saralta pitkin mättäikköä. Sitten rautakärkisillä *puulapio*lla kaivaa torrittiin pitkät ojat ja seuraavana kesänä poltettiin risuryteiköt niin suurina roihuina, että koko aukio rätisi ja savusi tulenpalavana pätsinä. Piti vielä *äkhellä* ajella röykkyttää mättäitä, ja siitä äsken kylmää huokunut musta korpi oli valmis kylväjän kouralle.

Pahastakin maasta pahansisuihin mies otti leipänsä, vaikka eivät kovin kaksiset olleet *värkit*, joilla vanha Härmä maatansa möyri. *Riskuäkhellä* kaikkein vanhimmat vaarit olivat karhonneet pelto-

Köykkärin
lapio.

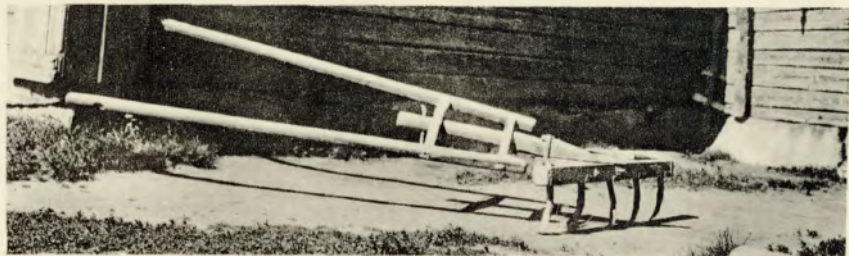

Ylimäen vanha äes.

jansa. Muistavatpa vielä muutamat ikäukot, kuinka markkilainen Ylikosken Kassu oli muinoin Purmon rajamaita *ajestellyt* oksaisista kuusenkarhakoista kootulla rekkuleella, joka *jukovittalla* oli ratus-tettu *kakuliskephin*. Eikä ole vielä vanha asia *rautapiikkinen puu-äjeskään*, joka raastoi maata jo paljoa paremmin kuin Ylikosken Kassun oksakarhakka. Ladonloukkoon, kartanon taakse sek in kyllä sitten jouti, ja sinne joutui myöhemmin keksitty *jäsenäjeski* sekä *krökkä*, kun ruvettiin saamaan Kankahankylän Vassin Jaakoolta *vaarnaäkkeitä* ja *talterikkiäkkeitä* sekä viimein leveäteräisiä *lapiö-äkkeitä*, jotka myllersivät maata aivan armottomasti.

Umpiperääsillä puusaharoolla vanhaa Härmää kynnettiin ja hyvin leipää lähti, vaikk'ei koko värkissä ollut rautaa muuta kuin vähän *noukas*. Paremmin kääntyi sänki jo rautaisilla sahroilla, vaikka nekin taas pian joutuivat joutilaiksi ja vain perunan multa-aseiksi, kun seutukunnalle ilmaantui 1860-luvulla merkillinen *fältti*. Herralan Wasastjernan taikka pastori Wegeliuksen sanotaan sen tänne tuoneen, mutta toiset taas muistavat, että Lööpäriin Tuomas sitä ensiksi käytteli 1866:n vaiheilla. Jostakin etelästä päin Tuomas oli sen tuonut. Koko seurakunta oli kokoontunut katsomaan, ja vainiolla oli ollut väkeä kuin hautajaisissa, kun Lööpäri oli ajanut ja astellut ja kylkipuolessaan vain toisella kädellä hoidellut värk-

Liinamaan krökkä, vanha viisiapiikkinen äes.

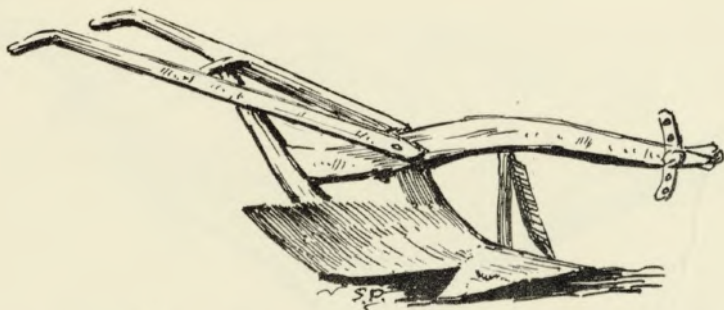
Ketopuukkoo. Kangaskurki.

kiään, ja »maa kääntyy niinkun köyttä». Katseli ja imehteli Riskunmäen Iisakkikin, kylän seppä, uutta kyntöpeliiä, katseli ja mittaili ja kohta rupesi itsekin rakentelemaan samanlaisia. Alahärmään toi entinen Porren Matti, Pietarin kävijä, ensimmäisen vältin Isostakyröstä 1860-luvulla, ja Kojoolan Kuustaa sai samoihin aikoihin vältin, jolla koko kylä kyntää torrikoi, vaikka se oli niin häjyn-tekoinen, että poikakläpin piti yhtämittaa juosta ajomiehen perässä pitkin *kiivua*, että se pysyisi kumollaan.

Silloin kun härmäläisen pelto pääsi *kethon*, heinää lykkäämään, ei pahinkaan väätyri saanut sitä enää leipämaaksi muuten kuin kuokkimalla. Ei siihen käynyt sahra, eikä siihen pystynyt välttikään. Keksittiin silloin *ketopuukkoo*, vahva juurikäyrä, jonka alapuoleen istutettiin julma terä. Ketopuukolla ajettiin paksukin nurmi halki, ja perässä tulla touhotettiin ajaen välttiä, joka käänsi viilloksen kumoon. Hellanmaan Isoonluoman paappa antoi joskus peltonsa maata ja muiota itikkain hakana niin kauan, että se kasvoi vain mättäitä, sudensammalta ja lauhapuskaa, ja ojatkin uupuivat umpeen. Sitten vasta ukko rupesi rähjäämään ha'assaan ketopuukkojen ja välttien kanssa. Paapan sitkeään sudensammalikkoon ei enää ketopuukkokaan pystynyt.

Mutta kun ilmaantui kylille kova *möyrä*, se puski ylösalaisin, vaikka minkälaisen hakamaan ja sudensammalikon. Piti vain olla kaksi hevosta vetämässä, kova ukko sarvissa ja ajomies ohjaksissa. Tällainen väkevä sarvipää saatiin 1860-luvun lopulla Ylihärmään

Ylihärmän ensimmäinen möyrä. Kurkuluoma.

yhdeksän miehen voimalla. Pohjan puolesta, Kalajoen varsilta, se keinoteltiin, hopearuplan mieheen se maksoi, ja osakkaina oli Järven, Kujalan ja Keskikylän isäntiä sekä Takalan Iisakki ja Kurki-Kuustaa. Puuta oli möyrän runko, puuta sarvetkin, vain vaarna, siipi ja suuri puukko oli rautaa. Mutta aikamiehen lailla se möyri rumaa itikkain valliakin, vaikka taitamattomat isännät valjastivat vanhan Pikku-Liinoon ja laiskan Suodin kyntövehkeen eteen peräkkäin. Rontti Järven Masa-paappa siinä köykytti sarvissa ja pari pojan-kelttiä oli hevosia kutsaamassa, kun sillä Kelloluoman takamaata möyräthin. Kylänukot katsoivat imehdellen möyrän miehevää menoa, mutta knuppasmäkeläinen vain sylkäisi ja sanoi:

»Nyt lopetethan työmiähiltä tyä, kun tuallaasilla pirunvehkehillä ruvethan maata möyräämhän.»

Samanlaisella rumahisen vehkeellä sitten Alahärmän Ojanperän isäntä alkoi möyrätä ketopeltojansa ja kohta myös Holman ukko.

Ruis oli härmäläisen paras vilja, jumalanvilja, leivänantaja, ja parahiten ruista varten lakeuksien mies maatansa möyri. Rukiille hän valitsi parhaat pellot, myllersi ne kaikkein pehmeimmiksi ja pani voimaa kaikkein enimmäin. Tavallinen talo saattoi kylvää ruista seitsemän, kahdeksan tynnyriä, ja ison isännän kesantopeltoon mahtui joskus parikymmentäkin tynnyriä. Viljaa oli toki *ohraki*, vaikk'ei siinä ollutkaan rukiin väkeä. Vähän sitä viljeltiin, parin, kolmen tynnyrin kylvö, puuro- ja kropsujauhoiksi vain sekä maltaita ja kryynejä varten, ja lihat maat sille luovutettiin, samoin kuin kevelle *kaurallen*, jolle ei ollenkaan räkännyt rintapeltoja.

Mutta raskas ruis oli rintamaiden valtias, kesantopeltojen päämies, jolle annettiin parhaat väkiaineet, mitä *tunkiosta* saatiin. Isot isännät

Hirvelän poika vedättää sontaa kesantomaalle.

rakensivat talven mittaan ison tunkion ja hoitivat sen hyvin, vedättäen siihen nevamättäitä, sudensammalia ja ojamaita, hakkauttaen kuusenhakoja sekä tavan takaa kannattaen joukkoon *navettasontaa*, *tallisontaa* ja *lammaskettaa*. Pömpelin Jaakoon tunkio oli suuri ja leveä kuin luhtalato, ja se paloi kuin tervahauta. Jaakkoo oli ankara asumamies ja tunkiomestari, metsästäkin palatessaan hän kanniskeli kukkulinnaansa kepinnoukassa omatekoisia kylmettyneitä lisiä kuin suksenporkkia. Apua oli niistäkin. Mutta tallisonta pani tunkion *palamhan* ja piti niin lämpöisenä, että kaikki aineet siinä hautuivat ja väkiintyivät hyväksi pellonhöystöksi, ja koko tunkio oli kuin voita, hakokapulatkin rumannäköisiä, mustia ja kuumia kuin olisi valkea ollut kyljessä. Ja kun sontaa ajettaessa avojaloin sotkettiin tunkiossa, niin oikein jalkoja poltti, ja koivet olivat ruokotomat kuin pöyröön kypälät. Vain huonon isännän lantakasassa asui *routa* niin, että täytyi sanoa:

»Jonk' on routa valporina tunkios,
niin sen pellos pertteinä.»

Melkein koko tunkio vedätettiin kesantopellolle — ohramaille ajettiin vain lammaskettoja *kattosonnaksi*, jopa joskus levitettiin pelkkiä *pahnoja*, ja perunapellolle vedettiin *lehmänsontaa*, tallisonta kun teki perunat rupisiksi, samoin kuin tuhka ja ihmislanta. Kär-ryillä, *sontilavalla*, tunkiota ajettiin vainiolle, kolisteltiin yli ojien ja purettiin kuormat pieniin kasoihin pitkin peltoa. Oli sitten kesannolla pitkät rivit tummia *sontaläjiä* niin, että hyvin Rannanjärven

Piikafliikka kuakkia toksaa pyärtänötä.

Erustuvan vanha huonosilmäinen mumma saattoi ikkunasta katsoessaan erehtyä imehtelemään;

»Mikäs raakkules nua mustat lamphat on pannu menemhän nuan peräpperää?»

Kolmikertaan piti kesantopellot kyntää ja äestää ennenkuin ne kelpasivat rukiille. Ensin käännettiin sänki, sitten *aarralla* kynnettiin peltoon lanta ja äestettiin, ja vielä taas juuri ennen kylvämistä kynnettiin. Viimeiset kyntämiset toimitettiin *risthin* eli *viteehinsä*, jotta pelto tuli *pehmooseksi kun jauhovakka*. Mutta jo ennen mettumaaria piti kääntää sänget nurin, sillä oli sanottu:

»Jok' ei oo mettumaarhin sänkiänsä
kääntänyt,
sillen tuloo syyshalla.»

Oli kylän yhteisellä kesantomaalla työtä ja työntekijää, kun sitä *reirathin* rukiille. Yhtähyvin naiset ja pojanmätsärit kuin miehetkin kelpasivat mihin toimeen tahansa. Työ oli talon työtä, työntekijät talon väkeä, ja pellostä lähti leipää koko talolle. Renkijullikka kaakerti ojaa kuin omaansa, pojanmätkki asteli aikamiehenä sontakuorman perässä, ja tyttöpahanen kuakkia toksasi ojamaita niin, että hiukset silmillä riepsottivat. Eikä isäntä ollut muita parempi, työntekijä vain toisten joukossa, sontakuormankin kuljettaja, oli hän sitten vaikka lautamies tai kirkkoväärti taikka itse seksmanni. Joutui kesantomaalle iso tytär yhtähyvin kuin pieni piikatakku väliin *fälttäämhän*, väliin *kyntämhän* ja sitten taas *äjestämhän*. Kyntäminen ja välttääminen oli raskasta työtä, mutta kun paras piika pääsi isolle äkeelle seisomaan ja kaksin hevosin ajamaan ympäri peltoa, ja ympärillä oli suuri lakeus ja lakeudella näkyi toisiakin äkehellä ajajia, niin komean laulun siinä ajomies lasketteli. Pelloilta pelloille kajahteli:

Yliuaman Kaisa äestää kesantopeltoa. Kangas.

»Niin minä ajelen kun viimeestä päivää
mun Silkkimustallani,
ja seitsemän penniä on perintyä
mun vanhalla hellullani.

Vanhan kullan Papuharmaa
on pantuna rengaskenhän,
jolla me ensi perjantaina
pappilahan menhän.»

Ei ollut huono toisenkaan pellon äestäjä. Sieltä tuli reipas kuulutus:

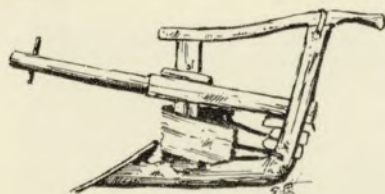
»Kolme mull' on sisarta,
ja veljeni nimi on Kallee.
Viitukaasen Mustalla
mua viärhän Kauhavallen.»

Mutta kaukaa joen takaa kuului korkea nenätillitys:

»Näirenpä flikkaan laulu se kuuluu
kolmellen vainiollen:
vihkisalhin ja tanssisalhin
ja Kööpelin kalliollen.

Kaikki ne flikat laulaa saa,
joilla vain on se laulunnaatti.
Juamaripoijan hevoonen on
kolmastalvi Suati.»

Liinamaan aarra.

Laulaen vain hyvät piiat ja tyttäret ajelivat ja laittelivat laajaa kesantomaata rukiinsiemenelle, koska pertteli lähestyi.

Jotkut isännät rupesivat siementämään peltoaan jo viikkoa ennen pertteliä, toiset taas ottivat merk-

kiä luhtien hyvästä *äpärehtämisestä* ja kylvivät vasta perttelin jälkeen. Mutta samelin ja perttelinaika oli paras aika. Silloin oikea kylväjä meni kylvämään siementänsä, ja siemen lankesi hyvään maahan. Hyvät isännät sen kyllä tiesivät ja uskoivat, pyysivät vielä Ylimmäisiä apuja. Astuessaan *kylvyvakkoonensa* pellonkumalle he muistivat ennen ensi kourallista sanoa:

»Herra siunakhon kylvöni!»

Ja sitten pellon päämies alkoi vakavana harvakseen astella pitkin sarkaa, aina joka askeleella antaen pellolle jyväkourallisen kylvövakasta, jota olkahihnan varassa kantoi kainalopuolessaan. Vanha harras kylväjä oikein tunsii astelevansa pyhää peltoa ja sirottelevansa siihen kallista siunattua siementä. Näinhän muinainenkin pyhän vertauksen mies lienee astellut siementäessään satakertaista hedelmää. Hyvillään Kleemoolan Juha kirjoitti almanakkaansa kylvötyönsä päätteeksi 1868:

»En muista näin kiitettävää Ja ylistettävää kylvön aikaa kuin nyt sekä siämenten että kaiken maan soveliaisuuren suhtehen.»

Kohta nousi maasta vihanta oras, tuhansia, satojatuhansia pieniä jumalanviljan taimia, jotka hentoina punertavin tyvin tarttuivat härmäläisen muokkaamaan multa, ja tuhansin, sadointuhansin pienin voimin nousivat ylös maanpovesta luvaten ensi kesänä vaikka kymmenkertaisen hedelmän.

Hyvää satoa peltomies aina uskoi ja odotti. Jo kevätkesällä hän monista asioista otti merkkiä vuodentulosta. Suuret *maantoukat*, jotka kynnettäessä valkoisina muljahtelivat mullokselle, jo tiesivät jotakin, samoin maantiellä kömpivät mustat *sontiaaset*. *Kuusien* runsaat kävyt lupasivat kukkuraisia ruislaareja, ja hyvää vuotta viserrellen *västäräkki* keväällä juoksenteli vakoa pitkin kyntömiehen perässä. Lujat keväiset *aitatriivut* ennustivat lujia jyväläjiä, koi-vuista juoksi virtanaan *mahalaa* hyväksi vuosiksi, ja kevätilloin tiheet *sääskikirnut* tunkiolla kihisivät suurta viljansatoa. Sanoi-

vatpa kurjanpienet *vihalaasekki* vuodentulon. Kun keväällä pisti vihalaispesään kepin rukiille, toisen ohrille, kolmannen kauroille, niin sitä viljaa parhaiten tuli, minkä kepin latvaan asti vihalaiset kiipesivät.

Hyvillään maanmyyrtjä oli hyvistä merkeistä. Tyytyväisenä hän katseli, kun vihalaiset piipersivät ruiskepin nokkaan asti, ja tyytyväinen hän oli, kun maantoukka oli hyvän näköinen, valkoinen ja vähän mustakin, ennustaen kesäksi paljon päivänpaistetta sekä tarpeeksi sadetta.

Olikin sitten kesällä sadetta, oli myös paljon päivänpaistetta. Joskus oli suuri lakeus niin vesiharmaana, ettei Lapuan laitoja

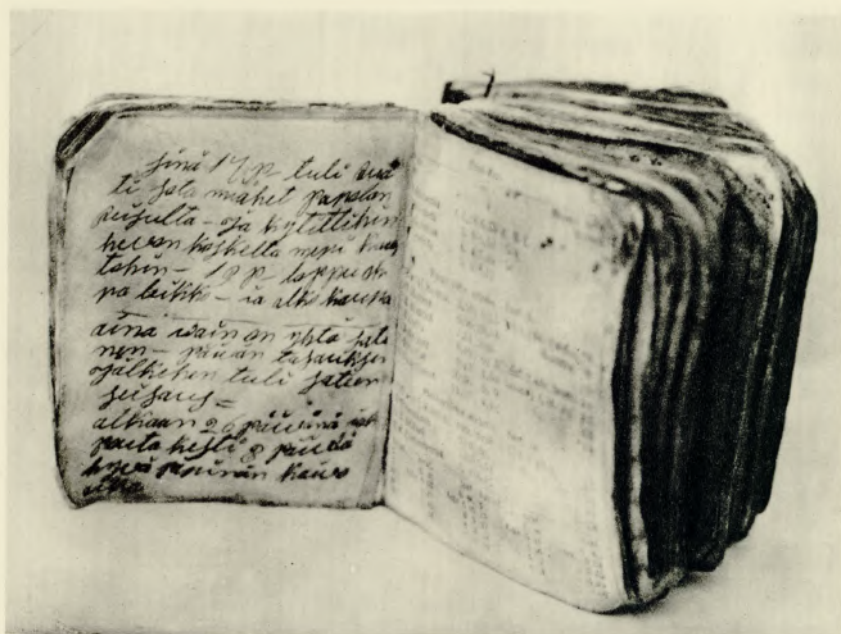
näkynt, mutta sitten taas koko maanaukea oli niin valoisana ja avarana, että vain ääret siintelivät, ja taivaan katto oli korkeampi korkeinta kirkonkupua. Silloin toukoviljat nousivat tohisten ja ruispelto lykkäsi laihoa. Riitti kesän hyviä päiviä, ja tumma ruis yleni, tuli *tupellen*, työnsi jo tähään putkesta, jopa sitten rupesi *herelmöömhän*. Ja silloin melkein koko lakeus asui harmaassa pölysauhussa. Suuria ruisvainioita oli pitkin rintamaata toinen toisensa vieressä, ja kylän pellot liittyivät naapurikylän peltoihin. Raja-aita ja veräjä vain oli välissä, harmaa tie kulki halki kylien ja peltojen, ja suuri joki jakoi viljamaat kahdelle törmälle. Viheriäisenharmaat vainiot lainehtivat tuolla törmällä ja tällä törmällä, hiljainen kesätuuli kuljetteli leipäviljan kukkivaa sauhua ja tuoksua yli kenttien, yli kylien ja aukeiden maiden. Peltojen salaperäinen väki oli tuhatmiljoonaisena lähtenyt liikkeelle. Lakeuksien suuri elo rupesi valmistumaan . . .

Koko lakeus iloitsi, kylät ja vainiot ja kaikki. *Pääskyysetkin* heittelivät ilmassa äkkivääriä, ja *kivinassu* naksutteli mäenlaitojen kivi-parmailla. *Vuahensilmät* katselivat päivänpaisteisina pyörtänöiltä,

Yliuaman isäntä kylvää ruista.

Mäki-Kleemolan Juhana vanha alunakka. Aukeamassa syyskuun jälkipuolisko
v. 1863.

sievät *sinikukat* vilkuttivat ruispellosta, ja ilomielin pienet tyttäret sitelivät vuohensilmistä ja sinikukista kirjavia *kranssia*.

Mutta korkealla lakeuden yllä, taivaanovilla lauleli pieni ruskeanharmaa *peippuunen*. Ylhäältä sinitaivaalta se katseli suurta syntymämaataan, sen laajoja viljakenttiä, peltoja, vainioita, luhtia, kyliä, ahertavia ihmisiä ja ihmistenlapsia... Siellä alhaalla kukkivan kesän piilossa, tuoksuvan heinämättään kyljessä oli hänenkin pieni köyhä kotonsa. Matalan maan lapsi hänkin oli, jopa pienimpiä suuren lakeuden eläjistä. Mutta hyvä Jumala oli antanut pienelleen paljon. Hän saattoi kohota korkeuksiin, taivaan porteille, yläpuolelle elämän arkisen aherruksen — laulamaan lakeuksien ylistysvirttä sekä kiitosvirttä kesälle ja sinitaivaalle ja taivaan suurelle Herralle.

Ja lakeuksien pikkuruinen laulaja viritti taivaanovilta ihanimman virtensä. Hopeana ja kultana helisten sen sävelet valuivat sinisestä korkeudesta alas ja lankesivat kukkivalle maalle, sauhuisille ruis-

vainioille ja kesantopel-
lolla raatavalle ihmiskan-
salle. Suuren lakeuden
kansalle, joka alhaalla lei-
päänsä etsien ahersi, tai-
vaan porttien pieni virsi-
mestari lauloi uskoa ja
luottamusta ihanaan ke-
sään ja taivaan suureen
apuun. Niihin köyhä lau-
laja itsekin luotti, eikä
huolehtinut huomisesta,
lauloi vain sydämensä
kyllyyttä ja hoiteli pientä
kotoansa — mutta muun
hän jätti taivaan armoille.

Hiljaisena hartain mie-
lin vanha vaari kyllä
kuunteli peipuksen virttä
ja katseli kaunista kukki-
vaa vainiotaan. Tyyty-
väisenä Kleemoolan Ju-
hakin palasi pelloiltaan ja koukeroi alunakkaansa heinäkuussa 1869:

»8 ja 9 p — alkoo olla Ruis niin vahavas herelmäs kuin sopii.»

Puhalteli kesätuuli yhä ja päivä paistoi. Lakeus pysyi kirkkaana,
kukat heloittivat ja peipuksen laski kesävirttä, ja kirkkaana pysyi
peltomiehenkin mieli. Kleemolan vaari saattoi taas hyvillään piirtää
pikku kirjaansa:

»Kesän kauneus ja Ihanuus on Kiitettävä ja ylistettävä — — voi
Ihanaa vilian Kasvun aikaa.»

Vanha Härmän myyriäinen oli pannut rukiin valmistumisesta
merkille:

»Yhreksän voo-rokautta ruis herelmööttöö,
yhreksän voo-rokautta kasuaa jyvä,
yhreksän voo-rokautta se kypsyy.»

Tuleva isäntä tutkii ruispeltoa: »Kyllä tästä
leipää lähtöö.»

Tämä oli suuren viljavainion työjärjestys, jota se viikko viikolta
hiljaisesti noudatti. Taivas noudatti tapojaan, ajeli valkoisia pilviä

Isoontaloon vilja-aittoja. Isomman aitan otsassa lauta, jossa on »Storgård 1844».

ja paistatti päivää, jumalanvilja pellolla seurasi omaa järjestystään, ja vainioiden isäntä myös piti omat tapansa, kulki väkineen milloin luhdalla heinänteossa, milloin kesantomaalla rakentelemassa ensi kesän leipäkenttää. Mutta monesti isäntä ohjasi askeleensa pitkin ruisvainion pientarettä ja tarkasteli viljan joutumista. Kädestäpitäen täytyi kaunistaa tähkää aina katsella ja tutkia. Löytyi sieltä jo parin, kolmen päivän kuluttua pieni elävä *jyvänalku*, ja sitten taas neljän, viiden vuorokauden päästä se oli *pualen jyvän kokoonen*. Jo tuli jyvä *punaseljällen*, kasvoi ja karkeni siitäkin, ja sitten kerran se taittaessa napsahti poikki. Silloin vilja oli valmista ja *tullutta*. Kypsänä ja täysinäisenä *tuleentunut* jyvä pisti pienen päänsä tähänkyljestä ulos ja nosti kärkensä pystyyn. Kylväjä oli saanut sitä odotella melkein vuoden. Perttelin tienoissa sen siemen oli peitetty peltoon, ja elokuulla, toisen perttelin kohta lähestyessä, uusi pieni pellonsiemen pistihe piilostaan esiin. Koko tähkä oli täynnä jyviä. Raskaana se kallistui kohti maata, mistä oli noussut, ja kellastunut laiho painui hiljaiseen kumarrukseen odottamaan leikkuumiestä.

Mutta ei aina joka kesä riittänyt yhtä paljon päivänpaistetta. Tulivat kovat tuulet ja rankat sateet ja painoivat laihon jo ennen mettumaaria *kesälakhon*. Silloin haukantappaja sai melkein tyhjin

tynnyrein palata riihestä. Eikä tullut hyvä vuosi silloinkaan, kun rukiinolki meni *kontillensa*, taittui ja painui peltoon. Kävi joskus niin, että pakkaneen puri keskeneräisen jyvän mustaksi kahuksi, ja kävi niinkin, että kovat sateet löivät hedelmöivän viljan maahan turmellen koko kukkimisen. Sekin oli surkeaa ja pani miehen mielen nurruiseksi. Alakuloisena Kleemoolan Juha valittaa 1862 alunakasaan:

»Raskas aika kuin sataa Joka päivä Ja monaasti päiväs — sunnuntai aikana lakos sekä Rukhit Etä ohrat.»

Niinpä sitten kävi, että Juha sai elokuussa piirtää paperiinsa:

»Ei leikko aika ollut Juuri ilahuttava tähän asti.»

Ja Porren Matti, toinen kirjemies, on vuodelta 1887 merkinnyt pikku vihkoseensa:

»Oli rankka kesä ia halla turmeli viliat iota oli aina ioka kuukausi ia raetsaret turmeli viliat osaksi ia vuodentulo tuli hyvin sekalaanen . . . Aivan peräti vähä Ja huanoia nyt tuloo Ruis vilia niin kun kuminoota Eli kataian hakoia.»

Harmaaksi kyllä veti tumman härmäläisen mielialan, kun suuri vainio, jota koko talo koko kesäkauden oli raatanut, työnsi tyhjän. Mutta oikea maakörri ei siitä sittenkään taitamattomaksi säikähtänyt. Uusi kesantopelto pehmeäksi, uusi siemen peltoon, ja uusi toivo mieleen, se oli oikeata härmäläisen menoa. Sillä maa sittenkin oli lakeuksien kansan oikea elatusäitee. Pömpelin Kuhmu, aina äkäinen pellontonkija, tunkiojaakkoo, saarnasi monesti piialleen:

»Maija hoi, meirän pitää tehrä tyätä! Maa s' oon joka ihmisen elättää, maa kasuaa maateski. Siitä kaikki nousoo . . . siitä nousoo elämä ihmisen suuhun. Se parahite voii, joka maan päällen tyätä teköö.»

Ei yksi, eikä kaksikaan kurjaa kesää saanut oikein kovaa möyryä vielä edes kontillensa. Hoikka rukiinolki saattoi kyllä mennä kontillensa, mutta paksu paapan pauriainen pysyi pystyssä. Aitanlaarissa oli kokoa ja korkeutta, eikä siinä vielä pohja kolissut. Vain omien rukiisten rintapeltojen viljaa siellä oli, entisinä kesinä kannettuja.

Lunamaan
äskentoukkaa

Kytöä
sytytellään

Kyrot Savuaa

*Kyötö sarjut näky
joka päivä rävästi
lautinaiset hyvät tuulet*
Kesäkuu. 1870.

Ruokamultaaset rintamaat härmäläinen ensiksi repäisi ruispelloikseen, ja luomien rannoille raivasi luhtia. Mutta Härmän alavilla mailla, larvassa ja jokirannoilla oli suuria *nevoja* sekä *rämäkootä*, jotka kauan aikaa saivat olla vain *uurmarkina*, jopa joutavana *aljomaana* ja *retkuna*. Eikä niistä ruispellon isännälle ollut muuta kuin mieliharmia. Keväällä *paisunnan* aikana ne olivat tulvillaan ja puhalsivat vettä joka suunnalle sekä leikkelivät rantatöyriin suuria vesinotkoja, *äylämiä* ja *aroja*, joita myöten ajelivat jokeen. *Kihaneva*,

Köykkärin takana, Jepuan rajoilla, oli niin yletön, että ulottui larvamaita pitkin aina ruotsalaisten rantamille Pietarsaareen, ja niin vetelä, että aivan *lellui*, jopa painui miehen seisomasijoilla miltei vyötäröihin asti. Silkkä vesi oli lelluvan peiton alla, ja kun kuoreen tökkäsi haravanvarrella reiän, nousi sieltä eläviä kaloja. Syltä pak-suja *liakoja* rötkötti Kihan *liahus*, olipa entinen Tollikko-Matti paimenessa ollessaan löytänyt nevalta suuren laivanraakin ja istunut sen piittapuulla. Suuri ja vetelä oli ennen *Kurjennevaki* Perämäen alla, ja sitäkin oli muinaisina päivinä aluksilla ajettu, koska kerrasti oli löydetty nevasta rautainen ankkuri sekä taas yksipuinen laitalaudoilla varattu ruuhiriepu. Aivan uurmarkkina asui myös Porren takalistoilla aava *Vuasneva*, joka ulottui virstamäärin Porren metsäsarkaan asti ja oli niin vetelä, ettei sen ylitse päässyt muuten kuin sivakoilla. Kun nevaa sitten ruvettiin jakamaan kristikansalle, sai sitä, kuka vain halusi maksaa maanmittarin palkan. Samanlainen oli Voltin takana, Perkiönmäen alla *Larvaneva* sekä *Kirnunalusta* Näsin lähistöillä, *Rytineva* Prännin perillä, *Rinki-*, *Viita-* ja *Saari-nevat* Kurkiluoman kulmilla sekä *Airassaarenneva*, jota Koukkuluoma kierteli mutkaisena kuin siansuoli.

Mutta Lapuan Alajoen ranta, *Jokineva*, Haarakankaan alla oli muinoin mustana matalana korpena, johon kevätpaisunta ajoi villit vetensä aina Kauhavan, Haarakankaan ja Kosoolan ääriä myöten. Suuret *jääleipot* vain ryskyttelivät rantoja, ja paisunta tulla tormootti aina kulkutielle asti. *Isoona vesikeväänä* yli kuusikymmentä vuotta sitten, tulva ajoi kylään saakka upottaen maantiet, vainiot ja piha-maatkin. Onpa paisunta joskus ajanut kylään niin kovalla rytäkällä, että pahimmissa paikoissa on lampaat täytynyt työntää tallinkokkiin, lehmät ajaa tunkionharjalle ja akat tenavineen nakella ylisänkyyin.

Tiheää metsää työntävää Haarakankaan *Jokinevaa* sanottiin kylänkesken vain *Korveksi*, ja se oli kokonaan mustaa mureaa *korpirapaa*. Mutta monet muut nevat olivat kamalaa *rahkaa*, joka ei itsestään tuottanut paljon mitään. Sellaisilla nevoilla oli vain mustia *lähresperääsiä* *silmäpaikkoja* pitkin aukeaa, ja siellä täällä kätisi jokin paksutyvinen *mäntykräkkä* sekä puolikuiva *kuusikränä*. Toiset nevat taas olivat kovaa *keltturapaa*, joka aivan kiivuina nouseskeli kuokkumiehen kouriin. Muutamissa nevoissa oli ravan alla *hiuvesta*, *veren viätävää hianua* *hiaransukua*, muutamissa oli kovaa *jäkäräsavia* taikka mustankirjavaa väkevältä haisevaa *pikileerisavia*,

muutamissa taas oikeaa hyvää *kytömaan savia*, jota sai pistellä kuin voita. *Kuiva-kiskooset* kuuset ja männynkuikelot piipottivat suurilla nevoilla, ja tiheä *vaivaasenvarpu* rehoitti kaikkialla. *Nevakanervaki* kasvoi sekä *variksenmarja*, ja suuria *juamukkapuskia* oli laita-puolien mättäät täynnä. *Nevaheinät* ja *nevakukat* olivat nevan tuotetta, ja kun neva pani parastaan, se nosti punaisia muikeita *karpaloota* ja keltaisia *valokkia* sekä taas toisinaan täytti koko aukeaman valkeatukkaisella *karvapäällä*. Mutta rämäkkö oli vetistä *kohmuusta* ryteikköä, joka lykkäsi kaikenlaista puuta, kanervaa ja vaivaisenvarpua.

Entinen Härmän mies tyytyi vain rintapeltoihinsa ja reiraili niitä, mutta vähitellen ukko rupesi räpäimään rumia nevojakin. Jo Isonkyrön papin, Brennerin, neuvoa seuraten lienee aina jokin rämäkkö otettu hoitoihin, mutta suurimmille nevoille on rynnätty vasta viime vuosisadalla. Vanhat vielä muistavat, kun Kihaneva oli luonnon lettona, ja Perkiönmäen Larvaneva oli niin vetelää, ettei tahtonut sen ylitse päästä, samoin kuin Vuasnevakin, jonka ainoana asumiehenä kävellä kroikoitteli pitkäkoipinen kurkeloinen. Muistavat vanhat vielä, kun Haarakankaan Jokineva oli korpena, muistavat senkin, kun Talkkarista Hellanmaahan mennä kopsuteltiin *portahia* pitkin vetelän *Porraskorven* halki.

Mutta kun rintamaiden raataja oikein rupesi rehkimään nevoilla ja rämäköillä, niin siitä työmaa repesi — ja viljamaa. *Puukoukeroolla* ensimmäiset kydöntekijät *kraapiivat verenjuaksua* Larvanevaan, kun rupesivat sitä yrittämään ihmiselle kelvolliseksi. *Lauranpala* vain oli jalkojen alla, ja varrekkaalla laudankappaleella

Elias Perämäki, Holloo-Ella, kovettu työpuskija.

räävittiin rapaa, että vesi pääsi valahtamaan pois. Sitten vasta ruvettiin kuokkiimaan. Samalla tavalla alkoi monen muunkin vetelän vesisilmänteisen rääsytön sulillen ottaminen.

Oikean miehen Jumala oli johdattanut Härmän korpiin ja nevojen laitamille, mikäli pahannahkaisen väätyrinsä. Mitä rumempi rääsytön vetelämpi neva, sitä parempi se oli mustanpuhuvalla miehelle. Siihen pahinkin korri sai päiväkausittain purkaa pursuvat voimansa ja pahan sisunsa ja sitten iltasin kesynä ja talttuneena astella kotiinsa ison puurokupin ääreen. Oli Härmässä miestä.

Isännät itse parhaina köykkäilivät kuokanvarressa sekä rypivät rapaisessa ojassa, ja toiset hullut perässä: pojat, tyttäret, päivämiehet, taksivärkkärit, vielä rengit ja piiatkin, jopa joskus oikein kilvaten, kuka pisimmältä repäisee suurta ojaa. *Perämäjen Elias*, aina mieletön etukynnessä menijä Holloo-Ella, sattui väliin toisen hyvän, *Airassaaren Jaskan*, kanssa samoille kytömaille, ja silloin nevaan aukesi kahta kanavaa niin, että isäntä sai vain katsoa ja siunailla. Lotisi ja präiskyi, moiskui ja mossahтели, kun täysinäiset lapiolliset lennähtelivät pellolle. Hiki vain ja leivänkäry nousi höyrynä miesten hartioista, ja miehiä olivat molemmat. Loittoselkäinen Holloo höyrysi edellä ja puri hammasta, lyhyt mutta tyrniä Airassaaren poika paineli perässä niskat kryhässä kuin karoo. Ja kun myöhäinen ilta joutui, oli kummallakin sata syltä viisikorttelista kydönojaa.

Kovia kytökontioita olivat monet isännät. Entinen Kankahan Jaakkoo oli aina syksyisin kuokkamiehenä raivaamassa Jokinevan korpea. Jo varahin päivän noustessa Jaakkoo oli kytömaalla. Mutta kun halla ajoi nevoilta ja vei pellonviljat, ukko mennä köykytti

Yli-Kankahan isäntä.

Yliluaman isäntä joutaa harvoin istumaan. Kankahankylä.

kylmään korpeen vielä varhaisemmin, kuokki niin, että kuura pölisi ja sanoi:

»Nyt vasta kuakan pitääkin pysytyä!»

Kova kytömies oli myös Pömpelin vanha Jaakkoo, samoin Keskikankaan entinen äijä, joka vielä vanhana paappana, pitkätukkaisena, pellitön nuppa päässä, asteli kirves ja kuokka olalla pihamaalla asioikseen, kun ukko-rukalla ei enää ollut muutakaan tehtävää. Eikä ollut nurrusmiehiä Ylikankaan isäntäkään, joka keväällä, kun muut vielä villapaidoissa lämmittelivät, asteli kydön-ojalle paitahihaisillaan ja avojaloin, housunlahkeet vain nilkoista nuoralla sidottuina. Yhtä-

hyvin riehkaisi vanha Yliluoma, rääpi päivät päästään rapaista ojaa niin, että illalla kotiin tullessaan oli enemmän kytöjuurakon kuin ison talon isännän näköinen.

Mutta monet köyhät koturit, pahaiset mökkiläiset ja pienet torparit olivat osaltaan kaikkein suurimpia Härmän nevojen raivaajia. Isojen isäntien palkkamiehinä he *akortilla* kuokkivat ja ojittivat suuren kytömaan toisensa perästä, muutamat ahertaen koko elämänsä. *Voltti-vainaa* oli Kankahankylän ja Hellanmaan kovettu kuokkamies ja ojamestari, ja yhtä tavaton oli Holloo-Ella, jonka kaivat ojat pääksytysten pantuina ulottuisivat kymmenin penikulmin. Eivät Härmän naisetkaan olleet miestä huonompia. *Myllärin Maija*, Rintamäen torpan tytär, joutui jo 13—14:n ikäisenä isänsä kanssa kuokkamaalle. Sai siellä alaikäinen tyttötenava hikoilla ja uupua milloin kuokanponnessa, milloin lapionvarressa, milloin taas kiikkua kuin sammakko kangennokassa, kun kantoa vääntää kinnattiin ylös nevasta. Samaa loppumatonta kuokan ja lapion kanssa rehkimistä oli Maijan elämä sittenkin, kun hän piiklikkana joutui renkimiehen matkaan ja mökin emännäksi. Ei muuta

kuin kuokka olalla ja helmet polviin nostettuina Maija sai köpsötellä Juhan kantapäillä kaikki kesäkaudet nevalta nevalle, ja rähjätä rapakossa päivät päästään, hampaat irvissä iskeä vaivaisenvarvikkoakin, joka oli niin onnettoman sitkeätä, että aina tahtoi pompahduttaa kuokan tyhjiltään takaisin. Sitten sai taas seisoa puolisäärestä syksyn routaisessa vesiojassa ja paasata rannalle rapaa, joka oli kuin vellitä pussissa. Vesi vain juoksi hännästä, ja jalvoja paleli niin, ettei niitä omiksansa tuntenut. Ei ollut nevojen räpäminen naiselle laitaleikkiä, mutta repäisi Maija kerran miehensä kanssa Kuivilan Juha-isännälle tavattoman kytömaan, 250 syltä pitkän, 40 leveän, kuokki ja väänteli kannot kasoihin, sitten vielä ojitti. Monta kuukautta täytyi siinä klenuuttaa, mutta tuli siitä vähän rahaakin. Yhdeksän markkaa isäntä maksoi seitsensylisen, 40 syltä pitkän kytösaran kuokkimisesta, ja seitsemää korttelia leveän, seitsemää syvän kydönojan kaivamisesta sai 25 penniä syleltä.

Oli Härmässä nevoja, oli isännillä kuokittamista, ja vähäväkisiä mökkiläisiä, sitkeitä kuin siannahkaiset ruomat, asusteli pitkin mäkimänniköitä, ja lujia *silmäkuakkia* takoi kylän seppä. Perkiönmäen Malmin isäntä kuokitti Larvanevaa koko miesjoukolla. Oli siellä joskus kymmenkunta ukkoa hikoilemassa, toiset kuokka kourassa, toiset ojalapiossa. Eväspussi selässä miehet mennä väännättivät nevalle jo aamupimeissä, köykyttivät siellä vielä mustina yökyöpeleinä, ja punaisia tulensilmiiä vain tuikki kuokoksen laitapuolesta. Ruismaata siinä nostettiin, rukiilla isäntä maksoi *kuakkiaasen*, ja kymmeniä *tynnyrinmaita* saatiin kytöpelloksi. *Jyväkappa* oli tavallinen palkka *kanpmaan* kuokkimisesta sekä taas kymmenestä sylestä viiden korttelin ojaa, ja ruiskapan hinta oli joskus vain 60

Myllärin Maija, vanha kovettu kuokkuri.
Hellanmaa.

Kuokka-pari nevan kimpussa Perkiönmäen takana.

—80 penniä. Täytyi pahasta ryteiköstä maksaa markkakin kapanmaasta, samoin kymmenestä ojasylestä. Monesti kuokkamies sai paiskia päiväkauden kapanmaan kimpussa niin, ettei siinä leipä kovin leveäksi paisunut. Mutta pienen mökin elämäntarpeetkin olivat pienet. Mökissä oltiin tyytyväisiä, kun vatsa oli puuroa täynnä, ja vaatteet pysyivät päällä, tuli paloi takassa, sammalletut hirsiseinät olivat ympärillä ja peräseinässä pieni ikkuna, vaikkakin päreillä paikattu ja talvella jääkukkasin koristeltu. Ei mökissä maraattu, vaikka saatiinkin leipä nilkoa nevasta. Lopulta kyllä jo monien kytöjen kuokkijan mänttinahkainen kruppi meni rauskoiksi, ja vanha maanmöyry joutui ruotivaivaisena kiertämään kyliä sekä syömään armopaloina samojen sarkojen viljaa, joita oli parhaina päivinään ottanut sulille. Sai raataja sitten ristittömän leposijan kirkkomaan laitapuolissa, eikä suurien nevojen kuokkamiestä kohta enää kukaan muistanut.

Mutta *kytömaa*, *kytö*, oli raivattu, kannot korvennettu tulella ja mänttäitä käristely, ja sitten pantu pelto tuottamaan viljaa viljan perästä.

Köykkärin ojapiilu.

Ruista kylvettiin useasti ensi viljaksi parhaisiin kytömaihin sekä sitten myös kauraa ja ohraa. Kaura kumminkin oli härmäläisen paras kytövilja. Vanhimmat ukot eivät sitä sentään paljon viljelleet, jotkut eivät ollenkaan. Vasta *köyhään vuatten* jälkeen kaura sai melkein isäntävallan kaikissa kytömaissa. Kymmenin, kolmin-, neljinkymmenin tynnyrein isoimmat isännät sitä kylvivät ja saivat satoja. Kauraa pantiin sekä hyviin että huonoihin maihin, ja se oli tyytyväinen, kasvoi komeasti laihassakin pellossa. Eikä tarvinnut sitä varten maata kovin pehmitellä. Tiesi entinen Härmän mies tämän ja sanoi:

»Rukhillen ja ohrallen pitää sijan tehrä niinkun huanollen sairhallen, mutta kaurallen niinkun häjyllen juapunhellen.»

Olivat vanhat ukot sentään joskus kuulleet huonosti kohdellun kauran hiukan tyytymättömänä päivittelevän ja kehuvan:

»Kun mua pantaashin parhaashen rintapelthon, niin mä isännän verkhan ja emännän silkkihin pujettaasin . . . Mutta kun mua raukkaa panhan kaikhin laihoihin maihin, niin en mä voi mitää.»

Sai kaura kyllä kasvinmaikseen parhaitakin kytöjä, ja silloin se lykkäsi olkea kuin ruis, nousi miltei miehen mittaiseksi, oli tummanpuhvaa ja laittoi latvansa täyteen viljaripukoita. Se oli oikeaa kauraa, eikä mitään *villikauraa*, viheliäistä värkkiä, joka kysymättä kasvoi kristikansan ruispeltoon niinkuin ennenmuinoin ohdakkeet nisujen sekaan. Ja jos kaura oli kylvetty *peräkuulla*, eivät teeret eivätkä variksetkaan sitä pessanneet, eivät myös jänikset sotkeneet siitä lammaskettaa. Mustia ja raskaita jyviä sellaisesta laihosta lähti, eivätkä ne hyvän tryskäämisen jälkeen olleet *takkiseljäs* eikä *kaprokiis* niinkuin Huhtamäen entiset kryynit. *Irun* ne tryykäsivät jokayksi, kun niitä kylvämistä varten *irätethin* mättähien välissä,

Savettua kytömaata Kankahankylän alla, Alajoen luhrilla.

ja kun niiden itävyyttä tutkittiin kuumalla rautapellillä, niin ne präiskyivät ja poukahtelivat kuin suuret sonsaret. Syksyllä, kun leikkuuaika saapui, oli koko kytömaa kellanharmaana, mustat kauranselät vain helpeitten välistä pilkoittelivat, ja pellolle tuli kaksin rivein *kyylä* kuin varijalkoja. Sellainen kytö kyllä jo olisi puettanut isännän verkaan ja emännänkin silkkiin, jos vanha nuppalakki olisi sellaisista perustanut. Paljon lähtikin härmäläisille rahaa kytökauroista, kun hän niitä syksyllä ajoi kuorman toisensa perästä Vaasaan *Hulttiin*, *Kurteenin* taikka *Manteliin*in.

Polttamalla entinen kytömies hankki nevasarkoihinsa väkeä — sekä sitten myöskin *saveamalla*. Moni hyvä körri korventeli rapamaitansa joka kesä, kerta kerralta, vielä lopuksi *haravootti* mättäitä kokoihin ja käryytteli niitä niin, että viimein oli vain raaka hiuves ja pohjarapa jäljellä. Mutta toiset taas hoitelivat perintöjään paremmin, höystivät savella ja savustivat säästään. Paksu, monikorttelinen keltturapa kyllä kesti käryyttellä, samoin vahvaa rahkaa sai polttaa niin paljon kuin se vain paloi.

Kesäkuun kuumat päivät olivat vanhan paapan parhaita kydön polttopäiviä. Monet yrittivät toimittaa polttamisen jo ennen mettu-maaria muistellen, että vanhat olivat opettaneet:

»Jok' ei oo mettumaarhin kytöjensä polttanut ja marianpäivhän ajojansa ajanut, niin s' oon onnenkauppaa.»

Kankahankyläläiset polttavat kytöä Alajoen luhrilla.

Joskus kyllä olikin onnenkauppaa. Sateiset ilmat ajoivat polttamisen heinäkuun puolelle, ja saattoi sitten käydä niinkin, että kydöt jäivät korventamatta. Huonosti paloivat kytömaat kesällä 1865. Heinäkuun jälkipuoliskolla Kleemoolan Juhan piti piirtää alunakkaansa:

»Ei nyt kyröt kyllin pala, mutta täytyy tualla toimehen tulla.»

Mutta kun kesäkuu piti poutia ja korvensi maat kuiviksi, härmäläisten kydöt pelmahtivat palamaan. Ajettiin nevalle olkikasat kärryillä taikka mentiin sinne perätoukuria olkilyhteitä kantaen. Palava olkitukku tulihäntänä kantapäillä juostiin pitkin pellon reuna-puolta sarka saralta, ja tuli tarttui kuivaan kytöön kuin tappuroihin lähtien heti rätisten ja käristen ajamaan yli maan. Keltturapa paloi hyvin ja syvälti, kärisi, haisi kydöltä ja puhalsi kitkerää savua, mutta rahkamaan ylitse tuli mennä tohahti nuolaisten vain pintaa niinkuin voita leivältä. Naapurinkin pelto pelmahti palamaan, kolmannellakin kytökaistalla kipaistiin, ja harmaa käry kirmaisi kintereillä. Kohta koko kytömaa oli leveänä haikupesänä, kärisi ja rätisi, kuuma savu kierrähteli, kirkaat tulenkielet nuoleskelivat maata ja leiskahtelivat ilmaan. Polttomiehet häärivät pätsissä kuin mustat rumahiset heitellen puulastoilla tulisia mättäitä palamattomiin paikkoihin, ja savu yhä sakeni.

Nousi harmaa pilvi pian toisiltakin nevoilta, ja kohta koko Härmän

Kytömaa on palanut mustaksi. Vuasnevalta.

seutu oli suurena savuisena alhona. Köykkäarin äijät kaukana Jepuan rajoilla kytöstelivät Kihanevaa, perkiönmäkeläiset, volttilaiset ja näsiläiset polttivat Markin rajamailla Larvanevaa ja Kirnunalustaa, Pömpelin Jaakkoo pöyryytti Porkkuhisjärven maita, ja perämäkeläisten savupölyt kohosivat Kurjennevalta. Pirii, Hilli ja Porri porosivat suurta Vuasnevaa, Oravaisten ja Vöyrin rajoilta pöllähtelivät ekoolaisten, vakkurilaisten ja huhtamäkisten haikupilvet, pränniläiset käristivät metsäntakaista Rytinevaa, ja vanha Katajaanen pani poroksi suuria kytömaitaan Hanhimäen takana ja mörhteli:

»Ei se poro, mutta se karr . . . si!»

Mutta Alajoen lakeilta aavoilta nousi koko seutukunnan suurin sauhu. Siellä häärivät Liinamaa, Taavetti, Lööpäri, Ikoola, Kosoola, Kangas, vielä Hellanmaan, Raamatun, Lapuan ja Kauhavan miehet. Siellä kytösavu yhtyi kytösavuun ja kääräisi miltei koko lakeuden harmaisiin verhoihin niin, että päivä vain punaisena pohotti savun seasta. Tuuli kuljetteli kitkerää kytömaan henkeä aina kyläteille ja kylän pihuille asti ja avonaisista ovista se osui porstuoihin ja tupiin.

Lakeuden aurinko on laskenut . . . yö lähestyy. Kuva Alahärmästä.

Se oli kyllä karvasta ja vaikeaa vetää henkeensä, mutta se oli tuttua kotipellon tuntua. Jota sakeampana savu liikkui, sitä parempia satoja se lupasi.

Iltapuoleen kytöpellot olivat jo kärventyneet *yliporhon*, aivan siloisiksi, sakea savu laimeni, ja maa pohotti mustana. Vain siellä täällä suurien nevojen yllä lepäsi leveä hallava pilvi. Mutta yli koko aukean asui hieno autereinen sauhu sekä väkevä turpeen tuoksu. Päivän painuttua lakeuksien takalaitojen taakse, sauhu ja turpeen-tuoksu jäivät hallitsemaan hiljaista kesäyön hämärää. Tuli suurilta ruisvainioilta tumman laihon ihanaa, ihmeellistä, hiukan kosteaa elämäntuoksua, ajautui yli maiden ja yhtyi harmaana vaeltavaan pellonkäryyn. Väkevää maan tuoksua molemmat, elävän maan porosta, kytöjen parhaasta voimasta, lähtenyttä tuntua, ja elävän jumalanviljan lähettämää tuntua. Turpeen tuoksu lupasi mantua pellonviljalle, pellonviljan tuoksu lupasi väkeä raatajalle. Suuri maa, kytö ja pelto, lakeuksien kansan ehtymätön emo ja elättäjä huokui voimakkaasti hiljaisena kesäyönä.

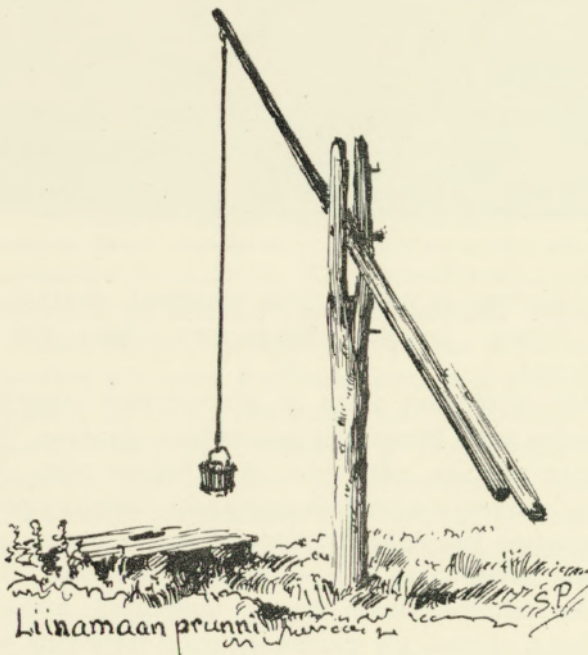
Mutta lakeuksien kansa, pitkän päivän ankarassa työssä raatanut

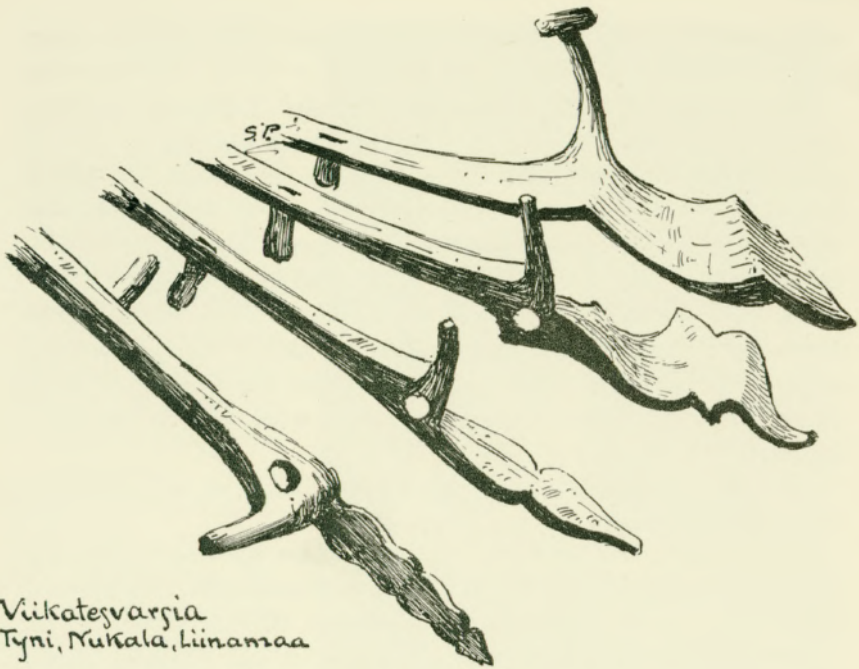

lepäsi asunnoissaan. Koko kylä nukkui. Yön hiljainen hämyinen henki hiipi kylän ympärillä, veti pehmeät verhonsa yli nukkuvien talojen ja vainioiden ja laski hallavan suojansa nevoille ja kytömaille.

Suuri lakeus lepäsi, kytöpeltojen eläväinen tulikin nukahti ja painui turpeen alle. Harmaat matalat luhtaladot kyhjöttivät unimielissään yön hämyssä, ja kaivonvintti kartanolla sekä tuulimylly tuvan takana olivat torkahtaneet kesken kismittelensä . . .

Vain *ruiskrääkän* kärehtely kuului laihopellosta niinkuin hyvän haltian, näkymättömän viljan suojelijan salaperäinen äännätely.

Viikatesvargia
Tyni, Nukkala, Liinamaa

Euh ralla

*aliëttihin heinän teko
voi Jhanaa heinin koumion
Ja vilian kasvun aikaa*
18.7.1867.

Rlavat jokirannat ja metsäluomien vetiset varret sekä suuret nevat olivat vanhan härmäläisen parhaita *luhtamaita*. Niitä hän perkasi ja *syynöötti* nimiinsä minkä ennätti. Lapualaiset kyllä, vanhat maan valtiaat, olivat jo omineet parhaat rannat aina Haapajärvelle asti, jopa jonkin luhtapalasen Laiturin alapuoeltakin, ja Jepuan ruotsalaiset, nousten merimaista päin, olivat anastaneet omia lähiseutujaan niin, että alhaalla oli jepualaisten, ylhäällä lapualaisten *syynimaita*. Mutta

minkä näistä jäi jäljelle, sen sitten oikeat härmäläiset ottivat omakseen.

Jokainen valtasi, mitä sai ja katsoi parhaaksi. Tuli mies, otti palan sieltä, toisen täältä, pyykitti, perkasi ja panetti papereihin, tuli toinen, otti palan sieltä, toisen täältä, pyykitti ja perkasi, tuli kolmas ja teki samoin. Ja vanhan Härmän *luhrat* olivat aivan *sekaasinsa* pitkin rantoja ja metsiä. Näinpä suuren Porren heinämaita oli jokirannassa *Konilahti* ja *Karoomäjien alusta* sekä joen takana, *Luamanluhta*, *Rintaperkiö*, *Korteslahti* ja *Kurjenluhta*. Sitten Porren vanha Erkki valtasi vielä Haapajärven, kuivasi ja kärejäi sen rannat omikseen *viirenkymmenen vuaren friiheetillä*. Siitä tuli Porrelle kaikkein paras heinämaa, jota Porren Erkki, viisas mies, tiesi jo etukäteen kehahdella:

»Jos järven kuivaksi saan, niin sualattomas vois mä ryvöön ja fiilinpäällises.»

Melkeinpä vaarin kannattikin rypeä. Talo sai niin tavattomat luhdat, etteipä juuri toisilla ollut sellaista heinäntuloa, eikä monessa talossa ollut sellaista lehmällisen ja maidon flätinää kuin Porrella.

Mutta Porren kohdalle asti alhaalta päin oli vuaskoskelaisten luhtia aina siellä täällä pitkin rantoja. Piriin kylänkin jokiranta oli Vuaskosken miesten heinämaana. Piriiläisillä taas oli luhtapaloja *Karankorves* Laiturin alapuolella ja *Poron alla* Kauhavan rajoilla sekä Liinamaan yläpuolella *Liinamaan päällystä*. Siellä oli Piriin neljällä talolla kaikkiaan kaksitoista *laronala* eli yhteensä 35 tynnyrinmaata, ja oli samoilla lakeuksilla luhtaa muillakin Alahärmän isännillä: pesoolaisilla, markkulaisilla, kunnarilaisilla ja nukalaisilla. Lapualaisten heinämaat olivat heti näiden vieressä, ja nukalaisia hyppöötettiin heinänteossa ympäri maailmaa aina Kauhavan Varpulan vierillä.

Ympäri maailmaa hyppöötettiin Ylihärmän Keskikylän isäntiäkin, manttaalin ukkoja, joilla oli jumalattoman suuret metsämaat, *Ekosaraat*, Ekojärven puolessa, aina neljinkolmatta *muuttopaaluin mitatut*. Näinpä Ylisen Anska ja Keski-Kuustaa saivat kokoilla itkanelonsa ainakin viidestä, kuudesta maanpaikasta. Perälän takana mainittavalla *Kurjenluhralla* sekä *Isoollanevalla* oli hyvä kappale kummassakin, sitten oli *Rapakko* Hakolan kohdalla, sitten Kleemoolan lähimailla, jokivarressa *Kortekorpi* sekä vielä *Ikoolan isoo kappales*, *Ylijoki*. Voltin numeron Asuunmaa, Rahikka ja Myllylä

olivat omineet heinä-
maita metsän takaa,
Kortesjärven rajoilta
Moskuannevalta ja
Perkiönmäen alta, *Kir-
nunalustasta*. Pesoolai-
silla taas, paitsi omia
luomanrantojaan, oli
hyvät luhdat luoman
latvoilla, *Pääjärven*
rannalla. Siellä porre-
laisetkin niittelivät se-
kä Viitalan Jaakkoo ja
Kankahanpää ynnä
Kanttisen Esa Kauha-
valta. Mutta joka kesä
piti *Järviluamaa*, Pe-
soolanluoman latva-
haaraa, peräta, että
järven heinäiset rannat
pysyisivät niitettävinä.
Aina mettumaari-lau-
antaina toimitettiin

Pömpelin vanhantuvan porstuanovi.

luomanperkaus. Mies talosta, kenellä vain järviluhtaa oli, lähti metsäluomaa *aukaashon*, kuokat, kirveet ja lapiot matkassa. Se oli vanha tapa, päiväkausi piti miesjoukon rehkiä luoman korpirannoilla, ellei tahtonut menettää rantaosaansa. Ja luoma pysyi auki, veti vettä, ja järvenranta puski miehenmittaista kortetta ja saraa.

Mutta kovettu Pömpelin Jaakkoo, kymäräselkäinen pitkätukkainen metsäkörri, kaakerteli yksinään Pömpelinluomaa ja laski ja kuivaili Porkkuhisjärveä saaden mainiot heinärrannat. Vielä vanhanakin äijä rähjäili metsässä kuokkineen ja lapioineen korjaten, syventäen ja oikoen milloin mitäkin luomanmutkaa. Ja sitä mukaa kuin vaari vanheni ja köyristyi, luoma vain leveni ja suoristui, heinärrannat levenivät, sekä korte ja sara kasvoivat yhä komeammiksi. Mutta sitten, kun Jaakoon suurta silmäkuokkaa ei enää nähty näillä main heilumassa, metsä nousi ja lykkeli luoman entiselleen.

Peraattuja maita, mettän alta otettuja luannonluhtia härmäläisten

heinäkentät olivat, *jokiluhtia ja luomaluhtia* sekä myöskin nevoja. Omasta luonnostaan ja väestään luhdat antoivat minkä antoivat, kylvämättä, kerta kerralta joka kesä vain Jumalan käsialoina. Vetiset rannat ja nevat tuottivat *saraa ja kortesta* sekä valkotukkaista *karvapäättä*, kuivemmilta mailta saatiin tavallista *juuriheinää* sekä *lauhaa*. Hyötyiset kivikkopaikat puskiivat sinistä ja keltaista *hiirenhestä*, mutta oikein huonot maat työnsivät niin kelvotonta *siankarvaa*, ettei siihen tahtonut viikate pystyä, ja kaikkein kehnoin luhta pusketti *surensammalta*.

Ennenvanhauset peltomiehet antoivat voimattomiksi käyneet viljapeltonsa joskus *jäärä kethon*, ja silloin maa sai omin voiminsa kasvattaa mitä mieli. Ensi kesänä pelto antoi aivan *roskatavaraa*, kelvotonta *virnaa, muroa ja pilliäästä, herahainää, voikukkaa, vuahensilmää ja rautakukkaa*, vieläpä *tiisteliä, harjapäätä ja karriaasta*. Mutta jo toisena kesänä se työnsi isännälleen talteen otettavaa *juuriheinää, lauhaa ja imiäästäkin* antaen ladollisen itikaneloa. Vanha Porren Matti piti kyllä ihmiseneloa tärkeämpänä ja sanoi keto-isännille:

»Kyllä! Mutta jos rintapellet jättää kethon, niijn leivätä jää.»

Mutta edesmennyt *Kurki-Kuustaa* ja entinen *Talkkarin Kuustaa* kyllä sitten kerran jättivät oikein rintapeltonsa ketoon, vieläpä kylvivät niihin heinänsiementä, *timoteeta* ja *alopeeta*. Sitä jo pökeröimätkin kylänmiehet imehtelivät:

»Kumma miäs, kun viittii kylvää heinää, jota saa kyllä ilmanki.»

Siitä on jo yli kuusikymmentä vuotta, ja hyvän opin kylä silloin sai. Tuotiin Hellanmaasta sitten Kankahankylään kolme kappaa heinänsiementä, jaettiin ja kylvettiin peltoon. Muutamat ukot kolusivat siemeniä latojen lattioilta ja tallinkruvuistakin. Nekin antoivat hyvää rehua, kun pääsivät maahan.

Kuokittiinpa sitten jokiluhdat ja luomaluhdat, otettiin nevatkin sulille ja saatiin hyviä kytömaita. Kauraa, ohraa ja ruista niissä kasvatettiin ja sitten taas vuorostaan pantiin ne puskemaan heinää.

Heinäkuun jälkipuolisko oli härmäläisen parasta heinäntekoaikaa. Koko jokivarsi oli monikertaan kuullut:

»Jok' ei oo marketan aikana heinäs,
niin s' ei korjaa heiniä.»

Oli suuri lakeus saanut toisenkin sanoman:

»Kun näet vihnnen ohras,
niin teroota viikathes,
kun näet ohras tähään,
niin mee heinhän,
kun näet kaks' niin juakse.»

Näitä samoja aikoja Kleemoolassakin pidettiin parhaina. Heinäkuussa 1862 Juhan piti piirtää pikku kirjaansa:

»Aina vain sateesta aikaa — heinänteko aliettiin 24 p Joka ei ollut Juuri hyvin menestyväistä sateen tähren.»

Ja taas 1864 heinäkuussa ukko uskoi alunakalleen:

»23 p — hyvällä pouralla aliettiin niittu.»

Vanhan Marketan kanssa härmäläiset olivat jo täydessä touhussa. Silloin piti koko lakeuden kansan olla liikkeellä, silloin huonoiset miehenkopukat ja vanhat muorikrututkin menivät vielä ihmisestä. Sitä vanhat paapat hokivat:

»Kyllä marketanpäivän aikana kopukakki maksaa —
ja Marketakki maksaa.»

Mutta ennen heinätyön alkua piti värkit olla kunnossa, *viikathet*, *haravat* ja *takkavittat*, *viikathentikut* ja *tikkukiulut* ja kaikki piti olla valmiina. Seppä oli *kallinnut* viikatteet, ja kotona oli laitettu niiden *varret* ja *nithet*. Vanhat paapat olivat kaverrelleet komeita *prystövarsia*, koukkuisia *painimavarsia*, joita ei joka kompuran kourasta lähtenytkään, koska asia oli niinkuin paapat todistivat:

»Yhreksästä kohri pitää syrän mennä poikki, ennenkun tuloo hyvä viikatesvarsi.»

Nuoret miehet ja renkijurrikat olivat askaroineet suoria *peukalo-varsia*, joiden kyljessä oli reikä peukaloa varten. Olivat paapat pitkin kesää aikansa kuluksi, ja muutkin joutohetkinään, korjailleet ja laitelleet komeita keveitä haravia, joiden haapainen *varsi* notkahdelti, koivunkyljestä kiskottu *lapa* kyllä kesti ja pihlajaiset *piikit* pitivät. Ja lailliset pihlajaiset *takkavitsat*, joita oli koko joukko varattu, olivat niinkuin pitikin, koivuisen *silmävittan kans* juuri kaksi raavahan miehen syltä.

Hyvät emännät olivat varanneet evästä niin, ettei nälkä kyllä osannut heinämaalle. Paksua piimää — ei mitään muionnutta

Keski-Kaapoon piimäleilejä. Isoimmassa, oikealla, vuosiluku 1814, pienimmässä 1865.

klusua, jossa oli vain klimppi ja vesi — oli paljon pankossa, voita isot hulikat ja suuri tynnyri täynnä väkevää kaljaa sekä aitassa kovia läpileipiä laarillinen. Ohria oli survottu kryyneiksi iso säkki, lihava oinas ja suuri karoo oli kätistetty, joskus iso sikakin, olipa haettu kaupungista siikoja suolaisenpuoleksi ynnä hyvä *silakkaneliikka*.

Oikea heinämielinen tarvitsi aikamiehen ruokaa, eikä niittäjän maha täyttynyt tavallisilla eväillä. Tiesi emäntä sen kyllä omasta kokemuksestaan, tiesi hyvin itse isäntäkin ja koetti sitä vielä todistella:

»Täytyy, raakkules viä, olla hyvä ruoka. On kova tyä niittää . . . ja taas kantaa presajuttaa heiniä lathon.»

Pitikin olla paljon proinaa ja värkkejä matkassa, kun kaksin-, kolmin- ja neljinkintoista hengin lähdettiin kaukaiselle luhdalle *viikkokunthan*, niinkuin Piriiltä Poron alle tai Länamaan päälle taikka Keskisestä Tuurholmaan. Monella hevosella ajettiin, ja elolavat oli täynnä tavaraa, suuria kolmenkintoista kannun *piimäleilejä* ja pienempiä koko joukko, vielä kaljatynnyrit, voipytyt, leipä-, jauho- ja perunasäkit, padat, pannut, kirveet, viikatteet, haravat,

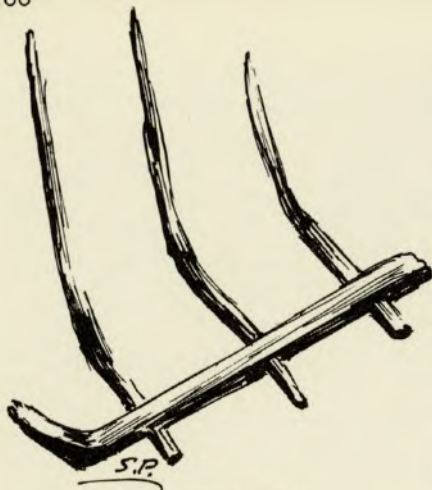
Heinämiehet puolipäiväisellä, Rinkinevan luhdalla.

tahot ja takkavitsat. Kuormat olivat kuin ainakin majanmuuttajain kuormat, rötistetyt ja köytetyt, ja joka kuormassa istua kökötti kolme, neljä henkeä, ajaja lavannokalla, hevosen hännän huiskittavana, toiset, kuka pytyn kannella, kuka perunasäkillä, jauhopussilla, kuka kussakin.

Ja näin mennä koluutettiin heinämaalle.

Harmaa ammosuinen luhtalato oli heinämiesten kesäisenä asuinmajana. Öisin maattiin siellä heinissä vierivierin kuin porsaat pahnassa, ladon edessä istuttiin ruokaverolla, ja ladon sivulla kivien varassa keitettiin perunat, puurot ja vellit. Luhtapäivät olivat pitkiä ja pyöreitä kuin hevosenkenkä niin, että työnraataja hyvinkin tarvitsi täyttää makonsa päivän mittaan neljät kerrat. Aamukasteen aikana jo varahin, joskus kahdelta, kolmeltakin nousitiin ylös ja unenpöpperöisinä, heinäroskaisina asteltiin *niitämhän*, sillä viikate pystyi parhaiten märkään heinään. *Einhellen* menttiin seitsemän aikana ja syötiin lihaperunoita, voita ja piimää. *Pualipäiväseksi* ahdettiin, silloin kun aurinko oli Simpsiön päällä, puuroa taikka lihansekaista rokkavelliä, ja *päivälliseksi* neljän, viiden paikoissa

Perämäen karhi.

pisteltiin siikaa tai silakoita, voita ja piimää. *Iltaasellen* istuttiin vasta yhdeksän, kymmenen tienoissa oikein väsyneinä ja nälkäisinä, ja silloin ohrapuuro parhaiten maistui, maistui vielä piimä ja silakkakin. Piimää ryypiskeltiin vain vuoronperään leilintruutusta suoraan senkuin niskat kestivät, ja läpileipä oli niin kovaa, että kolo tuli ladon ovipieleen, kun siinä leipää lyömällä murrettiin. Mutta se oli oikeaa

niittomiehen evästä, paikkansa pitävää rukiista jumalanviljaa. Komeasti sitä koko luhtalato hampaissaan louhi ja syödä krouskutti kuin kolmastalvi varsa.

Viikate oli heinämiehen parhain ase, ja niin monta kuin oli henkeä ladolla, niin monta viikatetta lähti heti aamuvarkaisena liikkeelle. Naiset niittivät niinkuin miehetkin, samoin pojanmääkäleet ja tyttötenavat toksasivat minkä jaksoivat. Nevojen harvaa heinää huitoi kuka hyvänsä, ja heinä kaatui sekä meni kasaan, kun viikatteeseen oli sonnustettu *karhi*, kuusesta painettu *vömpölä* verkkoineen. Mutta rehevää perkiötä sai mies jo täysin voimin huhtoa ja silloin vasta oikein vihantiestä, kun ruvettiin *kappia* niittämään. *Peräkanaa* mentiin niittäen pitkin perkiötä, ja saattoi siinä edellä menijä helposti kuulla, kun joku korkohenkinen kahisteli kintereillä ja karjui:

»Pois tiältä... kintut poikki!»

Pitkä Holloo-Ella hosui kuin hullu ja *haukkootti* viikatettaan niin paljon kuin ikinä jaksoi, mutta aimoo Airassaaren Jaska huiteli perässä ja antoi myös viikatteensa haukata. Kriuskahtelivat siinä vain ja vihaisesti viuvahtelivat kirkkaat käyrät, ja heinä hulmahteli *karhollen* pitkinä kaartoina, kun miehet heiluivat kuin perhanat ja notkuvin polvin peräkkäin mennä köykyttivät. Kauas jälkeen jäivät toiset, mutta Airassaaren Jaska vain ahdisteli Ellan kinttuja. »Tuloo soukempaa!» Holloo huusi. Haettiin riuku ja mitattiin:

Jaskan *lajespuoli* oli yhtä leveää kuin Ellankin. Koko mato oli Riskunmäen Kaappookin ruihoomaan, vaikka oli vielä häjynpäiväinen mälkki. Kun Kaappoo yritti ottaa laespuolensa heti miesten perään, piika sanoi:

»Mitä kersat? Minä miästen perhän meen!»

Se otti Kaapoon kunnialapaan niin, että hän oikein tingillä huiteli ja yhtää mittaa tapaili piian kinttuja. Kun piika ei jaksanut enempää, niin Kappoo havarsi kiinni viikatteensa varrennoukasta ja alkoi ruihoa toista syltä leveää lakeaa niin että rytisi. Sitten kun laespuolet oli lyöty loppuun, Kaappoo vain leveili:

»Koitethas, kenenkä viikates ottaa parthan!»

Koetettiin jokaisen viikatteella karrata isännän sänkistä leukapieltä. Toisten aseet kulkivat kuin jäätä pitkin, mutta Kaapoon terä heti hairasi partaan kiinni niin, että isäntä kirosi ja imehteli:

»Mikä pirnales on tuan pojjan viikathen nuan teräväksi tikunnu? On kun partaveitti!»

»Heinä sen hijoo!» poika vain viisasteli, eikä sanonut, että Sokiafaari oli hänet opettanut.

Siinä olikin aika kähinä, kun viikatteita *tikuthin* ja oltiin koko joukoin tikkukiulun ympärillä. Kasteltiin viikatteen terää kiulussa ja ruvettiin kivisellä, kiilapäällä *tikulla* hakkaamaan teränsivua vuoroin puolelta ja toiselta niin, että kova kilkutus vain kuului. Ei joka mies osannut asettaa oikein teroittaa. Siinä keikkui kenen pää, kenen puo, kenen taas kieli heitteli kahta puolta, eikä sittenkään viikate tullut teräväksi, tikkuun tuli vain ruma *olkapää*, kun sillä klipsutettiin *vastasuuta*. Mutta tottuneet niittomiehet kilkuttivat viikatteaan vain toisasilmin ja terävä tuli. »Kilk-kalk, kilk-kalk, kilk-kalk», jatkui koko terän mitalta tasaisesti kuin käljyillä käyvän engliskakellon naksutus. Kilkkuu ja kalkkuu tikkukiulun ympärillä monella lailla, kuului usein samanlainen komea kilkutus naapurienkin luhtamailta.

Mutta jokirannasta lapualaisten luhdalta kuului vielä komeampi meno. Siellä Lapuan miehet teroittivat viikatteitaan *puutikuulla*. Pitkillä aseilla he pitkään vetelivät pitkin teränsivua niin, että he-

Härmäläisen viikatteentikku.

Lapualaisen
viikatteen-
tikku.

lähteli vain ja tuli säihkyi. Se oli lapualaisten tikku-
laulua. Olivat ukot itse laittaneet mäntylastoja, sivelleet
niitä paksulla *tikkutervalla* ja sitten tuhrineet hienolla
sannalla. Vain kuiviltaan he sitten niillä hioivat heinä-
teriänsä. Ja huutelivat Härmän kilkuttajille:

»Mikses oo viänyt sephän viikatestas, ettei trenkääsi
itte kallita? — Paa jo se kivi plakkarhis ja mene maata!»

Härmäläinen puolestaan viisasteli:

»Hoira sinä vain raspiriapuas ja harikkohulikkaas! Min'
en oookkaa kolmen silakan miähiä.»

Lapualaisten komea tikkuaminen helähteli kautta
jokirantojen niin pitkälti kuin niitä Lapualle päin riitti,
kymmenin virstoin. Suuri ja väkevä oli lapualaisten
alava luhtaranta, ja komeasti he aina sinne suuresta
kotikylästään saapuivat. Muut ihmiset mennä pärrästi-
vät luhdalle kolisevilla elokärryillä huonoja teitä pitkin,
mutta lapualaiset ajoivat kuin maan valtaherrat suurilla
veneillä pitkin jokea, että vesi kohisi. Monta sylvä
pitkä, leveä ja monilaitainen oli lapualaisen *luhtavenes*,
ja se oli täynnä eväitä, aseita ja heinämiehiä, kun lähdet-
tiin laskettelemaan Alajoen lakeuksille. Veneeseen oli
joukko täjätty paikoilleen niinkuin pitkin:

»Komiimmat keskivenhes:

Leskelän pesinpytty ja Nataanin leili.»

Ei tarvinnut luhtapurttia *soutaa* ei *salkoa*, pantiin
vain hevoset *köyrellä* vetämään. Veneen kokkapuoleen
oli asetettu viistoon vahva *köysipoomi*, johon oli kiinni-
tetty luja kolmikymmensylinen haarapää köysi ja haaro-
jennenät sonnustettu vetohevosten *ränkien ruomhan*. Kaksi hevosta
oli valjastettu tavallisen purtilon éteen, ison veneen vetäjiksi ase-
tettiin kolme, neljäkin konkaria. Ja ylpeästi sitten mentiin. Tot-
tuneet pojanmätkit ja tytötkin istuivat hevosten selkäsäkillä *selkä-
miehinä*, ja itse isäntä kenotti *perämiehenä* alusta ohjaamassa.
Pitkin joen länsirantaa kulki vanha vahva junttu, syvälle töyriin
painunut, monin kymmenin kesin ja monin kymmenin venehevo-
sin ajettu. Hyvää hyssyä mennä kapsuteltiin suorilla ran-
noilla, mutta kun joki heitti länkkiä juntua kohden, ajomiehet

Vanha lapualainen jokivene maalla Kankahankylässä.

laskettivat täyttä laukkaa ympäri mutkanperän niin, että köysi pysyi aina yhtä kireänä, ei tarttunut pajupuskiin eikä lopsahtanut veteen. Samaa vauhtia vene sitten viiletti ympäri niemen, vaikka hevoset maannokissa vain hiljalleen hyssyttelivät — ja sitten taas mutkan tullessa puhalsivat laukkaa niin, että maa kömisi. Joki heitti koukkua yhtä mitta, vain *Lahnoon oijennus* oli parin virstan pituinen suora. Aika mouhinaa oli lapualaisten ajo. Ränkien rinnukseen sonnustettu *isookulu* melkutti ja pauhasi, piijat ja tyttäret lauloivat, ja rengit retuuttivat paljespeliä niin että lakeus helisi. Monin venekunnan ajettiin jokea peräkanaa, ja tyyninä kesäpäivinä suuri tulo rupeesi kuulumaan jo kaukaa pajupuskien takaa, ennenkuin lapualaisia näkyikään. Laulaen vain laskettelivat alasmelijät, mutta ylöspäin ajajien piti ohjata veneensä rantaan, jotta toiset saivat vapaasti lujotella.

Mutta körttitalojen vakaat venekunnat ajoivat omaan tapansa. Heidän matkassaan vaelsi ja kaikui komea veisuu, useinkin katumusvirren särkevät sanat, niinkuin:

»O Jesu elämän Herral
Tule mullen turvaks',
Tunnustan joka kerran
Syntiseks' minua kurjaks',
Minun syntiän' en taida salat' . . .»

Yli suuren lakean maan kiiri isien kirjan jykevät sanat ja sävelet veisattuina nuorin voimin, harmaiden tasatukkaisten ukkojen jämerillä äänillä säestettyinä. Virsi vieri luhdalta luhdalle, rantoihin saakka, ja kauas se kuului hiljaisen kesäillan kajossa, kuului ja kuullutti, että siinä vaeltaa voima ja henki joka maan perii.

Oli parhaana *heenaikana*, kun taivas piti hyviä heinäpoutia, ja Kleemoolan Juhakin saattoi merkitä alunakkaansa: »hyvä pouta viikko», suurella lakeudella luhtaväkeä ja liikettä joka suunnalla. Aamuvarhaisella kuului vain viikatteen tikkuaminen milloin miltäkin taholta, melkein yhtämittäinen kilkutus ympäri luhtia. Mutta sitten päivällä tuli työksi heinien hoitelemine ja korjaamine latoon. Silloin taas koko joukoin *haravoothin luakua* kokoon, hajoitettiin *kuupanoota* sekä *pirelthin* heiniä, että ne nopeammin kuivaisivat. Koko luhtamaa, koko lakeus oli silloin kauniin kirjavana. Miehet kyllä, isosta isännästä renkipoikaan asti, olivat vain tavallisia arkisia työnpuskijoita, nuppalakkeja, hurstisia mekkoopoikia, mutta *flikat oli niinkun lintuja, valkoosia*. Piiat ja tyttäret sekä nuoret emännätkin olivat pukeneet päällensä valkoisen verhan ja mekoon. Valkoisen mekoon hihoista näkyivät pitkät valkoiset paidanhihat, ja kovan päällekin päässä oli vielä valkoinen hilkkulivares. Heinäaika olikin tyttäristä ja piioista mieluisin aika. Heinänteko oli niin puhdasta työtä, että silloin saattoi olla koreampana ja puhtaammassa verhoissa kuin muussa työnteossa. Oli niinkuin olisi menty juhlaan, kun lähdettiin luhdalle, ja sitten sai kepsutella valkoisissa niin, että oikein . . . Rantalankin viidet piiat olivat koreita kuin pulmuset, vain Korpi-Maija, vanhanpuoleinen piikatakku, touhotti arkipäivän verhoissa. Mutta siitä ei isäntä ollenkaan ollut hyvillään. Kun ruvettiin panemaan heiniä latoon, hän sanoi piialle:

»Maijan pitää mennä lathon polkhon heiniä . . . eikä saa tulla pois ollenkaa.»

Koko lakea maa oli koreana, ja kaikki olivat toimessa. Kaikenlaiset heinät ja ruohot ja yrtit tekivät korjaa kukkaa ja levittivät kesän tuoksua. *Forsmat* hehkuivat aivan punapäissään ja pursuivat

Kosoolaaset tekevät kuupanoota.

valkoista *käjänsylkiä*, ja isot *luhrikat* kuin peukalonpäät punoittivat mättäiden kyljissä suurina ripukkoina. Monenkirjavat *pöpörööset* lentelivät ympäriinsä, *heinäsirkat* sirittivät ruohistossa, suuret *korentapuat* surisivat jokirannan pajukoissa, *paarmat* ja *kiiliääset* pörräsivät ja kievehtivät heinäkansan kimpussa, ja mustat rumat *vesikurkoiset* pullahtelivat ruskeassa joessa, joka aivan kuumuuttaan hikoili. *Vaapsahaaset* rakentelivat harmaita paperipalloja paju-puskiin, ja *mötiääset* puolihumalassa pöhläsivät imiäisten kimpussa, joivat makeaa mettää ja kantoivat sitä merkillisiin *mettäkannuuhiinsa*, joita heinämiehet sitten löysivät sammalikoista kokonaisin trusin. Koko ilma ihan värisi kesän kyllyyttä. *Tuulenkoinaajakin* räpsötteli kuin mieletön väliin siellä, väliin täällä, ja *vanhapiika*, lakeuksien salaperäinen höpsöttäjä, *kitkon-pöhöttäjäänen*, huuteli vähän päästä niin, että kuuma ilma tärisi:

»Kitkon, kitkon pö-hö-höh-höö!»

Mutta korkealla sinisellä taivaanlaella liikkuiivat pienet keveät kesäpilvet kuin taivaan valkoiset karitsat ylhäisillä laitu-millaan. Jumalan kirkas päivä niitä paimenteli samalla, kun se

Alajoen aukeaa luhtamaata.

paimenteli luhtamaan valkoista katrasta ja valoi sille hyvää heinäpoutaa.

Sitä iloisempana ja tyytyväisempänä luhtakansa liikkui, mitä heleämmin heinäkuun aurinko paistoi ja kuivasi laajaa luokoa. Mutta kova oli aherrus, eivät ennättäneet parhaatkaan laulutytöt laskea ainoatakaan värssynpäätä. Vasta ruokaverolle perättäin asteltaessa joku piikatyttö saattoi joukon jälkipäästä helähdyttää:

»Ja niin minä olen kun järvellä heinä,
jota tuuli huiskutteleo.
Sellaanen on sen flikan olla,
joka heilaansa muistutteleo.»

Saattoi joskus hurstimekkoinen renkipoikakin jullittaa:

»Enkä mä laula surulla,
enkä ilolla enkä millää,
meill' on päivät paremmat
kun köyhillä isännillä.

Enkä mä laula ilolla
ja surulla en koskaa.
Johonkin mettän korpehen
minä torppatöllin rustaan.»

Mutta kun puolipäivältä ruvettiin panemaan heiniä latoon, tuli vasta oikein ankara aherrus. Naiset tekivät *takkoja* pannen kolmin, neljin *lapohittin* samaan kasaan, ja miehet kantaa reputtivat niitä latoon. Pojat ja tytöt olivat *perään vetäjinä*. Monin miehin ja monin naisin siinä aherrettiin, joka joukkue aina omalla karheellaan, ja yhtä päätä suuria pörröisiä heinätakkoja oli menossa latoa kohden, väliin montakin peräkanaa. Matalin jaloin ja melkein maata laahaten ne hiljalleen mennä presajuttivat ja olivat niin suuria ja pörheitä, että hätinä mahtuivat leveästä ovesta sisään. Kova oli takankantajan virka. Monesti sai samana iltapuolena kantaa viisinkymmenin panoksin, ja kun alettiin korjata heiniä aamupäivältä, niin seitsemäänkymmeneen ja lähelle sataankin saattoi nousta takkojen luku. Kova oli *takantekijänkin* virka. Helposti siinä voi tulla sellainenkin panos, että se jo kantomatkalla hajosi ja remahti maahan. *Kehtoheiniä* siinä vain presahti takantekijälle.

Joskus vedätettiin heiniä latoon *lehroolla*. Pantiin pari koivua tyvittäin aisoiksi hevoselle, lehtoiset latvat perään laahaamaan, ja latvoille lyötiin iso heinäkasa, viisikin isoa takkaa, sekä ajettiin ladolle. Varsinkin nevoilla, joilla oli kovin vaikea *nevasuksilla* takka selässä laahustaa, käytettiin lehtoja ja koetettiin ajaa parhaita ja kestäviä maita pitkin. *Suavhan* entiset nevaheinät laitettiin talvea odottamaan.

Suovaan kyllä mahtui heiniä kuinka paljon hyvänsä, mutta kun luhta lykkäsi rehua oikein täysin sylin, ei se aina tahtonut mahtua latoihin, vaikka Korpi-Maija ja miehetkin olivat polkemassa. Joskus täytyi vielä taluttaa hevonen polkemaan, ennenkuin tuli tilaa. Silloin hyvä talo sai karjaneloa tuhansin takoin, sai satoja *krinniä*. Kymmenen takkaa laskettiin aina krinniin, ja takkavitsan terävällä tyvellä kantaja *kriipaasi* ovipieleen *piirron* joka takalle.

Kovan heinänkorjuun, *lathon panon*, jälkeen oli koko luhtakansa uuvuksissa. Puuro ja piimä maistuivat silloin entistä paremmilta, ja ladon heinäkasassa oli uni parempaa kuin koskaan. Ei siinä kauan nahistu eikä tuhistu, kun koko lato oli täydessä levossa. Lapualaisetkin nukkuivat *kytötupiensa* leveillä lauteilla, niin paljon kuin

Lapualaasten kytötupa Alajoen luhrilla.

miestä ja naista mahtui. Heillä oli pieniä kytötupia pitkin rantoja, monesti kolmen, neljän talon yhteisiä mökkejä.

Mutta kun kurkeloiset luikkivat nevalla, ja *vesikuikat*, käyränoukat, tulivat joelle huutamaan, ja *siipivihalaaset* lentelivät trusa-päinä, ja alunakassakin sattui olemaan *kakulanlänkkirauskoja*, *jupiteria* ja muita sellaisia, niin hyvät *heinäpourat* loppuivat, ja tuli *saret*, joka pani pilalle koko luhtakansan toimet. Saattoi sade joskus tulla presahtaa juuri parhaan heinäkorjuun aikana ja kastella kaikki. Nousi *ukonpysty* Simpsion takaa taikka tormootti rumia pilviä idän alta Annalan ja Pernaan takalaidalta, sitten paljoa *piskoottelmata* paiskasi täyden rojakan ja antoi heinämiehille lipoisen lähdön. Harmitti se pahansisuista härmäläistä, mutta minkä jumalanilmalle mahtoi, vaikka olisi ollut vielä pahempi sisu.

Länneestä kyllä ei satanut pitkiä aikoja, olihan nähty:

»Ei länneestä sara kun kaks' tiimaa.»

Mutta kun pohjoinen otti pahat päälleen, se piti ilkeitä ilmoja kolme vuorokautta yhtä mittaa, ja *akkaan viikolla* satoi melkein joka päivä. Sai silloin luhtakansa aina olla valmiina, milloin kuupanoota hajoittamassa, milloin taas kovalla touhulla käärimässä heiniä kuupanoihin.

Taavetin heinä on kuupanolla.

Heinäntekoa riitti useinkin elokuun puolelle. Kuljettiin vain luhdalta luhdalle, kaukaisimmille heinämaille mentiin ensiksi ja läheisimmillä rähjättiin viimeiseksi samalla, kun jo toisin vuoroin köykytettiin leikkuupellolla.

Mukavalta tuntui taas, kun viikkojen perästä viimeinkin niittäminen loppui ja saatiin ajaa *jänikset* naapurin luhdalle. Puputettiin vielä jälkeen, että naapurikin kuuli: »Pu-pu-pu-pu-pu-pu!» Mieluista oli astella kotia kohden viikatteet olalla. Mutta renkipoika, joka oli sattunut viimeiseksi tikkuamaan viikatettaan, sai kantaa raskasta tikkukiulua ja kuulla, kun toiset nauroivat ja kepillä soittaa pompottivat kiulun kylkeä. Kotona saatiin *viikathet viärä emännän kaulallen*, ja aika talon emäntä jakoi väelle isoja tuoreita *viikatesjuustoja*, niin monta, että jokaiselle tuli hyvä neljännes. Ja Kleemoolan Juha kirjoitti alunakkaansa elokuussa 1862:

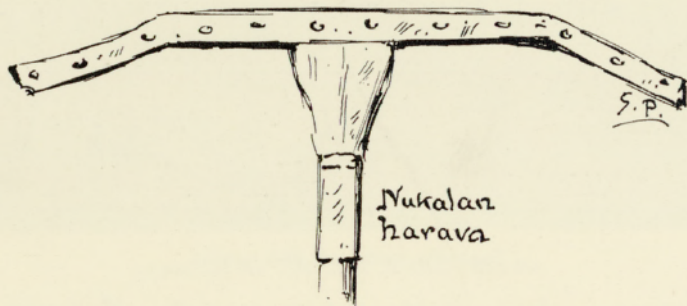
»sinä 9 päivänä niittu loppu.»

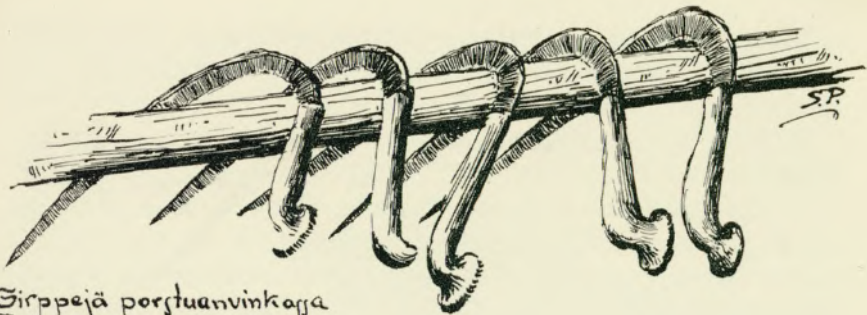
Loppui kohta haravoiminenkin ja koko heinänteko, ja haravatkin saatiin heittää pois. Silloin emäntä pani maitoa pataan, pani vähän püimää sekaan juoksutteeksi, ja keitti väelle iltaseksi hyvän *haravaheran*. Ja Kleemoolaanen otti alunakan takkihirren vinkasta sekä kirjoitti elokuussa 1864:

»17 p — koriattihin viimeinen luako Runsahalla heinään saalihilla.»

Haravaheraan päättyi raskas, mutta hauska hein'aika, kesän valoisin ja mieluisin työaika, jolloin talokin tarjosi melkein juhlaruokia, ja tyttäret ja piiat pyörähtelivät niin, niin valkoisina, että voi aina kumminkin.

Girppejä porstuanvinkaja
Halo.

Työ-^{ja}Leikkoo Rokkia

ajettiin leikata Ruista
Jhanat on aiät
Ja kaunihit Jhmat
hyvät leikkoo jhmat
15. 8. 1865.

W

anha Härmä teki työtä surkuamatta, jaksoi tehdä ja sai valmista, ja hoiti itse jokapäiväiset asiansa. Mutta monesti, kun suuri työmaa aukeni eteen, härmäläinen haki koko kylän avukseen. Talo kutsui kylän kökhän, ja kylä tuli. Kun kerran oltiin saman kylän väkeä sekä samoja pellonpuskijoita, ei siinä kauankaan siekailtu eikä tuhistu, kun koko kylän voimalla tehdä ryskäytettiin moniviikkoiset työt ensin toisessa, sitten toisessa talossa.

Rukiin leikkuu oli suurtyö, joka monesti toimitettiin kylän voimalla. Jo heinänteon loppupuolella keltainen ruisvainio rupeesi huutamaan sirppiä ja pellonisännän piti huutoa kahtahalle. Silloin oli paras aika panna kylä pellolle, pitää suuri leikkookökkä.

Isäntä lähti kyliä kiertämään ja *käskhön kökkäväkiä*. Saattoi kyllä emäntäkin juoksaista naapureissa, mutta komeampaa oli, kun itse isäntä pystynä paineli tupaan, jotta:

»Meill' olis tuata niinkun kökkä silloon ja silloon . . . että tuata, vöirhanko tulla?»

Jo toki, mieluistahan tämä oli kaikille, sillä koko kylä oli samaa kökkäväkeä isosta rikkaasta pieneen mökkiriepuun asti, jopa läheiset saman lakean naapurikylätkin olivat hyviä kökkätuttuja, samoin sukulaiset kaukaa lakeuden laidoilta ja metsän takaa. Keskikylän kökkäpiiriä olivat kaikki saman aukean talot, torpat ja mökit Knup-pasmäkeä, Järveä, Kujalaa, Koukkuluomaa, Lööpäriä ja Jaakkoolaa myöten, vielä Kurkiluoma metsän takaa. Kankahankylä taas Ikoolan sekä Hellanmaan Hautalan, Kuivilan, Isoonluoman ja Hantulan kanssa oli samaa kökkäkuntaa, mutta Kosoola nevan takana oli omaa joukkoansa Pränninkylää myöten. Perkiönmäki kävi *pyytämäs* kökkäväkeä Pelkkalasta ja Näsistä, hyvä ettei Voltistakin.

Kävi käskijä joka talossa, kävi pahaisessa mökissäkin, vaikka oskus sanottiin:

»Köyhiä ei käsketä kun kökhän,
muttei tinki köyhiä sinnekkää.»

Jo puolilta päivin asteli kylän kansaa leikkuupellon laidalle, enimmäkseen nuorta väkeä, tyttäriä ja piikoja, poikia ja renkimiehiä, kaksin, kolminkin samasta paikasta. Pitihän joukolla saapua, kun taas toisella kerralla itse tarvittiin kylän apua. Kökkätalo olisi kyllä pahastunut ja perästäpäin maruuttanut, jos olisi syyttä suotta jääty pois.

Hauskaa oli tehdä työtä yksissä, oikein joukkovoimalla ja kilvaten. Tuloryypyn isäntä heti tarjosi, tuli pullo ja *junffurikuppi* kourassa pellollekin. Kerralla aikamies nakkasi ryypyn naamaansa, nuoret jullit ottivat sen maistellen ja kipristellen, ja naisväellekin kelpasi yksi ryyppe. Miehiin meni kyllä kolme, neljä kierrosta, kun aina välillä ahkerasti leikata toksattiin. Illalla talo tarjosi lihaperunoita ja kryynipuuroa ruokaryyppyineen, vieläpä monesti antoi laajan lattiansa nuorten hypeltäväksi.

Mutta kun pidettiin *isoo-leikkoo*, silloin vasta pidot olivat, silloin kylän torpparien joukko ja mökkikansa, jopa pienet talotkin riensivät pellolle niin, että maa kömisi. Jo aamulla aikaisin mentiin, häärittiin

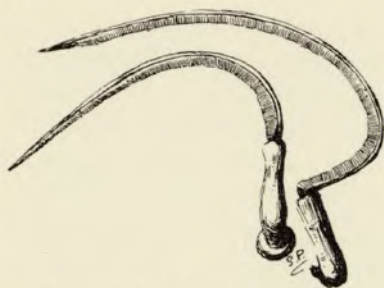
Porren vanha Matti, Saaren ukko, leikkuupellolla.

koko päivä iltapimeään asti, syötiin ja juotiin, kun talo antoi parastaan ja maksoi vielä markan jokaiselle päiväpalkaksi. Katteluksessa kerran köykytti kolmekymmentä sirppimiestä, samoin taas Prännin Yliluoman kaurapellolla, ja Järven Kuustaan pelto oli kerran aivan kirjavana väkeä. Oli oikein komeaa menoa, kun koko kylänkansa koko päivän kuuputti työssä, ja varijalkoja nousi vainiolle kuin noita-konsteilla. Pitikin nousta, sillä isoo-leikkoo oli sellainen työpäivä ja juhlapäivä, että härmäläisen piti silloin, jos koskaan, näyttää, mihin hän oikein pystyy. Sillanpään Sanna kun ensi kerran raavahana ihmisenä lähti Talkkarin isoon-leikkooseen, sai äidiltä eväikseen:

»Niin leikkaa, kun ikänä jaksat ja siihen vielä puolen pykää, niin sitten on hyvä.»

Näin Sanna saikin tehdä, koska hän Karnaatin Sannan kanssa kaksin joutui tokaisemaan samaa sarkaa, ja viereisellä pellolla Holloo-Ella, mainittava työnhukkiija, hosui Nissilän piika-Fiinan kanssa. Sussut kievehtivät rukiin kimpussa kuin kiiliaiset, ja sirpit liikkuiivat niin vinkkiä, ettei paljon silmä erottanut, ja suuri kourallinen toisensa perästä nousi laihosta ja kapsahti lyhteeseen. Kar-

Koukkusirppi ja vanhaa lajia sirppi.

Yhtä rintaa laiho pakeni kummallakin pellolla, ja neljää korvan siinä sanaakaan puhumatta huhkittiin. Ja niin kovettuja Sussut olivat repäisemään, että laiho loppui molemmilta yht'aikaa, mutta Holloon pellolla oli vielä muutamia lyhteitä sitomatta. Se oli Ellasta, joka parhaillaan ollessaan, kun pahan pään otti, repäisi päivässä neljäkymmentä varijalkaa, niin kunnialle käypää, että hän kiukuisena karjui Sussuille:

»Tarvithan ihmistä huamennaki . . . En min' oo koskaa voimiani niin pannu, ettei huamiseksi jää.»

Samalla tavalla, melkein kuin vihan tiestä, leikattiin kilpaa toisillakin pelloilla, vaikk'ei pysytykään Holloo-Ellan matkassa niin kuin Sussu-pari. Suuri vainio paljastui päivässä, ja isännän naama oikein paistoi, kun hän jakeli väelle ryyppyjä. Eipä ollut liikaa, että emäntä rakensi hyvän pitopöydän joka ateriaksi, ja isäntä vielä kaateli ruokarypyt.

Paljon tarvitsi hyvä emäntä tavaraa pöydälleen silloin, kun suurta isoon-leikkoon väkeä ja kökkäkansaa piti ruokkia. Mutta naapurien emännät olivat oikeita ihmisiä ja toivat taloon *kökkäkaasia*, lihaa, leipää, voita ja kryyniä sekä maitoa, joskus niin suurella leilillä, että sitä kaksin hengin kannettiin korennolla. Hyvin se kelpasi kökkätalon emännälle. Vain Ylistaron eukko suuttui, kun kutsumaton kylän emäntä sinnissänsä toi maitoraennallisen ja kumaisi kökkäkorveehin. *Kohrennoksen* emäntä sieppasi, ja hyvin vinkiiä kohta mentiin perätoukuria pihalle.

Mutta kun körttitalossa pidettiin kökkää, sinne vasta kansaa lappoi. Kun Malkamäen isäntä kutsui: »Tulkaa nyt silloin . . . meill' on häät! Enköhän minä nyt jotaki kropsua saa . . . jotta elääs», niin silloin tormasi Malkamäen kauravainiolle kaksikinsataa leikkuu-

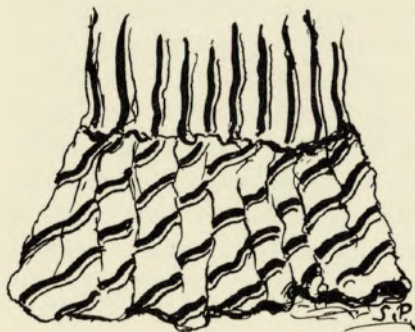
naatin Sanna klipsutti vasemmalla kädellä yhtä sukkelaan kuin muut oikealla, ja se oli sitä parempi: siten eivät sirpit *tapelhet* keskenään. Holloo riehui kuin susi lammasketassa, kähmi tavattomalla *pohtimenkorvasirpillä* suureen kouraan-sa koko lyhteen kerralla ja ruotaiksi kasaan, mutta Nissilän Fiina oli vain tavallinen pellon toksaaja.

miestä ja purkisti pellon muutamana hetkenä. Samoin käytiin Sinnenmäkeen ja tehtiin selvää kauravainiosta, pyytämättäkin vain mentiin, kun kuultiin, että Sinnenmäki pitää kökkää. Tynjäläisen suuren kytömaan Ohmenojalla nurmoolaiset monesti leikkasivat kökällä. Oli kovin hauskaa mennä sellaiseen suurkökkään, tuntui kuin olisi menty häihin. Pellolle kannettiin kahvia, ja sitten illalla talossa syötiin, syötiin muutakin kuin kropsua. Jos talon leikkuu saatiin lopetuksi, syötiin hyvä *sirppipuuro*, ja sirpit pantiin *emännän kaulallen*. Ja viimeiseksi pidettiin seurat, veisattiin virsiä ja puhuttiin sanaa.

Monia muitakin kiireellisiä töitä toimitettiin kylän voimalla, ja kansa aina mielellään totteli. Pikku paikkoihinkin käytiin kutsuttaessa *niittukökhän* ja huitaistiin koko heinäkenttä luokoon, sitten taas kun oli hyvä poutapäivä, mentiin *heinäkökhän* ja työnnettiin luoko latoon, että tomahti. Kun keväällä *pärinöötä istutethin*, naapuritalojen nuoret koko joukoin saapuivat perunamaalle *purottelhon* perunoita vakoon sitä mukaa kuin kyntömies ajoi. Kahvilla tämä hyvyys kostettiin, ja kun naapurin pellolla alkoi perunanpano, mentiin vuorostaan kippo kourassa sinne. Pani joku isäntä joskus toimeen *kyntökökän*. Hellanmaassa kerran, kuudettakymmentä vuotta sitten, koko kylän väellä käännettiin ketoon jäänyttä peltoa niin että rytisi. Toiset pakenivat edellä ketopuukoolla maata viiltäen, toiset painelivat perässä vältillä kääntäen viillosta nurin. Mutta Tiänhaaran Kuustaan renki-Juha käänsi maata möyrällä ja kahden hevosen voimalla. Vähän pröyhtevänä Juha asteli pää pystyssä möyrän sarvimiehenä, ja pää kenossa itse Kuustaakin sitä katseli syrjästä ja röyhätteli. Kutsui talo naapureitaan toisinaan *sonnanajokökhän*, kun oli kovin pitkä vetomatka, ja silloin tunkio iltapäivän vierähtäessä vietiin kesantopellolle.

Mutta kun *kuakkukökä* pantiin pystyyn, saattoi siitä väliin tulla oikein suuri kökkä, varsinkin jos iso isäntä oli sen päämiehenä ja viinaa juomaviljana. Tuli joskus 70—80:nkin kuokkamiestä heilumaan nevalle, ja suuri kytömaa otettiin silloin iltapuolella sulille. Sitä menoa kelpasi katsoa: kymmeniä pahannahkaisia miehiä räpimässä pahannäköistä rämäkköä. Kymmenet kuokat heittelivät yhtä mittaa ylös ja alas, mäiskähtelivät märkään nevaan ja kiukuisesti repäisivät mättään irti ja lennättivät kuokokseen. Kun suuri kanto tuli eteen, niin kymmenenkin kuokkuria kyyristyi sen kimp-

Heikkilän mumman vanhan krepuhäntä-hameen helma.

täyteen, ja silloin härmäläisen pohjimmainen luonto pääsi valloilleen: pahimmat masat kuokkivat toisiaan, että pääkallot kalahtelivat. Kuokkumiehet olivat jo hyvässä alussa, ja kun illalla talossa lopettajaisiksi tanssittiin, tuli kökkäpäivästä oikea härmäläisen päivä. Piikaväki ja tyttäret saapuivat kökkätaloon ja kohta lensivät lattialle polskaten ja laulaen:

»Nyt saa, nyt saa nytkytellä,
ei oo mitää lukua,
pilattava kaikilta,
ja mainittavaa sukua...»

Ja sitten muuttui tahti:

»Hei lompon lompon,
hei lompon lompon,
näillä flikoolla on iloa kyllä,
vaikkei meillä ookkaa,
vaikkei meillä ookkaa
krepuhäntähamehia yllä.»

Oli kyllä kylälle pantu kielto, etteivät miehet saa tulla hyppyyn, elleivät tule kökkään, mutta sivullisia tuli kumminkin. Ja kohta oli talossa täysi Härmän meno: huima hyppy, kova rytäkki ja viimein vimmattu tappelu. Eikä siitä tullut selvää eikä valmista ennenkuin joku väätyri makasi pihalla viimeisiään haukkoen.

Juoksivat kerran emännätkin kyliä ja haastoovat tyttäriä pello-

Kräätärin muari on Keski-Kaapoos villoja karstaamas.

vaasmaan perkookökhän. Tuli hyvä kesäilta, tuli liuta tyttäriä, tuli parvi piikojakin, ja emännän pellovaispelto oli kohta kirjavana hilkkupäitä, jotka repivät ja plockkasivat maata kuin kanaparvi pahanteossa. Tuli joskus poikiakin joukkoon, ja silloin kesäillan kökkä vasta kökälle tuntui. Kahvilla ja korppukäiväröillä emäntä pellovaismaansa perkauksen selvitti.

Osasivat emännät pitää parempaakin kökkää kuin pellovaismaan plockkaamista. Talvella, kun kovalla kiireellä piti villoja laitella langoiksi, emäntä taas kiersi talot ja mökit, ja kohta tupa oli kokopäiväisenä kökkätupana. Oli *karstoo-* ja *kehrookkökkä* käynnissä, ja tupa täynnä *rukki* olkapäällä sekä *karstat* kainalossa tullutta naiskansaa, tyttäriä ja piikoja, emäntiäkin ja mökin akkoja. Siinä *kehrättiin* ja *karstattiin*, *pyörähdyteltiin hahtuvia* ja *kierrettiin* lankaa. *Karstat* kraaputtivat ympäri takkaa monin parein, ja rukiit surisivat ja pörräsivät lattiantäyteisenä ahdoksena. Mutta vielä enemmän surisi ja pörräsi tuvantäyteinen naisväki. Oli sellainen flätinä ja päriske, että vanha paappa, joka penkillä istuskeli mälliä pureskellen, pian pakeni onalle puolelleen — muu mieskansa oli kytömaalla

Keski-Kaapoon Maija kehrää villoja.

vinkiää polskanmenoa, ja polkijatyttö kimmalla:

»Kaikilla muill' on
taloonpoijat friijariina,
mulla yksin vain on köyhä trenki.
vaan jos akat tahtoo,
ja minä itte viittin,
niin minä, totta viäkhön, otan senki.»

Mutta körttiläisten kökkätuvassa veisattiin virsiä. Vanhan pitkänkirjan pitkien katumusvirsien surumielisiin säveliin yhtyi rukkien yksitoikkoinen surina sekä karstojen tasainen kraaputus. Koko tupa, sekä nuoret että vanhat yhtyivät virteen eikä vanha paappakaan paennut pois. Saattoi vaari välipään sattuessa penkiltään pian kärehtää:

»Joko akoolta loppuu nuatit?»

Kerran kyllä akoilla piti olla nuotteja paljonkin, kun Vesiluoman emäntä, vasta leskeksi jäätyään yksinään kilvoittelemaan, haastoi

savenajossa. Koko kylän asiat pohdittiin kökkätuvassa, juotiin monet kerrat kahvia, juotiin väkevää kaljaa sekä syötiin kropsua ja kiskoressua, lihaperunoita ja maitopuuroa, ja taas rukit pöräsivät ja karstat kraaputivat. Laskivat kehräävät tyttäret ja piikaflikat jo laulun:

»Näiren flikkaan rattahat pyärii
vaikka ättäriiläestä,
eikä nämä flikat huanua poikaa
viarehensä päästä.»

Lauluntahtia seuraten rukit yhä komeammin surrasivat. Rupesipa jokin rukki siinä hyrräämään laulaa killitti kuin toisten

kaikki kylän emännät kökkään, mutt'ei sanonut, mitä työvärkkejä pitää ottaa mukaan. Emännät tulivat kummissaan, haastaja antoi virsikirjat käteen, ja sitten suuri tupa alkoi kaikua alakuloisista katumusvirsistä.

Oli kökkiä vielä akkojen *klihtokökkä* sekä miesten *tervaskökkä* ja *hautakökkä*, hyviä nekin. Mutta oikein pitopäivä oli isäntäin toimeen panema *hirsikökkä*. Silloin hyvälle kylänmiehelle noudettiin tuvanhirret, joskus kaukaa kolmannestakin kirkkokunnasta. Koko kylän hevoskansa lähti liikkeelle, torpparitkin tulivat kaakkeineen mukaan, ja kaikin oltiin saman kylän ajomiehiä. Kankahan-kylän Antin Jaakoon kaksikerroksinen tuparati haettiin kylän voimalla 1870-luvun alussa Alahärmän Lehtimäestä, ja hevosmiehiä oli matkassa niin paljon — ainakin sata —, että toiset saivat palata takaisin tyhjänä. Alasaaren tupa ajettiin 50—60 vuotta sitten Korttesjärveltä, aina Purmoon rajoilta, ja pari päivää sellainen kökkäreisu kesti. Mutta oli silloinkin hevosmiestä matkassa. Kun toiset olivat vasta menossa, niin toiset jo hirsikuormineen tulla junnasivat vastaan. Eikä parin päivän kökkäajo vaatinut palkkaa: viinaryypyt vain sekä kökkätaloon tultua lihaperunat, kropsut ja kryynipuurot. Niitä kyllä sai, minkä nälkäinen tarvitsi, sillä härmäläisen kunnia ei kärsinyt *nälkäkökän* pitämistä.

Isäntien asioita oli *kattokökkäki*, johon kutsuttiin sekä raavahia miehiä että pojanmälkkejä. Niinkuin syksyiset varikset luhtaladon katolla, raavahat kököttivät vierivierin kökkätalon katolla ja napasivat kiinni päreitä, joita mälkit yhtä mittaa kantaa presajuttivat. Ison tularadin katto voitiin kopsia valmiiksi muutamissa tunneissa.

Monesti hyvät kylänisännät yhteisin tuumin panivat toimeen sellaisenkin kökän, että metsästään hakkasivat ja vedättivät männikön laitaan jollekin pikkueläjälle mökinhirret. Körttiläiset usein olivat niin toimellisia, että samanhenkisille piioilleen ja rengeilleen, kun ne menivät naimisiin, ahersivat alkuun koko asumuksen, antoivat torpanmaan, ajoivat tuvanhirret ja vielä kymmenin miehin kuokkivat sulille suuret peltokaistaleet. Keskikylän körttiukot panivat tällä lailla pystyyn Pörvölän, Hautalan, Turjansalon ja Turjanmäen torpat. Hyvä oli, ja hyvään matkaan mökin alkajat heti pääsivät, ja kökällä repäistiin taas uutta maata. Mutta kun joku mökinukko luopui uskosta, lankesi maailmaan ja rupesi pitämään viinakauppaa huolimatta varoituksista, annettiin hänelle vähän *rumhinkipua*, ja lopulta kutsuttiin pois koko kyliltä.

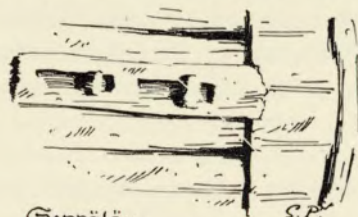

Ylituvan riihiraatiin ruvetaan panemaan olkikattoa. Pränninkylä.

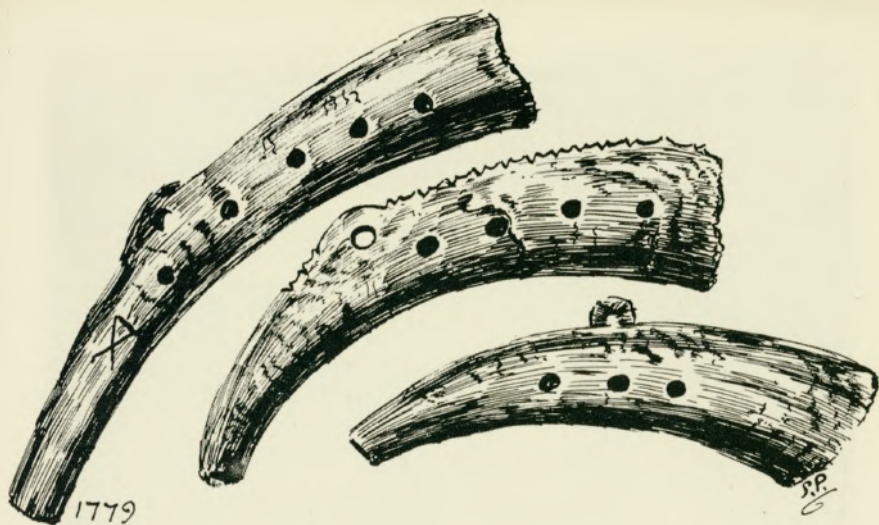
Hyvää kökkää pidettiin silloinkin, kun kankahankyläläiset miesvoimalla rakensivat aidan Passin Anna-muorin mökin ympärille. Oli muori pyydellyt apua, että voisi korjauttaa vanhan aitaröstellönsä, ja apua oli annettu. Mutta kun muori nukkui pesässään, kylä meni aidakset olkapäillä ja rytisti uuden aidan niin, että muorilla, kun aamulla lähti pihalle köpöttelemään, oli kylliksi siunailemista. Yhtä komeassa yöllisessä kökässä Hakolankylän miehet häärivät maalaten punaiseksi vanhan mumman mökkipöksän. Muori nukkua pussutti vain kaikessa rauhassa, kun punamaalarit suttasivat seinää. Mutta kun akka aamulla asteli pihamaalle ja katsahti oudonnäköistä yömajaansa, niin kovin hän oukkamastui ja haikaisi:

»Kenenkä ryäköön mökkihän min' oon yällä kulkeenpunu?»

Geppälän
Larionoverin galpa.

S.P.

Rukinsarvia
Bejoola, Röytkäri

Itikoota Paimentamas

*Päimenell on pahat päivät
kun ei seata syä rä
lehmiä pitää ajella
ja niitä pitää syä rä*

Itikoota oli vanhalla hyvällä härmäläisellä navetta täynnä, oikein aimoo talossa oli lehmiä kytkyessä parinkymmenin, lisäksi muutama heuvo, joitakuuta vasikoota sekä härkä ja suuri salkkoo. Lampahia saattoi olla kolmin-, neljinkymmenin, ja sitten vielä pitkäkarvainen sika parine porsahinensa.

Sata vuotta takaperin Härmän talon karja ei ollut näin suuri. Kun isossa Haarakankaassa toimitettiin 1816 värteerinki emännän

Kotoluhran Huhtalan katosalustoota.

Anna Ualevintyttären jälkeen, oli talossa paitsi kolmea hevosta, seitsemän lehmää, kolme vasikkaa, kolmetoista lammasta ja sika ynnä kaksi porsasta. Kujalan Erkki Matinpjalta, joka kuoli 1828, jäi pari hevosta, kahdeksan lehmää, härkä, pari vasikkaa, kuusi lammasta, kaksi kakkua ja kaksi sikaa. Haapajärven perunkirjoituksessa 1823 merkittiin kahden hevosen lisäksi kahdeksan lehmää, kaksi hehvoa, vasikka, kolme lammasta ja sika. Samannimisiä olivat nämä jo aikoja edesmenneet maitomuorit kuin sitten myöhemmin heidän monien polvien takaiset jälkeläisensä. Perukirjoihin on näitä entisiä navetaneläjiä oikein nimeltä merkitty: *Mustikee, Hallikee, Kultikee, Korjaanen, Kukkaanen, Korjapää, Takalakki, Seikku, Kuhnu, Fiikuna, Tiistoo, Punoo, Mansoo*.

Pimeässä navetassa karja sai talvensa asustaa, härät, salkoot ja muut *joutilhat* sekä ummessa olevat lehmät, *pitkäpiimäiset* ja *lyhyt-piimäiset* ynnä *ahterit*, kaikki päivät vääntäen olkia sekä jyrskyttyäen *hauteeta* ja *silppuja*, mutta lypsävät saaden lisäksi *heiniäki*. *Kapehien* parhaana talvityönä oli näpperellä *lehtikervoja* sekä *lammas-*

ñakoja, tuoreita kylmettyneitä mäntykrässyjä, joita oksineen tuotiin metsästä lammaskettaan. Niiden ääressä lampaat mielellään askaroivat napsien kaikki neulaset ja kerkät jopa lopulta jyrkien kuoretkin niin, että alaston runko vain jäi jäljelle. Lehmät antoivat maitoa, jotta saatiin voita, viiliä ja piimää. Voita vietiin Vaasaan ja Nyykarpyyhyn monet suuret hulikat, vietiin joskus piimääkin tynnyreittäin, niinkuin isosta Kojoolasta. Hyvin sai emäntä voita, varsinkin kevätpuoleen ja kesällä, kun koko karja oli maidossa, ja vielä enemmän, jos kurnunmäntä oli tehty kivellä kasvaneesta pihlajasta, sekä karja muuten oli onnessaan.

Laronovi. Alahärmä.

Joskus ilkeä *mara* osasi navettaan ja rupesi ratsastamaan lehmällä niin, että kohta joka karvannenässä oli vesinokko, joskus *nori* tuli ja kaivautui itikan häntäromppaan tehden sen hervottomaksi, joskus *permuja* ilmestyi elukan selkänahkaan, ja väliin taas itikka saattoi tulla *ummellen*. Mutta *mara* katosi, kun vanha mumma naulasi alunakan navetan seinään, *nori* erkani, kun Piriin Jaska-vaari leikkasi hännänpäähän haavan ja hieroi siihen suoloja, ja umpitauti laukesi, kun Jaska haki klasinalta *maletteria*, keitti vettä ja juotti lehmälle. Kun Raunio-Sussu pisteli naskalilla sekä puhalsi elikon selkään *kohua*, permut antoivat sen olla rauhassa. Mutta jos joku rumahinen oli salaa kuopannut kissinraadon navettaan lehmän eteen, niin itikat eivät tahtoneet yhtään olla *onnehnansa*. Huuli-Amaliija oli sellainen *huttari*, että pystyi asiaa korjaamaan, ja pysyi onni navetassa silloinkin, kun teki niinkuin Villeen Maija, että antoi kellon olla lehmän kaulassa koko talven.

Heikinpäivänä talvenselkä katkesi, ja *itikanelosta* piti olla vielä puolet jäljellä, matinpäivänä kuuma kivi pudotettiin jäiseen aventaan, ja marianpäivältä ilmat olivat joskus jo niin keväiset, että jotkut piiat toisinaan liikkuivat aivan avojaloin, kantoivat kaivolta vettä navettaan kolminkymmeninkin korvein, punaisin kintuin vain käydä floiskottaen lumisessa hyhmässä. Suvipäivien aikana kurkeloiset luikkia huutaen suurina lumirekinä ajoivat nevoille, ja valporina tenavat koko joukoin kellot ja kulut kaulassa laukkoivat

Piriin pihalta. Prunni ja vesiruuhi navettaan.

ympäri kylää kuuluttaen kylälle ja kylän karjalle suuren suven lähestymistä. Valporina vanhat karjaemännät menivät metsävainion laitaan susia karhoamaan pois. Seipäillä eukot hosuivat aitaa ja huutelivat:

»Mene niin kauvas pois,
kun karjankello kuuluu!»

Sitten jo vanhana valporina *toukomettinen* saapui maille ja kukkui kesää, vaikka hongankolosta. Mutta kesä ei kumminkaan aina pitänyt kovin kiirettä, monta kertaa saatiin nähdä, kuinka

»Erkki einestä inuu,
Urpoki vielä uikuttaa,
Pasiliuski paukuttaa.»

Ja Kleemoolan Juha sai vielä toukokuun 18 päivänä 1864 kirjoittaa alunakkaansa:

»Kylmät ja kuivat aiijat — Että Itikat on aivan suures näliäs — Toukomettinen alko laulaa vasta.»

Toukokuulla kumminkin jo voitiin karja laskea laitumilleen. Kleemoolainen saattoi 1862 piirtää paperiinsa:

»lehmät ulos laskettiin sinä 22 päivänä.»

Nurmoon Louvoossa oli kyllä tapana laskea itikat ulos vasta

kesäkuun ensi päivänä, oli ilma millainen hyvän-
sä, viheriä kesä taikka
luminen keto. Mutta här-
mäläinen aukaisi navet-
tansa oven silloin, kun
maa oli niin viheriäisenä,
että elukka sai siitä elatuk-
sensa. Kun joku kylän
emäntä ensimmäisenä
päästi navettajoukon val-
loilleen, niin jo toiset hai-
kaisivat: »Siäläki on jo
itikat pihalla . . . panna-
han meiränki!» Siitä kohta
koko kylän karja sai sa-
mana päivänä astella kesä-
maille.

Vanhat muorit laskivat
itikoita pihalle omalla lail-
lansa. Alikärrin akka pani
viikatteen navetan kyn-
nysalle, kauhavalainen

pisti puukon ja härmäläinenkin piiloitti *rauranpaloja* mättäiden
peittoon kynnyksen viereen. Vesiluoman Vappu kaahi navetan-
ovelle kaksin haaroin ja laski elikot alatseen, ja Hakolan muori lyk-
käsi kellokkaan takaperin ovesta pihalle. Lampaansa moni emäntä
lasketti jalkojensa välitse, jotta ne sitten metsässä säilyisivät susilta,
hyökkäsi vielä paimenpojan kimppuun ja pöyryytti sen tukkaa
niin, että mälkin pää klenkkui kahda kahda. Kesävilloja tämä
lampaaseen kasvatti. Sianttiun oven emäntä aukaisi ja päästi sen-
kin asukkaan maita metsiä laukkomaan, sanoen:

»Tuu sitten mun puheelleni,
kun kluvun äänen kuulet!»

Alkoí silloin *paimenien* ankara kesätyö. Ensi päivä, jolloin pi-
dettiin suuret *karjanlaskijaaset*, oli muita merkillisempi. Eivät
saaneet paimenpojat silloin avojaloin juosta karjan kintereillä, sillä

Paimenpoika. Ikoola.

Ikoolan taloja.

siitä itikat olisivat ruvenneet ontumaan. Ja illalla vasta tuli kamala paikka. Varoen ja nurkista kuukistellen, *syrän kylmänä*, paimenien piti lähestyä kotipihoja, sillä saattoi mistä tahansa nurkan takaa saada kylmän vesisangollisen niskaansa, toisen, kolmannenkin, sillä moni kotolaisista oli vesikippo kourassa paimenta väijymässä. Olipa itse isäntä huolehtinut kartanolle tynnyrin vettä täyteen, ja täynnä piti ammeen olla porstuassakin. Paimenta tavoitellessaan lojahdutti joku erehdyksessä sangollisen syyttömänkin niskaan, jolloin tämä puolestaan paiskasi samalla mitalla takaisin. Sai märkä paimenkin kipun ja kasteli kastajansa, kasteli kenet sai. Sekaantui lopuksi koko talonväki vesirytkäkkään, kuka sieppasi sangon, kuka koppasi kiulun, napon taikka muun kipun ja löi vettä vasten naamaa, kenen ensin kohtasi, vaikka olisi ollut itse isäntä. Juostiin kippo kourassa ympäri kartanoa, ja vesi roiskahteli, paiskittiin lopuksi toisiaan luomaan ja savikrooppeihin. Taloon sattunut kyläläinenkin sai märän annoksen, kimmastui ja maksoi sen heti takaisin. Vanha vaari, joka hädissään yritti kaahaista kokille, sai siellä piileskelevältä renki-Juhalta koko sangollisen korvilleen. Ei auttanut lymyillä sänkyynkään — kiulun täysi vettä sinnekin. Ei lukittu lutinovikaan suojellut — potkulla ovi auki, ja vesikippo vasten naamaa. Lopulta moni jo meni niin luontoonsa, että suuttui ja paiskasi nyrkillä, ja silloin tuli täysi tappelu. Ikoolassa oli kerran niin komat karjanlaskiaiset, että koko talo ja talon kansa oli märkänä,

Talkkarin karjaa lypsetään.

lattiat vettä tulvillaan, vielä kylätiekin virtasi kuin kovan sateen perästä, ja lopuksi jo täytyi siepata puukot kouriin. Härmäläiset olivat kaikissa edesottamisissaan härmäläisiä sydänkarsinaansa myöten. Proiskittiin ja kasteltiin oikein sainehesti, kun kerran ruvettiin. Sitä enemmän sitten karja kesällä antoi maitoa, mitä kovemmin laskupäivänä valettiin.

Iltaseksi emäntä keitti juustomaitoa, taikka jakoi juustonneljänneksen kullekin. Käytiin illalla vielä saunassa ottamassa kuumat sovintolöylyt. Ja karjalle emäntä antoi juomat ja hauteet. Kööstin muori valoi vettä seulan, välpän ja saunankiukaan lävitse ja laittoi siitä illaksi itikoilleen juoman. Siitä muorin lehmät lypsivät komeasti koko kesän. Muori aina hoitelikin karjansa taidolla. Mettu-maariyönä hän veteli lakanaa pitkin naapurien luhtamaita ja väänsi sitten yökasteen lehmänjuoma-astiaansa. Sen matkassa tuli maasta *mantu*, muorin lehmät lypsivät hyvin, ja maito antoi paljon maittilaa.

Oli kylän vierillä joutava aljomaa, jossa koko seudun siat kesäkautensa saivat rehkiä ja röhkiä, ja saattoi suurella *sikoovallilla* lampaat ja vasikat sekä muutkin itikat aina silloin tällöin oleskella. Köykkärin kylän laidassa oli laaja *Löötti*, kelvoton maa, joka oli täynnä suuria mättäitä kuin koninraatoja, ja niiden välissä kierteli itikkain polkemia syviä juntuja. Lööttissä vietti kesäpäiviänsä paitsi kylän siat, kaiken maailman lampaat, joskus satapäisin laumoin,

Paimentyttö. Kankahankylä.

hevosia siinä kuljeskeli aina Jepualta asti, ja väliin taas kokoontui Lööttiin koko karja lehmiäkin.

Mutta suuret aidattomat metsät olivat lehmien parhaana laitumena, kaikkien yhteisenä *karjanvallina*, jonka rajoista ei tiedetty mitään, eikä välitettykään. Vainionaidan takaa metsät alkoivat ulottuen aina naapuripitäjiin asti, ja untamalainen lasi karjansa vallille *prutaveräjän* kautta. Joka kylällä oli omat läheiset karjanvallinsa, ja kylän eri osat taas pitivät eri metsiä omina itikkamainaan. Köykkäriläisten karjat liikkuiivat Pelkkalan takana aina Purmoon rajoilla. Kylän ylipääläiset

ajoiivat itikkansa itää kohden, Pelkkalan puoleen, *Hirsitelhan* ja *Luamanpolvhen*, alapääläiset taas pohjoisen puoleen, *Kitulaashen* ja *Rumpelhin*. Matkaa oli Kitulaiseen kolme pitkää virstaa, mutta siellä oli hyvät laitumet, nevat ja mäenrinteet työnsivät itikanruokaa polveen asti. Synkkää metsää siellä kasvoi, ja metsässä oli paikoin peloittavia louhikoita. Rumpelikin oli mustan metsän vallassa, ja sinne oli kerran eksynyt vanha ämmä — luukasa oli vain löydetty kuusenjuurelta. Volttilaisten karja kulki Näsin ja Perkiönmäen puolessa, nukalaisten ja hilliläisten itikat aina Haarusjärven rantailla. Kankahankyläläiset menivät karjoineen Alajoen synkkään korpeen Lapuanjoelle asti. Alapääläisten, Antin Jaakoon, Antin Kristoon ja Jaakoon Juhan, paras valli oli *Ämpinojalla*, mutta Katteluksen ja muiden ylipääläisten karjamaa oli *Kankhanojan* puolessa, ja menivät paimenet karjoineen vielä *Kinooshen* ja *Puhroollen*.

Talon poikakelttien ja tyttärien toimena oli itikkain paimen-

taminen. Jo yhdeksän ikäisinä tenavat olivat kelvollisia virkaan, jopa joskus 7—8:n vuotiaat *olkimullikat* ja *pahnihat* saattoivat kulkea joukon jatkona. Mutta jos ei itsellä ollut paimeneksi kelpaavaa kersaa, sai kyllä kylästä ruokapalkoilla ja vanhoilla vaatekeltuilla pojanmätsäreitä, joiden nenästä vielä varsanjalat luikkivat. *Vellifarin* ja *lusikan* miehenalku sai pestiksi, eväspussin selkäänsä, ja kaikkein parhainta oli, kun emäntä antoi kesällä hyvän *paimenjuuston*. Purmoon ruotsalaiskotit, Tormu-Antit ja muut, monesti tulivat köykkäriäisten karjapojiksi. Kauhajärveltä tuli joku poika pussi selässä, ja Paimen-Jukka kuljeskeli Kurki-Kuustaan karjan hännässä monet kesät. Untamalan emännänkin karjaa kerran kylänpoika paimenteli vallilla, toi kotiin ja mokisi, ettei kolme pahankurista kakkua tahtonut ollenkaan pysyä muiden mukana. Emäntä meni katsomaan kettaan ja näki siellä lammasten joukossa kolme jänistä.

Aamulla jo seitsemän, kahdeksan paikoissa paimen lähti elukkoi-neen liikkeelle. Kankahankylän karjapojat pidättelivät itikoitaan Haapojanluoman varsilla, Keksinojalla niin kauan, että koko kylän paimenet karjoineen olivat kokoontuneet, sitten lähdettiin pitkin luoman rantoja mutkitellen Ämpinojalle ja aina karjavallin perille, jokitörmille. Samoin myös Köykkäriin itikat paimenineen painuivat Kitulaista ja Rumpelia kohden, ja sorkkaväen päämiehet päättelivät:

»Kun Kitulaashen päästääshin,
niin siälä sitten oltaashin.»

Karjanvallin metsäperukoilla vietettiin päivä pysytellen samoilla ruokamailla naapurien karjojen kanssa. Eväitä oli jokaisella toopinvetoinen *nätty paimenleili* piimää täynnä sekä pussissa kovaa leipää ja pieni *aski*, jonka toisessa pääpuolessa oli voita, toisessa silakoita. Ja nuppalakkinen karjanpäämies saattoi tehdä niinkuin vanha sääntö sanoi:

»Paimen saa syärä joka mättähällä.»

Hyvä oli, että sai aikansa kuluksi pientä piimäleiliä kallistella. Mutta oli monella entisen ajan paimenpojalla matkassa muutakin ajankulua, mainio soittokone, *pukinsarvi*, komea käyrä *päkäränsarvi*. Nuoralla se riippui kaulassa ollen aina valmiina, ja kyllä pojat sillä osasivat soittaa *truihuuttaa* niin, että koko metsä kaikui. Kolme,

Pesoolan Kaappoo soittaa päkäränsarvella.

Olikin tarpeellista oikein kovasti pörpöttää sudenmarssia, sillä entisinä aikoina susia liikkui metsissä. Heikkilän *Susihaassa* ne kerran tappoivat varsan, talvella ne tulivat kartanoihin koiria ahdistelemaan ja joutuivat joskus *surenrithan*. Köykkärin Jussi kun oli huutoflikkaisen kanssa paimenessa Rumpelin perillä, kuuli metsästä rumaa mörinää ja heti arvasi, mikä siellä möyri. Kämpi Jussi männynlarvaan ja alkoi toittottaa oikein kovaa hätähuutoa ja sudenmarssia, ja huutofliikka karjui kuin syötävä suuren kiven kukkuralla. Eikä susi uskaltanut tulla, tuli vain toisen kylän itsejuttuinen härkä ja mennä junnasi möyrästäen ohitse. Pelkäsi kyllä susi suurta metsän soittoa ja pakeni pois päivitellen:

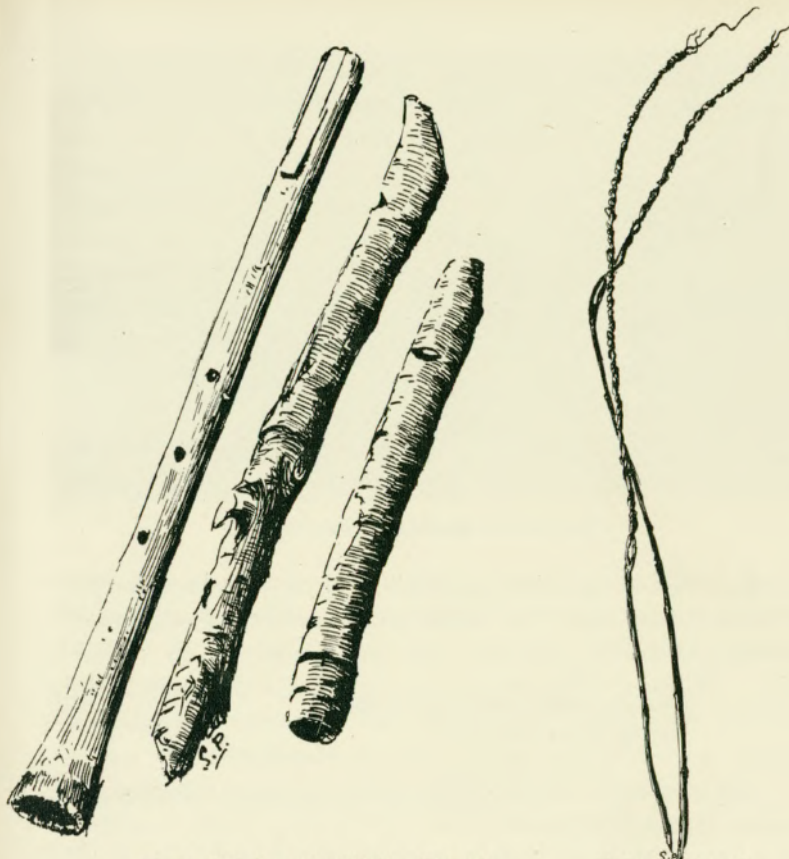
»Sorapilli mua ilahuttaa,
mutta se paha päkäränsarvi
mun kauvas karkoottaa.»

neljä, viisikin reikää torvenkyljessä oli, ja kun taitavasti puhalsi ja sormillaan klapsutti reikiä, tuli vaikka minkälaista truihutusta. Kauas sen ääni kuului, etäälle eksynyt lehmäkin heti palasi joukkoon, kun kuuli paimenen tuututtavan:

»Tuituli tuituli,
tuut tuut tuut!»

Paimen-Jukka oli kova sarvensoittaja, ja Köykkärin Siimon Plinkki päästeli päkäränsarvella komeaa *paimenenpolskaa*. Hyvä soitto mies oli Pikkutuvan Jussikin. Metsässä hän kaahaisi pitkään kuuseen ja pörpötti sieltä *surenmarsia* ja sitten taas luikutteli:

»Hei tuit tuit tuit Tuppelan Jaak-
koo,
hei tuit tuit tuit Tuppelan Jaak-
kool!»

Tronopilli ja pajupillejä. Pesoola.

Paimenraippoja.

Hyvä *soittu* vanha pukinsarvi oli. Monesti sillä tuututettiin väkeä ruoalle kaukaa työmailta, soitettiin sillä merkkiä metsään paimenelle, ja paimen puolestaan toittotti vastaan, jotta kuultiin, missä hän karjoineen liikkui. Rajamäen Juha vielä vanhana istuskeli iltasin mökkinsä luona kivellä ja luikutteli niin, että koko kylä kuuli.

Pitkä oli paimenen päivä, kaikella lailla koetettiin sitä kuluttaa. Tehtiin *pajupillejä* ja *tronopillejä* ja soitettiin niillä, jotta tuuli nousisi kiiliäisiä pois ajamaan, tehtiin *mäntypyssyjä* ja ampuu paukuteltiin, tehtiin *jouttipyssyjäkin* sekä kierrettiin *kirjootuskeppiä*, värjättiin niitä lepänkuorella ja purtiin leppää niin, että punainen vahto pursui suupielistä. Kuorittiin koivunoksia ja sidottiin *vispilöötä*, ja pajukeppien nokkaan palmikoitiin kolmisäinen pitkä

Paimenessa Kurjenluhralla.

kuorisiima *paimenen piiskaksi*. Savipaikalle satuttaessa askaroitiin savesta kaikenlaisia tavaroita. Kun nähtiin niljainen *nilkkimato*, niin sanottiin sille:

»Nilkko, nilkko, pistä sarves pitkällen,
jos huamenna sataa!»

Pientä punamekkoista, mustaprippuista *leppälintua* juoksutettiin pitkin sormenselkää ja hoettiin:

»Lennä, lennä, leppälintu
niin kauvas kun karjankello kuuluu,
siälä isäs, äitees
keittää sullen puuria.»

Mutta kun nähtiin pieni vikkelä *sisalisko*, juostiin kiireesti pakoon, jottei se vain tarttuisi kiinni paljaaseen jalkaan taikka sukeltaisi housunpulttuun.

Sillä avojaloin ja paljain kintuin paimenet metsiä laukkoivat. Keväisistä *variksensaappahista* alkaen jalat olivat niin känsääntyneet ja kypsyneet, mustuneet ja paistuneet, ettei niistä juuri jumalanluomaa ihoa näkynyt, eikä pahin risukkokaan saanut niistä irti monta veripisaraa. Housujen *pultunsuut* oli vain kiristetty nuorilla nilkkoihin, ja sitten laukottiin pitkin metsiä ja rääsyköitä niin, että kintut vilisivät ja resuiset vaatekeltut repeilivät vielä resuisemmiksi.

Kaphensaaren heinälatoja Haapajärveltä.

Silloin paimenien päivä kyllä kului, kun satuttiin koko joukoin samoille maille. Kun Lapuanjoella hein'ajan jälkeen *luhrat aukes* itikoille, ja kauranvainioita piti vartioida, kokoontui sinne väliin toistakymmentä karjan päämiestä samoille laitumille. Varsinkin puolenpäivän tienoissa, kun karja *lepoo* maaten ja märehkien, oli joutilas aika mehakoida yksissä. Silloin *kuvaalthin* jos jotakin, milloin *lyäthin fattamesta*, milloin hypittiin *prinkottimien* ylitse, milloin *putathin*, milloin *painithin*. Väliin kaahaistiin ladon katolle niin, että nurkat krapisivat, juostiin pitkin kurkihirttä ja ponkaistiin alas perä-perää niin, että maa kömähteli, väliin taas vanhalla venenomiskolla räpättiin joella ja ongittiin *rökkähiä*. Ja latojen seiniin pürreltiin puukonkärjellä *kriipooksia* viisintoista ja hoettiin:

Harakka, haukka, piikki-noukka,
hakkaa yhtä, hakkaa kahta,
hakkaa viimeen viittä-toista-kym-men-tä.»

Sitten taas kaverreltiin ladonseinään puukolla *paimenen puumerkkejä*, joista sivullinenkin sai nähdä, kuinka monetta kesää sen tekijä jo hoiti virkaansa. Ensi kesän mies ilvesti vain pienen loven, toisen kesän poika sai nirhata kaksi pykälää, kolmannen kolme. Olipa sellaisiakin ylpeitä päävölkkejä, jotka saivat kaakertaa komean ja syvän kuusikoukeroisen virkamerkin, niinkuin 14:n ikäinen Ala-

Paimenten merkkejä ladonseinässä Viitalan luhtarannalla.

tuvan Matti, kun taas Ikoolan Jaaku-rievun täytyi tyytyä pariin pikku haarukkaan.

Joen toisella rannalla rähjäisivät Kauhavan paimenet samalla lailla, ja erinomaista ajankuluketta oli, kun sai heidän kanssaan haasaata ja riidellä. Koko joukoin karjuttiin kauhavalaisille joen ylitse:

»Kauhavaaset, kapipäät,
kauhavaaset, kapipäät!
Kauhavan sualipöksyt!»

Kauhavalaiset puolestaan huutaa kilottivat vastaan:

»Että t' oo kun Härmän kappelista... mutta m' oommaki oikialta kirkolta.»

Osasivat härmäläiset härnätä kauhavaisia laulullakin:

»Tämän pualen paimenill' on
juustua ja voita,
tuan pualen paimenilla
rupisammakoita.»

Näin ruma älvistelemine ei kauhavaisen sisusvärkkeihin enää mahtunut. Isoin völkki ruotaisi keltut päältään, sonnusti tuppipuukon

Pienen talon paimen ajaa karjaansa kotiin.

paljaalle vyötärölleen ja kiroten lähti uimaan yli joen. Mutta kun kappelin pienet karjamatit puukkokänä kourassa hyppivät töyrällä ja käskivät alastoman kapipään tulla, kyllä suolet on kohta maalla, kauhavalaisen täytyi nolona uida molskuttaa takaisin omalle rannalleen.

Mutta kun itikat olivat leponsa leponeet ja lähtivät taas syötävää haeskelemaan, piti kovalla kiireellä juosta niitä vartioimaan. Saivat toiset kanhottaa kymmenlukuisen lehmäkarjan perässä, kun taas toisilla oli vain vaivainen kanttura tai pari katsottavana. Oli paimennettävien joukossa monesti lammasmaumakin, jota sai yhtäpäätä pitää silmällä, ja Köykkärin karjan kintereillä laukkasi ja röyki takkuinen sika.

Jo viimein jokitöyrään laitettu, aurinkoa totteleva *keppikello* näytti kuutta, seitsemää. Se oli odotettu hetki, ja silloin saatiin huuata karjalle:

»Hei, kotia!»

Ja lehmät rupesivat kelkuttelemaan kotia kohden. Paimenien pitkäsiimaiset pajuiset piiskat vain viuvahtelivat, eväskontti keikkui selässä, ja leili pomppi tyhjänä.

Samanlainen oli huominenkin päivä, samanlainen joka päivä kautta kesän sekä pyhänä että arkena. Sateen sattuessa päivä oli vain vielä pitempi, silloin ei edes keppikellokaan tietänyt mitään. Päkäränsarvi ei tahtonut antaa oikeata ääntä, eikä ollut halua haasaata kauhavalalaisten kanssa. Latojen seinuksilla ja puiden suojissa täytyi värjötellä ja vedellä varsanjalkoja sisään, ja sitten taas juosta

Vettä satelee, ja paimenpojat kyrjyttävät puiden suojassa.

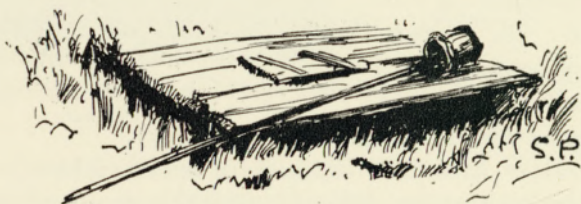
itikan perässä. Ja kun sattui joku kulkija käymään ohitse, piti sille kaukaakin karjhdella:

»Onko kello paa—aa—aaljoo?»

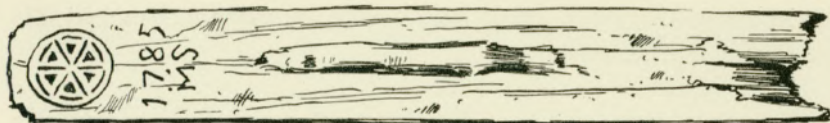
Vielä lokakuussa karja saattoi ottaa elatuksensa luhtamailta ja Kleemoolan Juha piirrellä päivämuistoihinsa:

»Itikat sai käyrä ulkona Joka päivä — Karia käy lauree laituumella.»

Mutta kun Kleemoolainen sai tuhertaa alunakkaansa (lokakuussa 1869): »se 17 p - tuli Ensi lumi ja Itikat sisälle sulkeupi», koitti paimenille pääsyn päivä sekä loppui kesän pitkä paimenpäivä. Karja joutui kesämailta taas pimeään navettaan, paimenet omiin askareihinsa. Mäkimökkien pienet perilliset saivat mustin kintuin kapittaa pieneen kotiinsa. Eikä heidän enää tarvinnut laukkoa karjan kintereillä, mutta eivät he liioin saaneet joka päivä aukaista voiaskia eikä tyhjentää toopin vetävää piimäleiliä.

Pitku mökia prunsi
Näin lorpilta

Tahralan Matin kaulooslauta

Verhat

*Killa muuttuu mullaksi
pelloraattet kullaksi*

Resäkaudet lakeuksien naisten piti olla miesten mukana ulkotöissä hankkimassa itikaneloa ja ihmisenruokaa, mutta talvet heidän täytyi ahkeroida talonväen *verhoja* varten. Silloin kun miehet ahersivat pakkasessa, lumessa ja pyryssä, milloin metsässä, milloin kytömaalla, puidenajossa, heinäajossa ja savenajossa, naiset touhusivat tuvassa kehräten, karstaten ja kangasta kutoen. Pitivät he väliin tuvan-täyteisiä karstoo- ja kehröökkiä, väliin taas tekivät töitä omin voimin, kehräsivätkin niin, että rugin nukkahaarukka oli melkein valkeankarvalla. Koko syyskausi meni pellovaisia ja tappuroita kehrättäessä, sillä ainakin jo

»Kyntteli kysyy:

Mitä talven töikses olet tehnyt?

Joko tappurat on naulalla?»

Aimoo talo silloin vain kehoitti kyntteli-äijää katsahtamaan takki-hirsiin, jotka olivat täynnä valmiita pellovaislankoja.

Sitten alkoi yhtä kova ottelu villojen kanssa. Siinä joutuivat kä-sille, milloin pitkät *loimivillat*, milloin lyhemmät *kuretvillat*, milloin pehmeät *kakunliäminäaset*, ja niitä *hossathin* ja *seathin* ja *nypithin*

Pellovaattia aidalla. Kankahankylä.

Vanhantuvan piika loukuttaa ja emäntä klihtaa. Kangas.

Aroon Liisan kehräämiä pellovaaslankoja.

ja *hahtuvoothin*, ja taas kovalla kiiruulla kehrättiin. Jo mattina olisi villojen kehrääminen pitänyt olla hyvässä matkassa, sillä monesti oli kuultu, kun

»Matti tuloo manaten:
eikö jo kluvaan ääntä kuulu?»

Kohta alkoikin, ainakin jo marianpäivältä kova *kluvaan* ääni kuulua, kun *kangasashet* pantiin pystyyn ja ruvettiin kutoa paukuttamaan, monesti kaksinkin aseina. Ja kangaspuista päästettiin aina vähän päästä, milloin vahvaa kokovillaista *lankaasta* taikka ohuempaa villakangasta, *parkkumia*, miesten *verhakankahiksi*, milloin taas kauniita *pellovaaskankahia*, niinkuin sydänlangoista kudottua, kokoliinaista *liinaasta* taikka tappurasekaista *lakana-kangasta* taikka karkeaa kokotappuraista *hurstia*, milloin mitäkin, *kahrenvartista*, *neliinvartista*, *rivanmurteesta*, *tiistyykiä*, *salveetia* . . . Sitten jo taas kluvat oikein paukkuivat ja *polkuumet* hyppivät ja *syästävä* suikkelehti sinne ja tänne, kun naiset alkoivat kutoa omia verhojaan ja *tanttukankahiansa*, niinkuin *pualivillaasta* *parkkumia* ja *sinitäikköjä*, *loimiraitaasta* ja *kuretraitaasta*, *prostinaraitaasta* ja *flammuraitaasta* sekä karkeaa karvalankaista *karvahames-kangasta*.

Näistä saatiin lakeuksien kansalle verhat. Kytömaiden möyri-

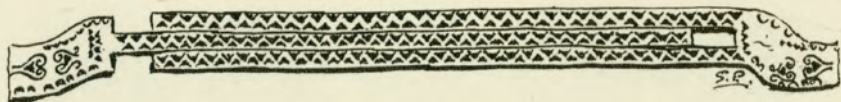

Yliuoman Sanna-emäntä keritsee lammasta. Kangas.

jästä tuntui sitten oikeinpa *likeeseltä*, kun oli päällä oman pellon pellovaisista ja oman lammasketan villoista kotoisin voimin valmistetut vaatteet. Niissä kyllä kelpasi liikkua sekä kotovainiolla ja kotokylillä että etempänäkin, sillä ne olivat samaa maata, kotoisin samoilta kytösaroilta kuin niiden kantajakin. Tasamaiden mies, savusaunassa syntynyt, oli suuren lakeuden lähtöä sydänkarsinasta nuppalakkiin ja karvakenkiinsä asti.

Kuusikairainen *nuppalakki*, pyöreäpersustainen *nuppa*, oli entisen Härmän ukon oikea pääkappale. Harmaasta sarasta se oli ommeltu, ja lakinnokassa keikkui tavaton *pluttipelli* niin, että mies sen alta katseli kuin ladonperästä. Pitkänä tasaiseksi leikattuna riippui ukon tumma tukka lakin partaiden alta. Emäntä itse oli sen parhaansa pannen leikata klipsuttanut. Monet vanhat paapat käyttivät pellitöntä nuppaa, vaikka toisten mielestä oli kamalanäköistä, kun naama sen alta pläsitti aivan paljaana. Keskikankaan körttipaappa ja vanha Perälän äijä kyllä astelivat ikänsä pellittömissä nupissa, ja paappain tukka painui aina hartioille asti. Talvella painettiin päähän suuri *koirannahkalakki*. Harmaasta sarasta sekin oli tehty, ja korville käännettävä parras pantu iänkaiken kestävästä koirannahasta. Se oli oikean härmäläisen paras talvilakki, ja monet körttiukot olivat niin tärkeitä maailmaa vastaan, etteivät pakkasella panneet päähänsä muuta kuin *mustan silokarvaasen koiralakin*.

Vanhoja isien perintöjä tällaiset lakit olivat. Jo yli sata vuotta sitten, 1823, Haapakrouvin iso Juha-isäntä käyskenteli koirannahka-

Pännit. Ylihärnä.

lakeissa, ja punainen oli ukon nuppa. Saattoi Juha pyhänä pistää päähänsä *meriketunnahkaasen* lakin, saattoi hän kesäkirkossa komeilla *sametti-* ja *säämiskälakiis*, ja oli hänellä jo pari *filttihattuaki*. Kaupungista niitä kyllä sai, ja tuli joskus maakylillekin *hattu-maakari* vanuttelemaan kytömiehille pyöreäpartahaisia päähineitä. Keskisen Jaskan kyökissä 60—70 vuotta takaperin aherteli joku hattumestari ja sitten taas Talkkarissa. Piilossa lukon takana puoli-kuuro äijä karstaili, kasteli ja vanutteli villoja, mutta Jussilan krää-täri kämpi kokille, kaivoi välikattoon reiän, katsella tiiraili, oppi ja rupesi myös vanuttelemaan hattuja. Alasaaren Reenholtikin hankki taidon ja teki sitten niin komeita hattuja, että niissä kehtasi kuka tahansa mennä vaikka kirkkoon.

Kelpasi kirkkoon härmäläisemännän ompelema, lauantai-saunan

Sillanpään mumma luoo kangasta.

Ryssänknappia, vanhoja housunpellin nappeja. Tuomisilta.

jälkeen päälle vedetty, liinainen *paita*, joka oli kudottu parhaista sydänlangoista, mutta arkena pantiin iholle karkea hamppuinen *hurstipaita*. Haapakrouvin Juhalla oli neljä hyvää kirkkopaitaa ja puolitusinaa halvempia nelinvartisia työpaitoja, ja sama määrä, kymmenkunta, oli paitoja muillakin tavallisilla talonisännillä. Eikä tarvinnut härmäläisen hävetä muutakaan pukuaan. Paksusta *tampatusta* lankaisesta — kesällä *koippuralla* käytetystä parkkumista — oli koottu isännän housut, mahtavat *pellihousut*, joiden *persusta* oli niin suuri ja leveä kuin puolen tynnyrin suolasäkki, mutta *pultut* olivat kapeat, leikatut niinkuin emäntä oli arvioinut:

Vanhanmalliset, vasta kräätäriin käsistä päässeet pellihousut.

»Kräätäri nyt kattoos, että persusta tulis kyllä suuri . . . että pulttuuhin sitten mitä jää.

Samanlaiset komeat leveäperäiset olivat koko maakunnan housut aina rantaruotsalaisia myöten, takana kahden puolen vyötärössä vain oli kolmet laskut isoa takalista kruppuamassa kokoon. Mutta edessä oli soukka *PELLI*, kolmella komealla *ryssänknappilla* yläreunasta kiinnitetty. Olipa entisillä vanhoilla leveässä alapellissä kapeampi *pikkupelli* eli *häkäluuku*, joka kyllä pullonappeineen oli komea sekin. Jotkut paapat pannettivat lankaisiin housuihinsa *foorin*, sillä vuorittomat pöksyt olivat heidän mielestään kamalat värkit, vaikka alla olisi ollutkin nelinvartiset liinahousut. Kesällä taas kytöpelloilla oli kaikkein pa-

Härmän lutti 30—40 vuotta sitten.

rasta rähjätä *hurstihousuus*, jotka kestivät sekä pitoa että pesua, eikä niitä tarvinnut *traksiloolla* kannatella niinkuin pyhähousoja, kireälle kinnattu tuppivyö ne kyllä piti lonkkien päällä. Komea oli vanhan isännän sarkainen *liivi*, jonka kahdet *knappirarit* nousivat kuin rajapyykkit pitkin leveää rintaa, ylimmäiset kohoten pitkän harppauksen ja sulkien liivin rintapielet tiukasti kurkkua myöten. Isoilla isän-

Körttivästi.

nillä oli joskus *lastinkiliivi*, jonka ruskeat tai mustat lasinapit välähtelivät kuin peilit. Ja kaulassa paidankauluksen päällä oli kullittain kokoon kääritty *silkkihilkku*, edestä kahteen kertaan solmittuna. Se oli koreavärinen, Kiikunniämen nikkarillakin aivan punakuvainen, ja korkea paidankaulus paistoi sen alta valkoisena. Västi oli päällimmäisin ja komein vaatekappale, oli se sitten parkumia taikka sarkaa. Ikivanhojen paappojen, niinkuin jo aikoja edesmenneen Lööpärin Antin *punkkivästis* oli *leviäätte käännetty kaulus* ja avoin rinta, ja kupariset pullonapit kiiltelivät kahtena rivinä. Mutta ukon västi ulottui tuskin housunkaulusta peittämään niin, että liinainen paita välkähteli sen helman alta valkoisena *naurismaana*. Västin lyhyttä vanha härmäläinen todisteli:

»Turkkiliivi on tuntumaansa piree kun västi.»

Körttiukoilla oli oma västimallinsa, alussa kyllä yhtä lyhyt kuin muillakin, mutta sitten jo niin pitkä, että se peitti naurismaan. Sen kaulus oli pysty ja kääntämätön, vain *rintapielhin* oli käännetty *laakit*, ja mustat napit piti olla rinnassa. Selkämystän helmassa oli

Korpelan Martta kankaan kutojana. Keskikylä.

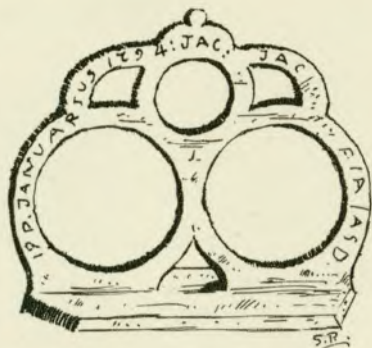
körttimiesten tavallinen tunnus, Savosta päin saapunut kolmihal-koinen haaraleikkaus, eli *klipu* ja *kolme haaraa*.

Suruttomat maailmanihmiset käyskentelevät vaaleanharmaissa sarkapuvuissa, mutta heränneitten koko puku oli tummaa *körtti-harmaata* niinkuin syksyinen kytösarka, ja kesäverhojen parkkumi kudottiin harmaalla mustiin tai tummansinisiin loimiin. Harmaa tai sinertävä piti olla heränneitten *hurstimekkooki*, arkinen *pusakka*, mutta suruttomat rehkivät valkoisin hurstein. Karkea arkipusakka oli vahvasta hurstista vain kaksin kerroin kääntäen leikattu vaatekappaleen tapainen, joka oli sivuista kursittu kokoon, ja yläreunaan oli repäisty *päänreikä* sekä sivuihin pistetty *hijat*. Ei se komea eikä korja ollut, mutta lujaa, ja hyvin se työmaille kelpasi.

Mutta kun Krouvin Juha puki päällensä pyhäverhat, hän oli varsin komea nähtävä. Juha saattoi kiskoa koipiinsa joko siniset tai harmaat taikka *kahrenkarvaaset* polvihousut, säääriinsä valkoiset tai harmaat sukat ja sitten vetää säikeensä *hammasraitaa* tai *piirto-raitaa* tai *punapiirtoosen* taikka *oljaanipohjaasen* liivin sekä sen

päälle sinisen tai harmaan taikka kahdenkarvaisen *tröijyn* ja pistää päähänsä punaisen nupan. Härmäläinen lakeuksien laitamies keh-tasi hyvin tällaisissa verhoissa as-tella Haapajärven krouvin isäntä-nä. Pyhänä Juha vielä vetäisi ylleen harmaan *sortuukin*, ajoi kir-konmäelle ja painatteli kirkonkon-kia kuin ainakin isäntämies. Mutta vasta oikean isännän näköinen Juha oli silloin, kun hän veti lai-pioilleen sinisen tai harmaan *kap-rokin*. Se oli kaikkien isoisten ja mahtimiesten talvitakki, tukevasta lankaisesta laitettu, suuri, aina *linkkoohin* ulottuva leveähelmainen reuhkana. Sen kaulus oli niin yletön, että painui melkein puoli selkään, ja sen *poviplakkarhin* saattoi pistää vaikka kokonaisen lampaan. Yksi *elofantinluinen knappi* siinä vain oli kurkuissa. Körttiukko kietaisi vielä pariin kertaan ympäri *miahustansa* mustan leveän *villavyän*, mutta maailmanäjillä oli pitkä ja korea punainen vyö, jolla he kapaloivat itsensä kaprokkiin niskasta ru-veten ristiin yli rinnan ja ympäri miehustan, lopuksi tälläten isot *tupsut* sivulle taikka eteen ylpeästi riepsumaan. Mahtipaikkoihin entiset ukot näin komeasti lähtivät. Pakkasilla Haapakrouvin Juha pani päälleen vasikannahkaiset *turkit*, mutta sitten jälkipolven isännät komeilivat *sipiriannahkaasis turkiis* ja *tulpiis*, monesti kyllä myös vain omissa pitkävillaisissa lammasnahoissaan. Niissä hyvin tarkeni, kun ne olivat oikein räävittömät, ja koirannahkainen kaulus niin korkea, ettei miehen päätä näkynyt.

Yhtä komeita kuin isot isännät, olivat Härmän entiset emän-nätkin parhaissa verhoissaan. Haapakrouvin Liisa-emäntä, joka kuoli tammikuussa 1823, kelpasi kyllä, kun pani parhaat päälleen, istumaan Juhan korvalle *keisiihin* taikka *lohnhan*, vaikkapa *pulkhankin* ke-nottamaan, kun Juha kapsahti taakse *lestallen* ajomieheksi. Oli Liisalla *oljaanipohjaanen* ja *mustapohjaanen tykkimyyssy* ja *veheri-jäänen korvamyyssy* sekä niiden peitoksi *ristiraitaanen silkkikaula-hinen*. Hameita Liisalla oli valitenkin: *koukkuflammuunen hames* ja *flammuuraitaanen*, *punaraitaanen*, *siniraitaanen* ja *könniraitaa-*

Rullapenkki. Ylihärmä.

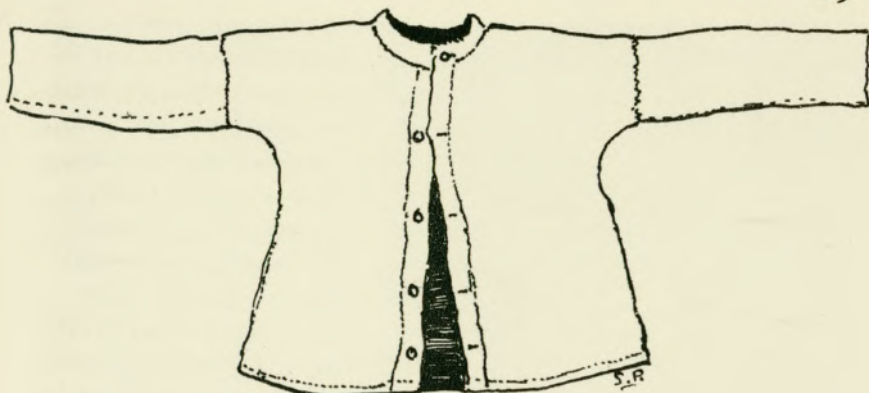

Härmän emäntä vanhassa juhlapuvussa.

nen, vielä *veherijäänen* sekä *ehtapunaanen naskuhames* ynnä *musta satiinihames*. Samoin oli *tröijyjä* mustasta *samettitröijystä*, *kapotti-* ja *kuuträllitröijystä* alkaen *sini-*, *silkki-* ja *könniraitaashin-*, *karttuuna-*, *kamprissi-* ja *kahrenkarvaashin* tröijyihin asti. *Kaateja* oli *karttuunasta*, *pummulista* ja *vil-lasta* ja *kestuukista*, *isookuvaasia* ja *punapohjaasia* ja *kai-kenraitaisia*. Oli myös *karttuunaliivejä* sekä *arkipäiviksi liina-* ja *neliinvariantisia* tröijyjä, *hurstipusakoota* ja *liinahijoja*.

Samanlaisia olivat jälkipolvenkin emäntien vaatevarastot. Ja silloin kun naiset parhaillaan kukkivat, oli heillä verhoja niin yltäkylläisesti, että yksin piikatkuujenkin lutit olivat aivan vaatteilla sisustetut, samoin myös aimoo tyttären kamarit. Oli pukuverhaa *kivijalka-pai-*

roosta, *hürstihjoosta* ja *krekkumekoosta*, *toppi-* ja *karvahamehista*, *lonkkahamehista* aina *silkkikaulahittia* ja *vyäsilkkiä*, *krepuhäntähamehia* ja *liivitanttuja* myöten. Oli vielä suuret *nästyikit*, joita kirkkomatkoilla tarvittiin *virsikirjan* ympärillä, sekä hyvin suuret *lapaashen* kudotut taikka *kuurella polkuumella* präiskötetyt raitaiset tai kontinkuvaiset *prässit*. Suruttomien, maailman turulla hyppääjien verhat olivat yhtä koreankirjavia ja monenraitaisia kuin edesmenneen Haapajärven emännän. Punaista, sinistä, viheriäistä, oljanaista, mustaa ja keltaista ja kaikkia vilahteli kuin *vesikaaren* suuressa *vömpölössä*, monet värit sekä *kippiempää* että *vaaliampaa* niinkuin taivaankaaressakin. Ja hameet olivat niin leveitä ja viljavia, että vaativat viisi täyttä *piärintä*. Tummassa *tiipetissä* ja monikukkaisessa *silkkikaulahittessa* iso emäntä saattoi

Keskisen Maijan vanhaa lajia hijat.

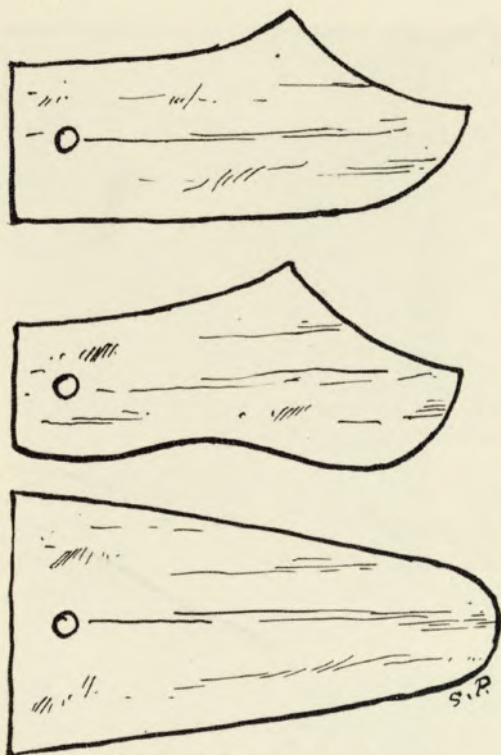
läikkyä häissä ja rippikirkossa, mutta arkena hän asteli vaaleansinisessä *liivitantussa*, käsivarsien peittona vain valkoiset liinaiset paidanhihat, ja pään peittona siniristinen *hilkku*. Vanha muori saattoi käyskellä joskus *tanopäänä* hilkku otsalta niskaan sidottuna.

Mutta maailman hekumasta luopuneet körttivaimot ja -tyttäret

Suutari on talossa, ja tekeillä on komea kenkuna.

Karvakengän kaavoja. Seppälä.

kauhistuivat tällaista täy-
sihärmäläistä maailman-
koreutta. Musta tai tum-
mansininen oli heidän
pyhävärinsä, ja tavalli-
sina viikonpäivinä he liik-
kuivat arkiharmaissa taik-
ka sinertävissä työver-
hoissa. Heidän vaateker-
tansa oli korutonta koto-
työtä aina kengistä ruve-
ten.

Piaksut olivat entisen
härmäläisen parhaat jal-
kineet. Varsipiaksuus —
miehillä piaksusaaphat —
niin mies kuin naisenkin
asteli pyhänä, ja viikolla
vetäistiin jalkoihin paula-
piaksut, jotka iltin ja
ruajhun ympäritse kier-
rettiin nilkkoihin villai-
sella monivärisellä pau-

lalla, taikka aisapiaksut, jotka napaloitiin kiinni kahdella nahka-
nauhalla. Oli komianhenkisillä miehillä pyhäkenkinä myös neu-
lomalla tehdyt pikisaumasaaphat, ja hyvät naiset knapsuttelivat
pikisaumatuissa hippoisissa kenkunoissa. Ilmestyipä sitten kerran
1867 t. 1868, Etelässä käynyt Anssin Jussi, tappelumies, kotikyli-
leen ylpeillen naulapohjaisissa narusaappaissa. Oikein miehissä
katseltiin ja koeteltiin Etelän kenkiä ja tultiin yksimieliseen pää-
tökseen, ettei kauaa kestä, ennenkuin koivuiset naulat ovat la-
hoina ja Jussin narusaappahat hajalla. Mutta koivuiset naulat
pitivät, ja kohta isot rikkaat pyhäpäivinä kävellä pökkäilivät nari-
sevissa korkkosaaphais, Rähnyin Jaska oikein kolmikulmaisissa rauta-
koroissa. Mutta karvakengät, kuressuut, olivat talvisten arkipäi-
vien kaikkein mieluisimmat pidettävät, pehmeät ja lämpöiset. Nii-
den pohjat saatiin lehmän potkasta tai poskinahasta, itse ne omin
kaavoin leikattiin ja kursittiin kokoon kolmesta kappaleesta, eivätkä

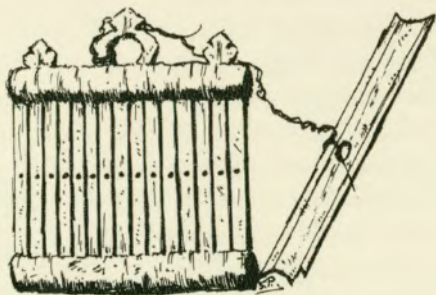

Mahalakallion Tilta kutoo viulalla pieksunpaulaa. Lehtimäki.

ne kaivanneet muuta hoitoa kuin silloin tällöin kastamista *tervan-kushen*.

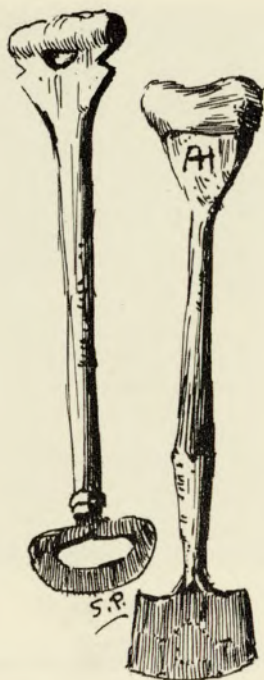
Itse reirattiin ja laitettiin kaikki muutkin kenkävärkit, *piaksu*-, *saapas*- ja *ruajusnahaat* sekä *kinnasnahaat*. Vellissä ne ensin *luutu-tethin*, että karva lähti irti, sitten *parkithin*, kuivattiin ja hierottiin ja *räkäthin* sekä viimein kuumassa saunassa siveltiin terva- ja ihra-voiteella ja kaksin miehin kierrettiin niin, että rasva tirisi lävitse, lopuksi loukutettiin ja moikotettiin puunuijalla ja kihnutettiin haarukkapuussa. Suutari tuli sitten taloon ja pisteli pieksuja, saappaita ja kenkunoita kokoon, samoin kuin taas krääteri pani kokoon miesten verhoja.

Kesällä ja kotoisalla käyskenneltäessä pistettiin ken-gät jalkaan joskus aivan paljaaltaan, *avoolinkkaasin*. Mutta villaiset *sukat* par-

Viula ja syöstävä. Kangas.

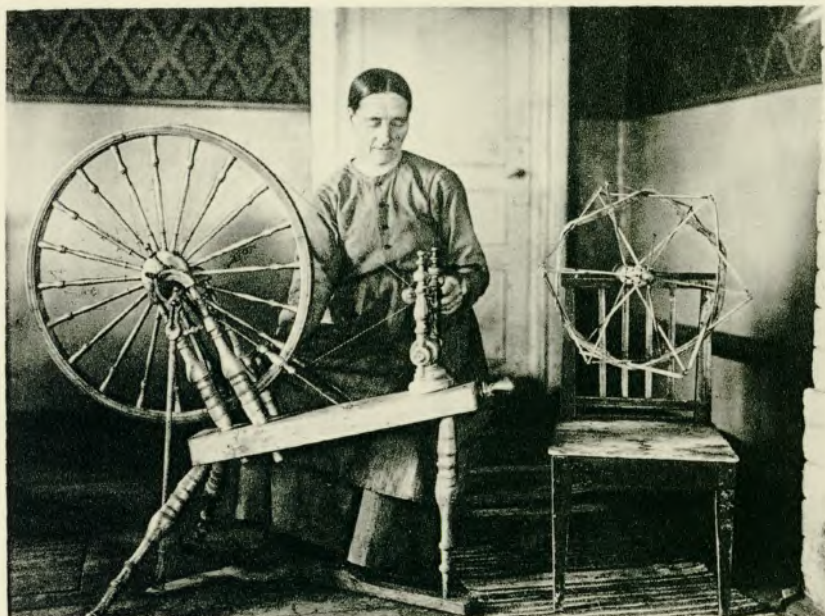
Rakkirautoja. Korpela. Perämäki.

haiten pitivät talvella jalan lämpöisenä, kun vielä oli kierretty *jalkahinen*, *jalkatrasu* jalan ympärille ja kengän pohjalle pantu *runsuja*. Kukura-Kööstillä, köyhällä miesrukalla oli talvipakkasellakin vain kuretsuukengät, trasut ja runsut. Sukansuut sidottiin polvien alta ympäri säären koreilla *sukkarihmoolla*, joita taitavat naiset kutoivat, villalangasta *vartahilla noukkien pyrstöoseksi*. Entinen Erkin-Jaskan Maija ja hänen äitinsä, Knokin Maija-Kaisa Vöyrin Poro-Murroolla, ynnä moni härmäläinenkin, Tyyvin Sanna ja muut, kutoivat *viulalla* monenlaisia sukkarihmoja sekä pieksunpauloja, milloin *hampahista* ja *loimiraitaasta*, milloin *yhrellen pyrstöllen*, milloin *vastapyrstöllen* niin, että kuvan keskelle tuli *rinki*. Koreankirjavia rihmat ja paulat olivat, näköä ne antoivat linkkoihin ja sääriinkin polvenmurtuman alle. Naisten sukat vielä lisäksi olivat *linkkaraitaaset*, jopa varren supuoleessa oli raitoja taikka *lehrenkuvia*. Olivatpa miestenkin sukansuut monesti *kontinkuvaasia* niinkuin *trippulauta*.

Hyvässä Härmän talossa tarvittiin paitsi pukuverhoja, hyvin paljon muutakin vaatepuolta niin, että ahkerat naiset saivat aina olla yhä alvarimpina rukin, karstan ja kangaspuiden ääressä. *Sänkyverhat* jo antoivat paljon työtä. Monet komeat pellovaiset lakanat, liinat, pyyhkeet ja muut kudottiin,

Viulan sukkakäpy.

Aroon Liisa, taitava kankuri, puolaamassa.

asetellen milloin *rivanmurteesta*, milloin *silmäästä*, *rinkistä*, *pualta salveetia*, *köyhään salveetia*, *tiistyykiristiä* taikka *taalaan trälliä*. Sitten taas *tyynynkerrat* ja *parjankerrat* tehtiin tiivistä nelinvartista raitaista parkkumia ja raidat monenvärisiä: valkoisia, sinisiä, viheriäisiä, punaisia, pruunია ja oljanaisia. *Tyynynliinat* kudottiin *pölkkyristisiksi*, ja körttiläiset saivat parhaan unen, kun ristit olivat mustansinisiä, mutta alahärmäläiset ja muut suruttomat pitivät enimmäin punaisista pölkkyistä.

Sänkyjen *erustat*, *peitot*, *täkänät* ja *fällyjenpäälliset* tarvitsivat jo eri taitoa. Niitä osasivat kutoa vain harvat näppärät naiset ja oikeat *kankurit*, niinkuin Tupaasen mumma, ynnä muutamat akkaaset miehet niinkuin Piika-Jaska. Välyt olivat hyvin komeat, kun niiden päällinen oli kudottu *rinkiseksi*, mutta vielä komeammat ne olivat saatuaan peitokseen *tapeettiloiteen*, jonka täyttivät leveät punaiset, mustat ja viheriät värikyöt valkoisten raitojen eroittamina. Komeita olivat *kuvaloiteetkin*, *lykkyloiteet*, joita käytettiin sängynpeittoina sekä — mustapohjaisia, punakuvaisia — *rekiverhoona*. Tarvittiin tapeettiloiteita ja rinkisiä raanuja myös sänkyratien *erus-*

Yliuoman tyttäret kutovat laattiamattoa vanhoissa prässi-kangasaseissa.

tooksi. Ylisängyn alareunan orresta ne kauniina ja leveinä riippuivat ulottuen lähelle lattiaa, ja pään puolella, seinän vieressä oli kapea rinkinen tai tapeettinen kaistale, *piälehininen*. Oli pielehittenä monesti valkea pellovainen pyyhe, jonka päähän oli solmeiltu koreita *hetuja*. Tupaasen mumma ja Karhunmäen Maija niitä näppärästi solmeilivat. Muutamat muuttivat kesällä edustaksi valkoisen lakanan, ja silloin pielehininen oli sen kanssa samaa valkoista. Täkänät olivat kauniita, kuvaisia sängynpeittoja, joita nähtiin vain isoisten kamareissa. Kauhavan akka niitä kerran oli Rintakankaalla kutomassa, mutta oli niin olevinaan, ettei koskaan tehnyt työtään raavasten nähden, pää oli aina silloin niin kipeä, että täytyi panna kangaspuiden rintaorrelle kynsilleen maata. Vain Katteluksen 12-vuotias Sanna-Valpuri sai katsella jos halusi, sillä mitäpä tenavista. Mutta Katteluksen tenava katseli tarkemmin kuin Kauhavan kankuri luuli, ja oli niin närväoppinen, että akan lähdettyä talosta loi ja pani kankaan aseisiin ja kutoa präiskäytti täkänän. Ja näin opittiin ainakin Kankahankylässä kutomaan täkänöitäkin.

Röyhköro ja köyhköroopoki
Pesoola.

Röyhköro vonkkuu

Raitillen raitillen
minäkin meen
tollajia sinäkin
raitillen tuut

Läpi härmäläisen taloryhmän kulki kylätie taikka vahva valtatie, ja talot olivat kahden puolen tietä, mikä aivan vieressä, mikä kauempana, toiset yhdessä nuhassa, toiset taas yksikseen ja erillään. Ja tämä kylänkohtainen tie oli mainittava kylänraitti, koko kylän keskus, kesäinen koontumis- ja mehakoimispaikka.

Talvella kylänraitti oli vain maantie ja kyläntie ja talojen välinen kulkutie, jota pitkin puukuormat ja heinäkuormat ajaa rohistivat, kunnes käännähtivät luttiradin portista pihalle. Tenavat siinä usein rähjäisivät kelkkoineen, usein myös pakkanen ajeli, ja taas toisin vuoroin lumipyry mennä rymysi rakennellen suuria aitoohankia ja korkeita triivuja huoneitten seinämille.

Mutta kun kevät saapui, kylänraittikin alkoi elää. Kirkas päivä kutsui paljaskintuiset, variksensaappaissa laukkovat poikaväätyrit tantereelle, ja he kaakersivat aurinkoiselle paikalle *putan*, kiskoivat knappeja housuistaan, toksasivat niitä varkain toistenkin verhoista ja rupesivat *puttaamhan*. Siinä *erut* ja *möllit* ja muut kievehtivät, ja kiiltävät ryssänknapiat olivat hyvässä hinnassa. Viskattiin väliin

Kankahankylän raittia keväällä lumen lähdettyä.

viiteenkin puttaan, *mitathin* ja *knopathin* ja oltiin tärkeitä, väliin saatiin syytä käydä toisen kimppuun:

»Oot, rumaanen, ottanut nua knapit mun pyhähousuustani!»

Mutta kun poika kevättöistään saapui kotiin, ja monen knapin sijasta verhoissa oli vain ruma reikä, tiesi miespaha kyllä, mitä kohta oli tapahtuva. Pian äitimuori näki asiat, asteli nurkkaan lammaskukkasalle, ja puttaajan pienet takamukset saivat kärsiä päivätyön seuraukset.

Sitten jo päivän yhä lämmitessä tyttötenavatkin joutuivat joukkoon, ja silloin lennettiin kuin kiiliaiset ympäri kylää ja kartanoita. Kuului vain nurkista *kolkkulymyysillä* oljain kolkutus, kuului toisista huuto: »Konkk' on kotona!» Kuului taas kolkun lyönti, kuului *karhun-porttisilta* kova hohuutus ja hoenta: »Tit hot, yhtä karhua peljäkhöt!» Sitten taaskin kolotettiin ja huudettiin: »Näyttäkää kolmia tikkua!» Jälleen kolahtelivat nurkat, ja yli kartanon kaikui *kitkon-pöhöttäjäästen* iso ökinä: »Kitkon, kitkon, pö-hö-hö-hö-höö!» Jo kerran taas oltiin *äiteesillä*, ja pieni *äireen kulteepiika* juosta haapsotti sinne tänne huutaen: »Puurollen, puurollen!» Mutta

pahankurinen kakaralau-
ma lähti plytimään pa-
koon, liputtaen vain kiel-
tään ja karjuen vastaan:
»Kissi, kissi, kissin mah-
rit!»

Nousi päivä jo lakeu-
den koillisilta kulmilta,
toi kesän kylänraitille ja
kohta ajoi kesän iloa ja
elämää aikuisiinkin. Va-
loisat illat ja hyvät pyhä-
päivät aivan kuin varta-
vasten kutsuivat kylän-
väkeä yhteisiin mekastuk-
siin. Koko päivä, pitkä
kesäpäivä oli kyllä rieh-
kaistu toukopellolla ja
kytömaalla, mutta kun ei
oikeaa yötä ruvennut tu-
lemaan, niin ei heti ollut
ainakaan nuorten nukku-
ma-aika.

Nuoret miehet ja naiset olivat parhaina toimessa, joutuivat monesti vanhatkin joukkoon, jo viimein paapatkin syrjästä katsomaan. Keskikylän pojat ja järveläiset palatessaan hevosia luhdalle viemästä monesti pysähtyivät hakolaisten joukkoon Hakolan raitille kapukoimaan myöhäiseen yöhön saakka. Ja taas kun kurkikuomalaisten tai järveläisten iltakulku sattui Keskikylän kautta, metuloiva raitti otti heidät haltuunsa.

Mutta vanhat ukot ja paapat istuskelivat talojen portailla purren lanskamälliä taikka pollautellen kessunsavuja, katsellen nuorten kanhottamista ja toimitellen, kuinka he ennen olivat miehiä ja parhaita joukossa.

Hiljainen oli kesäinen ilta, mutta melske kuului yli kylän silloin, kun kylänraitti pyöri *polttopalloosilla*. Tyttäret ja piiatkin olivat joukon jatkona, milloin palloa lyömässä, milloin sitä väistämässä. Saattoivat monet tytöt kelvata mukaan silloin, kun moikotettiin ja juostiin *linnapalloa*. Kaksin joukoin sitä pelattiin, *kuningas* kum-

Pesoolan Antti-paappa istuskelee portailla.

Isäntäkin rupeaa lyömään kluutua. Leipämaa.

mallakin joukolla, lyötiin ja laukattiin sekä menetettiin miehiä puolin ja toisin. Mutta kun kuningas oli menettänyt kaikki väkensä, täytyi hänen pyllistää takamuksensa niin, että voittaja sai siihen mojahduttaa nahkapallolla senkuin jaksoi. Kelpasivat tyttävät *nakkaamhan tonttua*, yksinäistä puukapulaa, jota koippuralla ja kepillä mitaten tavoiteltiin ja viimein huonoimpana jouduttiin hilkku silmillä haeskelemaan. Kelpasivat he myöskin *kluutua* nakkaamaan, vaikka saattoi käydä niinkin, että he hävinneen joukon miehinä joutuivat selässään kantaa roikottamaan voitonmiehiä yli kluutukentän. Pitkä rivi, kaksintoista, kaksinkymmeninkin oli *kluutuja*, pikku kapukoita, pystyssä kaksin puolin, ja kalikoilla heittäen yritettiin niitä toisiltaan kaadella. Viuvahti kalikka joskus pitkin pituuttaan ja kumosi monta kapua, mutta lensi kohta taas takaisin ja tuotti toiselle samat tuhot. Minkä sitten lopuksi toiselle jäi miehiä seisomaan, sen toinen sai kapukoillaan korvata. Kauan saattoi peli kestää, menetettiin kluutuja, jos taas voitettiinkin, mutta lopuksi jompikumpi puoli joutui tyhjäksi, *valkooseksi* ja sai retuuttaa toisia selässään.

Keskikylän taloja. Tie Kurkiluomalle ja tien oikealla puolella entisen Keski-Juhan talo.

Saattoi joku eläväinen tyttö pystyä *pilppuaki knoppaamhan*, mutta miesten ja miehenalkujen peliä se parhaiten oli, ja monet kesäiset illat kylänraitti paukkui *päähän lyännistä* ja *vastoosta*, ja pilppukapula lenteli kuin koirasteeri yli kentän, milloin sinne milloin tänne. Parikorttelinen mulipäinen kalikka se oli, ja *pilppukepillä* sitä kopsahdutettiin niin, että se poukahti *piiristä* ylös, ja sitten heti kepillä lyöden lennätettiin niin kauas kuin saatiin — ja pilppumiehellä oli *kaksi lyäntiä*. Toiset taas olivat vastassa huitomassa ja saivat ilmassa iskemisestään *viisi lyäntiä*. Kopsittiin siinä milloin piirissä, milloin ulkona *vastoos* ja saatiin iskuja talteen. Sata lyöntiä oli tavallinen päämäärä, ja paras oli, joka siihen ensiksi ennätti. Hän sai siirtyä syrjään katsomaan toisten ottelua. Mutta viimeiseksi jäänyt, jälkihännän mies oli *konkka*, joka jalkapuolellaan konkot- taen sai noutaa pilpun sieltä, mihin se viimeisestä iskusta oli lentänyt.

Mutta silloin kun miehet rupesivat moikottamaan *köhkörötä*, naiset ja pojanmääkäleet sekä vanhat äijät ja muut huonoiset saivat siirtyä kauas syrjäpuoliin. Oli melkein korttelia leveä, toista tuu-

Matti Korpela, Keski-Kuustaan poikia.

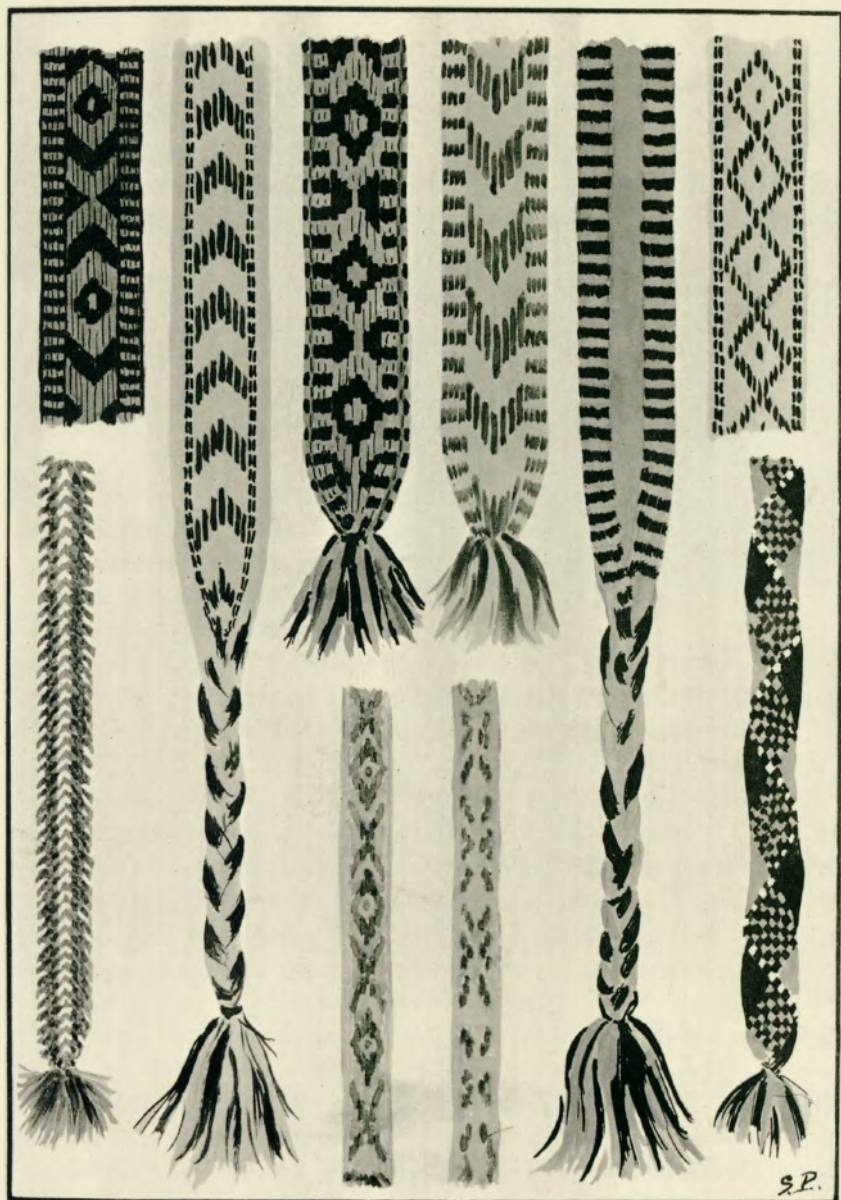
sivat moikottaa. Kankahalla oli keskellä kylää, raitin avonaisessa laidassa, oikein *köhhörökenttä*, jossa melkein joka ilta Talkkarin puoli ja alapään miehet, körttiläiset ja kaikki hikoilivat ja hohuuttivat visaisen pyörän kimpussa. Hyvä oli Keskikylänkin raitti, Kurkiluomalle vetävä tie, jota kahtapuolta aitasivat kylän navetat, talliradit, ladot ja luttirakennukset. Siinä koko Keskikylän mieskansa joka ainut-ilta metuloitsi, kaikkein ahkerimmin paukuttaen köhhörötä. Lauantaisin, kun oli iltasaunasta päästy, saatu puhtaat päälle ja vatsa täyteen puuroa, oli raitti ja köhhörö parasta, mitä eläväinen kylä kaipasi. Monet nuoret poikamiehet kyllä lähtivät ajelemaan,

»Kuka Krouvhin krossottelhon,
kuka Kalmarillen kiäräälhön»

mutta oli miestä jäämäänkin. Joutui jo yö, aurinko painui Tanimäen taakse, mutta visainen pyörä vain vonkui, ja koivuiset pookit paukkuivat kylänraitilla. Veti yö harmaan sumunauhan Naaras-

maa paksu *visaanen pyörä*, jota poukuttettiin kovilla koivun juurikäyrästä veistetyillä *köhhöröpoikiilla*, ja raavahia miehiä oli pookien varressa puolin ja toisin, joskus viisin, kuusinkin, parhaat klipparit *etumiähinä* edessä ja kähläämmät *takoosmiähet* jälkipäässä.

Köhhörön lyönti oli joka kylän iltatyönä. Perälänmäki mäikkyi iltasin kuin sotakenttä, Heikkilässä ja Voltissa hosuttiin, Lööpäri paukkui, ja kun Isoo-Pesoola tormootti visapyörän kimppuun niin totta mun toisen kerran kaapoot ja masat osa-

Härmän pieksunpauloja ja sukkarihmoja.

luomalle, laski hiljaisen nukkumarauhan yli harmaiden kattojen, mutta köhkörö vain hyrräsi eikä laskenut lyöjiä lepoon. Vasta aamupuoleen yötä miehet maltoivat heittää hikisen aherruksensa ja lähteä nukkumasijoilleen.

Mutta kaikkein komeimmin köhkörö moukui kesäisen pyhäpäivän hyvänä jälkipuolena. Poikatenavat, jotka ainakin ahkerivat köhkörön kimpussa, olivat siinä jo aamupäivän moikottaneet, mutta sitten kirkonmenoilta alkoi aikamiesten vuoro. Kirkosta palaavat Kurkiluoman isännät jäi-

Nuori alahärmäläinen.

vät monesti katsomaan kovaa kyläottelua, kohta itsekin hairaten pookin kouransa ja ruveten muiden mukana poukuttamaan. Vanha, jo aikoja edesmennyt Kurki-Kuustaa monta kertaa päätti kirkonmenoilla aletun pyhäpäivänsä hikipäässä hypäten köhkörön perässä Keskikylän raitilla. Kova kiirus ja työ oli myös monella Keskikylän isännällä, puhumattakaan nuorista miehistä, jotka olivat oikeassa mielityössään. Ja miehiä oli saapuvilla joskus kymmenittäin, kuka tositoimessa, kuka vain ilman katsomassa. Oli siinä pitkä Keskisen Matti kaikkein kiukkuisimpana kankimiehenä, ja hän kyllä osasi antaa sellaisia mojahduksia, että pyörä hyrräsi. Matti olikin niin vimmattu poika, että hypätä roikkasi seitsemän tervatynnyrin ylitse ja olisi kyllä vaikka lentänyt, jos vain vähänkään olisi ollut siipiä lapaluiden noukassa. Miehiä olivat monet muutkin, niinkuin Järven Juha ja Matti sekä Ylisen Masa.

Kaksin puolin siinä koiteltiin, *piirto* vain oli keskimailla rajana yli raitin, ja kumpiko siihen ensiksi ennätti ja työnsi toisen taka-

perin, se oli voitonmies. Hyvä *lyyry* ensin heitettiin niin, että köhkörö meni hyppien ja hyrräten, ja vastamies sai sille antaa pookistaan niin kovan paukun kuin ikinä jaksoi. Toinen taas vuorostaan vastasi samanlaisella paukauksella, ja visainen pyörä hyppäsi edestakaisin kuin mieletön. Monta kertaa köhkörö mennä hyrräsi etumiehen ohitse, mutta silloin kajahti takamiehen kanki, ja kiekko alkoi taas hyrrätä toisin päin. Useasti pyörä ajoi ohi takamiehen, toisen ja kolmannenkin sekä mennä huristi iloisesti pompahdellen pitkin tietä, ja miehet ponkivat perässä kanki ojollaan. »Älä rumista lyä! Ei saa rumista lyärä!» huudettiin vastapuolelta kohta, kun köhkörö kupsahti kyljelleen ja *kuali*. Monesti kiekko mennä huiteli aina Naarasluomaan asti, ja silloin pojankehvelit, jotka hoitelivat kaikkein kaukaisinta takavartiota, kilvan juosta presajuttivat sitä noutamaan.

Lähimailla eivät pojat eivätkä muut huononpäiväiset uskaltaneet olla. Hyvin monesti sattui niin, että pyörä paukahti päin otsaa, ja silloin härmäläisen naamasta purskahti punainen mahala. »Ei soras silmiä kattota!» sanottiin vain ja paikattiin ärämä trasulla. Pooki paukahteli niinkuin ennenkin, ja visapyörä sai vielä kiukkuisemman vauhdin. Kanki vain mojahti, pyörä pakeni takaisin ja paukahti Keski-Kuustaan lutinpäättyyn niin, että kolo jäi seinään. Tuli visapyörä väliin vinkiää ilmalentoakin, ja jos aikamies sai sitä silloin koivuisella kangella olan takaa huipata, niin möyryten lensi köhkörö korkealle ilmaan ja hurrasi yli kattojen ja katonharjojen.

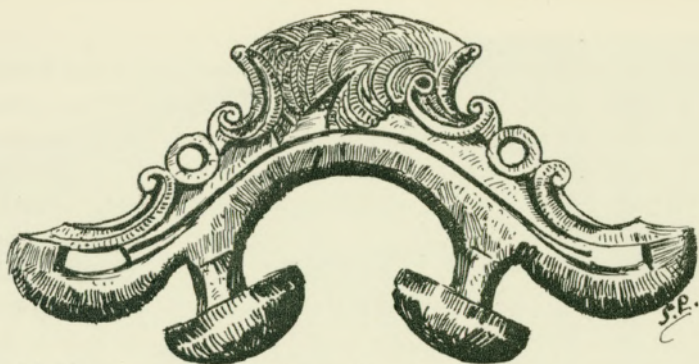
Köhkörön kova moikottaminen oli härmäläisen parasta pyhäisen iltapuolen huvitusta. Siinä väättyri sai kyllikseen heilua ja hosua, väistää ja iskeä, olla aina silmä kovana ja lyömäase valmiina kourassa. Vonkui vain ja paukkui kuin pikku tappelussa.

Ja maanantaiaamuna monen pojan *rumis* oli kovasta rääkistä niin hellänä kuin olisi sitä puulla päntätty.

Mutta juuri sitä härmäläisen ruumis kaipasikin.

Rigapiakku

Äikkinääsen Jaakoon tekemä
silankrana. Lakia

Hevoosella Vain

*Paikkaan vanya se kävelöö ja juaksoo
ja välttiin se pystyhyyn hyppää*

S

evoonen oli härmäläisen paras vetojuhta ja kulkuneuvo. Koko Härmä hyvin tiesi, minkä sanoi: »Rahalla saa ja hevoosella pääsöö!» — eikä niitä aimoo talosta puuttunut. Saattoi joku pahainen Pajamäen Jaakkoo rähjätä laiskalla härällä ja hokea: »Ekkö mee!» saattoi Rintamäen

Juha kyntää junnata sonnilla, vaikka kävi niinkin, että juhta kii-
liäisten käsissä

»Reisun vain mölähti,
silloon s' oli viitikos.»

Mutta oikealla hevosella Härmä ajeli, vanha Hillin paappakin ajaa
köpsötteli vanhalla konkarilla ja leveili:

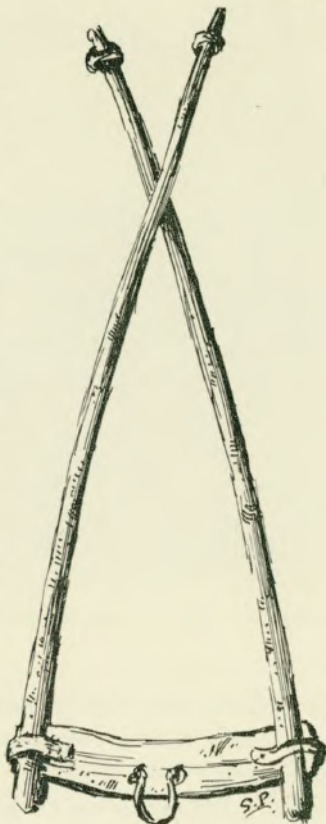
Heikkilän lutti, lutintikat ja puari, talli ja hevoset tallin edessä.

»Jos kualoo, niin ostethan,
jos kaatuu, niin nostethan.»

Olihan Härmän isäntien talleissa monenlaista hevosta kaksin, kolmin ja neljinkin. Läikkyvä *Silkkimusta*, tumma *Rautikko* ja täplikäs *Papuharmaa* kelpasi vaikka kenenkä keisien eteen, ja aikamiesten ajokas oli *Isoo-Liinooki* sekä *Rauransuati* ja *Pläsipää*. Hevonen oli *Suatiki*, samoin kuin *Pruuni* ja *Ruskia*, hevoseksi kelpasi myös *Voikkoo* ynnä *Kimi*, *Plakki* ja *Punaanen*, hyvä oli *Valkoonenki* kun sattui, jopa jonkun täytyi ajella *Prookilla*, vaikka moni luuli sitä lehmäksi. Oli joku ukko markkinoilta tuonut talliinsa *Krupurin*, toinen taas saanut lohnansa eteen *Niskurin*, muuan *Potkurin*, joskus kyröläisen *Inkkumeran*. Sellaiset ajokkaat olivat useinkin jo vanhoja *kopsuja*, *klipsuja* ja *kopukoota*, *kaakkia*, *konia* ja *konkareita*.

Helisten vain härmäläinen lennätti markkinoille, milloin Vaasaan, milloin Nyykarpuyhyyn, ja komeasti hän taas ajaa rohisti samoihin kaupunkeihin *kakulareellä* ja kaurakuormalla, väliin taas kuorma

kukkuroillaan riihikuivia rukiita. Jaksoi Härmän huppa hyssytellä pitempiäkin taipaleita, ja siannahasta vanutetut mänttinahkaaset ruamat kestivät. Moni isäntä teki talven mittaan pitkiä rahtija kauppamatkoja. Väliin ajettiin sysiä tervahaudoilta taikka rautamultaa Lap-pajärveltä Kimoon pruukiin, väliin taas raahattiin rautakuormia Kimoosta Ouluun. Jouduttiin joskus vedättämään lankoja Vaasan fapriikista Kuopioon pitkin Savonmaan häjyjä mäkisiä maisemia, jotka yrittivät tasamaiden hevosen aivan uuvuttaa. Kylminä sydäntalvina ajettiin Vaasasta Uumoohin voita ja tervaa, ja kova matka oli sekin yli meren, pitkin autiota jäätikköä, jossa tuon tuostakin oli tien vieressä rikkoon-tuneita värkkejä, joskus väsyneen konin raato. Monet toimelliset isännät ajelivat omia asioitaan ja ansioitaan, vedätellen hallaisiin ylimaihin, Halsualle, Perhoon ja Lestille rukiita ja olkia. Uiton Kallee osti lintuja ja voita ja ajoi Isoolla-Harmaalla aina Helsinkiin asti, jopa joskus mennä rymisti

Kakulat Näsin torpilta.

sinne viidellä harmaalla hevosella peräkanaa. Helsinkiin äkäpäinen Kosoolan Kaapoon Iiskakin ajeli voikuormineen, punta-roi ja möi tavaraansa torilla, puntaroipa kerran tinkivää ostajaa pääkoppaan niin, että siihen ukko kupsahti. Helsingissä asti aina kerran talvessa kävi Pömpelin emäntäkin, Jaakoon tomera akka, voita ja kananmunia vei ja toi rahaa, jotta Jaakkoo sai asua taloa. Koirannahkaisissa turkeissa, prässi niskaan tamuloituna, emäntä asteli ja ajoi kuin mies ja hoiti asiansa kuin mies. Ylisen Masa ajaa rymysi kerran *kylmänä talvena* voikuormineen »Lapuanjokia Alauren perillen, sitten Ruaverellen ja Orihverren kautta oijeti Hämhenlinhan.» Siellä parikymmenleiviskäiset voitynnyrit pyöriteltiin juunaan, ja takaisin palattaessa tuotiin Tampereelta kankaita Vaasan

Köykkärin paappa aikoo mummansa kanssa ajaa Nyykarpyyhyn. Vasikanlihoja olisi kaupan.

kauppiamiehille. Mutta Taavetin Kuustaan isä oli Härmän hevosella lasketellut Sant-Mikkeliin saakka, joka on Viipurissa päin, vielä kauempana kuin Helsinki. Jopa kesti jonkun ukon pää, hevonen ja värkit päästellä Pietarin porteille. Entinen Porren Kuustaa kävi Pietarista hakemassa höyheniä tyynyjen täytteiksi, ja aikoja sitten kuollut Porren Matti teki sinne entisinä *kopukkavuasina* kahdet matkat, joutuen siellä kerran jo istumaan suureen pitopöytään itse keisarin korvalle, ja kun *paukka* pantiin kulkemaan ympäri pöydän, Matti palautti sen takaisin perustellen:

»Isäni oli peltomiäs. Kun se kynti peltua, ja vako tuli päähän, niin se pyärti.»

Komeasti lakeuksien isäntä emäntineen ajeli kirkolle. Lääkkyi siniseksi ja punaiseksi maalattu *lohna*, ja mustanpunainen *rekiverha* paistoi lunta vasten, kun ukko ajeli. Koreakuvaiset *ränget* keikkuivat hevosen olkapäissä, *sitolkat* ja *kärmhenpääsuittet* välkkyivät ja *tusinakulut* helisivät kaulassa. Komeasti ajoi aimoo talonpää ke-sälläkin. Pienet ukot mennä koluuttivat vain *pikkulavalla*, isoisemat jo rynkyttivät maalatuilla *keisiillä*, joissa oli krinnit ja puolat

Keski-Kaapoon eväsarkku.

ja kahden hengen istuin orsien varassa, ja muutamat isot isännät keikuttivat komeilla *kukkukeisiillä*, joiden istuin retkahteli aisoihin kiinnitettyjen *puujouttien* noukassa, ja puisella istuimella oli punaristinen päänalustyyny pehmikkeenä. Mutta lautamiehet, herastuomarit ja muut sellaiset *paremmaaset* laskettelivat *fiäteriillä* niin, että retku ei vain ylä- ja alaha sekä heitteli rennosti sivuillekin. Ylpeät *rännärisilat* kiiltävine messinkiheloineen antoivat aikamiehen ajolle ja ajokkaalle mahtia, kun taas pikkulavojen ja keisien hevosilla kalisivat tavalliset *silat* ja *silankranat*. Saapui kirkkomäelle joka suunnalta monenlaista ajopeliä ja monenlaista ajopelin vetäjää jos ajomiestäkin. Ja sitten taas lähdettiin jyristämään kotia kohden, vain sellaista tavallista kirkonkөрөtöstä. Fietereillä sentään piti päästellä niinkuin ainakin ison talon värkeillä.

Mutta silloin kun lakeuksien nuoret miehet olivat ohjaksissa, Härmän hupat saivat hypätä ja hyssyttellä eri tavalla. Varsinkin kesäisinä pyhänaikoina pojat ajella jyristelivät pitkin maanteitä ja kylänteitä milloin mihinkin. Menttiin väliin hyppyyn, väliin kökkään, väliin taas lennätettiin häihin, monesti aina toiseen ja kolmanteenkin kirkkokuntaan. Lauantai-illoin piti tavallisesti ajella *friijoo-*

Kakuliskeppi. Liinamaa.

reisuulla, ja sekin oli komeaa miesten menoa. Isojen talojen pojilla oli oikein *nimikkoo hevooset*, joilla he saivat hyppäyttää, oli vielä talvella *pulkat* ja *peltrut* sekä kesällä kukkukeisit, joskus fieterit. Näki, että poika oli *paikoosta*, näki hevosesta ja hevosenvärkeistä, näki itse isännästäkin. Rännärisilat ja kärmehenpääsuitset välkyivät, eikä ollut hevosessa *ähky* ei *umpi*, ei vikaa *kavioos* eikä *kuppiluis*, eikä liioin ajajan ollut riisi ei navassa eikä neuvoissakaan. Pojan taskussa naskutteli oikein *enklistakello*, rinnalla kelluttelivat hopeaiset *haarakäljyt* ja leuoissa riepsahteli notkovarsinen *hopiapislai-piippu*, oikein *syäskumminen* kapine, ja kourassa viuvahteli kiukkuisesti vaskivartinen *knuppiruaska*. Ainakin seitsemän seurakunnan tyttäret tällaisen pojan tunsivat, ja laulun he hänestä laitoivat:

»Mistä on tua poika, joka
taitavasti liikkuu:
Papuharmaa hevoonen
ja hopiapislai-piippu.»

Näin aimoot pojat ajelivat, mutta parhaansa panivat toisetkin. Kukkukeiseissä ja pikkukeiseissä he keikuttelivat, ja muutamat rennosti retkuttelivat *poukahroksilla*, jotka oikein ylpeästi nakkelivat miestä, sitä vaille, etteivät joskus lennättäneet pellolle. Jyristen ja paukkuen, rytkähdellen ja notkahdellen ajettiin kautta kylän väliin pitkänä jymyjoukkona. Konkarien kaviot iskivät tulta, pyörät säkenöitsivät, ja pojat päästivät suuren laulun:

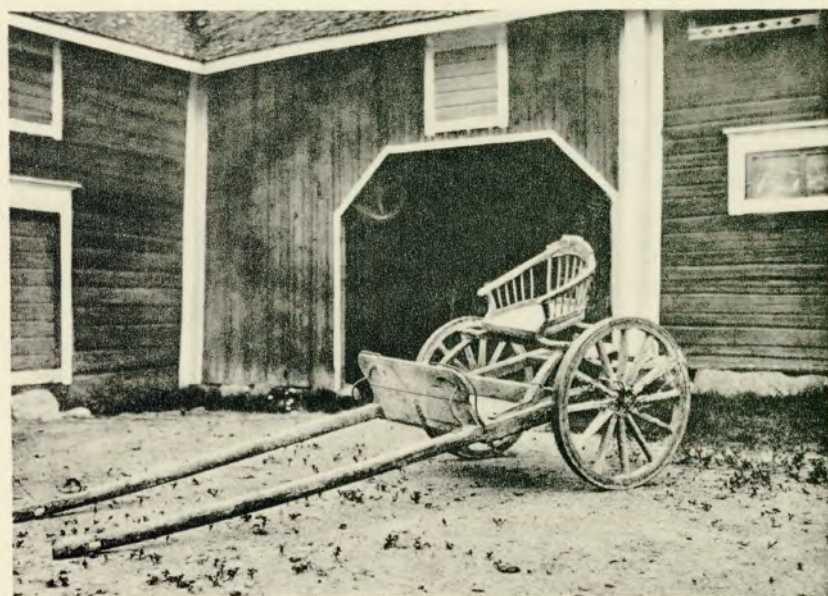
»Kun nämä pojat ajeloo,
niin raitti se alla lelluu.
Viikkua vaillen puoli vuatta
mä oon sua rakastellu.»

Ja sitten parkaistiin:

»Ajethan köyhät kumhon ja maksethan rahalla!»

Hanhimäen vanhat fiäterit.

Hirvelän pojan poukahros.

Köykkärin paapan
enkliskakello.

Lauantai-iltojen ja -öiden meno oli monesti vielä hurjempaa ja komeampaa. Hämärissä luteissaan ja ylikamareissaan piät ja tyttäret kuuntelivat korvat herkkinä, kun aina tuon tuostakin ajaa jyrähdytettiin ohitse. Alkoi kaukaa kuulua kavionkopse ja pyöränpauke, aika poikien meno jo virstojen päästä, niinkuin Färikaran Jaskan, josta kannatti laulaa:

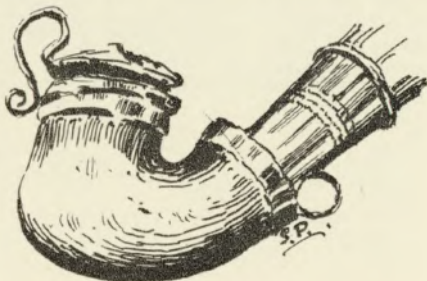
»Färikaran Jaskan kavionfloisket kuuluu Kaurajärvestä aina Pastupakhan. Lassus-Maija on hoikka ja siävä flikka — eikä se Färikaran Jaska ota akkaa.»

Kuunteli lutti henkeään pidättäen, ja kuunteli ylikamari, kun kavionkopse yhä läheni, ankara laulukin jo kuului, kuului yhä komeammin:

»Pojat ne ajaa ylös ja alas,
ja fiäterit alla soutuu,
pappa ja mamma ne suroovat,
että mihkä nua hurjat joutuu.»

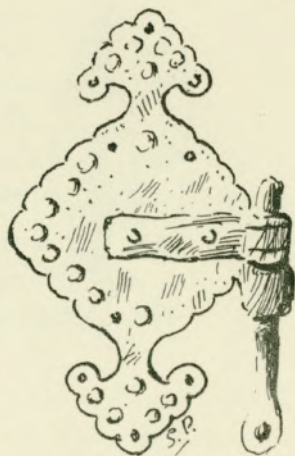
Maa kömisi ja maantie tärähteli, mutta... köminä ei kääntynyt taloon, ajoi ohitse vain ja taas vähitellen häipyi kuulumattomiin...

Oli Härmän poikien ylpeä ajoaika, oli kesäinen yö, ja kaikkien piti olla liikkeellä. Huonoisien talojen pojat, joilla ei ollut nimikkoa eikä mitään, olivat kumminkin matkassa, samoin nevantakaiset torpanpojat ja hevoseettomat renkijutikatkin ajelivat öisellä maantiellä. Oli miehillä matkaan lähtiessä kainalossa valmiina *perättömät* suitset, joissa oli vain *päähinen* ja *ruamalliset*. Otettiin sitten hevonen mistä vain saatiin, haasta, luhdalta tai karjavallilta, ja kysymättä, kenenkä kopukka oli, pantiin suitset suuhun, hypättiin selkään ja annettiin mennä. Ajettiin niinkuin keisi-

Heikkilän paapan hopeapislapiippu.

miehetkin ympäri kyliä, pitkin pitäjiä, monesti toisiinkin pitäjiin asti. Piikojen lutit olivat asiana ja parhaina pysähdyspaikkoina. Kriivarin pihalla oli kerran aitaan ja *hollirenkaashin* kytkettynä yhdeksän märkää konia, talon löökkimaa oli räävitty hevosten eteen, ja yhdeksän ratsumiestä tappeli lutissa parista piikatakusta . . .

Fräntilän Annun kamarin-
oven sarana.

Ja taas lähdettiin laukottamaan. Vasta aamupuoleen yötä ajomiehet rupesivat saavuskelemaan omille kylille, hevoset märkinä ja nälkäisinä, *vahtukakkarat* kupeissa. Sellaisenaan ajokas vain heitettiin samoille maille, mistä oli otettukin, ja suit-sia piiloitellen hiivittiin kotipihoille. Seuraavan pyhän aikana piti taas ajella samalla lailla, ja sitten taas. Mutta maanantaiaamuna täytyi ajomiehen joutua kesannolle ja puskea koko viikon, vaikka jotkut hurjat olisivat paljoa mieluisemmin remmastaneet yhtä mittaa. Sanoi sen vanha laulajakin:

»Eikä ne pojat tyätä viitti tehrä maanantaina,
kun on viinankohmelos, ja uniki viälä painaa.

Tiistakina pojat sanoo: Pirhanan pitkä viikko!
Kun taaski tuli uusituksi tua rakkauren liitto.

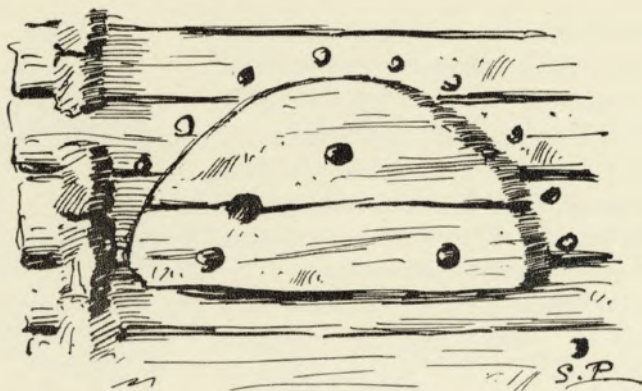
Keskiviikkona pojat on jo omis voimihnansa . .
Pitääs mennä kattomahan omaa henttuansa.

Torstakina pojat sanoo: Voi kun olis pyhäl
Perjantaki-illalla ei viitti mennä kylhän.

Lauvantakina pojat sanoo: Piru kun on pitkä matka . . .
kun on varsahevoonen ja kävellä ei jaksa.»

Laurin sunnuntaina, pyhänä elokuun päivänä, Härmän pojat suurella joukolla lähtivät *lauria ajelemhan* ja laskettivat oikopäätä *viarhallen kirkollen*, useimmin Ylistaroon. Sinne saapui muitakin *viarhan kirkkoosia*, mutta ylistarolaiset itse pitivät rippikirkkoa niin, että vieraat kävijät oikein ihmettelivät:

Luokan paininpuu. Näsi.

»Kun tälläseksi päiväksi on rippikirkko tällätty!»

Eivätkä pojat enää tahtoneet päästä oikealle ajoluonnolle.

Mutta kaikkein kovimmin ajettiin isona *mikkelinpäivänä*. Se oli suurien lakeuksien ikivanha ajopäivä, jolloin kaikkien nuorten miesten, renkijullikoita myöten piti olla hevosmiehinä, ja Härmän parhaitten hevosten hyppäämässä. Silloin kenenkään ei tarvinnut kaapata konia salaa laiturilta, renkikin sai rehellisesti panna suitset hepan suuhun, keikahtaa selkään ja lähteä laukottamaan, talon poijista puhumattakaan. Ajettiin *rattahin* vain niinkuin pyhäöisillä remuretkillä, satulatta istuen paljaalla selkänahalla, ja kirkkomäki oli matkan määränä. Joka taholta sinne tulla kopsutteli ratsumiestä, tuli joitakuuta vanhoja jalan, ja keiseillä ajaen, tuli naitiakin. Ne menivät istumaan kirkonpenkkiin niinkuin ihmiset ainakin, mutta pojat istuivat mieluummin hevosen selässä ja ajelivat kirkkomäellä tullen menen. Monella oli viinapullo matkassa, sillä mikkeli oli niin suuri pyhä — oikea vanhojen paappojen *juamapäivä*, jolloin Untamalan ukotkin olivat *kelanpiros* ja joivat itsensä *mässährökshin* —, että silloin piti ryypätä jokayhden, vaikk'ei muulloin olisi juuri maistanutkaan. Siitä kirkkomäen menokin yhä yltyi. Kirkossa lukkari karjui täysin kurkuin, ja pappi pani parhaansa, mutta ulkona paukkuivat koninkaviot, ja pojat itse olivat omia lukkareitaan. Ajettiin suurin joukoin ja hoilattiin:

»Komiasti se musta varsa
poijan eres hyppii.
Lusti oli olla silloinkin,
ja lusti on olla nykyi.»

Lasketteli siinä joku ison talon perillinen ylpeästi hoilottaen:

»Pappa se varsan valjasti,
 pani piiskan ja ohjat käthen,
 käski mun ajaa vihiillen,
 vaikka ryssänpapin ethen.»

Ja äkäpäinen renkimies hyppöötti hyvää hevostaan karjaldellen:

»Papuharmaa hevoonen
 ja helvetin helläsuinen,
 sill' on hyvä ajella
 ja kiusaa tehrä muillen.»

Mutta kaikkein kovin meno alkoi vasta, kun lähdettiin kirkolta kotimatkalle. Silloin syntyi kiukkuinen kilpa-ajo. Lennätettiin tien täydeltä, minkä miestä ja hevosta mahtui, hosuttiin hevosia ja huudettiin. Knuppiruoskat ja nahkaiset ruomalliset vinkuivat ja läjähtelivät, rapa roiskui ja kymmenet kaviot takoivat tietä. Ei ollut *käypäläsillä* eikä huonohenkisillä ensinkään asiaa maantielle silloin, kun Härmän ylpeät pojat pitivät mikkelikilpaansa. Kauas aidan taakse jalkamies sai ponkaista, kun hurja joukko pauhaten kiiti ohitse. Mätkähti mehakassa joku maahankin, mutta kiukkuisesti rapainen mies taas kaahaisi konin selkään ja lähti kanhottamaan toisten perään. Oli kyllä poikia, jotka eivät joka rytkähdyksestä pudonneet. Kauhavan Pollarin renki, Ankka, oli sellainen mestari, että saattoi vaikka seisoa hevosen selässä ja laskettaa täyttä lentoa pystyaidan ylitse.

Oli kilpatiellä hyvänä etumiehenä kuka kulloinkin, milloin ison talon poika, milloin pikku talon renki. Mennä rajuutti joku rintaperillinen komealla Pläsipäällä etukynnessä, mutta kohta toiskan renki-Kööstä trykköötti edelle Isoolla-Liinoolla ja kiljaisi vain. Tuli taas toinen ja kirjavalla Prookilla aikoi tormoottaa ohitse, kolmaskin tulla mouhuutti vanhalla Salviolla ja etukynteen vain yritti. Mutta rintaperillinen huusi ja hosui Pläsipäätään kahta puolta, ja kolmea korvan lennätettiin Isoon-Liinoon kantapäillä. Jälkipuolessa oli samanlainen meno. Siellä joku renki vireällä Rautikolla hyppöötti kuin pöyröo ja yritti kiinni etujoukkoa, ja toinen pysytteli rinnalla lentävällä Pikku-Pruunilla, joka mennä klenuutti suu selällään kuin koira. Tuli perässä monta muuta renkiä ja talon poikaa, mutta vii-

Isäntä itte lährös ajelemhan. Pirii.

meisenä rähjäsi pieni renkijulli hypittäen vanhaa kiukkuista Potkuria, hosuen ja hokien rumaisia ja raakkulehia.

Tiesivät isännät kyllä, että kirkolta tullaan kilvaten, tiesivät senkin, että konista otetaan, mikä siitä suinkin lähtee, mutta sittenkin he antoivat hevosesa mikkeliajoon. Olihan se vanha tapa, olivat isännätkin aikoinaan samalla lailla ajaneet, huutaneet ja yrittäneet ensi mieheksi. Kaikkensa härmäläinen pani itsekin, kun sellainen paikka tuli, kaikkensa piti panna myös hevosen ja ponkia ensimmäiseksi. Vesiluoman Juhan-Kuustaa käski rengin laskettaa niin paljon kuin ikinä kavioista lähtee, jotta tulee mainituksi. Kun renki tuli kotiin ja vahtukakkarat pyörähtelivät hevosen kyljissä, isäntä heti kysyi:

»Ajookkos hyvin?»

»Noo... en mä nyt oikeen viimmesen päällen prissanu... mutta ajoonki minä», renki selitti.

Mutta Juhan-Kuustaa ei ollut tyytyväinen. Vihaisena hän karjaisi rengille:

»Olisit prissanut vielä kovempaa!»

Hyvillään oli Pollarin Serän-Tuppukin, kun renki-Ankka lennätti

kaikkien ohitse. Akkunapielessä ukko istui odotellen, jotta sai nähdä, kun Anikka tryyköötti etumiehenä. Nauruun meni vanha naama, ja totta lienee ollut, mitä äijä sanoi:

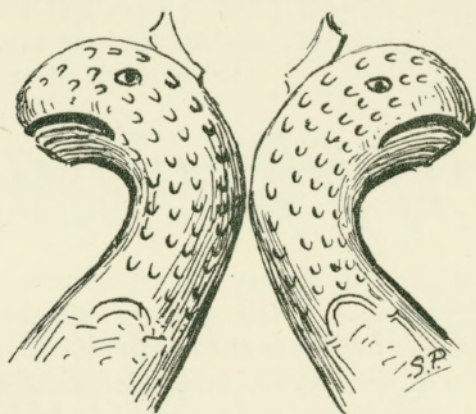
»Siinä se onki huppa . . . jäävät kun paska heinhän!»

Ja kohta, kun Anikka ennätti tupaan, isäntä vei hänet kamariin ja kaatoi hyvän ryyppyn, oikein tasapään.

Mutta jos sattui niin ohraisesti, ettei renki tullutkaan parhaana miehenä, äijä äkäisenä ärjäsi heti, kun Anikka sai oven auki:

»Mitä sä, rumaanen, niin huanosti ajoot?»

Eikä viinaryypystä ollut puhuttakaan, jopa sitten tasapäätä.

Räntkienpäät.
TangasKurki

Hyppypaikalla

Millään tuolla sekki laattiallen menöö
kun sinne paremmaksi tulkii
kun sitte riätä hyppelöönäkki
kun isoa äireen vanha jwalarukki

Suusi päivää lakeuksien raataja möyri kytömaataan, mutta seitsemäntenä oli hänen sapattinsa, oikea härmäläinen sapatti, jolloin hiljainen arkisen aherruksen viikko saattoi muuttua suureksi jymypäiväksi. Jo lauantai-iltana moni poika ajella poukotti ympäri kirkkokuntia, ja luttien sekä ylikamarien käytävät kolisivat. Pyhänä vonkui köhkörö kylänraitilla, kun samat miehet sitä oikein vihantiestä moikottivat, mutta sitten jo taas illalla kömisi hyppykenttä, kun kylän väki siinä täyttä päätä tanssia jyskytti.

Kyllä nuori härmäläinen jaksoi viikon päälle vielä sapattipäivänkin riehaista, yhtä hyvin tyttäret ja puikatytöt kuin pojat ja rengitkin.

Härmän verestä syntynyt, suurien lakeuksien perillinen, raavasten kirjoihin päässyt, tarvitsi viikon vaivojen kukkuraksi hurjaa menoa ja repäisevää riehumista. Jyrisevä ajo, komeat tyttäret ja huima *hyppy* olivat Härmän poikien kaikkein parhainta pyhäillan viettoa. Niin myös Härmän tyttärien, sillä sama veri veti heitäkin. Lakeuksien tummat tytöt olivat eläväisiä ihmisiä. Nuori yhtä eläväinen äiti oli muutamia jo pikkuisena *käymäkränkyn* kävelijänä pidellyt jalkaterällä ja laulaen hypellyt ympäri lakeaa lattiaa. Jotkut olivat jo pienestä tenavasta alkaen opetelleet *hyppelemhän*. Sillä aikaa, kun äiti hääri navetassa, tyttökersat toiskan haapsotukkien kanssa hypellä tössöttivät tuvassa. Toiset laulaa killittivät, ja toiset mennä klennuuttivat niin, että lattia knapaji. Toiskan pikku kersakin, jonka niskassa piipotti pieni kakunhäntä, päästeli muiden mukana polkan- tahtia kuin isompikin ihminen:

»Tavallinen taloon poika
ei kelvannut mammalleni, leni, leni,
täytyyköt mun reitupoijan
latkia lairalleni.»

Näin jalka tottui jo pienenä tanssin tahtiin, ja hyppysävelet tartuivat korvaan. Kun sitten tyttäret ja piukatytöt rippikoulusta päästyään kelpasivat raavasten joukkoon, kävi monen *hyppy* yhtä keveästi kuin ainakin aikuisen. Täysiarvoisina raavahina tyttäret kohta keikkuivat muiden mukana, kelpasivatpa hyppymestareiksi ikäisilleen pojille, jotka kyllä olivat miehiä köhkörötä vonguttamaan, mutta eivät aina olleet yhtä taitavia polkan tahtiin.

Korea kesänaika oli nuoren kansan parasta *hyppyaikaa*. Silloin kun kesä parhailaan kukki, ja suuri lakeus oli kaikenkirjavana, lakeuden kukkivat tyttäretkin olivat parhaassa elämänilossaan, samoin nuoret miehet. Kesällä oli lämmintä, kesällä oli helppo liikkua kylästä kylään, ja kesällä kelpasi *hyppyaikaksi* kylän kenttä. Sen yllä oli korkea taivas ja ympärillä avara aukea, johon kyllä mahtui mekastusta, laulua ja pelinäntä.

Joka kylällä oli oma kesäinen *hyppyaikkansa*, joka aina pyhäiltäisin oli valmiina. Kaikkein sopivimpia *hyppysijoja* olivat *tiänristit*, joihin joka suunnalta oli mukava saapua. Näinpä huhtamäkeläiset pitivät ilojaan kylänraitilla Vakkurin ja Katajamäen teiden risteyksessä, Pakankylä, Alikärri ja Petterinmäki *hyppiä*

Mikkilän tienristi, vanha hyppypaikka lakeuden laidassa, lähellä Rannanjärveä.

poukuttivat Petterinmäellä Alikärin tienhaarassa. Rannanjärven ja Haapojan suurena kisakenttänä oli Mikkilän tienhaara, ja Hirvelän sekä Vesiluoman nuorten paras paikka oli sileä maa Hirvelän tienhaaran vieressä. Talvisin siinä kyllä oli suuri hietäläjä, mutta kun se kesällä ajettiin tielle, tytöt lakaisivat ja tyyntöistelivät läjänsijan ja sanoivat isännille:

»Mitä siinä hiaralla tehrhän, kylän tenavat vain pirrastaa sen pitkin oja.»

Hyvä oli hypellä *silloollaki*, jotka kopsuivat ja vastasivat kuin tuvanlattia. Ekoolan silta, jota myöten maantie mutkaa heittäen ajoi leveän, korkeatöyräisen luoman ylitse, oli vanha ekoolaisten ilopaikka. Tytöt la'asta sieppoivat sillan puhtaaksi, ja silloin siinä saattoivat kantapäät kopista, kun vielä lujat *kairespuut* pitivät huolta, ettei hyppeijä horjahtanut luomaan. Haapojan luoman sillalle taas kokoontuivat ikoolaiset ja Kankahankylän nuoret ilonpitoihin. Mutta Keskinen, Järvi, Lööpäri ja Kurkuluoma astelivat kylän taakse metsänreunaan *Tanimäellen*. Hyvä oli *Viarukallioki* Haapojan tien vieressä, Uiton takana. Se oli korkeahko viertävä kallion-

Ekoolan silta, entinen hyppy- ja tappeluapaikka.

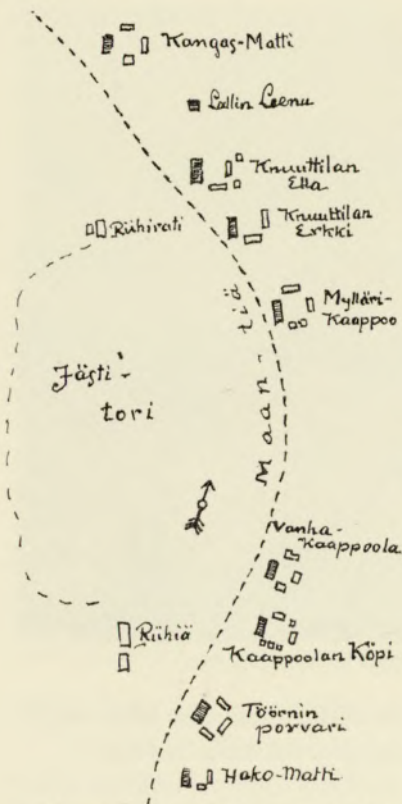
töyry, siloinen kuin pöytä, ja siellä ylhäällä, lakeuksien laitapenkillä oli hauska elämöidä, kun läänsmanni ajoi pois Mikkilän ristiltä.

Kylän laitapuolen tasainen kenttä oli myös kuin vartavasten luotu nuorten hyppykentäksi. Siihen aikaan kun Kankahankylän nykyiset ikäihmiset olivat rippikouluiässä, oli keskellä kylää, tien vieressä siloinen kangas, jossa monesti hyppyväen kantapäät kopisivat, ja sitten taas tappelumiehet pitivät hurjaa metakkaa. Samanlainen remukenttä oli Knuutilan ja Hako-Mattilan *Jästitori*. Se oli kylän laidassa, suuri tasainen kangas, johon mahtui hyppelemään ja metuloimaan vaikka koko kirkkokunnan kansa.

Hyvän kesäpyhän iltapuolena jo neljän, viiden tienoissa nuoret rupesivat kokoontumaan hypypaikalle. Tytöt sipsuttelivat koreina parvina valkoisissa liinaverhoissa kuin yöpukimissa, punaruutuiset kaulahittet hartioilla. Valkoisin liinahihoihin pojatkin ja renkijullikat astelivat, heluvyö vain kirrkaana kimalteli miehustassa. Monesti nuoret olivat aivan avojaloin. Ekoolan sillalla hypeltiin niin, että lankut läiskyivät, ei kenkunoita ollut kellään eikä pikisaumasaappahia.

Mutta kun mentiin naapurikylien hyppykentille taikka vielä

Knuuttilan ja Mattilan entisiä taloja.

kauemmaksi, pantiin kengät jal-koihin ja muutenkin paremmat verhat päälle. Parhaat pojat pääs-telivät hevosella ja keiseillä niin että jyrisi, ja autuas oli flikka, joka pääsi sellaisen pojan kukku-keisikumppaniksi. Ajoivat monet aikapojat poukahdoksella, tor-moottivatpa hurjimmillaan vaikka Vierukalliolle ja antoivat sen korkeimmalla kukkuralla Papuhar-maansa hypellä ylpeää rinkitanssia niin, että köyhät saivat huutaen hyppiä syrjään. Knuuttilan Jästi-torille kokoontui mettumaariyöksi koko Alahärmä aina Hakolaa ja Ekoolaa myöten ja »väkiä oli niin raaron lailla». Se oli vanha tapa, ja vanha tapa oli myös, että silloin hypeltiin ja tapeltiin. Paljon ja kaukaa tuli hyppyyäkeä Kanka-hankylänkin kentälle mettumaa-ria iloitsemaan, joskus aina seitse-mästä seurakunnasta, Kauhavaa, Lapuaa, Isoakyröä ja Vöyriä myö-ten, Härmät ja Ylistaro kaikitenkin. Kävi hyppely ja kävi tappelu, kun oli paikalla seitsemän seurakunnan parhaat miehet. Ylpeät pojat näin yli kirkkokuntien kulkivat hyppypaikoilla, mutta tyttären hypelivät vain omien kylien kisakentillä. Joskus joku mieletön, jota ei kotikylillä kylliksi katsottu, saattoi mennä kouhottaa yli pitäjän rajan, mutta siitä pian punottiin laulu ja pantiin polskaksi:

»Äppäpällä hypys kulkoo
Oijuskankahalla,
vaikk'ei pysy säärystehet
kengänpaulan alla.»

Laulaen mentiin hyppypaikalle, ja laulun varassa vanha Härmä piti hyppynsä. *Kiäli ja kurkku* oli paras pelivärkki, ja se antoi

kyllä sellaisen soiton, että hyppelijä hyvin osasi pyörähdellä. Väliin oikein *vasituunen nainen*, jolla oli raikas rinta ja hyvä kurkku, seisoi syrjässä ja laulaa rallatti senkuin jaksoi, ja toiset tanssivat. Sitten taas vuorostaan toinen hyväkurkkuinen rupesi rallattamaan. Puuställin Fiija oli mahdoton laulamaan, ja hyvä oli Kosoolan Sanna-Maijakin sekä Sikamäen Miina, ja Ruutiaasen Sussun ääni helähti hyvin korjasti. Mutta monta kertaa, kun oli oikein mieluisa kesäilta, ja nuoret veret ajelivat

Alahärmän tyttäriä.

suonissa ja punoittivat poskipäitä, nousiin täyteen hyppyintoon ja yllyttiin laulamaan koko joukolla. Silloin oli hyppykentän meno yhtä melkutusta: meuhattiin ja laulettiin kuin yhdestä suusta, väliin laskettiin oikein huutamalla. Sittenkin vielä, kun *pelimannit* olivat soittoineen tahtia antamassa, laulu piti oman valtansa. Laulaja saattoi istua pelimannin vieressä, ja kurkku soi yhtä komeasti kuin pelikin. Ja kun laulu päästettiin ilmoille koko hyppykentän voimalla, ei pelin ääntä kuulunutkaan. Kova kenkunain kopina vain ja suuri Härmän laulu, joka lainehti pitkin lakeuksia huimana polskantahtina.

Polska olikin entisen hyppelijän mieluisinta tanssia. Suurena *rinkinä*, joskus kaksin rivein käsikkäin ristiin punottuina, mentiin ympäri hurjaa vauhtia, ja peli soi ja tyttaret ja piit lauloivat, pojatkin päästivät röminän. Siinä notkuvassa polskantahdissa oli mukava laulella ja nuottiin sovitella mielialojansa, varsinkin pientä pistomieltä.

Ylpeät tytöt joskus oikohonsa laskettelivat pojille purevia *pistolauluja*:

»Vanhan kullan jätin,
uuren kullan otin,
enkä huali niistä kummastakaa.
Minä olen nuari
ja hulivili flikka,
kyllä minä vielä yksin makaan.»

Ja sitten taas:

»Heippata rullan saakeli,
heippata rullan saakeli,
taaskin vanha kulta silmää iski.
Kaikki ne meillen tukkii,
jokk' ei muallen pääse,
kaikki paimenpoijan pituusekki.»

Mutta polska pyöri, ja pojatkin osasivat puolestaan laulaa:

»Heippa ruutia rallaa,
piaksuni rikki tallean
vanhan kullan kamarin klasin alla.
Suutari paikan flaska,
muari se palkan maksaa
ilman faarin tuata tiätämätä.»

Saattoipa vielä tulla:

»Vanhan kullan kotia on
pitkälläänen matka,
välhin on mäkiä ja välhin krooppi.
Vanhan kullan naama
on kun kinthan kaava,
ja se punottaa kun pläkkitooppi.»

Tähän taas tyttäret taisivat:

»Vanha kult' on kiärä
niinkun vittanväärä,
ja se koitteli mun luantuani.
Nyt mä kuull' oon saanut,
nyt mä kuull' oon saanut,
että se moittii rumaa muatuani.»

Eivätkä pojat tähän enää osanneet muuta kuin:

»Ensin ostan kissin,
sitten ostan koiran,
viina teköö illooseksi poijan.»

Sitten taas vaihdettiin hyppy *falsiksi* ja ruvettiin *falssaamhan*, ja se oli miltei yhtä mieluista kuin polska. Laululla sekin laskettiin, työnnettiin väliin sanoja, väliin taas rallatettiin, ja mentiin parittain pyörien ympäri kenttää niin, että polvet notkahtelivat, ja oikein päätä rupesi pyörryttämään ja sydäntä kuolettelemaan. Hypeltiin joskus oikein vanhaa *hoppafalssiakin* ja laulettiin surullisella nuotilla:

»Taaskin on eletty kummasti juur',
kun piika on vahvana, ja emäntä on suur'.»

Laulaen ja rallattaen pantiin sitten myös *polkka* käyntiin, kun se saapui lakeuksien hyppykentille. Kaikkein vanhimpia polkkia oli *Martin-Vappu* ja *vanha-loikka*, joka

». . . luuli mullen
tinkiä tekövänsä,
vaikk'ei luullut tingin tekua
itte näkövänsä»,

sekä *Turuun-flikan-polkka*, jota noin 60 vuotta sitten Mäenpään Harmaapää rupesi soittelemaan. Kuudettakymmentä vuotta on siitäkin, kun komeaa ja ylpeää *trossoopolkkaa* alettiin hypellä, ja sitten *kakkuria* laulaen:

»Kakkuri, kakkuri, kirjava lintu,
hoikalla piänellä äänellä vinkuu . . .»

Ja taas kohta samoihin aikoihin saapui *fiäteripolkka*, *pirätöspolkka*, *masurkka* ja *mustalaanen*, jopa viimeiseksi opittiin *sottista* Suinulan Mantoineen. Polkkien matkatoverina tuli remuten suuriääninen *harmoni*, *paljespeli*. Hako-Salu palasi etelästä 1870-luvulla, ajeli mahtavana pitkin Alahärmää ja retuutti ja knapraili oudonnäköistä käsipeliänsä, joka toiselta puolen piipotti ja lirkutteli kuin taivahan peli, mutta toiselta huusi ja römpötti kuin rumahinen. Oli sitten polkkia valitenkin, ja *polkathin* silloin silloilla, tienristeillä ja Vieru-

Vesiluoman Sanna.

sivat korkealle ilmaan, ja sittenkin he polkivat hyvää tahtia sekä kieputtivat tyttöensä oikealla tolalla. Komean polkkalaulun pojat päästivät:

»Henttuni mullen pairan tikkaa,
 pairan tikkaa, pairan tikkaa,
 henttuni mullen pairan tikkaa,
 fraalia liilia lallalalei.
 Enkä mä mene muallen flikhan,
 muallen flikhan, muallen flikhan,
 enkä mä mene muallen flikhan,
 fraalia liilia lallalalei.»

Mutta sitten jo taas piti polkantahdissa heittää pieni pilkansana tyttärille:

»Kun kolme jalkaa leikathin,
 ja leikathin ja leikathin,
 kun kolme jalkaa leikathin,
 niin sitten menthin marjaan.

kalliolla niin, että uudet kengänpohjat yhtenä pyhäiltana menivät mäsäksi. Siellä Puuställin Fiija parhaana kulutti kenkunoitansa, samoin Vesiluoman Sanna ja Kosoolan Liisa, siellä Sikamäen Miinakin pyörähteli kuin viipperö, vaikka vain toisen jalan varpaalla hiippoi maata. Yhtä eläväisiä olivat monet muutkin tytöt, hyppelivät ja kiepsahtelivat kuin västäräkit. Jos Härmän tyttäret olivat hyviä, niin piti heidän nähdä, etteivät pojatkaan puolestaan olleet mitään kompurajalkoja. Parhaat mestarit hyppelivät kuin ryökööt, kopsahtaen väliin kontilleen kenttään, väliin taas kiljaisten ponkai-

Kirkonkylän flikat noukkii,
 flikat noukkii, flikat noukkii,
 Kirkonkylän flikat noukkii
 karvapäitä parhaan.»

Hypeltiin ja oltiin iloisia, kun oli korea pyhäinen kesä-iltä, ja suuri lakeus, arkinen työmaa, leipämaa levisi ympärillä. Oltiin kaikin samaa hyppykansaa ja samoja jumalanluomia härmäläisiä, kytömaiden raatajia, yhtä hyviä kaikin niin piiat ja rengit kuin pojat ja tyttäretkin, ja ketterät jalat sekä hyvä kurkku oli jokaisella. Samassa polskaringissä käsikkäin ristiin punottuina hyppi yhtä hyvin pieni piikatussu kuin ison talon perillinen. Renkihyväkäs saattoi retuuttaa polkantahtidissa isäntänsä komeaa tytärtä, ja mainittava Rannanjärvi, isoo-mies, *hyppelöitti* yhtä ahkerasti pikkuisia luttipiikoja kuin hyviä ylikamarin asujia. Rannanjärvi olikin aimoinen ja laadullinen mies, niin hyvä hyppelemäänkin, että pienen mökin kruttuinen muori vielä ikäloppuna hypähtää ja oikaisee köykkyisen selkänsä muistellessaan, kuinka hyvä oli hypellä Antti Rannanjärven kanssa.

Saattoivat aimoot talontyttäret kyllä olla paremmissa pukimissa kuin pienen torpan tytöt ja piiat. Voi hyvissä villaverhoissa liikkuvan talontyttären vieressä pyörähdellä piikanen, jonka kude-raitaiseen hameeseen oli käytetty lehmänkarvoista kehrättyä lankaa. Kelpasi toki karvalankainenkin hame, kun vain tyttö oli hyvä näöltään ja hyvä hyppelemään. Saattoipahan joku saada laulukin:

»Lissu-piika tanssaa
karvatantullansa,
jonka hän on kurottanut
Maija-siskollansa.»

Piriin poika istuu pyhäamuna portahilla.

Piriin tyttäriä vanhassa Härmän puvussa.

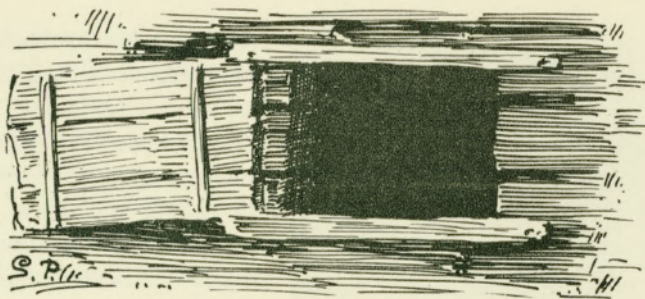
Mutta tenavia ei joukossa kärsitty, eikä rippikoulun käymättömiä, joiden lusikka oli vielä pappilan sianpöntössä. Syrjästä he vain saivat katsella aikuisten menoa, ja jos jotkut rippikouluikää lähentelevät olivat olevinaan jo niin raavahia, että yrittivät hypellä pökölöidä muiden mukana, kutsattiin heidät pian syrjään ja sanottiin:

»Pois kersat raavasten joukosta! Pysy kakaraan joukos, kun oot vielä einheetön! Mene äitees kikkiä imemhän!»

Silloin kyllä monet muutkin saivat mennä pois raavasten joukosta, kun aikamiehet alkoivat kriinastaa ja

pretkutella, ja viimein sitten puukko kourassa äsähtivät yhteen pannen toimeen härmäläisen tappelun. Siinä miehiä pöntättiin, ja ratkottiin ihmisennakkaa, monesti tehtiin ruma ruumiskin. Jallin Sameli knäkättiin Jästitorilla kerran niin täyteen reikiä, ettei niitä osattu räknätäkään, ja Sameli meni niin rumaksi, että täytyi niinimatto paiskata päälle, koska hän raatona makasi syrjässä. Hypeltiin vain, minkä hypeltiin, ja sitten lähdettiin kotiin. Mutta tulla kompuroi sieltä viimein seulaksi hakattu Jallin Samelikin verisenä kuin lahtinauta ja eli vanhaksi mieheksi. Sillä härmäläinen ei kuole, vaikka hänet söhisi reikiä täyteen, kun ei vain lyö poikki *syränsuanta*.

Aina puoleen yöhön hyppypaikalla elämöitiin, ennenkuin haajaannuttiin kotimatalle. Vaikka kyläkentällä yksissä mekastettiin, niin kotitiellä tytöt ja pojat kulkivat kohta eri joukkona melkein kuin olisivat olleet toisilleen vieraita. Tyttäret astelivat edellä käsi-koukkua, väliin oikein hyppien ja laulaen ja ilakoiden, pojat tulla

Luukku luuvasta riiheen. Pesoola.

väännättivät perässä, missähän tulivat mekastaen niin, että tulo kyllä kuultiin. Kuului tyttöjen parvesta korjasti:

»Irästä nousoo se sininen pilvi,
ja lännellä palaa rurja.
Taaskin on heiliä vaihrettu,
ja voi kun mä olin hurja.

Ittestäni minä ilon pirän
ja keron kukkaasista,
se on niin vähä, mitä minä välitän
tämän kylän poikaasista.

Enkä etti taloja, enkä etti rahoja,
kun sopivan vain löyrän,
reisupoijasta hentun otan,
iloosen ja nöyrän.»

Takaa poikien joukosta taas kuului ylpeä roikastus:

»Kasuaapa kukkia muallaki,
ei vain herraan klasin alla.
On niitä flikkoja muallaki,
ei vain Härmäs ja Lapualla.»

Ja sitten kajahti yli koko kyläkunnan oikea härmäläinen huuto:

»Laulethan me nuaret poijat
kylällänni kunniaksi,
ettiskellähän aimoota flikkoja
mammallen miniäksi.»

Tuli taas pyhäpäivä, ja hyppypaikalla oli samanlainen ilo, ja sitten taas samanlainen joka pyhäiltä koko kesäkauden. Mutta silloin

Luvvantikat. Voltti.

tulikkin eri hyppy, kun vanhan vaarin kiukkuinen naama nousi luuvanovelle, ja kaikenlaisia rumaasen-kuvaasia alkoi tuiskahdella tomuiseen hyppyhuoneeseen. Laulu ja peli loppui hyvin äkkiä, ja hyppyväki meni, kuka mihinkin ennätti. Kuka tryykäsi olkilatoon, kuka puikahti riiheen, kuka pudottautui lattialuukusta luuvan alle, kuka roikkasi peräaukosta pellolle. Toiset hädissään tormasivat luuvanovelle ja veivät vaarinkin samassa rytäkässä alas niin, että maa kömisi.

Mutta sitten toisena pyhäiltana taas piti yrittää ilonpitoa jossakin toisessa luuvassa.

Talvella ei oikein hyvin tarjennut luuvassakaan. Pyydettiin ja saatiin silloin milloin mistäkin talosta *hyppytupa*, ja jos haltijaväki sattui menemään yökaudeksi pois kotoa, pantiin talontupa heti hyppytuvaksi. Lavitsat ja pöytälavitsat, korveet ja kaikki muut kolikot tyrjättiin pois lattialta, kersat nakeltiin ylisänkyyn, ja kova polkka täytti kohta tuvan. Ekoolan Pränniin kokoontui koko kylä rymymään, kun Matti-isäntä emäntineen lähti Vakkuriin kestiin. Mutta Nukalan Kööstin tuvassa sai hypellä, vaikka isäntä oli kotonakin, kun vain korjasti osasi pyytää lupaa, samoin Mäenpään Lesken-Ellan edustuvassa.

Meni talvi talojen tupien ja edustupien lattioita kulutellen, ja viimein joutui jo kevään pääsiäinen. Silloin suuret pääsiäisvalkeat

kun satoi, ja taas syksyllä, kun saapuivat rapaiset ja kolkot ilmat, nuoret kaahaisivat milloin mihinkin luuvaan hyppelemään. Siellä kyllä oli hyvä tömpöttää sekä polskaa että valssia ja polkkaa, laulaa ja hyppiä niin, että tomuiset seinät tärisivät. Lattiakin rytkytti polskantahtia, ja viispietimiset hammeet hulmahtelivat nurkasta nurkkaan. Mutta isännät eivät suinkaan olleet hyvillään, kun nuoret luuvassa mekastelivat — voivat vaikka valkeaa varistella piipuistaan olkiläjään ja polttaa koko riihikartanon. Monta kertaa

leimahtivat pimeänä yönä, nuoret remusivat ympärillä, ja sitten kauan odotetun kevään kunnioiksi mentiin taas ensi kerran luuvaan hyppelymään.

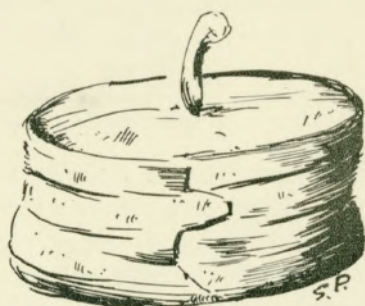
Tehtiin siinä kesän tuliaisiksi vielä pääsiäispesä, ja sitten kohta alkoi suuri ja ihana lakeuden kesä hyppyineen ja lauluineen. Se oli nuorten parhainta aikaa. Pyhäillan hyppelyminen tienristillä, poikien ja tyttörien komea laulu, joka iltakajulla kiiri yli kyttösavuisen ja autereisen, aukean maan, luttien hämyiset yöt sekä hiljainen laulu ja kopina seinän takana, ovat monen muorin mieluisimpia nuoruuden muistoja. Ei

vanha Härmän muori niitä poraja eikä maraja, sanoo vain:

»Kyll' on hyvä, että nuaruuren aik' oli iloista . . . Vanhana saa kyllä istua kruuhulla ja nyysätä . . .»

Kööstin Maija, Voltin pikku mökistä, niiskuaskeineen.

Knautilan
Maijan
niiskuaskei

Toltin Kaigan
morsiamen kruunun
„hopiaanen syvän“

Kruunuhäät

churkis täytyy kirkistella
säättyänsä myäri
kallalla kun taatitli kat
kallalla kun taati pöijät
laattilla pyärii

S

ieninä tenavina Härmän tyttäret askaroivat vielä pienempien, vaatetilkuista tehtyjen tyttyjen ja mokkelooren kanssa ja kesällä taas *asuulivat* päiväpaisteisilla seinävierillä häärien ja kievehtien kokonaisen *taloon* emäntinä. Sitten jo kohta, kun vuosi, pari vierähti, pikku emännät ja tyttymokkeloiden hoitajat joutuivat *haltioomhan* eläviä mokkeloita, nuorempia sisariaan ja veljiään, taikka häätyivät kylään hoitamaan vieraita lapsia. Ja ahkerasti pienet *lastenhaltijat*

Rinkinevan kersat asuuloo.

saivat *soutaa*, *sarvettaa* ja *hyssytellä* rääkyviä kersoja sekä parhaansa mukaan olla *äiteenä* silloin, kun oikea äiti oli työssä tai kylässä. Vain joskus lastenhaltijat joutivat ikäistensä joukkoon kartanolle kapukoimaan ja *äiteesillä* oltaessa pitämään kurissa kakaralaumaa ja komentelemaan *äireen* *kulteeppiikaa*. Pitipä jo taas sitten vuorostaan laukata lehmien perässä *paimenflikkana*, jo käydä työssä kydöllä ja kesantomaalla sekä talvella vääntää tappuralankaa vanhalla rukkiklosalla.

Sarvi, jolla lasta ruokitaan. Pesoola.

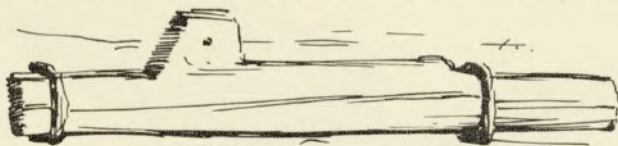
Tyttöjä eli trasumokkeloita. Liinamaa, Perkiönmäki.

Mutta jo rippikoulusta päästyään, siinä viidentoista korvilla, lakeuksien tytär oli *raavas*, patukkakin oli jo niin pitkä ja komea, että ulottui pääkukkuran ylitse niskasta leuvanpään. Tyttö saattoi jo hyvin sanoa:

»Saan kohta ottaa miähen, kun patukka ulettuu leuvanpään.»

Jopa silloin tytöllekin peli huuteli tienristeiltä. Hän sai niinkuin muutkin raavahat laulaen astella tyttöjoukossa kylänraitilla ja hypellä poikien kanssa, viedä traksia poikia hyppelemään sekä — mennä luttiin taikka ylikamariin makaamaan.

Se olikin parasta. Sitä varten kytömaiden tytär oli kasvanut ja komistunut, sitä joskus jo vuosikausia odotellut ja rustaillut. Piti lakeuksien tyttärellä pian olla oma makuukammionsa, yhtä hyvin metsätorpan työllä ja pienellä piialla kuin aimoo talon perillisellä. Ylikamari oli aivan varta vasten tehty talon tyttäreille tuparadin päätyyn, ja porstuasta sinne mennä kopisteltiin kiertoportaita sekä kokin kautta. Piioilla piti olla lutti taikka ainakin pieni *puari* pihan

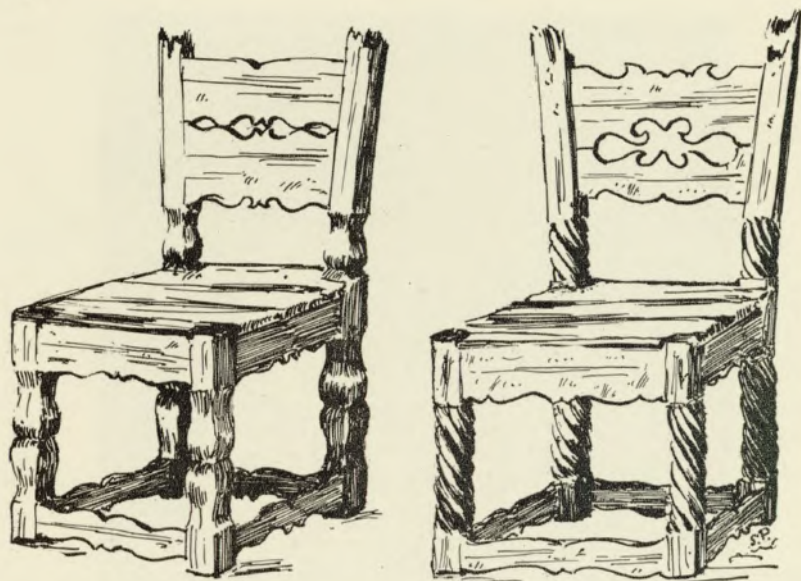
Porstuanoven salpa. Pesoola.

Alahärmän nuoria tyttäriä.

vieressä, ja torpan tyttäretkin raavasten kirjoihin päästyään tahtoivat jonkinlaisen kömmänän. Ukkopahan täytyi vaikka porstuan perään lautalaipiolla kropeltaa pieni kamarimöksä ja sahata peräseinään pikkuruinen päivänreikä. Oli torpan tyttärellä sentään joskus vähäinen soma ylikamari tuvankokilla päädyssä. *Kapulatikkoja* sinne porstuanloukosta kaahittiin, hyvin niskat kryhässä kumarrettiin ovesta, ja ainoastaan keskilattialla mahtui iso yrkä mies ylvästelemään koko komeudessaan, mutta sivupuolet sopivat vain pikkuisille jullikoille. Neljällä pikku ruudulla tytön ylikammio katsella tiiraili kattoharjan suojasta, tupamökin korkeimmalta, var-

Rustoosla vittoita Kankahankylästä. Vasemman puolinen v:ltä 1818.

tioiden kylätieltä tulevaa kujapahasta. Kelpasi kyllä torpantyttyrille tällainen kamaripaha, koska monesti talonkin tytär sai tulla toimeen lutissa, kun isäntä ei vain laittanut ylikamaria reiruun, vaikka emäntä sitä alituisesti käritti.

Lutti ja ylikamari olivat Härmän tyttären aarekammioita, joihin he varasivat parhaansa, mitä heillä maailmassa oli. Kätensä töillä, kankailla ja kaikenlaisilla verhoilla he koristelivat ja vaatehtivat seinät ja katot niin, että koko lutin sisäkerta oli lutinhaltijan koreaa käsialaa. Ja yli kaikkien, näkyvimmillä paikalla komeili toimellisen tyttären kynsistä lähtenyt *miäskangas*, täysimittainen ja täysivillainen *yrkyyskangas*, jota kudottaessa aseet olivat tavallista ahkerammin ja iloisemmin helskähdelleet, vaikka nuori kutoja oli sen ääressä puuhailnut kovin punastellen ja salaperäisenä. »Kuronpahan vain!» kangasaseiden helskyttäjä oli kyselijälle yhtäkaikkisesti vastannut. Mutta kelpasi sitten omin korvin kuulla, kun pyhäöisin lutissa imehdeltiin:

»Mistä tua flikk' on, joll' on jo miäskangas valmihina?»

Valmihina oli lutti ja kamari kaikin puolin niinkuin sen omistajakin. Tyttären kätköissä saattoi olla valmiina vielä saapu-

matonta yrkämiestä ja vielä tietämättömiä häitä varten vanhojen määräämä varasto:

»Kirnullinen sukkaa
ja varthallinen karvaken-
kiä.»

Oli isä laittanut taikka äiti voirahoilla keino-
teltut — ahkerat piit
hankkivat itse palkka-
rahoillaan — jo *rustoosien* ensimmäisiä:
pöytäkaapin tai *loora-
pöyrän* ja *arkun* sekä
muutamaisen *rustoos-
lavittan*, komean ja
kruusatun tuolin, joka
saattoi kestää ja mennä
perintönä vielä lasten-
lapsillekin.

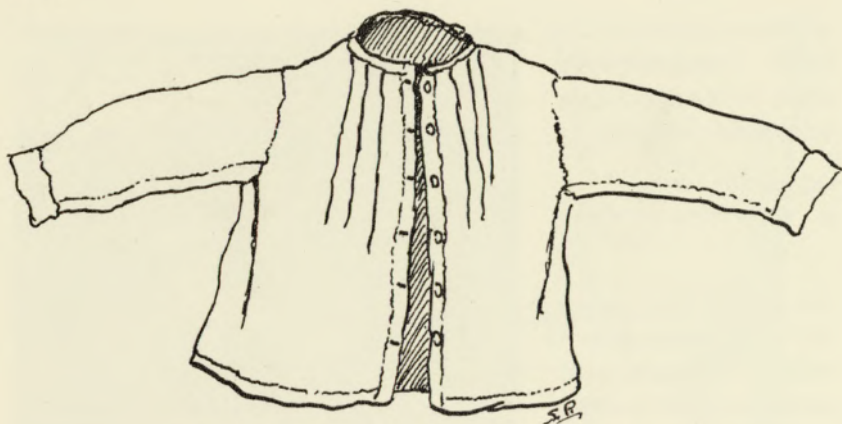
Kelpasi ylikamari ja
kelpasi luttikin, kun
lakeuksien tekevät ja
komeat tyttäret olivat siellä omien töittensä keskellä kuin hyvät
haltiat aarrekammioissaan — olivat otettavina kaikkine aarteineen,
jos vain oli aimoota ja kelvollista ottomiestä. Tyttäret vielä toivat
tuoretta kesän tuoksua pieneen pyhäkköönsä, pistellen *kukka-
puiren*, tuomen ja pihlajan väkeväkukkaisia oksia seinänrakoihin
sekä asettaen niitä kimpun pöydällekkin kuppiin. Ja heinänteon
aikana asui kammiossa mieluisa hyvänhaju, koska sinne tänne oli
ripustettu luhdalta tuotuja *haisuheinäpatukoota*.

Kyllä vain kytömaiden pojat tiesivät, millaisia aarrekammioita
oli härmäläistalon kartanolla, ja oli niihin pyrkijöitä. Kesän hä-
märinä pyhäöinä oli koko nuori miehinen Härmä liikkeellä, *krossot-
telemas*, vasta rippikoulusta päässeet poikamälkit joukon jatkona,
vaikkei heitä luteissa eikä luttien ulkopuolella, *kersoon*a, vielä

Alahärmän nuoria miehiä.

Heikkilän mumman vanha krekumekkkoo.

kaikiste oikein miehisestä miehestä otettu. Sillä sitä vasta voitiin sanoa mieheksi, joka jaksoi päivässä hakata pystystä metsästä sylen halkoja sekä saattoi teroittaa seipään käsivarassaan ilman tukipölkyä. Silloin sai lähteä krossotelemaan ja akkaa etsiskelemään — ja silloin toki lähdeittiinkin. Ajaa pärrästettiin keiseillä, mennä kanhotettiin hevosella ratsain, ja *käymäjalaas* kierreltiin pitkin kyliä. Peli huuteli kaiken yötä, ja laulu kajahteli raitilla, kuului ylpeä loilotus:

»Silkkimusta hevoonen
se tämän kylän raittia travaa,
kun pojat korjasti kopistaa,
kyllä fliikat oven avaa.»

Lakeuksien pojat liikkuiivat *frijooretkillä ettien hyviä miniöötä äireellensä*, niinkuin koko maailmassa on tapana ollut. Sitä varten piti isän laittaa reirut rustookset poikaperilliselleenkin. Jo vanha laulu sen sanoi:

»Pappa se kysyy pojalta:
Mitä puuttuu sulta? —
Hevoosta ja hoijakkaa
ja korjaallasta kultaal!»

Herkin korvin lutissa ja ylikamarissa odoteltiin ja kuunneltiin, kun seinän takaa kuului hiljainen hipsutus ja kraputus sekä sitten yhtä hiljainen ikkunakoputus. Ilahtui hämäreä kammio, hyvä mieli

Vanhoja kantakuppia. Köykkäri, Ylisaari.

tulvahti sydänkarsinaan, kun ikkunantakainen kesäyö hyrиси hiljaista laulua:

»Korjat flikat, korjat flikat,
tulkaa aukaashon ovi,
kun ei tältä puolen sovi!

Hellitäkää hakaa
lukkujen ja salpojen takaa!
Sen on voo-ro, joka äärellä makaa.

Hei, hei, flikat,
ottakaa unta tukkahan
ja nakakkaa fällyjen mukkahan!»

Öinen ääni herätti nukkuvan huoneen, narahdutti oven raolleen, ja poikajoukko kolisteli sisään. Olipa parhailla tyttärillä arkun piilossa viinapullo. Siitä he niristivät öisille kestitäijöille tilkkasen lasiseen *kantakuphin*, joka oli pikkuinen kuin *fingerpori*. Pieni oli ryyppy, mutta se oli mieliryyppy, pojat istuskelivat, puhelivat ja laulelivat hetkisen ja sitten taas lähtivät toista ikkunaa kopistamaan. Mutta joku joukosta saattoi jäädä tyttären toveriksi.

Ei kyllä aina näin sulassa sovinnossa lähdetty tyttöjen huoneesta. Olipa vain aimoo tytär, iso ja komea ja lutti — tai kamari — rustooksia täynnä, sinne kyllä oli mahtipoikiakin vääjymässä, eikä sinne huonoista huolittukaan. Monta kertaa saattoi tyttären öisessä kammiossa tulla kova kärhääkkä, kun kiukkuiset härmäläiset siellä

Isoontaloon lutinsola.

oikein iskivät yhteen. Varsinkin vieraan kylän mies sai helposti köniinsä, jos hän ennen muita oli ennättänyt luttiiin. Siinä saikin olla mies, jos tahtoi pitää luttinsa ja tyttönsä, kun kylän pojat tulivat oven taakse jyllästä-mään, uhaten tulla sisään *ramat kaulas*, ellei ovi aukea. Pelkuri silloin säikähti niin, että truivasi ahtaasta ikkunasta ulos ja takki kainalossa, kengät kädessä laukkoï vainiolle, mutta mies karkajaisi: »Tulkaa jos tohritta! Ennen henki lähtöö, kun minä täältä lähren!» ja rupesi tappelemaan vastaan, eistään aina niin paljon tytön tähden kuin oman arvonsa

tähden. Saattoi lutissa joskus tulla sellainen metakka, että puukot heilahtelivat, ja lakanat ja loiteet katosta riekaleina tresajivat puukojen tutkaimissa. Huonot miehet sieltä tulivat heti alas, kuka omin koivin, kuka toisen lennättämänä niin, että seinät ja tikapuut ryskähtelivät, ja kova möyry kuului ylhäältä. Tuli sieltä lopuksi tavattomalla ryminällä, kiroten ja verissäpäin viimeinen parhaista väättyreistä. Mutta kaikkein paras möyrästi yksinään tikkojen yläpäässä, poukahti sitten luttiiin, jyrähdytti oven kiinni ja paiskasi pöngän paikoilleen.

Henkeään pidätellen, silmät sähköyksen oli luttitytär edustan raosta katsoa tiiraillut ankaraa rymäkkää, sitä vaille, ettei itsekin tormanut joukkoon. Ja iloiset silmät katselivat voitonmiestä, joka revitynä ja kuhmuisin naamoin istui lavitsalla ja hohuutti. Sillä oikea Härmän tytär tykkäsi kaikkein enimmin sellaisesta, joka oli *oikeen häjy*. Se pääsi kyllä *flikhan*, mutta pelkurista ja huonosta miehestä lakeuksien ylpeä tytär ei suuria perustanut. Oikein huonoisille ja mitättömille hyvä tytär ei mennyt oveakaan aukaisemaan, vaikka

»Ristilinjaari hoijakka.»

he kuinka korjasti olisivat kniputtaneet ja knaputtaneet. He saivat *nahaat* oikopäätä. Vielä helpommin lähti nahat, jos koputtelijat eivät olleet paikoista, eivät edes mahtipoikain tuttujakaan. Isoo-Antti teroitti monesti piika-Sannalle, sukulaistytölle:

»Älä päästä, flikka, kerjälääsiä!»

Melkein kateellisin mielin toiset tyttäret katselivat, kun oikein mahtipoika *friijaali* jotakuta kyläntyttöä. Fietereillä paras poika ajeli, ja hyppypaikalta lähdetessä hän otti mielityttönsä viereensä kenottamaan, viuvautti knuppiruoskaansa, ja silloin mentiin niin, että punaruutuinen kaulahinen liehui tytön niskassa sekä harmaa pölypilvi jäi selkäpuolelle pyörähtelemään. Ja lakeuksien tumma tytär lauleli sydämensä kyllyyttä:

»Ristilinjaari hoijakalla
ja varsalla viriällä
minä vain ajelen kultani viäres
miälellä keviällä.

Kun sinä, kultani, meillen tulet,
älä akkoja tervehtele!
Aja vain varsas porraspäähän,
äläkä ujoostele!»

Saaren Jaakkoo, entinen Lilpakan Jaska, on emäntineen lähdössä kyläilemään. Emännällä on prässi hartioilla.

Porraspään poika päästi, talon talliin hän riisui hevosensa ja itse asteli tyttären ylikamariin. Näkipä isäntä aamuvarhaisella tallissa vieraan hevosen, näki pihalla fieterit ja komeat rännärisilat. Ei ollut ukko pahoillaan, koska huomasi hevosesta ja värkeistä, että ylikamarin yövieras oli paikoista. Sillä eivät rengit eivätkä huonot talon pojatkaan olleet näin komeasti liikkeellä.

Tuli poika sitten toisenkin kerran, tuli kolmannenkin, tuli monta kertaa aina uudestaan joka pyhän aikana, jopa joskus viikollakin. Heikkilän poika oli lopulta niin riivattu, että kulki »viis kertaa vii-

kolla ja kahren puolen pyhää». Jos ei mitään *nikapyörää* sattunut välille, saattoi öinen vieras jatkaa pyhäistä vaellustaan vuosikausin. Entinen Nisulaanen kulkea reputti Vesiluoman ylikamarissa kolme vuotta, ja Lilpakan Jaska Oravaisista friijasteli Ylihärmän puolella, Ahomäen piian aitassa, kolmena kesänä niin, että härmäläiset viimein koko joukolla tulivat häntä tappamaan. Mutta tappaminen kyllä jäi, kun Jaska oli vastassa ovenpönkä kourassa ja karjaisi:

»Kun on Lilpakasta, niin se on Lilpakasta!»

Mutta toiset pojat, joilla ei ollut vielä minkäänlaista *morsvärkkiä*, kiertelivät yhä etsiskellen, jäaden milloin mihinkin luttui tai yli-

kamariin ja jatkoivat etsimistään, kunnes hekin löysivät mieluisen otettavan.

Oli lakeuksien tyttärilläkin huolensa. Eivät mahtipojat joka Kruuhu-Sussun ikkunaa koputelleet, eivät aina huonoisetkaan. Oli lutteja ja kamareita, joiden ikkuna ei kopahtanut juuri koskaan. Ei tahtonut olla apua, vaikka tyttäret lakaisivat ja lennättivät laskiaisputuja kolmen tien haaraan ja katsoivat pääsiäisyönä *onnenpeilihin* sekä sitelivät mettumaariyönä ruisvainiolla *ilolankoja*, kurkistelivat lähteeseen ja noukkivat kukkia tyynynsä alle, yrittivätpä joskus jotakuta nuorta miestä *syättää perhensä*. Oli sitten vielä joitakuita *puhuttavia* tyttöjä, jotka *fletkarehtivat* miesten kanssa, mutta oikeat pojat eivät suinkaan käyneet heidän ikkunoitaan koputtelemassa. Eivät myöskään puhuttavat pojat olleet reirujen tyttären mieli-suosiossa.

Mutta kun oli aimoo reirusti elävä tytär, ja sillä *vasituunen* paikoista lähtenyt friijari, eikä mitään nikapyörää ollut sattunut, niin saatiinpa sitten kerran laulaa:

»Liinukka seisoo pihalla
ja silojansa helisteli,
poika se fliikan ylikamaris
kihlojansa levitteli.»

Aika poika antoi morsiamelleen *kihlat*, joita kyllä kelpasi levitellä. Komeita *kultarinkiä* oli kaksin kolmin, oli myös pulleat kultaiset *makorenkhat* heiluvine *kultaklipuunensa* ja vielä kahdet koreat *silkkipahittet* sekä musta *tiipettikaati*. Makorenkhat laitettiin kohta riepsumaan korvanlehtiin, mutta sormukset ja muut kätettiin arkkuun. Kytökuokan vartta ja aarran sauvaa pitelevään käteen olisi kallis ja kaunis kulta ollut liian julkeaa. Mutta kun mentiin kirkkoon tai ilonpitoihin, silloin kyllä sopi sormeen, vaikka montakin kultarinkiä. Muurimäen emännän sormissa välkähteli toistakymmentä isoa kultarengasta, mutta emäntä olikin jo toisella miehellä. Pienet piikarukat, köyhien renkien mielihyvät, olivat tyytyväisiä, kun saivat hopeaisen ringin tukevaan sormeensa, hyvä jos hopeaa korviin-sakin. Ja entiseen aikaan, kun vanhimpain ikäihmisten nuoruudessa oli hankittu kihlakaluja, oli hopea kelvannut rikkaillekin, taikka ainakin kapea kultainen *selkäsormus*, jossa oli kimmallellut lasinsiru, punainen kuin verennokko.

Keskikylän ja Kosoolan tyttäriä.

Komea oli lakeuksien tumma tytär, kun kihlasilkkit kahisivat hänen hartioillaan, isot kultaiset makorenkaat riepsahtelivat ruskean posken vierillä ja päivettyneessä sormessa kimalteli kultaa. Kelpasi lähteä, ja hyvin kelpasi pojan keiseillä, vaikkapa fietereilläkin ajaen viedä tyttö kotiinsa *miniäsopallen* eli *miniäkesthin* ja näyttää äidille minkälaisen miniän hän oli löytänyt. Ylpeästi ajettiin pojan kotiin, tytön laittamat *yrkyyssuittet*, vain heilahtelivat ajajan käsissä. Suitsiperät olivat komeat, villalangasta *iskemällä* tehdyt, puna- ja mustakirjaiset, pyöreät ja paksut kuin lapsen käsivarsi, ja ruomalisten yhtymillä riepsuivat isot *tupsut*. Pari, kolme päivää tyttö viipyi talossa, tutustui taloon, ja talo tutustui häneen, emäntäkin ennätti esitellä tavarat, karjat, viljat ja vainiot ja kaikki. Sai miniäsopalla olija nähdä, että paikoissa oltiin ja hyvin elettiin. Entinen Kitulan torpan eukko osoitteli tulevalle miniälleen vielä toiskankin pellot ja karjat ja toimitteli:

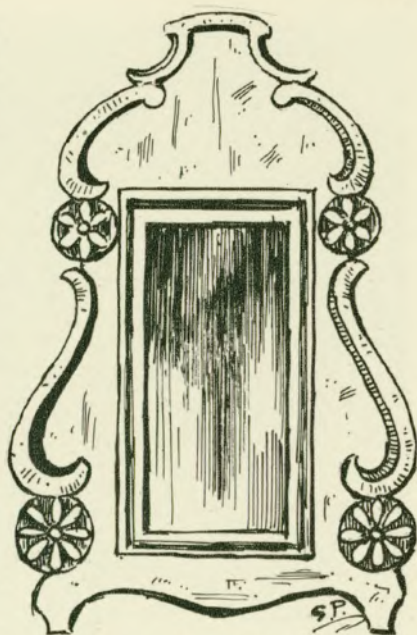
»Tuas' on meirän vainio . . .
ja tuas' on meirän pitkät pellot . . .
ja tual' on vielä piremmät pellot,
josta kuuluu karjankellot.»

Miniäsopalla käynyt, kultaa kantava tytär oli jo *vissi morsian*, ja kovat tehtävät häntä odottivat. Yrkämies oli puetettava verhoihin hevosta ja ajopelejä myöten. Monella oikein toimekkaalla tyttöllä oli jo valmiina monet yrkämiehen tarpeet, parkkumiksi kudottu mieskangaskin, josta sitten saatiin hääpuku, oli valmiina, samoin komea hampaille ja pyrstölle kudottu *rekiverha*, joskus oikein *kuvaloiret*, jossa oli *vuusiluku* ja *morsiamen pääpuustavet*. Mutta tarvittiin vielä paljon muitakin rustooksia, ja kun tuli kovin kiirus, kyläntytöt saapuivat kököllä morsianta auttamaan.

Jo kävi yrkämiehen *puhetmiäs* tytön isältä kysymässä lupaa, ja sitten perjantaina ajettiin pappilaan panettamaan nimet *kuulutuskarthan*. Siitä härmäläinen sai laulaa:

»Onkos pappani Isoo-Harmaa
terävässä kengäs,
jolla me ensi perjantakina
pappilahan menhän?»

Ja kun pyhänä nuoria ensi kertaa mainittiin kirkonpöntöstä ja nostettiin *kirkonkattohon*, niin iltapäivällä morsiamen kotona hypeltiin *naittajaasia*, juotiinkin ja tapella kahistettiin. Mutta kun yrkyysparia mainittiin kolmatta kertaa ja *purotethin katost' alaha*, nuoret itse olivat kummaa kuulemassa. Hevosella he ajoivat, yrkyysuitsien suuret punatupsut pompahtelivat Silkkimustan lautasilla, ja kaikki katsoivat ja arvasivat, kutka siinä kenottivat. Korvan nuoret istuivat kukkukeisien korkeaselkäisessä kenottimessa, mutta eri penkissä ja eri puolilla piti kirkossa könöttää. Ajettaessa kyllä kehtasi istua vierekkäin, mutta olipahan jo aivan kamalaa, jos yrkyyspari lähti pitkin maantietä korvan kävelemään niinkuin herrat. Piti

Peili. Kankahankylä.

Kankahankylän emännät vievät hääkaasia.

ainakin astella oikeaa *peräjulkkaa*, vaimonpuoli takana, taikka sitten kumpaisenkin kulkea tien eri pyörtänötä.

Paljon tarvitsi häitä hankkiva morsian tavaraa, varsinkin verhanpuolta. Jo kuulutusten aikana hän sai yrkämiehelleen laittaa *yrkyys-pairan* ja *yrkyyssukat* joka kuulutuskerralle, puhemiehelle piti antaa sukat pappilassa käynnin palkaksi, ja sitten seurasi vielä paljon muita verhanmenoja. Hyvästä talosta riitti kyllä tavaraa omasta takaakin, mutta monesti ison talon perillinen, yhtä hyvin kuin pienen talon ja torpan tytär sekä piika, lähti kirkkokuntia kiertäen pyytelemään apua. Hyväsuinen eukko rupesi morsiamen *johrooksi*, ja hevosella ajaen he kulkivat talosta taloon, käyden varsinkin kaikki sukulaiset ja tutut. *Koreeta kerjälääsiä* he olivat, johtoo piti huolen asiasta, ja emännät työnsivät heidän säkkiinsä villoja, pellovaattia, vaatetta ja muuta. Rannanjärven Liisa-Kreetta oli mestari toimittamaan asiansa ja sai sentähden johtoon kuljetella koko kyläkunnan morsiamia.

Joutui viimein häiden vietto — eivätkä entiset nuoret pitkiä

aikoja olleetkaan kihlaparina. *Kruunuhäitä* pitivät yhtä hyvin piiat ja rengit kuin hyvät talonperilliset. Mutta kun oikein aimoo talo pani toimeen kruunuhäät, niin ne olivat oikeat härmäläiset häät, joista ei puuttunut mitään, ei hyvää syötävää ei juotavaa eikä hyvää tappeluakaan. Koko talo oli laitettu, pesty ja siivottu, ja iso tupa oli *hääpukees*. Komeita peilejä ja keisarien ja kuningasten kuvia oli ympäri seinää, katossa riippui nurkista kiinnitettynä suuri lakana, ja lakanan keskellä riepsahtelivat korjat paperitupsut sekä nurkissa pyörähtelivät ja heiluivat oljista rakennetut *himmelit*.

Yrkämiehen isä tai äiti taikka joku muu arvokas sukulainen oli *käskijänä*, *haastajana* kiertänyt hääväkeä *haastamas*, *käskemäs*, kutsuen sukulaiset ja tuttavat, hyvät ja huonot, joskus *sihvilänkarvan tekijätkin*, ja naapurien emännät olivat kantaneet taloon *hääkaasia*, juustoja, knäkättyjä leipiä, voitalterikkeja ja maitoa kolmen, neljän kannun leilein niin, että porstua oli kohta leilejä täynnä. Ja kun perjantai joutui, *pyyttöväkiä* eli *käskyväkiä* alkoi lutinportista ajaa karautella pihaan, kuka keiseillä, kuka fietereillä, kuka poukahdoksella, ja komeasti heidät otettiin vastaan. Pelimannit soittivat *tulomarsia*, mahtava *kenkkäri* tarjosi heti ryyppyjä, ja yrkä sekä morsian seisoivat vastassa. Mutta kun hyvin korkohenkinen vieras tulla pärähytti, niin pelimannit kapsahdivat ylös peräpenkiltä ja menivät ovelle soittamaan. Koko häähuone oikein helisi ja pauhasi, kun pelimannit panivat parastaan. Puuställin häissä *Mäjenpään Harmaapää* ja *Peli-Toltti trukapelimanniina*

Juha Rannanjärvi, Eetun Jussi, entisiä häyjä ja pelimanneja.

Nuori äiti hankkiutuu pikku tyttäriin pitoihin.

kilvan kihnuttivat *fiulia*, ja Ylistaron *Vakkinen* pudisteli *kuluseulaa* ja poukutti sitä pöytään niin, että tuli suuri kolo. Komeaa oli kun vielä *planeettiploosarikin* puhaltaa luritteli joukkoon *planeetilla*.

Olivat korkohenkiset isännät ja emännät hyvissä hääverhoissa, samoin mahtipojat ja aimoot tyttäret. Hyvä oli yrkä mieskin morsiamen laittamassa *pujetis*. *Lakita päin* hän liikkui, ja siitä outokin heti tiesi, mikä mies hän oli, sillä kaikki muut häärivät lakki päässä. Saattoi yrkä hiostuessaan sivaltaa västin pois päältään ja hypellä liivisillään niin, että morsiamen laittaman pellovaispaidan val-

koiset hihat leyhkiivät. Mutta kruunupäinen morsian oli kaikkein komein. *Mustiis tiipettitantuus* hän ensi päivänä pyörähteli, hartioilla oli silkkikaulahinen, ja korkea *kruunu* helisi ja välkähteli päännkukkuralla. Kruunu oli koristeltu kullalla, hopealla, peileillä, kukilla ja monivärisillä papereilla, ja sen peruksina oli oikein *hopiaanen syrän*, jota ei saanutkaan panna joka sussin päähän, ei ainakaan sellaisen, jonka *sarves oli lovi*. Välkkyi morsiamen rintakin, koska se oli pikkuruisia peilejä aivan täynnä. Lapualainen *Kruunu-Loviisa* oli mainio rakentelemaan koreita morsiamia, hyvä oli *Alpertiina*-muorikin Alahärmän Knuutilassa, ja sitten *Toltin-Kaisa*, Peli-Toltin emäntä Mattilasta, oli myös *kruununhaltijana*.

Mahtavasti ajoi koko hääväki kirkolle, jossa vihkiminen toimitettiin. Pelimannit poukuttivat edellä soittaen, sitten yrkyyspari, ja perässä tulla pärrästi pitkä jono hääkansaa. Jyrisi vain ja pärisi, peli soi ja kaviot kopsuivat, morsiamen kruunu välkkyi, ja tyttöjen hilkut ja silkkikaulahittet liehuivat koreankirjavina. Kirkonovelle kahta puolta sitten pelimannit asettuivat soittamaan, kun joukko asteli sisään, ja vihittäessä *taatiflikat* ja *taatipoijat* seisoivat nuorenparin ympärillä kannattaen *vihkivaatetta*. Samalla tavalla, kiljuva hääpeli johtona, palattiin kirkosta ja jyrähtäen pyörähdettiin talon pihaan, jossa taas kenkkärit ryyppyineen olivat vastassa.

Joutui siitä hyppelemisen aika. Yrkyyspari pyörähti keskenään sievän valssin ja sitten alkoi komea *taati*, jota vain *esteihmiset*, rikkaat ja muut hyvät, hyppelivät nuorenparin kanssa. Ensimmäisinä pareina olivat yrkämiehen ja morsiamen vanhemmat, sen jälkeen *taatiflikat* ja *taatipojat* aina *pariksetaan* tyttö ja poika, joiden tiedettiin *pitävän yhtä*, tyttö yrkämiehen ja poika morsiamen kanssa. *Kolmhen rupiamhan* aina joka *taatipolska* tanssittiin. Kun tuli tahdinloppu, lyötiin jalkaa lattiaan, pysähdyttiin, käännyttiin ja alettiin tömpätä toisin päin, ja sitten taas pysähdyttiin, pökättiin jalkaa ja käännyttiin. Polskan päätyttyä annettiin yrkyysparille markka, pari, jopa rikkaat pistivät reirusti kymmenen markkaa — jotta sen näki! Kenkkärit aina kallistivat antajalle ryyppyn, ja pelimannit soittivat *ryyppööpolskaa*, joka oli niinkuin mahtavaa marssia.

Ennätti jo muukin hääväki hyppelemään. Koottiin suuria *rinkiä*, yrkämies ja kruunupää morsian otettiin joukkoon ja mentiin tuvan-täyteistä polskaa niin, että lattia jymähteli. Kolme polskaa taas

Toltin Kaisa, morsiamenkruunun haltija kruunuineen. Hako-Mattila.

jyskytettiin, ja markan se maksoi hengeltä. Saikin maksaa, sillä kenkkärit tulivat ringin sisään jakelemaan ryyppyjä. Ja kun pelimannit oikein komeasti päästivät ryyppööpolskaa, niin koko rinki paikoillaan seisoen retkutteli. Sillä se oli niin mahtavaa peliä, että täytyi retkutella ja heilutella ja potkia, kenen milläkin lailla ja kiljahdella, vanhojen yhtä hyvin kuin nuortenkin. Härmäläisen jalat olivat niin köykäiset ja eläväiset, etteivät tahtoneet lattiassa pysyä. Oltiinhan häissä eikä maahanpaniaisissa niin, että sopi kyllä ja täytyi retkutella. Sitä sanoi vanha laulukin:

»Kun ryyppööpolskaa pelattiin,
niin pojat ne retkutteli.»

Tuli häihin paljon *jalkaväkiäki*, kutsumattomia *kuakkaviarahia*. Ne tulivat *käypäläisinä* jalkaisin, eikä niille kannattanut soittaa tulomarssia, mutta ne hyppelivät niinkuin pyyttöväkikin, antoivat rahaa ja saivat ryyppyjä. Isot pojat veivät polskaamaan joskus koko kyläkunnan tyttäret komentaen mahtavasti:

»Meirän kylän flikat kaikki rinkhin. Minä poika maksan!»

Ja tällaisesta ringistä oli Härmän *hääräha* viisikolmatta penniä hengeltä, joskus markkakin, vaikka Ylimaissa päästiin *lantilla*. Härmän häissä piti olla hopeaa, parhaissa häissä annettiin ryyppy hopeaisesta *pukaalista*, kun taas Ylimaissa pulputettiin vuoroittain pullonsuusta. Mutta Ikoolan Kövin Kuustaa oli niin mahtavanhenkinen, että Vöyryn Murroolla hypellä retkutti morsiamen kanssa yhtä päätä toistakymmentä polskaa, maksoi markan joka polskasta, nakkasi ryyppyn naamaansa, ja köyhät saivat vain katsoa ja odottaa vuoroansa.

Hypeltiin kymmenet polskat ja taas retkuteltiin ryyppööpolskaa, nakeltiin ryyppyjä, ja ryyppyt kihalivat kulmiin. Mutta kun härmäläinen sai hyvästi viinaa, hän tuli niin villiin, että kohta puukot heiluivat häätalossa, ja hurjat miehet kriinastivat ja kIRRastivat sekä tuvassa että pihalla. Tuli riitaa mistähän tuli, saattoi jollakulla olla toiselle vanhaa kääää, ja se piti maksaa teräksellä taikka ainakin antaa tryykyä, tai sitten muutoin näyttää häjy luontonsa, jotta

»Voi, herra, mun helapäättäni!»

Mutta silloin saapui ankara kenkkäri joukkoon kuria pitämään ja *suhrittemhan* tappelumiehiä. Isojen häiden kenkkärinä piti olla oikea päähärmäläinen, joka pystyi pitämään villin joukon aisoissa. Entinen *Rannanjärven Eetu* oli monien häiden kenkkärinä, samoin iso ja tyrniä *Kankahan Jaakkoo*, mutta *Isoo-Antti* ja *Antti Rannanjärvi* olivat oikein vasituiset koko pitäjän kenkkärit. Isoo-Antti kyllä piti suuretkin häjyt siivoina, ja kun Rannanjärvi keikkui kenkkärinä, pahimmatkin koettivat olla ihmisiksi niin hyvin kuin ryyppyjä saaneet härmäläiset osasivat. Rupesivat vain jotkut häjyilemään ja kirmuseeraamaan, Rannanjärvi alkoi pian kyykähdellä ja hypähdellä kuin *kyykkiryssää* yritellen. Se oli Rannanjärven tappelutanssia, ja koko tupa oli paikalla tyhjänä. Mutta kun Jaakkoolassa hypeltiin Lissun häitä, niin Hirvi-Juha, joka myös oli katsellut komeaa Lissua, tuli pirusaan sinne, hypäsi oikopäätä pöy-

Kankahankylän hääkokkeja, etumaisena pääkokki ja teurastaja Maija Saari.

dälle ja asteli mahtavana pitkin pitkää pöytää manaten ja krääkyen, vaikka Rannanjärvi lattialla jo kyykähteli ja mylvähteli. Mutta Juha pökerö vain kriinasti pöydällä. Silloin Antti vielä kerran kyykähti ja hypähti ja sitten karjaisten kuin peto hairasi Juhaa niskasta ja perähankurasta ja paiskasi pihalle. Pysyi reiru häätalossa silloinkin, kun karkeakourainen *Huhtamäen Juha* hääri kenkkärinä. Pelkäsivät häntä pahatkin häjyt, elleivät ymmärtäneet pelätä, niin ymmärsivät ainakin sitten, kun Juha meni kränääjain väliin ja fletaisi toisella kädellä toista, toisella toista vasten kuonoa niin, että kumpainenkin meni sippuloittain nurkkaan. Eivätkä he enää tohtineet hynkiäkään.

Kova oli häätalon päivätyö, hikisin päin nuoret miehet ja tyttaret saivat taansata, mutta hyvä oli talossa ruokakin. Kumminkin vain pyytöväki, jota häihin oli haastettu, kutsuttiin *ruaallen*, kutsumaton jalkaväki sai olla ilman. Puuställin häissä hypeltiin edustuvassa, ja asuintuvassa oli *trahteeri*, mutta oikein isoissa häissä saatiin hyvästä naapuritalosta sopiva ruokailupaikka. Siellä *hääkokit* häärivät palavin päin suurien patojen ääressä laitellen monenlaisia ruokia.

Puutalterikkejä. Ylihärmä.

Piriin Jaska-paappa oli niin mainio *pitokokki*, että hänen keittä-mänsä rokkavellit, puurot ja muut kelpasivat vaikka kuinka suurille herroille, ja kun Jaska heitti pataan kymmenen pennin lantin, niin ei kryynipuurokaan palanut pohjaan. Hyvä kokki oli myös *Jamakka-Jaakkoo*, ennen mainittu Pukmannin Piika-Jaska, ja vanha Vuas-maan *Kokki-Maija* kulki monissa pidoissa keittomestarina.

Pitkät pöydät oli ruokatupaan rakennettu, ja valkoiset lakanat peittivät pöytiä. Komealta ja kotoiselta näytti pöytä, kun siinä höyrysisivät isot puiset puurovadit, ja kaksikorvaisia kaljatooppeja oli kaksin, kolmin, samoin pajuista kudottuja leipäkoppia. Suuria voitalterikkeja oli pitkin pöytää, ja puulusikka sekä pieni puutalterikki oli joka vierasta varten. Ja kaiken kukkuraksi tönötti pöydällä vielä iso viinatooppi taikka isomahainen pullo.

Lihapärinät, ohrankryynipuuro ja *rusinoolla* höyrytetty *klimppivelli* olivat hyvän härmäläisen parhaita hääruokia. Kuusi henkeä lusikoi aina samasta vadista, kolme kummaltakin puolen pöytää, ja pikku lautasta pidettiin toisella kädellä lusikan alla, ettei tullut ruokajuntua pöytälahanalle. Voi ja kalja olivat pöydässä *ehroolla*, jotta jokainen sai ottaa, minkä halusi, mutta *viina meni sivuutte*. *Ruakamarsin* kaikuessa mentiin pöytään, ja viina meni heti ensi kerran sivuitse, ja jokainen sai ryypyn. Sitten lusikat käteen ja pistelemään liha-perunoita, ja sen jälkeen taas viina meni sivuitse. Tuotiin suuret klimppivellivadit, ja kuusi lusikkaa lähti joka vatia kaivelemaan. Piti vain, vaikka lusikka sattui vetämään tyhjän, muistaa vanha sääntö:

»Ylitte saa mennä, muttei pyärtää.»

Ja taaskin viina meni sivuitse. Kannettiin pöytään voisilmäiset *kanelinparkilla* ja sokerilla *kryyrätyt* puurovadit, lusikat lähtivät liikkeelle, puuro ja puuronsilmä saivat lähtönsä, ja maitoa oli vie-

Heikkilän paapan vanhoja pitolusikoita.

ressä *kasteena*. Lopuksi meni sivuitse iso kori, jossa oli parin sormen levyisiä *juustonpaloja*, pala kullekin, ja kun vielä viinakin oli mennyt ohitse, *pelimannit pelasivat pois pöyrästä*. *Ruakapolskaa*, sellaista *hyppimäpolskaa* he laskettivat, ja ainakin nuoret lähtivät hyppien ja ilakoiden ruokatuvasta.

Ja häitä hypplevä Härmä oli kylläinen, vanhat hyvät pitoruoat kyllä kelpasivat. Ilmestyi sitten kerran aikojen päästä pitopöydälle *sallaa*. Joku Untamalasta, rööpeto- ja muuretteripusseineen tullut mestari sitä viitisenkymmentä vuotta takaperin ensiksi laittoi Ikoolan Jaskan häihin, pannen vielä etikkapullon pöydälle. Ikoolaiset ja muut hyvät häävieraat maistoivat untamalaisen *korjasti rairootettua* herkkuruokaa, mutta monet heti suutaan väaristellen kaatelivat sen salaa pöydän alle. Peltolan syytinkimumma pani paljon etikkaa joukkoon, pisti muikean panoksen suuhunsa ja haikaisi:

»Hyi, pirnales, kun ma luulin, että se on viinaa!»

Viina oli vanhan Härmän hääjuotava, eikä kahvista tiedetty mitään. Kaljaa myös sivallettiin, kun hyppy ja lihaperunat tuottivat janon. Isokyröläinen joi kaljansa kannellisesta *kankkutoupista*, ja kaipasi hän myös *olutvelliä*, johon oli paloittu juustoa ja varileipää. Oli joissakin Härmän *nälkähäissä* joskus tarjottu *kaljavelliä*, mutta siitä heti sorvattiin hyvä laulu:

Häätalon pitöpöytä. Talkkari.

»Kiskoressu sualaksi
ja kaljavelli päällen,
sitten menthin hyppelemhän
liukkahallen jälleen.»

Ruokapöydässä kerättiin toisinaan *morsiamen pikari*. Pöydällä oli vati tai leipäkori, johon kukin sai panna minkä halusi. Emännät antoivat tavallisesti verhatavaraa, mutta hyvät isännät ja paapat tahtoivat panna parempaa, isoja rahoja taikka muuta mainittavaa. Hirvi-Salu antoi Isoon-Antin Juhan häissä täysikuntoiset keisit, joissa olivat vieterit edessä ja takana. Saattoi aimoo isäntämies ilmoittaa: »Lehmän minä paan!» Tämäkin oli niin korkohenkinen panos, että köyhältä muorilta laukesi valitus:

»Kuinkas mun lanttuuseni nyt enää mahtuukaa?»

Syötiin häätalossa vielä iltanen ja remuttiin puoleen yöhön. Kaukaisimmat vieraat olivat talossa yötä, tytöt tyttöjen luona luteissa ja ylikamareissa, ja »s' oli huano flikka, jok' ei häis poikia saanu». Mutta morsianrukan piti maata kovasti kiinnitetty kruunu

päässään. Kruununhaltija vain laittoi tyynyt sillä lailla, että kallis päähine pysyi ehjänä.

Toisena päivänä, lauantaina taas samoin hypeltiin polskia, annettiin rahaa ja saatiin ryyppyjä. Ei häissä hypeltykään muuta kuin polskaa, Jepualla vain oli nähty tanssattavan *minuuttia*. Kruunu päässä morsian yhä keikkui, mutta mustan tiipettitantun sijasta hänen yllään oli punainen — taikka muunvärinen — *karttuunahames*. Miltei yhtämittaa morsian sai olla lattialla pyörimässä niin, että viimein tyrniä Härmän tytärikin jo yritti nääntyä. Hypeltiin joskus niin ylettömästi, että lopulta täytyi morsian kantaa luomanrantaan ja varella päätä kylmällä vedellä. Mutta kovat ja pystyt tyttäret sentään kestivät ankarimmatkin häähyvät, eivätkä poranneet, vaikka hiukset suurin tukoin luikosivat irti ja niskat sitten vielä viikkokauden olivat kipeinä. Eikä raskaan kruunun alle ruvennutkaan kovin nolo ja taitamaton ihminen, sillä komeaa kruunua oli kannettava komeasti koko kansan ja kirkkokunnan edessä. Huuslaarin Marjaana tanssatessaan Telli-Villeen morsiamena oli komea ja iloinen, hyppeli pystyssä päin ja väliin purahutteli päätään kuin päristelevä varsa niin, että kruunu vain helisi ja kultaiset paperit pirahtelivat ympäriellä.

Mutta jo puolelta päivin tuli *loppurinkien* vuoro. Morsian puetettiin valkoiseen hameeseen, ja tytöt pukivat päälleen valkoisen *tanttuhamhen* niin, että kaikki olivat kauniita ja valkoisia kuin Herran enkelit. Kaksittain tytöt asettuivat porstuaan riviin tuvan ovelta alkaen, ja taitavin tytär lähti *johtoon*a morsiamen kanssa tanssaamaan. Kiertäen ja koukutellen lattiaa ympäriinsä he hypelivät ovelle, kumarsivat, ja porstuasta tuli mukaan tyttöpari. Kaikin käsi kädessä taas kierrettiin ja koukuteltiin lattialla *kahreksanmerkkiä* ja *ässänväärää* ympäri tupaa ja mentiin ovensuuhun kumartamaan uutta tyttöparia. Näin otettiin pari parin jälkeen koko tyttökansa tanssaamaan, ja pitkänä ketjuna mutkitteli korea kyyhkysparvi lattialla sinne ja tänne, pelimannit pudottelivat soitonääntä kuin taivaasta, ja kuului joukosta laulu:

»Piikaparvi paras,
pirä varsin varas,
nyt on pitkä tanssi erehnäs!»

Se oli pitkää *koukkurinkiä*, valkoisten tyttäreiden *flikkaanrinkiä*, joka yhdessä valkoisen morsiamen kanssa hypeltiin jäähyväisiksi.

Sillä heti, kun tanssi loppui, tormasivat akat, tanopäät, myssytukat, ryöstivät tytöiltä heidän korean kruunupäänsä ja hyppööttivät toiseen tupaan.

Kokoontuipa sitten poikien joukko porstuaan parittain, ja paras mies lähti yrkämiehen kanssa tömpöttämään ympäri tupaa, samalla lailla kuin tyttäretkin yhä pari parilta kaapaten porstuasta poikia joukkoonsa niin, että tanssinkopina tuli yhä kovemmaksi. Se oli *poikaanrinkiä*, nuorten miesten viimeinen yhteisrinki yrkämiehen kanssa, ennenkuin äijät tulla rymysivät ja veivät sulhasen omaan joukkoonsa.

Taaperteli silloin porstuaan mahtava emäntäin parittainen parvi, ja tupaan tuli johdoon kanssa morsian tanssimaan. Mutta valkoinen kruunupäinen herranenkeli oli menettänyt koreutensa. Valkoinen tanttu oli vaihdettu arkisempaan hameeseen ja päähän oli istutettu kova *tykkimysy*, akanlakki. Hälisevien akkojen ohjattavana morsian sai taas koukutella ympäri tupaa kerta kerralta, ja yhä uusia akkaparia tormasi porstuasta, lopuksi hääkokit keittokaluiheen, kellä kauha, kellä mäntä, vispilä, lusikka, nappo kaadinnauhassa takana riepsumassa. Huutaen ja meluten vietiin morsianta sinne ja tänne, riehuttiin joskus pitkin pihojakin, Mölö-Matin Liisa parhaana joukossa, ja sanottiin:

»Tällasta s' oon akan meno . . . joutuu vaikka mihkäläashen kujhan.»

Tämä oli *akkaanrinkiä*, ja sen loputtua morsian, jonka *tyttöoikeus* oli mennyt tykkimyssyn alle, nostettiin kovalla hälinällä *pöyrällen* ja huudettiin *akaksi*.

Sitten pitkän koukkuringin kovaksi lopuksi rymähti *äijäänrinki*. Yrkämiehen joukkoonsa ryöstäneet äijätkin kokoontuivat porstuaan, ja miesten mahtavin lähti ensin sulhasen kanssa lattiaa painattelemaan, lisäten aina vähän päästä äijäparilla voimaansa, ja siitä remahtikin oikea härmäläinen häätanssi. Käsi kädessä toisiinsa solmettuina isäntien rinki tömpötti lattiaa, ja ukkoa rynkäsi joukkoon, minkä mahtui ja porstuassa oli, vanhat paljaspäiset paapatkin mälliä märehkien. Saattoi rytäkässä olla itse Isoo-Antti jyskimässä sekä Rannanjärvi, ja pääjunkkarina yrkämiehen kanssa käsikkäin kovettu Huhtamäen Juha, jopa Nätin Jussikin, suuri ja ruma miehenkõriläs. Jytisi ja kõmähтели koko tuparati, ja lattialankut notkahtelivat, kun lakeuksien äijämiehet, kytökontiöt, oikein protkottivat ja menivät

hypäkkää mutkitellen ja koukutellen, ensin toista puolta tupaa, sitten kääntyä rytkäyttivät ja pömpöttivät koukkua toiselle puolelle, ja taas toisinpäin. Pelimannit trykäsivät soittoa niin että tärisi, viulut vinkuivat, planeetti huusi ja kiljui, kuluseulamies helisteli kapinettansa ja poukutti pöytää. Äijät vain trompsottivat, pitkä rivi käännähti kuin yksi mies, ja härmäläinen jalka paukautti lattiaa niin, että koko rakennus jysähti. Akkaväki kurkisteli porstuasta ja ovensuusta, tyttäret seisoivat pitkin penkkejä, ja kakarat killistelivät ylisängystä. Ankaran hypyn lopuksi ruvettiin yrkää nostamaan pöydälle *äijämiäheksi*. Siihen heti poikamiehet ryntäsivät sotimaan vastaan: »Ei saa nostaa . . . ei saa!» Tuli kova metakka, melkein tappelu. Mutta paksut äijät, pauriaiset, pitivät puolensa ja nostivat yrkämiestä ylös ja huusivat, huusivat, että kuului ympäri kylää. Ei auttanut poikien vastaan tappeleminen, yrkämiestä nostettiin *arvohon ja kunniaan*, äijämiesten suureen joukkoon.

Tähän loppui, suureen rymäkkään, varsinainen hääjuhla, ja hääkansa rupesi lähtemään kotiinsa. Pelimannit soittivat *lähtömarsin*, vieraat heittivät hyvästit, saivat vielä *piiskaryypyt*, ajaa karauttivat tielle ja lähtivät pörrästäämään, että kruununsarka kömähteli. Mutta *yhteenen kansa*, rengit ja piijat ja muu jalkaväki, lähti hyvästelemättä, eikä sille soitettu lähtömarsssia.

Parhaat sukulaiset ja muutamat muutkin hyvät vieraat jäivät vielä kolmanteen päivään. Silloin tuli häiden viimeinen loppu, *himmelihippy*. Ei ollut morsiamella enää kruunua, vain myssy päässä, nuorena akkana hän väsyneenä, silmät solkerolla koetti hypellä kolmatta päivää senkuin jaksoi. Sitten himmeli riistettiin katosta alas, pelimannit soittivat, ja ainakin Untamalan kovakurkkuiset ukot laulaa möyryisivät:

»Ei aina röyky, ei aina möyky,
ei aina viina kupista löyky.»

Vasta nostettu akka oli kovin nuori, vain parissakymmenissä, ja kumminkin kova tykkimyssyn koppa painettiin pääkukkuralle. Saattoi morsian olla joskus vasta 17:nnellä niinkuin Korttesjärven Kaisa, joka hypeltiin Alahärmän Piriin. Vesiluoman Maija kihlattiin heti rippikoulusta päästyään sekä 17:n ikäisenä vietiin Keski-Kaapolle, ja Kurkiluoman Liisa joutui Keski-Kankaalle 18:n vuotiaana.

Talkkarin tyttären rustooksia.

Mutta nuoret akanlakin kantajat jäivät tavallisesti häiden jälkeen vielä vanhaan kotiinsa viikoiksi, kuukausiksikin rustooksiansa viimeistelemään ja antimiansa laittelemaan. Monia tyttäriä oli kyllä rustattu jo kymmenvuotiaasta asti. Ylisaaren tyttäriä ruvettiin rustaamaan, toista 14:n, toista jo 12:n ikäisenä, ja laitettiin heille kaikenlaisia työaseita rukista ruveten. Äiti vielä solmeili niisiä ja toimitti:

»En mä heirän tuukiistansa piittaa, mutta tyväärkit pitää olla, että saavat ittiänsä elättää.»

Oli Härmän tyttärellä tyväärkejä ja muita rustooksia kuormittain, kun häntä lähdettiin viemään nuoren miehensä kotiin miniäksi, oli toki enemmän kuin entisellä tytöllä, jonka menosta jo laulettiin:

»Nevalan Kaisaa kun miniäksi viäthin,
niin siin' oli romua ja roskaa.
Sellaasta tavarän roisketta
ei ole nähty koskaa.

Ensi kuarmas mahtavasti
seisoo pualarukki,

Perunakrökkiä. Köykkäri, Seppälä.

toises oli kapalovehkehet
ja kissiä varten kuppi.

Kolmannes oli kehtoromu
ja isoo raamipeili,
neljännes oli kiulu ja kirnu
ja vanha piimäleili.»

Lähtipä oikein aimoo tytär vaeltamaan, niin sellaista tavarain roisketta ei monta kertaa vuodessa nähty. Koko kylä sitä katsoi, ja koko kylä piti lukua, kuinka monta hevoskuormaa tavaroita vietiin. Seitsemän kuormaa oli jo hyvän tyttären osa, kymmenen lähti aimoo talosta, mutta kun kuormia oli kaksi-, kolmetoista, niin siinä vasta talo, kiljaisten oli siitä köyhyys lähtenyt. Rustooskuormien luvun tiesi kohta koko lakeus. Kun Kööstin Matin Maijaa vietiin Knuuttilaan, aika taloohin, niin fietereillä häntä nuori äijämiehensä lennätti, ajoi ohitse muuttokuormien niin että jyrähti, ja jälkeen jäi tulla rohistamaan kymmenen kuormaa tavaroita ynnä joukon jatkona kuin saattoväkenä kaksi lehmää, viisi lammasta ja sika. Mutta kun Rantalan Fiinaa muutettiin Kortjesjärven Fräntilään, se vasta oikein voipahmisten menoa oli. Vainionpäässä oltiin juuri riihellä, mutta työ piti heittää hetkeksi ja katsoa ja laskea, kun *kaksikymmentä kuormaa* vaelsi perä-perää pitkin maantietä, hevonenkin hoijakkaa vetäen ja viisi lehmää kello kaulassa. Siinä oli niin raavahasti tavaraa, että oli melkein pois määrältä. Nuori pari kenotti edellä, sitten itse Rantalan isäntä emäntineen ja sitten tavarain paljous. Juuri kylän kohdalla pitkä jono pysähtyi, isäntä hyppäsi keiseistä ja kävi antamassa kaikille isot ryypyt. Sitten taas lähdettiin ajamaan.

Kulpin Sussun entinen rustoosarkku. Vanha rustooslavitta ja hetureunaisia pielehtittä. Seppälä.

Oikeassa järjestyksessä piti tavarakuormain aina vaeltaa. Etumaisina ajelivat piironki, sänky ja pöytä — oikein ikäihmisten aikoina oli miniäksi mentäessä vain arkku, pöytä ja lavitta — sitten vaatekoppia ja sänkyverhoja, sitten astioita, työvärkkejä, ajokaluja ja viimeisenä tulla junnasi raskaita jyväkuormia. Oli kuormissa täydet talonastiat ja hyvät *tyäpärlhet* lypsinlavittasta ja perunakrököstä aina hevosenaljaisiin, äkeisiin ja työkärryihin asti. Koko ylikamarin tai lutin verhatavara oli myös ahdettu kuormiin, ja verhaa oli kaikenlaista. Viitalon emännällä oli 30 hametta, Prännin Miinalla 40 villahametta, pumpuliset päälle, ja Viitalan miniän kuormista purkautui 50 hametta. Samoin oli muuta verhanpuolta, paitojakin parinkymmenin, loiteita, lakanoita, raanuja, täkänöitä ja villavaippoja sekä sänkyverhoja kaksin, kolmin kerroin, koltteja, vippu- ja höyhenparjoja. Monella oli vielä valmista kangasta pakoittain, Suutarin Miinalla iso karjakopallinen. Näin oli aimoo talon tyttärillä, mutta paljon oli kauan palvelleilla ahkerilla piioilakin, jopa monella enemmän kuin pienien talojen perillisillä.

Liinamaan emäntä hoitelee itkevää perillistään.

Hyvin oli lakeuksien tyttäret rustattu. Tätä he itsekin hyppy-
paikoilla polskaten joskus lauloivat:

»Kyllähän muakin rustatahan,
kun saan ensin luvan teillen tulla:
ensin kangaslaurat,
sitten lammasraurat,
kurinvartahat ja ruginrulla.»

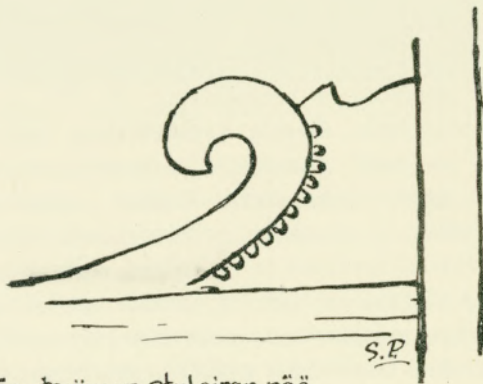
Tiesivät pojatkin hyvän talon rustookset ja lauloivat:

»Kun min' olsin taloon poika,
niin Kantolasta mä naisin,
siältä saa hevoosen ja tyttären
ja tavaroota kuarmittaisin.»

Hyvän tyttären muuttokuormassa piti vielä olla kelvolliset lahjat
koko yrkämiehen talolle, apesta ja anopista alkaen renkeihin ja pii-
koihin asti, paitoja — anopille oikein *luikopaita* —, hameita, mek-
koja, sukkia ja hilkkuja koko *lastenus* sekä vielä juustoa ja leipää

muruksi. Silloin vasta nähtiin, että paikoista oli miniä, jos hän paikkoihin oli päässytkin.

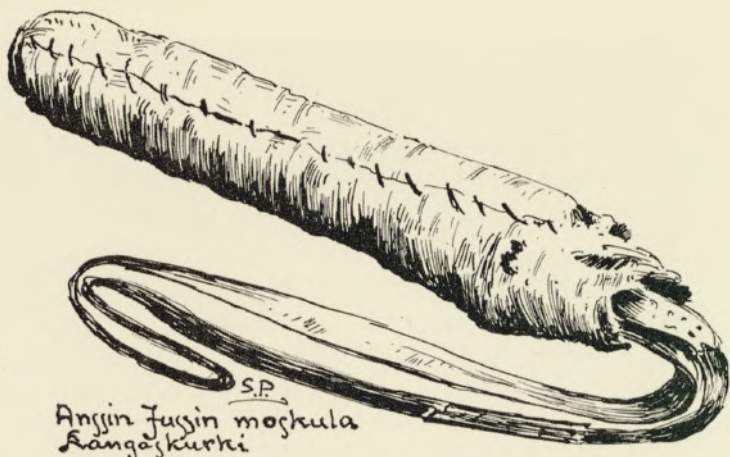
Talon töihin nuori miniä kohta joutui, kytömaalle ja kesantopellolle, navettaan ja tupatöihin yhtä hyvin kuin talon tyttäret ja piiat. Vanha emäntä köykytti talon valtiaana niin kauan kuin jaksoi, ja miniä oli niinkuin muutkin vain työntekijä toisten joukossa, hyvä lisä talon työvoimaan. Eivät lakeuksien tyttäret toki työtä pelänneet, se oli heille tuttua pienestä tenavasta asti, yhtä hyvin tupatoimet kuin ulkotyöt rapaista kydönojaa myöten. Nuorten ilokentille kyllä tahtoi vetää nuoren miniän mieli. Kun 17:ttä nouseva, aukeilla mailla kasvanut eläväinen tytär joutui miniän vakavaan virkaan, saattoi hyvä luonto monesti kesken kiireitten houkutella hänet muiden nuorten joukkoon kesäiltana kylänraitille ilakoimaan. Mutta sitten, kun pieni perillinen tuli taloon, kyllä täytyi jättää kylänraitti iloineen. Miniän piti ruveta hoitelemaan vastaista miniän tuojaa taikka miniäksi vietävää, jopa sitten taas kohta ruveta rustaamaan perillistään niin, että se hyvin pääsisi paikkoihin.

Erustängyn etulairan pää
Zylisaari

S.P.

Angsin Jussin moskula
Kangaskurki

Härmän Veri

*Se on Härmän laki
yöst ei tykätä se tapettoa.*

Dieka täysiverinen härmäläinen oli villi ja vääjäämätön luontokappale. Suuria kytöpeltojaan hän möyri ahkerana ja puski pursuvat voimansa maaemään, mutta sitten taas toisin vuoroin vanhat perintöveret vaativat muutakin. Lakeuksien tumma joki ja mustavetiset luomat kyllä juoksivat tasaisina ja verkalleen, villiintyen vain kevät-rymyihin, mutta tasamaiden kansan tumma veri virtasi aina kiihkeänä. Niinkuin tuulettomana poutapäivänä tuulispää saattoi yht'äkkiä riehahtaa ja lentää kuin pyörivä rumahinen yli vainioiden, niin saattoi kytöpeltojen tyyneltä näyttävä raatajakin riehahtaa ja riehua kuin raju luonnonvoima.

Oli entiseen aikaan koko Kyrönmaa ja Lapuan jokilaakso kuulu hurjasta menostaan. Siellä hypeltiin, tapeltiin ja tapettiin, pantiin miehiä puukaprokkiin, toisia Kakolan linnaan, ja monta karrättiin aina Siperiaan saakka. Oli Lapua jo hyvä, ja Kauhava oli jo kamala,

Murhatun hautapatsas Alahärmän kirkkomaalta.

mutta Härmän vertaista ei ollut missään. Kauhava saattoi saman vuoden nimiin tappaa viisi, kuusi raavasta miestä, mutta Härmä voi toisena vuotena menettää yhtä monta ja lisäksi tehdä paljon muutakin mainittavaa.

Kirkas viina ilahdutti ihmisen mielen, kotikeittoinen kolmesti juoksutettu viljanneste veti sikkaraan vanhan paapankin silmät, mutta mustapintaisen härmäläisen viina teki entistä villimmäksi. Kotikeittoisella ravittu Härmä oli hillitön ja remmasti kuin viimeistä päivää. Kytömaiden kuokkamies teki silloin mitä tahtoi, eikä pelännyt rumahistakaan. Kaupinkankaan Kööpeli ajeli klasiyaunuilla niin että helisi, härmäläinen pärrästi kukkukeiseillä ja poukkolavoilla niin, että maantie parkui ja hilapielet ryskähtelivät, ja yli kaiken kuului vain kova roikastus, kiroileminen ja karjunta:

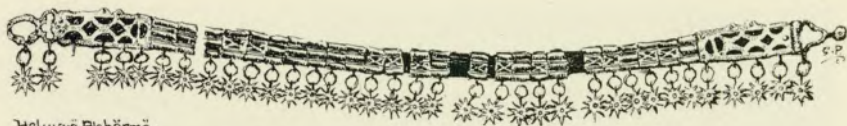

Isoo-Antti paapantuvassaan, kuvattu kesällä 1910.

»Härmä, kirves ja perkeles!»

»Hei mun hurjaa luantuani
ja helapää puukkojanil!»

Kaikkein mahtavimmillaan oli häjyjen suuri valtakausi silloin, kun Ylihärmän Antti Rannanjärvi ja Alahärmän Isoontaloon Antti olivat joukon parhaita, ja Alahärmän Huhtamäkeä hallitsi Juha Passinen. Siinä oli miehiä, joita ei kasvanut joka kylässä. Rannanjärven Tupun-Antti oli oikea härmäläinen, hyvän talon isäntä ja vanhaa kiukkuista sukua, oikein siivo mies kotioloissaan, hyvä työvälleen, hyvä naapureilleenkin ja mitä parhain isäntä matka-

Helsingin Härmä.
Kuviteltu Suomen kangaspukujen historia.

miehille, yksin mustalaisillekin ja muille tattareille. Leveä, tyvekäs ja tyrniännäköinen mies Antti oli, tuumaa yli kolmen kyynärän, komea, vieläpä korjakin, ja kaksitoista leiviskää hän painoi silloin kun oli komeimmillaan. Aika talon isäntä ja hyvä mies kotonaan oli Isoo-Anttikin ja raavas mies, kaksi tuumaa neljättä kyynärää. Jo etempääkin Antti kyllä tunnettiin miesjoukosta, kun hän hartioita myöten näkyi yli muiden härmäläisten. Ei ollut Huhtamäen Passinenkaan pikku poikia, leveähartiainen loittoselkä oli hänkin ja yhtä pitkä kuin Isoo-Antti. Kauhavan Vähästä-Passista mies oli jo nuorena tullut Alahärmän Huhtamäkeen, josta oli saanut akan ja talon, ja oli sitten kaikissa Härmän parasten häyjen vertainen niin, että hyvin voitiin laulaa:

»Isoo-Antti oli ensimmäinen
ja Rannanjärvi toinen,
Huhtamäen hullu Jussi
kolmas samanmoinen.»

Tylyjä ja aimoota poikia nämä olivat. Turski Huhta-Juha oli omia miehiään, mutta Isoo-Antti ja Rannanjärvi olivat kaikkien johtona, ja heistä kävi ulos koko Härmän häyys. Koko Härmä heitä pelkäsi, ja suuri joukko isoja sekä pieniä häyjä kievehti Antti-parin ympärillä, ja oli sille kuuliainen. Aika miehiä Antit olivat, *isooksi-miähiksi* heitä mainittiin, ja *isoot-miähet* olivat liikkeellä, kun Antit apulaisineen väliin monella hevosella perä-perää pärrästivät maantiellä.

Oli *isoos-joukos* monenlaista miestä, talon isäntiä, talon poikia, renkimiehiä ja muita. Toiset olivat kuin piruja täynnä, toisilla oli kiukkuinen sydänkarsina, ja toisista lähti kamala roikastus. Isoo-Antti ei vain osannut muuta kuin möyrästä, mutta Rannanjärven leveä rinta kumisi komeasti, ja kurkku helähteli kuin planeetti. Hyvä oli *Pikku-Tuppukin*, Rannanjärven veli, Lööpärin Tuppu, joka isännöi Lööpärinmäellä. Raavas mies hän oli, vaikka häntä isänsä kaimana sanottiin Pikku-Tupuksi, ja hänen poskessaan oli ruma

»Ruutiaanen.»

arpi Karkajuksen miehen puukon jäljeltä. Osasi Tuppu kiljua ja tohti olla kaikkia muita häjympi. Naurahтели hän vain naama leveänä, mutta silloin jo pian puukko välkähti, ja kun Tuppu iski, niin rauta jätti ruman jäljen. Monet pelkäsivät Tuppua kuin kuolemaa. Mainittava oli *Tynin Jussi*, Alahärmän Tynistä Iisakki-Heikin poika, joka oli luonnostansa oikein syntymähäjä, alituinen kriinastaja, melkein seinäpelkäämätön, ja kova oli myös Jussin veli, *Iisakki Tyni*. Karjahteli matkassa Kauhavalta tullut *Pollarin Niku*, kamala pränkkäilijä, piti ääntä myös *Mänty-Jussi*, Isoon-Antin naapurin isäntä, joka oikein riivattuna ollessaan karjui: »Min' oon kun kirkonseinästä reväästy perkeles.» Kovia priutikoita olivat *Flinkin* veljeksetkin, *Hermannin* ja *Jussin*, lukkarin perilliset. Mekasti joukossa vielä *Kiipeli*, suurikitainen Sivulan Kaappoo, joka ei ryyppyissään koskaan ollut muuta kuin *nousutällis*. Kaappoo oli vain hoikkainen krääteri-kraissu, eikä hänessä ollut aikamiehen vastusta, mutta notkea ja liukaskoipinen kiipelin-kaapari hän oli, aina pirunelkinen ja aina suu päänlaella. Uskalsi hän kraapata isoakin ukkoa puukolla, mutta otti kohta jalat alleen, kun kova tuli, ja pa-

lasi taas takaisin sekä tröhäisi vielä pahemman ärämän. Ajeli isojen seurassa joskus *Viitukka-vainaa* sekä *Näsin Köpi*, komea mies, vaikk'ei ollut mikään tappelumies eikä oikein pystynyt miehen lailla häjyilemään. *Perätaloon Anttiki*, renkimies, oli niin mahtipoikia, että kulki isojen joukossa, ja *Karvarin Köysti* koetti komeilla mukana, vaikk'ei varsin uskaltanut käydä miehen kimppuun. *Kana-Tuppuki* klekkarehti joukon jatkona, ylpeili hattupäänä, pani haukkumanimiä toisille ja rehväili, ettei hän ikinä kuluta kirkonoven saranoita. Usein piti vielä olla matkassa *Peli-Toltti*, joka hurjana viulua vintuttaen antoi menolle mahtia, ja sitten taas, kun remuttiin isojenmiesten talossa ja nähtiin jonkin vieraan tulevan ja koko joukolla roikaistiin pihalle vastaan, Toltti veti, minkä värkeistä lähti kiljuvaa *tulopeliä*.

Mutta itse isot olivat kaikissa kumminkin pääukkoja. Ryyppykin heille hyvin kelpasi. Rannanjärvi maistoi niin, että luonto nousi,

Juha Rannanjärvi, Härmän tuppimestari.

mutta Isoo-Antti oli paljon kovempi. *Rumpupotun* hän tääkäs pöydälle, istui ääreen ja aina vähän päästä paiskasi nyrkillä pöytään äyskäisten vieraalleen: »Maist' viinaa, sanoo Isoo-Antti!» Koko ja voima ja vääjäämätön sisusvärkki teki Antti-parin peloittavaksi. Jo Isoo-Antin mylvähdys pani miehen polvet tutajamaan, ja ison kämmenen huitaisu lennätti ukon nurkkaan. Rannanjärvi taas saattoi miestä *kurkuttaa* taikka kiristää kauluksesta, ja kun Antin suuri koura havarsi niskaan, ei siinä enää kauan kätistyi. Oli miehillä silti kyllä aseetkin varalla, Rannanjärvellä oli joskus suuri puukko paljaaltaan hihassa, pää kourassa ja terä pitkin käsivartta.

Puukkoo oli entisen härmäläisen mieluisin ase, ja sillä riidat parhaiten ratkesivat. Kylän sepät niitä takoivat, Rannanjärven Seppä-Jaska päästään alasimeltaan joskus julman parikorttelisen terän. Komea nahkainen *heluvyä*, täynnä *vaskisolkia* ja soljissa vielä *herttoja* helisemässä, oli miehen vyötäröllä, ja vyössä riepsahteli *tuppi*, tavallisesti *kaksineuvoonen*. Siinä oli *isoo puukkoo* ja pikku puukko eli *junki*, helapäitä molemmat. Ruutiaanen teki *suara-noukkaasia* tuppia ja laittoi vielä *kannen* päälle, mutta ne, *ruutiaaset*,

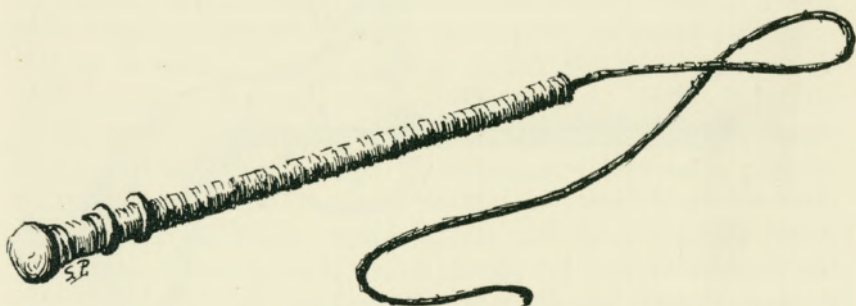
Härmäläinen
helahoito, Juha
Rannanjärven
tekemä.

eivät kelvanneet muille kuin vanhoille vaareille sekä kyröläisille ja vöyriäisille. Rannanjärven Erkki teki kannettomia *vääränoukkaasia* tuppia ja pani korean vaskihelan tupennoukkaan. Ne kelpasivat härmäläiselle, sillä niistä sai äkkiä puukon kouraansa. Parituumaisella jungilla krassattiin piipusta perät suuhun, vuoltiin perunatikkuja sekä muuta pikku näperrystä, mutta neljä-, viisituumainen iso puukko oli hyvä työase. Sillä saattoi vuolla mitä hyvänsä, leikata syödessään voita, sillä saattoi pistää sian ja härän, ja saattoi sillä pistää häjyn miehenkin. Teräväksi puukot laskettiin ja hiottiin niin, että pystyivät vaikka parransänkeen. Häjy Väkkärin Kassu, joka kanteli paljasta puukkoa vatsan päällä housun kauluksen suojassa, koetteli usein teräsasettaan ja kehuskeli:

»Kyllä tualla leikkoo niinkun vasikansylttyjä!»

Ankara ase oli *pannunvarsiki*, kun se työnnettiin *härjänsuarhon*, taikka kursittiin nauhapäinen nahkatuppi sen ympärille. Kun sen vetäisi plakkaristaan ja kietaisi nauhat kämmenensä ympärille, niin saattoi sillä antaa vihaisia tärskähdyksiä toisen häjyn pääkumuraan ja selkälaipioon. *Moskulaksi* kyröläinen sitä nimitteli, mutta härmäläisen *moskula* oli knuppiruoskan vaskinen varsi, jonka päässä oli kova *klumppi*. Kyröläinen taas sanoi tätä *malmariksi* niinkuin joskus härmäläinenkin, vaikka oikea härmäläisen *malhari* mouhuutti suurena aisakuluna, kun aikamiehet ajeli-

ivät. Klumppupäinen moskula oli matkamiehen ase, samoin kuin kova *tervatamppi*, kyynärää pitkä, nuoralla ylt'ympäri kierretty klumppupäinen letkutes. Se oli kova kuin luu, mutta silti notkuva, ja kun sillä sivalsi rekeen yrittelevää ryöväriä pääknuppiin, niin sai pitää rahansa. Pelottava ase oli myös *pistooli*. Sillä hyvin piti rosvot kurissa, ja ison joukon menolle sen kiukkuiset paukaukset, tuli ja savu, antoivat komeaa vauhtia. Ja kun iso kenkkäri mahtihäissä *laras* pistoolinsa korkilla ja karjuen: »Pois tiältä! Enemmän tilaa!» pamautti häävieraita vasten rintoja, niin kohta aukeni lattiaa yrkyysparille ja hyppykansalle. Oli jollakulla häjyllä taskussa *käsirauta*, jonka voi tapellessa pistää käteensä, saattoi

Köykkärin paapan knuppiruoska.

jollakulla olla sormessa *hokkisormus*, joka jätti ruman jäljen, kun flataisi toista poskelle.

Koko kylä katsoi ja kuuli, kun iso-joukko oli liikkeellä. Kun Rannanjärvi ajeli Pikku-Suarillaan, niin malmari mouhusi aisassa, ja joskus, kun iso isäntä oli oikein mahtipäällä, hän pani elolavan eteen kaksi konkaria, sitoi isonkulun aisaan, ahtoi miehiä kärryt täyteen ja lähti laukottamaan Alahärmän Isoon-Antin luokse. Sellaisesta menosta kyllä kannatti laulaa:

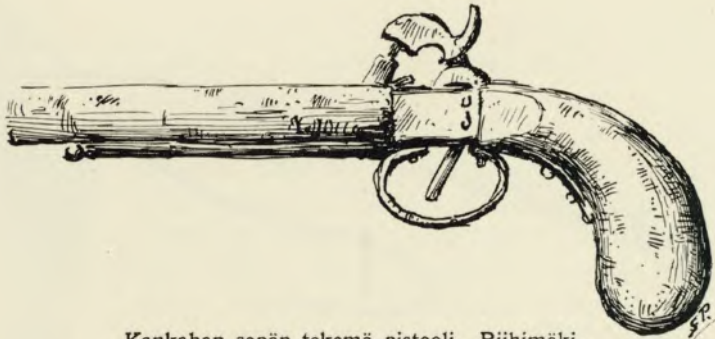
»Isoosella vain, sanoo Rannanjärvi,
jons' ei ne piänet jaksa,
elin minä hyvin eli huanosti,
niin itte mä asiani vastaan.

Sitten on piru, sanoo Rannanjärvi,
jos minä miestä pelkään.
Tervatampilla vasten suuta
ja teräksellä pistän selkään.»

Ajoivat Antit joskus niin hurjasti, että jonkun hevonen oikesi tielle. Silloin vetäistiin nahka pois konin selästä ja pantiin verisenä roik-kelehtamaan toisen lohnan perään niin, että häntä laahasi maata, ja taas ajettiin ja karjuttiin. Laskettivat miehet usein markkinoille, milloin Vaasaan, milloin Nyykarpuyhyn tai Pietarsaareen, ja siellä sai kyllikseen tapella ja remmastella. Saatiin siitä laulaakin:

»Isoosella vain, sanoo Rannanjärvi,
aina me hyvin voimma.
Saran markan voitot näiltä
markinoolta toimma.

Kankahan sepän tekemä pistooli. Riihimäki.

Sitten taas lennätettiin jonnekin hääpaikalle taikka ajaa jyristettiin suorastaan jotakuta *tappamhan*. Kankahankylä kerran sai pihoiltaan ja tiepuolesta kurkistella, kun Anttien joukkokunta monella hevosella mennä poukotti Hellanmaata kohden karjuen, että nyt mennään ja tapetaan Kallion Jaakkoo. Pikkulavoilla tappajat ajoivat, neljä miestä aina kärryillä kaksittain selkä selkää vasten istumassa. Tappaminen kuitenkin sillä kertaa jäi, kun Jaakkoo möyrästyksen kuuluaan arvasi asian ja kapaisi männikköön.

Mutta kun isot miehet ajoivat hääpaikalle, tuli pitotalossa pian eri meno. Kiljuen ja karjuen niin, että kartano oli haljeta, miehet jyristivät pihaan täyttää lentoa, toiset poukottaen hevosilla aina portaille asti, ja pelimannien piti olla soittamassa heille komeinta tulomarssia. Mutta jos isoilla oli häätaloon jotakin *haasia*, saattoi menolle tulla ruma loppu, niinkuin Vöyriin Lilpakassa, Rasin Miinan häissä. Siellä häjyt lopuksi olivat niin ylpeitä, että tekivät kaikkein hurjimman häjyntyön: *hyppäsivät pöyrällen*, potkivat ruokakupit lattiaan sekä sotkivat puuropadat ja kaikki syötävät. Ihmiset tormasivat ulos ikkunoista ja mistä vain pääsivät. Mutta Hako-Pänssi ei päässyt, ja hänet pänättiin puolikuoliaaksi, paiskattiin tunkionhautaun ja peitettiin kantoröykkiöllä, ja sitten taas ajettiin karjuen maantielle. Mutta kun Pakankylän Ylisessä pidettiin hautajaisia, ja isojen joukko tuli sinne viinoja kirstastamaan ja pöydälle hyppimään, Pakankylän häjyt sieppasivat kirveet kou-raansa ja rupesivat riehumaan kuin susilauman kimpussa. Verissä päin miehet saivat palata hautajaistalosta, ja kirveenjäljet vain irvistelivät perään talon ovipielistä.

Sillä joka kylässä olivat omat häjynsä, Pakankylän vierillä, Vöy-

rin puolella oikein häjyt. Petterinmäellä reuhasi *Petterin Jussi*, joka oli kuin pirujen vainoama, ei tehnyt työtä, kuljeskeli vain priu-
teeraten ja kerskuen, että kahdeksan miestä hän on jo tappanut ja
tappaa vieläkin, kun vain sellainen paikka tulee. Tulikin sellainen
paikka, ja Petterin poika tappoi Kriivarin häissä Rommakon Jussin
sekä repi kolmea muuta. Jussi oli häätupaan tullessaan jo niin ri-
ivooksissa, että pretkui vain ja krääkyi ja heilutteli puukkoansa,
eikä tytynyt vähääkään, vaikka kuinka olisi suhditeltu. Kriivarin
Antti, joka oli kenkkärinä, tarjosi hänelle ryyppyä vasemmalla kä-
dellä, ja oikeassa oli puukko. Puukkoa Jussikin oikealla piteli ja
vasemmalla otti ryydyn. Kun Petterinmäen poika sitten rupesi
häjyilemään, niin huonot miehet tormasivat ylisänkyyn, toiset
truivasivat sängyn alle, ja neljäkymmenen miehen jono juoksi
huutaen Jussin perässä, kun hän murhan tehtyään lähti pyyhkäi-
semään Alikärriä kohden. Hirveät olivat Alikärrien *Hirven* veljek-
setkin, neljä kovaa kolsua, jotka tappoivat ja joita tapettiin. Hirven
Hermannin surmasi kiukkuisen Kriivarin Antin vetäen poikki kur-
kut ja kielenkantimet, Jaska moksi kirvespohjalla hengettömäksi
Väli-Jaskan, ja Hirven Jussin menetti Vesiluoman Salu. Villejä
olivat *Pastu-Lesken pojat*, neljä häjyä, samoin Alikärrien *Vakkurin*
pojat, viisi miestä, jopa yritti ylpeillä ja rähjätä miesten joukossa
Mikin Jaska, joka huutaen ja mölyten puukko pystyssä aina hyppi
ja karjui:

»Min' en kiärräälekkää . . . minä tapan!»

Ei Petterinmäen *Pasto-Jyrykään*, joka huruijaansa huudellen
ajeli valkoisella hevosella, porokello konin korvan juuressa pom-
pottamassa, ollut häjyn miehen vastus. Mutta Alikärrien *Faarin*
Matti oli mies ja monen miehen vastus, oikein häjynkurinen ja
seinänpelkäämätön, villi kappale, josta laulettiin:

»Faarin Matti Alikärrillä
väkevä ja häjy,
Tuppi-Antti Peräkylästä
Surkia-Lirkun vävy.»

Isolla miesjoukolla, Tuppi-Antti parhaana, saatiin Mattia pöntätä
ja kurmoottaa, antaa puukomää ja puukonpistoja, eikä hänestä
sittenkään luonto lähtenyt, eikä rukous, ei vaikka lopuksi pantiin
reenantura kaulalle, että mies varmasti pysyisi pintehissä. Henkensä

Hirvi-Köösti vankina, lähdössä
Siperiaan 1865.

Matti kyllä huokaisi parin viikon kuluttua, suuria surkeilematta, mutta sitä vain vaiteli:

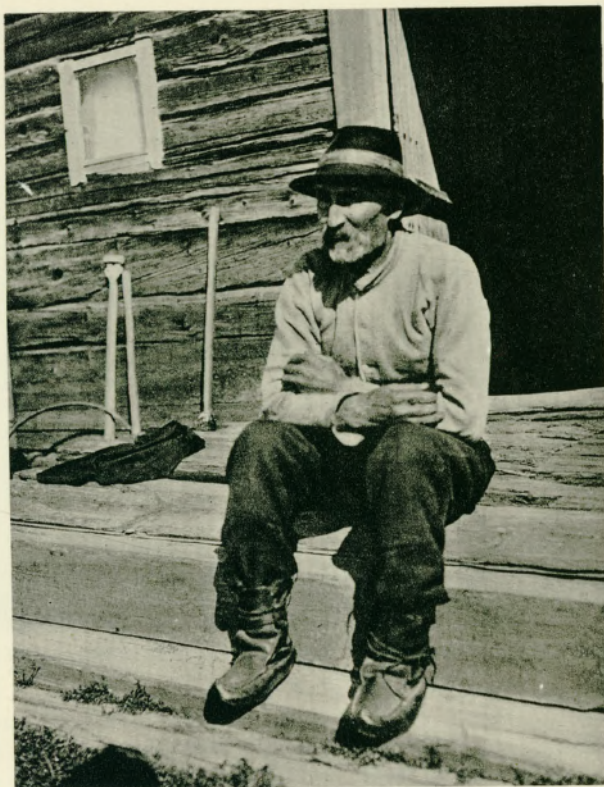
»En piittaasi, kun vain niin eläisin, jotta saisin niillen saata-noollen antaa tryykiä.»

Kankahankylän mainittavia olivat *Antin Jaakkoo* ja *Antin Kristoo*, Matintuvan Jussi, Kristoon Iiska ja Jaakoon Juha, joista jotkut kulkivat isojen miesten matkassa. Menivät muutamat Toijan Martin häihin Raamatunsaarelle mahtavasti kuin isot miehet ainakin, ajoivat *hevoosella rattahin hää-tuphan asti*, paiskivat pöydät ylösalaisin, viinatoopitkin pyörien pitkin lattiaa, särkivät ikkunat ja lopuksi repäisivät muurintantarin

irti niin, että takanotsa romahti alas.

Oli häyjä Hirvelässäkin. Siellä *Lesken pojat*, vanhan edesmenneen häjyn, Hirvi-Kööstin perilliset, Ella, Salu, Kaappoo ja Köösti, raavahat miehet, eivät paljoa työtä tehneet, joivat ja tapelivat vain, ajelivat ja häjyilivät. Suuria rumaisia miehiä he kaikki olivat, mustia ja peloittavannäköisiäkin niin, että melkein Rannanjärvikin joskus oli aralla hengellä heidän lähettyvillään, mutta Hirvelän häjyt eivät koskaan. Miehiä he menettivät, Kaappoo kolmitaisin, ja Köösti surmasi Vesiluoman Matin sekä kerjäläispojan, mutta Ella tapettiin Pietarsaaressa.

Samaa Hirvelän pahankurista sukuhaisua oli maan mainittava *Anssin Jussi*, Juha Antinpoika Leskenantti, josta on laulettu melkein yhtä paljon kuin itse päähäjäyistä. Anssin veljeksiä oli viisi isoa körilästä, kaikki vaarallisia väätyreitä ja *pahoja teloottamhan*. Pahin kumminkin oli Jussi, monet kerrat linnassa istunut kiukkuinen kränäjä, joka Pöyhösellä, Taavetin lautamiehellä renkinä ollessaan sai isännältään hevosen, Herralasta keisit ja sitten emännän kanssa lähti lennättämään Haapojalle Puuställin häihin niinkuin laulettiin:

Tuomisillan Juha, Hirvi-Kööstin poikia.

»Herralaasen hoijakka
ja Antin Prooki varsa,
jolla se Jussi häihin ajoo
Eveliinan kanssa.»

Oli hurjaa menoa Jussin häihin meno, keikkuivat Herralan keisit ja silat helisivät, kun kirjava Prooki mennä kanhotti. Ohi Lööpärin ja Kirkkomäen ajaa jyristettiin, mutta —

»Kun Anssin Jussi häihin meni,
se ajoo kirkon sivuu,
kun hän tuli eremmäs,
niin aisall' istuu piru.

Anssin Jussi se häihin meni,
ja aisall' istuu piru,

Vanhat Herralan keisit, samat, joilla Anssin Jussi ajoi Puuställin häihin »ja aisalla istuu piru».

vauhris ajoo se Anssin Jussi
Pikkulammin sivuu.»

Kummat olivat Puuställin häät mikkelinpäivänä 1868. Puuställin *Puujalka* siellä kolkutteli yrkämiehenä, mutta ketteräkoipinen Rivallin Jussi hyppeli hänen puolestaan polskat ja koukkuringit, ja morsiamena oli Rannanjärven entinen emäntä, eron saanut Orrenmaan Maija-Liisa. Juotiin niinkuin ainakin, sillä

»Puuställi huuti kenkkärillen:
Tuakaa, pojat, viinaa!»

Ja sitten kohta oli tavallinen tappelu hyvässä vauhdissa, kun

»Kaupin pojat kesselit
ne tappelun aloittivat,
Pöyhöselt' oli kaksi trenkiä,
jokka sen lopettivat.»

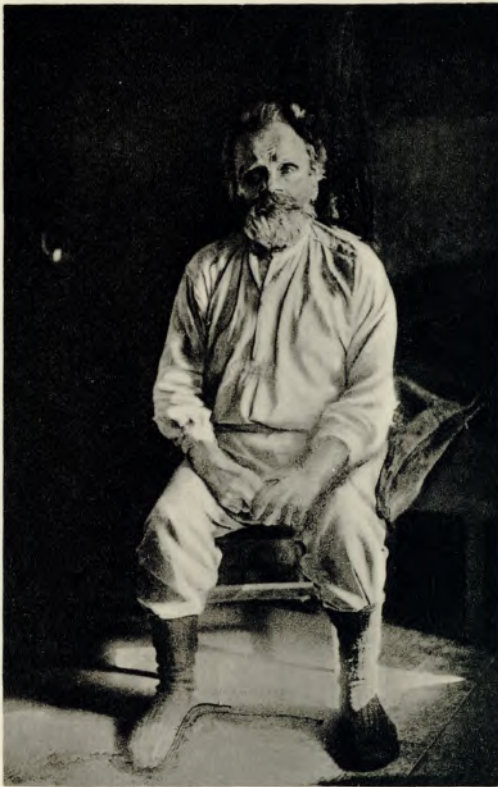
Vanhan Puuställin talon pihanpuoli portaineen ja tikapuineen.

Veljesparit, Herran Jussi ja Herran Köpi sekä Anssin Jussi ja Anssin Salu siinä vastakkain sotivat niin, että piha kömisi, portaat paukkuivat ja puukot piirtelivät ilmaa sekä ihmisennahkaa, ja pikkupojat killistelivät lutinsolasta. Häjynnahkainen Anssin Jussi pääsi siinä jo niin piruihinsa, ettei vääjännyt enää ketään. Oli piru istunut Jussin aisalla ja ajattanut ohitse Pikkulammin, toi se porstuassa taas saman Pikkulammin Jussia vastaan. Silloin Jussi kiljaisi, välkähti vain kirkas terä, ja — Pikkulammin kurkut oli poikki. Eikä siinä muuta:

»Niinkun rakko veren päällä
Pikkulammi raukes.
Anssin Jussi naurahteli,
kun Lammin kurkut aukes.»

Portaille Pikkulammi kuukahti, porraspähän tikkojen alle hänet nostettiin ja peitettiin mattorausalla. Eikä siitä sen enempää haikailtu. Rivalli hyppeli yrkämiehenä polskaa, ja yrkämies kolkutteli puujalkoineen huudellen kenkkäriä antamaan viinaa. Anssin vel-

Kankahanpään Jussi, »pikkuunen ja häjy».

jekset vain nutistettiin köysiin, istutettiin son-talavalle ja lähdettiin heitä viemään lääs-mannin luokse. Muisti Jussi huutaa:

»Tuakaa vielä piiska-ryypyt!»

Mutta kenkkäri vain karjaisi:

»Viälä teillen piiska-ryypyt . . . kelehillen!»

Oli vanhan Härmän kylillä kyllä häjyjä. *Eelin Topu*, Kotoluh-ran takaa Sittalanmäen torpasta, repi miehiä kuin susi, yritti jo vii-katteellakin iskeä pään irti, ja istui linnassa kerta kerralta, tappoi viimein kauhavalaisen ja joutui ikiteilleen. Tavaton oli *Romun Anttiki*, Puarinkeron

poika Rannanjärveltä, Keskikylän järveläisten häjyä sukujuurta, oikea *Isoo-Romu*, suuri kiukkuinen köriläs, joka tappeli vaikka ketä vastaan ja viimeisen tappelunsa riehui koko hurrijoukkoa vastaan. Isoo-Romu vävyineen tulla rähjäsi Vaasasta, ja Mus-tasaaren Höystäovesissä oli parhaillaan tien vieressä riihen-katto-kökkä, hurreja katolla kuin variksia. Älvisteltiin siinä ensin molemmin puolin, ja viimein hurrit lensivät kirves kourassa rääväsuiusten finniin kimppuun. Vävy aikoi heti lähteä pakoon, mutta Isoo-Romu ärjäisi: »Jos lähret, niin tapan!» Hirveä tappelu tuli maantiellä. Vävy hakattiin kohta oikoiseksi, mutta Isoo-Romu riehui kirves kourassa kuin metsäpiru ja iski hurreja tiehen. Aikoi Antti jo halkaista muutaman mustasaarelaisen otsakumuran, mutta tämä sai hypätyksi syrjään niin, että kirveenvarsi sattui olkapähän

mennen poikki, ja Antti joutui aseettomaksi. Isoo-Romu huitoi sitten suurilla nyrkeillään ja väliin potki, hurrit heiluttelivat kirvespohjiaan ja hosuivat Romun molemmat käsivarret poikki. Mutta Isoo-Romu, vaikka molemmat kädet roikkelehtivat hervottomina, kävi yhä vain kimppuun ja potkimalla paiskoi höystöveteläisiä nurin. Viimein joku hurri sai isketyksi Romua otsakulmaan niin, että silmä pullahti ulos, ja mies rojahti maahan. Tiedottomana Isoo-Romu vävyineen vedätettiin takaisin Vaasaan, ja sinne Vaasan linnan alakertaan molemmat muutaman päivän perästä kuolivat.

Alahärmän häyjä oli *Antin Kaappoo*, joka usein kränäili isojen miesten kanssa. Halolla hakkasi Kaappoo Hako-Ellan hengiltä ja halkoa hän antoi Lallin Leenullekin, Mattilankylän olutkrouvarille. Pieni ja musta, kaikkein pienimpiä raavahia miehiä, mutta myös kaikkein kiukkuisimpia ja häjynelkisimpiä, oli *Kankahanpään Jussi*. Suuri kurkku, joka kiljui yli kaikkien, mustalla miehenkäivärällä oli sekä terävä puukko, jolla hän teloitteli milloin viiltäen niskaan, milloin vetäisten henkselit selkään. Lauleli pieni Juha vain:

»Minä olen Jukka Kankahanpäästä
pikkuunen ja häjy,
aina mun ääneni ylite kuuluu,
vaikk'ei mua joukosta näjy.

Minä olen Juhan Jäärä
Härmän Kankahanpäästä,
ittiäni en surkua,
enkä toisen henkiä säästä.»

Pani Juha jonkun miehen menemäänkin, joutui linnaan ja lauleli:

»Jos min' olsin vuatta ennen
Maija-Kaisan saanut,
niin en m' olisi Ritalan Matin
verta vuarattanut.

Min' oon Jukka Kankahanpäästä,
enk' oo mikää nurru,
lukkarin vävyks' oon meinannut
ja rautafanki on tullut.»

Musta mies oli *Vihalaas-kräätärikin* Karkajuksen kulmilta, suuri ja ruma, mustalaistakin mustempi, oikein oudonpuolohoinen näöl-

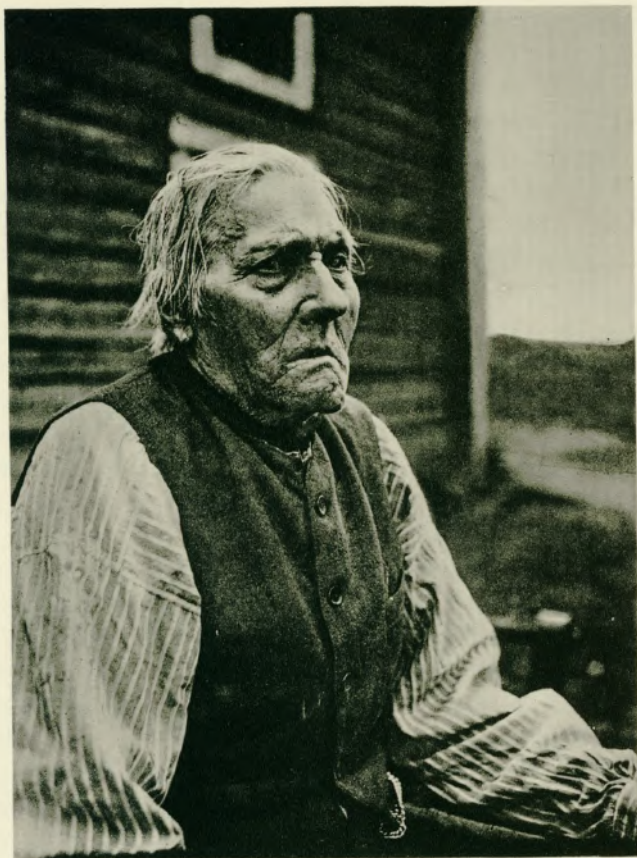
tään, ja samanlaiset olivat kräätarin sisävärkit. Isojen miesten joukossa Vihalaan toisinaan reuhasi, ja tappelemaan ruvetessaan hän kiepsautti lakinpellin niskapuolelle, hyppäsi tasakäpälää, vetäisi jo leuoille ja krääkäisi:

»Onko teis miähen vastusta?»

Monta kertaa joutui Härmän häyjen kanssa tekemisiin *Kleemoolan faari*, Kööstin Matti, joka oli Kauhavalta, Rannanjärven suoverimies. Oli Matissa kokoa ja näköä ja sisusvärkkiä yhtä paljon kuin isoissa miehissä. Eikä Matti isoja miehiä koskaan pelännyt, eivätkä isotkaan viitsineet Matin likimaissa kovin ylpeillä. Painiessa Matti ruotaisi Rannanjärven maahan niin, että rysähti, ja Isoo-Anttikin kyllä tiesi, minkälaisia mällejä Kööstin Matin kourista lähtee. Paljaspäinen Matti oli, sillä kerran sattui, että hän Kauhavan Ylipäässä ratsasti hevosella suoraan häätupaan, ja sai kimppuunsa koko Ylipään häjyt, jotka hakkasivat puukoilla hänet reikiä täyteen sekä repivät ja plokkasivat pään aivan paljaaksi. Sillä kertaa tapahtui näin, mutta tavallisesti tapahtui toisin. Kun Kööstin Matti suuri karvareuhka päässä täyttä lentoa karautti pihaan ja asteli tappelevan häätuvan ovelle ja karjaisi: »Ja pian tupa tyhjäksi!» niin eipä ollut joukossa ketään, joka olisi tohtinut vastata: »Mitä sinä äräjät?» Ei murtunut Kleemolaisen paha luonto millään, ei silloinkaan, kun hän ison lapualaisen väätyrin, Reispakan Matin, kanssa Liinamaassa joutui puukko kourassa vastakkain. Repivät ja pistelivät ja kraappivat Matit toisiansa minkä ennättivät niin, että viimein molemmin rojahtivat lattialle. Mutta siinäkin he vielä sähisivät, kurkottelivat ja söhivät yhä vain uusia reikiä toisiinsa, mutta kumpikaan ei ruvennut rukoilemaan. Joutuivat väätyrit viimein joka paikasta sidottuina ja kapaloituina makaamaan vierrekkäin samaan veneeseen Lapualle vietäviksi. Sanoi Kööstin Matti siinä kaimalleen, vierustoverilleen:

»Jos luulet hävinnehes, niin koitethan uurestansa kun parathan.»

Samanlainen jylkkä mies ja Kauhavalta kotoisin oli jo mainittu Huhtamäen Juha, Vähän-Passin poika. Ei hänkään Härmän isoja pelännyt, eikä juuri ollut heidän joukossaan, rähjäsi vain omin päinsä ja oman joukkonsa kanssa, tyhjäten monta kertaa häätuvan ja ajaen hyppyväen kankaalle. Tavallinen mies ei Passisen suurissa kourissa paljoa painanut. Tynin Jussin, koko kirkkokunnan kuulun häjyn, joka puukko pystyssä hyökkäsi kimppuun, Huhtamäki rutisti

Huhtamäen Juha, 90-vuotias, viimeinen »Härmästä poikia kymmenen».

sylänsä, iski lattiaan ja pänttäsi niin, että rukous miehestä lähti. Ilkikurista Kiipeliä, joka kavalasti söhäisi puukolla selkään, Huhtamäki ruotaisi kämmenellään niin, että mies lensi päällensä ovensuuhun vesipönttöön ja olisi hukkunut, ellei Huhtamäki olisi siepannut häntä koivista ylös. Sai Juhakin kyllä kovia mällejä ja kesti niitä. Katajamäki, hyvä naapuri, kerran paukautti kirvespohjalla hänen otsakumuraansa suuren lommon, joku pahanelkinen puraisi peukalon, ja Katajamäki yritti taas kerran ottaa Juhalta *ainuankin*. Joivat naapurukset ja jyllästivät Katajamäen kamarissa viimein täydessä tappelussa, ja Huhta-Juha joutui alle tuvan ovea vasten. Työnnettiin oven raosta Katajamäelle puukko, jotta »verä kurkut

poikki!» Katajamäki rupesi töihin, mutta puukko oli tylsä, ja Juha väänsi vankan leukansa väkään niin, ettei puukkomies saanut muuta kuin sahatuksi leukapieleen ruman palkeenkielen. Naama verissä, rinta verissä, leuka repalehtaan Juha könttötyröi kotiin, otti partaveitsen, nirhasi repaleen irti ja paiskasi takanperään.

Vanha Härmä näin reuhasi, ja suuria häyjä oli joka kulmakunnalla, ja jokainen, jolla vain luontoa oli, yritti olla *kaikkia muita häjympi*. Täysiverinen härmäläinen ei verta himoinnut, ei hän raakuutakaan eikä pahanteon halusta eikä ilkeyttään tapellut ja kriinastanut, vaan hän tappeli ja häjyi *kunnian pohjalta*. Ja oikean härmäläisen kunnia oli, *ettei pelännyt mitään, ei juossut ketään pakoon, eikä pyytänyt armoa, vaikka henki olisi mennyt*. Härmäläisen pinta oli lihaa ja verta, mutta sisukset piti olla teräksestä. Härmäläisillä oli o m a l a k i n s a. Kysyi pappi kerran kinkereillä: »Oliko mitään lakia ennenkuin Siinainvuorella annettiin Mooseksen laki?» Vualteen Kaaperi karjaisi ovensuusta: »Oli meirän kirkoll' ainaki . . . omantunnon laki.» Härmäläisen omantunnon laki sanoi: »Kun on Härmästä, niin on Härmästä!» Ja siitä piti tietää, että »Ennen henki lähtöö, kun miäs lähtöö.» Sanoi se myös: »S' oon Härmän laki: jost' ei tykätä, se tapethan», sekä: »Kun laki loppuu, niin korennalla jatkethan.» Vaati Härmän laki myös, ankarana kuin Mooseksen laki, silmän silmästä ja hampaasta hampaan. Minkä toinen oli pahoin tehnyt, se oli ainakin yhtä pahoin maksettava. Härmän väätyri saattoi lähettää vihamiehelleen kovat sanat: »Sano sillen Erkin Jaskallen, että kohta kun rookaan, vaikka kirkos, niin sualet maallen.» Sanottiin Härmän laissa myöskin: »Ittiäni en surkua, enkä toisen henkiä säästä.» Oli härmäläisen omantunnon laissa vielä kova *verikosto*, joka monta kertaa ajoi miehen antamaan puukkoa isän, veljen taikka muun sukulaisen surmaajalle tai haavoittajalle taikka vieraskyläläiselle »meirän kylän miähen» tappajalle. Rannanjärven Eetun Juha, turski ja häjy, yritti melkein väkisin riistää henkeä Prännin Erkiltä, joka oli tappanut Antti Rannanjärven. Eikä oikean härmäläisen omantunnon laki ruvennut kolkuttamaan silloin, kun mies rehellisessä tappelussa oli toista könistänyt. Nukalaanen, joka surmasi puukko kourassa kimppuun käyvän Anssin Kaapoon, sanoi Kakolan papille, kun tämä uteli, oletko omantunnon vaivoissa: »En yhtää!»

Jo pahaisilla pojanmälkeillä oli härmäläisen vääjäämätön sisus-

värkki. Rannanjärven kylän kesselit joskus viisin, kuusin kävelivät käsikaulalla *krekkua* pitkin kylänraittia ja roikastivat kuin aikamiehet:

»Mepp' oomma Härmästä, melkeenki hännästä,
retukylän veljeksiä,
ne saa hyppiä pöyrällen
jokk' on meitäki herreempia.»

Krääkivät pojat niin rumasti ja raavasten lailla, että itse Antti Rannanjärvi sattuessaan pihalle, pelästyi ja lähti plytimään pakoon. Laukattiin ympäri kartanoa, pitkin kujia ja solia, ukko edellä ja krääkyvät kersat puukko kourassa kintereillä, kunnes viimein tormattiin jossakin nurkassa vastakkain. »Soihathan, pojat, ristihin!» Rannanjärvi silloin sanoi, ja ringissä seisoen vastakkain isonhäjyn kanssa pikkuhäjyt polvet lyngällään lykkäsivät komeaa kaartaa ja tunsivat itsensä jo kuin raavasten ja häjyjen kirjoihin merkityiksi. Siinä oli miehevä alku, ja vanha väättyri, kunnian mies, Härmän lain oppinut, hyvin saattoi ikämiehenä muistella:

»M' olin kahrentoista vuoren, kun ensikerran löin puukoolla ja sanoon: 'Saatanan kapikukko! . . . Sualet juaksoo niinkun sialta, jos yksikää rumaanen tuloo' . . . Ja kun äitee sitten purotti housut linkkoon ja krapsii sormen vahvuusella karahkalla, niin ajattelin: 'Kun et olsi äiteeni, niin hakorauralla eroottaasin pään rumhistas.»

Yhtä kova ja pelkäämätön luonto oli Härmän naisillakin. Kun pojat puukko pystyssä joutuivat tappelun kärhääkään, naiset arkailematta syöksyivät joukkoon villipäitä pitelemään, eroittamaan ja tasoittelemaan sekä ottamaan puukkoja pois. Silloin pojat kyllä vasta oikein olivatkin riivooksissa, kun heitä pideltiin ja suhditeltiin. Äkäisimmät naiset eivät pelänneet isoja-miehiäkään, ei ainakaan Ekoolan piika-Sanna, Isoon-Antin sukulainen. Kun Rannanjärvi, ovet rikki potkaisten, rynnisti tupaan, ja huono isäntä trykäsi kellariin sekä pojat kapistivat uunille, Sanna sieppasi lavitsan, roimaisi sillä Rannanjärveä korvalliselle ja kirosi:

»Eikö sua, saatana, mikää pirätä!»

Rannanjärvi pyörsi nolona pois. Sillä pahimmatkaan häjyt eivät tapelleet akkojen kanssa, eivät edes pieksäneet oniakaan akkojaan. Keskisen kiukkuinen äijä meni heti kamarin sänkyyn maata ja veti vällyt korviinsa, kun muori rupesi kovin pränkkäämään.

Miehet tappelivat vain miesten kanssa, ja monta kertaa tapeltiin

kylä kylää vastaan, ja silloin oli suuri sota. Mentiin väliin varta vasten täysissä aseissa, teräviksi tahotut puukot — *silakankyljellen* laskettu ei ollut miehen puukko — tupessa toiseen kylään tappelemaan, toisinaan oteltiin verissä päin ruotsalaisten kanssa, joskus neljin-, viisinkymmenin miehin, niinkuin kerran Pastupakassa. Ja sota-aseet piti olla aina matkassa, metsäkylän miehillä oli kirveet ja puukot tappelun varalta ruumisarkun alla, kun veivät vainajaa kirkonmaahan. Alikärrin ja Ylihärmän häjyt kränäsivät usein keskenään, ja ylihärmäläiset taas toisin vuoroin menivät tappelemaan Alahärmään. Alahärmäläiset puolestaan tulivat kostoretkelle joskus aina Kankahalle asti. Suuri rymäkkä tuli kerran Laiturin häissä, kun Isoo-Antti ja Rannanjärvi rupesivat riitelemään, kummatko ovat häjympiä, yli- vai alahärmäläiset. Pantiin Perätaloon Antti tappelemaan alahärmäläisen kanssa, ja Antti heti vetäisi toista korvalliselle niin, että tämä meni kolin-kolia nurkkaan. Mutta alahärmäläinen poukahti paikalla pystyyn ja krääkäisi:

»Jos minä rupian tappelemhan, niin tuloo kohta murrrho!»

Sovittiin silloin ja otettiin miehiltä aseet pois, ja he saivat ruveta rytistämään. Mutta pian sekaantui rytinään koko pihaväki, ja tuli hirveä rähinä ja temmellys, kun miehet moksivat toisiaan nyrkeillä ja repivät tukasta niin, että se tukoittain luikosi pääkamarasta. Ylihärmästä oli kovia miehiä koko joukko, Hirvelän häjyt, Näsin häjyt ja Lööpärin häjyt, kaikki oikein isoja, valittuja pahanelkisiä väättyreitä. Alahärmäläisillä ei ollut niin kovaa väkeä, ja he pyörivät kuin ukonilman käsissä, kun joka puolelta iskettiin ja revittiin ja riepoitettiin. Alakynteen he joutuivat, ja monet saivat paljaspäinä lähteä kotiin, toisten tukasta ei ollut kuin pyörtänöt jäljellä.

Parhaiten kumminkin tapeltiin puukko kourassa ja saatiin näkyvää jälkeä. Huono hyppy oli, jossa ei jotakuta teloitettu, huonoiset häät, joissa ei tehty edes yhtä ruumista. »Tapethinko siälä ketää?» oli tavallinen tiedustelu häiden menosta. Mutta ne olivat oikeat Härmän häät, joista voitiin laulaa:

»Härmäs ne häät oli kauhiat,
siälä juathin ja tapeltihin,
porstuan perästä porraspähän
rumihia kannettihin.»

Ja tapettiinkin miehiä. Ylihärmän *raatohuanhes* kirkonmäen laidassa oli kerran, 1863, yht'aikaa kaksi puukolla tehtyä vainajaa:

Ylihärmän raatohuanes on kirkolla maantiän viäres.

Taipalhen Iiska, naapurin isännän tappama, ja Hirvi-Kuustaan menettämä Vesiluoman Matti. Seuraavana vuonna siellä taas makasi puukolla tapettu, ja sitten Flinkin Hermannin veljensä murhaamana sekä kohta Rannanjärven renki. Karkajuksen Erkillä ja Kaisalla oli kolme komeaa poikaa, ja puukko vei ne kaikki. Puukko oli monen kohtalo, Vaasan linna, Kakola ja Siperia monen matkan pää. Siperian kolkkoihin kaivoksiin joutui Puuställin häiden kriinastaja, Anssin Jussi, sinne vietiin Hirvelän veljekset, Kaappoo ja Kuustaa, samoin Flinkin Jussi sekä paha Porren Jussi, sinne, *Poseltiniahon*, anoo itsensä Unkurin Matti ja Praksin Hermannin. Olipa kerran yht'aikaa viisi miestä menossa Siperiaan. Pastupakassa siitä puhuttiin, ja häjy Näsin Köpi astella painatteli lattialla edestakaisin manailleen:

»Saatana, kun olis jo siinä joukos... sinne minä kumminki jourun.»

Sinne Köpi lopulta joutuikin, kun puukolla pisti Filppulan Jussin kuoliaaksi.

Näihin aikoihin, kun nähtiin Nyykarpyyn tohtorin kaksin hevosin ajaa jyristävän maantiellä, heti kyseltiin: »Kukahen taas on tapettu?» Sillä ei tohtorin tarvinnut eläviä varten ajella. Silloin, kun puukko viilteli vain verisiä haavoja, ei tohtoreita tarvittu, pahimmatkin äramät hoideltiin itse. Kauhavalaiset, *Koivikon Kaappoo* ja *Esan Köpi*, olivat niin äkäisiä, että suorastaan ottivat veren kiinni niin, että se paikalla lakkasi vuotamasta, ja yhtä kovia olivat *Matti Haapa*, vanha ruotusotamies, sekä *Uurentuvan mumma*. Vanha Näsin kräättäri seisautti veren *hämmähäkin kinolla*, ja *Raukka-Leena*, vähäinen lihava muorin pönkäles Uiton takana, pani haavaan *valkiaasta porua*. Mutta kun Vihalaas-kräättäri otti *tulenkarvaasen rauran* ja sillä kärväytti veriset suonenpääät tukkoon, punainen kyllä pysyi nahan alla. Omatkin mustat verisuonensa kräättäri korvensi tuliraudalla, irvisteli vain ja manasi.

Haavojen hoitajina oli vanhoja hyviä muoreja. *Raukka-Leenan* mökissä makasi joskus viisi, kuusi häjyä ja häjyn repimää, kellä pää, kellä käsi, kellä koko kruppi kapaloituna. *Tervaa* ja *sualaista voita* Leena ajoi haavoihin, ja terveinä miehet lähtivät uusia reikiä ottamaan ja repimään. *Huhranpään Amaliija* Länamaan luona paranteli *riikapalsamilla* ja muilla atteenkin voiteilla, ja *Ahon Sanna* Kankahankylillä teki plaastareita *pihkasta* ja *venetiikin saipuasta*. Hyvä haavojen hoitelijä — ja kaikkien sekä eläinten että ihmisten kipujen hoitaja — oli Huhtamäen Juha. Jos Juha osasi puukolla repäistä reiän, hän osasi sen korjatakkin. Äimällä ja rihmalla hän kruppasi pahimmat puukonjäljet umpeen ja vetäisi saumaan si-teeksi tervaa taikka riikapalsamia. Sai Juha pari kertaa panna ulos remahtaneet suolet paikoilleen, ja hyvin hän niistäkin selviytyi, vaikka piti puukolla ratkoa haavaa suuremmaksi, ennenkuin sai sisälmykset lykityksi sijoilleen.

Mutta hurjapäinen härmäläinen ei aina tyytynyt vain häjyilemään, tappelemaan ja vimmatusti ajamaan. Villi aika ja remuinen elämä veti kiihkeäverisiä miehiä vallattomuuksiin, hurjiin töihin, jopa monesti häpeällisiin rikoksiinkin. On jo toista sataa vuotta, kun Tucmisillan Taavetti ja muut hyvät paremman puutteessa puukottivat sian ja kantoivat sitä pyhäyönä ruumispaareilla pitkin kirkonmäkeä, soittivat vanhan kränkkytapulin kelloja ja menivät koputtamaan pappilan ikkunaan: »Hako-Heikki, nouse hautaamhan rumista!» Alahärmäläiset kantoivat kirkkomaalta Hanhimäen muori-vainajan

Surenportti metsätiellä Ekoolankylän lähellä.

lukkarin porstuanoven taakse seisomaan, ja pakankyläläiset hyppeivät ruumiin kanssa hurjaa polskaa, ennenkuin runnoivat hänet ahtaaseen arkkuun. Sata vuotta on kohta kulunut siitäkin, kun Keski-kylän pahapäisimmät miehet kantoivat ja kaatelivat kaivoon kaikki Liinamaan viilit, piimät ja maidot ja kirnusivat prunnisangolla harikkota. Saivat miehet siitä paitsi linnaa, myöskin täydet parit selkäraippoja, mutta sanoivat selkäsaunasta:

»Ei tämä niin hääviä harikkota oo — parempaa me tehthin Liinamaan prunhin.»

Rumat rosvot liikkuiivat entisinä aikoina Härmänkin mailla piileskellen metsissä ja väijyen kulkijaimien henkeä ja tavaraa. Pelättävä *Elsan Köösti* oleskeli joskus Karoomäen kallioluolassa, Kauhavan kuulu *Sutkin Kaappoo* kierteli metsärosvona kaikkialla, ja Ylistaron *Matti Haapoja* voi tryykätä kimppuun mistä metsästä hyvänsä. Suuri *Kurjenluhta* oli peloittava paikka. Siellä ryövärit syksyöisin vaanivat matkamiehiä, samoin kuin *Kaarlunninmäjes* Kaurajärven takana, ja *Surenportin* suurkiven suojasta Ekoolan metsässä, monta kertaa rosvo tormasi kulkijan kimppuun möyrästäen:

»Annakkos rahat, vai henkes?»

Ja hurja toisen oman anastamisen henki meni usein Härmän häjyihinkin. Ei ollut mikään asia ottaa omin luvvin hevonen laiturimelta ja ajella sillä koko yö, eikä ollut kovin suuri kumma siepata metsävallilta lammas ja laittaa siitä hyvä keitto, kun korttia pelaten istuttiin jossakin metsämaen laiteessa. Mutta oltiin toisinaan niin häpeemättömiä, että kaapattiin lammas navetasta. Jonkun, korttipelissä tappiolle joutuneen osaksi tuli lampaan kähveltäminen. Saattoi navetasta kadota lehmäkin, ja joskus vietiin sikaa niin, että kova kiljuminen vain kuului. Eikä talosta uskallettu lähteä häsyihin, koska arvattiin, että suuret häjyt siellä olivat rähjäämässä. Väliin riistettiin reenanturoista raudat, väliin kiskottiin kärryistä aksila, tehtiinpä joskus niin rumia töitä, että vietiin lukitusta aitasta viljaa tynnyreittäin. Isoja-miehiä näistä vaivattiin, mutta isojen joukossa kekkulehtavat *piänet pirut* tavallisesti tekivät tällaisia rötöksiä, samoin kuin taas muutamat yksinään ajelehtivat rosvot ja pahan tekijät. Isot-miehet kyllä osasivat yllyttää asiaan jos toiseenkin, ja taas markkinamatkoilla he itsekin silloin tällöin riivaantuivat niin, että yöllä mennä rymistivät taloon potkien ovet rauskoiksi, toisinaan taas panivat ikkunoita palasiksi niin että helisi. Taikka he ajoivat johonkin tuttuun paikkaan ryypiskelemään emännän kanssa, paiskasivat huonon isännän ylisänkyyn ja sanoivat:

»Pysy siälä niin kauvan kun m'oomma taloos!»

Mutta joutui itse Isoo-Antti kerran Pietarsaaren markkinoilla kärsimään, kun renki, Pikku-Villee, isännän viittauksesta sieppasi hurrin plakkarista rahakukkaron. Neljättäkymmentä paria paljaaseen selkään se kummallekin tuotti, mutta ei Isoo niitä itkien ottanut. Vesisangon, joka oli *piiskauspaaun* vieressä vitsottavan virvoittelua varten, Antti potkaisi kumoon sanoen: »Mitä tualla tuas tehrähän? Ei mua janota!» Ja *vittaknipun* hän potki pirin-päriin äyskäisten: »Mitä niitä lukia? Se on se sama, oli niitä enee eli vähee!» Sanoi Isoo vielä *trufossillen*, piiskurille: »En kyllä poraja! On siinä selkä, joka kestää lyärä. Lyäkää tuan poijanki erestä!» Pikku-Villee kyllä sai kärsiä omasta erestään, eikä uskaltanut porua päästää, kun isäntä sanoi:

»Jos sanallakaa pyyrät, niin leikkaan pääs irti!»

Oli kyllä kamalaa, kun ei ollut oikeaa räpyä, eikä oikeaa reirua maakunnassa. Häjyt saivat liiaksi remmastaa ja tehdä yltiöpäisiä

Vesiluoman taloja. Etumaisessa talossa räystäään alla Lissun entisen ylikamarin ikkuna.

tekojaan, eikä ollut heillä vastusta juuri missään. Monet heitä pelkäsivät, harva tohti ruveta tappelemaan vastaan. Eivät häjyt pelänneet lääsmaniakaan. Kun knappiotsainen virkaherra meni tappelevaa Keskikylän paappaa panemaan rautoihin, paappa pisti raudat lääsmanin käsiin ja antoi vielä aikalailla selkään. Taikka tuli vallesmanni häihin kuria pitämään. Asuuntuvan Köpi, Erustuvan Köpi ja Honkalan seppä sitoivat ruokottoman lapsentrasun vallesmannin noukan alle, antoivat suitsiohjat käteen ja käskivät kiiruusti ajaa tiehensä. Laitettiin sitten kylittäin *yävahtia*. Parhaat ja rohkeimmat isännät lähtivät joukoittain astuskelemaan pitkin yötä ja pitkin kyllä, ja kun tapasivat miehiä liikkeellä, ottivat kiinni ja pieksivät. Mutta monesti sattui niinkin, että isännät itse perivät selkäsaunan taikka ainakin saivat juosta henkensä edestä ympäri öistä kartanoa, kun häjyt helapäineen painelivat perässä.

Mutta kun ankara körttiusko saapui Härmän lakeuksille, ja entiset vääjäämättömät väättyrit tulivat heräykseen sekä joutuivat ahtaalle parannuksentielle, pahimmista häjyistä tuli pian kovimpia sotamiehiä kaikkinaista maailman pahuutta vastaan. Härmäläinen hyökkäsi kohta härmäläistä vastaan, entinen häjy toista häjyä

vastaan. Toisella oli varanaan vain paha ja itsepintainen luontonsa, mutta toisella oli lisäksi vahva usko, joka käski taistelemaan pirua ja sen villitystä vastaan. Körttiläisiä oli enimmin Ylihärmässä, ja siellä useimmat yhteenetot sattuiivat. Vanhat karkeat Keskikylän häjyt, Liinamaan harikkomestarit ja pitäjän ensimmäiset heränneet, Keski-Juha, -Kuustaa ja -Kaappoo ja Iisakin Matti sekä Järven isännät joutuivat kohta yhtä kovina uskonmiehinä rymistämään itse isoja-miehiä vastaan. Saivat he rynnistää joskus oikein monen kylän voimalla, niinkuin silloinkin, kun Vesiluoman Lissun takia piti tapella Lehmäjoella. Isot-miehet aikoivat Lissua Näsin Köville, joka oli heidän joukkoansa ja kävi kopistelemassa Lissun ylikamarin neliruutuista ikkunaa, mutta Lissun körttiläinen sukukunta tahtoi tytön antaa Isonkyrön kirkolle, Mäkiluoman Jussille, joka oli heränneitä ja myös koputteli Lissun neliruutuista. Mäkiluomalle tyttö jo vietiin miniäsopalle. Mutta kun häjyt saivat tämän kuulla, he suurella joukolla lähtivät Lissua hakemaan pois, saivat hänet kärryillensä ja lähtivät ajaa jyristämään kohti Ylihärmää. Mutta lensi pian sana kautta kirkkokuntien — härmäläiset olivat jo saaneet sanoman häjyjen aikomuksesta — ja körttiläiset kahdelta kirkolta lennättivät häsyihin. Morsiamen ryöstäjät tavoitettiin Lehmäjoen Rengoossa, härmäläiset tullen edestä vastaan, ja kyröläiset lääsmannin kanssa painaen perästä. Tuli suuri sota Rengoon raitilla. Näsin Köpi ja kaikki muut häjyt siinä saivat kamalaa tryykiä, kun kahta puolta lyötiin, ja lääsmanni vain komensi: »Lyäkää kovasti!» Lissu kärrättiin takaisin Mäkiluoman Jussille.

Mutta kovimmat koitokset tapahtuivat Keskikylässä. Häjyt olivat kaikkein kiukkuisimpia Keskikylän körttiläisille, jotka aina etumiehinä olivat heitä könistämässä. Kun vain oli vähänkin aihetta, jotta luonto nousi, häjyt menivät koko joukolla Keskikylään kriinastamaan ja näyttämään körttiläisille vanhaa härmäläistä menoa. Mutta tavallisesti saatiin sieltä takaisin hyvä kyyti. Lööpärin pojat, Seksmannin Jussi ja Kallion Ville, lähtivät kerran kaksin körttikylään näyttämään häjyä jo kylän riihen luona tuumiskellen: »Kummastakos päästä nyt ruvethan?» Mutta pahat ukot sattuiivat olemaan juuri riihen takana, ja miehet saivat katsoa, kummastako kylän päästä pääsisivät pakoon. Tulivat lööpäriläiset sitten kerran suuremmalla joukolla, viisin, kuusin miehin Ylisen tupaan priuteeraamaan. Puukko kourassa miehet pränkkäsivät lattialla, iskivät puukkoa

Perämäen elolava.

pöytään, hyppivät ympäriinsä, kriipoivat muuria ja pöytää, hakkasivat takkihirren ihrakysää ja krääkyivät: »Se tapethan, joka sanoo meitä lamphan varkhaiksi!» Ja Koivu-Matti, joukon jatkoksi tullut koulumestari, viheliäinen, hyppi takan luona ja lauloi. Mutta pian saatiin isäntiä hätään. Keski-Kuustaa tulla poukahti ja ärjäisi Koivu-Matille: »Kuka sun on pannut tänne roikastamhan?» Ja samassa Kuustaan suuri visapiippu antoi koulumestarille sellaisen poukauksen, että hän lensi kuin variksenraato pöydän alle. Tuli vielä Ylisen Antti ja muitakin isäntiä ja pränkkääjät ajettiin ryminällä ulos.

Mutta häjyt kokosivat vielä vahvemman joukon aina Rannanjärveä myöten ja ajoivat Keskikylään monella hevosella niin, että maa moukui, miehiä elolavat täynnä, puukot ja kirveet ja kanget aseina, vielä terävät viikatteet varsista sidottuina elolavan aisoihin, terät julmina uhkaamassa niin, ettei ollut hyvä hyökätä kimppuun sivusta päin. Täyttä kurkkua huutaen tultiin kylään ja ajettiin pitkin raittia kiroillen ja krääkyen ja uhaten tappaa kaikki kylän körttitakit. Mutta körttitakit olivat varanneet hyvän vastaan oton. Kovat kanget, koippurat ja halot kourissa he vaanivat nurkkien suojissa vain vuoroansa. Tuli sopiva hetki. Koippurat ja kanget rupesivat äkkiä humautelemaan ilmassa häyjen selkäpuolella ja iskemään milloin kalloon, milloin selkälaipeon, ja miehiä keikahteli

oikohonsa. Lööpärien suruttomien villi krääkynä meni sekaisin, kun viimein joka puolella heilahteli koippuroita, ja körttiläiset pyhässä vihassaan tryskäsivät kuin ruisriihellä, huudellen: »Lyäkää . . . lyäkää rumaasia . . . lyäkää!» Vaivaisiksi päntättyinä häjyt ajaa rähjäisivät takaisin kotimäelle elolavalla kuljettaen toisia viheliäisiä. Mutta rymäkän aikana oli pahannahkainen Pikku-Tuppu päässyt pujahtamaan Keskisen aitaan. Kun toiset häjyt oli ajettu pois, mentiin Pikku-Tuppua kömyyttämään. Tuppu tappeli kirves kourassa aitan loukosta vastaan kuin ilvessusi. Mutta körttiäijät hosuivat koippuroilla ja saivat väätyrin kopsituksi maahan. Kiukuinen Keski-Juha, puhkuen kuin pirun kimpussa, ähisi:

»Tapethan se . . . tapethan se!»

»Ei tapeta . . . mutta annethan sillen rumhinkipua», sanoivat toiset ja poukuttivat ja kysyivät Tupulta:

»Viäläkös sä tuut Keskikylhän häjyylemhän?»

»Kohta kun ma paranen!» Tuppu krääkäisi.

Ukot koippuroivat lisää ja taas kysyivät:

»Viäläkös sä tuut?»

»Kohta kun . . . paranen!» Tuppu kiristi hampaistaan.

Annettiin vielä koippurain tryskätä ja kysyttiin. Mutta Tuppu ähisi:

». . . kun para . . . nen!»

Ja loiteilla oli Pikku-Tuppu kannettava kotiinsa.

Mutta jo taas muutamana kesäpyhänä isot-miehet joukkoineen ja aseineen ajaa pärrästivät sotaretkelle Keskikylään, Rannanjärvi kuin sotapäällikkö ratsumiehenä etunenässä johtoon. Keski-Juhan tuvassa taas olivat körttiukot koippuroineen vahtimassa. Ratsasti Rannanjärvi Juhan akkunan alle ja huusi klasista:

»Annas ryyppe!»

Keski-Juha haki viinapullon, kaatoi suuren ryypyn ja tarjosi akkunasta pyytäjälle. Rannanjärvi nakkasi ryypyn naamaansa, röhähti tyytyväisenä ja karjaisi joukolleen:

»Soh, poiijat, nyt pyärrethän pois!»

Hevoset käännettiin, ja joukko lähti sanaa sanomatta ajaa jyristämään takaisin kohti Lööpärimäkeä.

Tulivat häjyt vieläkin kerran joukolla ja kovissa aseissa körttikylään. Pidettiin seuroja Keskisessä, itse Niiles Kustaa Malmberg oli saarnaamassa, ja häjyt aikoivat tyhjentää koko seuratuvan. Kun

Keski-Juhan vanhaa pihamaata, körttiläysten ja häjyjen entistä mekastuskenttää.

iso-joukko tuli tupaan, körttikansa juuri veisasi oikein särkevää virttä, veisasi aivan rauhallisesti vain, mutta kovasti ja komeasti niin, että ikkunat tärisivät ja säkeen loppu jyrähti kuin isonvasaran isku. Oli kaikilla ukoilla silti varana halot piilossa penkkien alla, ja ovensuussa seisovia lakkipäisiä vieraita katseltiin aina silmänurkalla. Mutta häjyt seisoivat siivosti ovipuolella, ottivat jo toinen toisensa perästä lakin päästään, ja viimein he hiljalleen hissuttelivat ulos . . .

Tulipa sitten Kauhavalle 1864 kova nimismies, *Adolf Hägglund*, ankara *Kauhavan herra*, joka säälimättä rupesi käymään häjyjen kimppuun. Ja silloin alkoi ylpeille härmäläisille ankara aika. Kauhavankin herra oli *ylpiäs miäs*, joka käytti väliin kovaa lakia, väliin vielä kovempaa *kasakanpamppua* niin, että se monen lihoissa tuntui vielä viikkoja, sisuksissa vielä kauemmin. Kaikkein kiukkuisimmin Kauhavan herra ahdisteli isoja-miehiä, kaiken häjyyden pääpatsaita. Mutta olivat isotkin puolestaan ylpeitä ja pelkäämättömiä. Uskalsi Antti-pari kerran mennä räyhäämään itse käräjäpaikalle Alahärmän Viitalaan. Hägglund sai sitten käsiinsä Isoon-Antin ja antoi pampua, minkä jaksoi, sai taas vuorostaan kouriinsa Rannanjärvenkin ja pänttäsi hänet samalla tavalla. Mutta eivät Antit ruvenneet rukoilemaan, Rannanjärvi sanoi vain:

»Liha on verestä, mutta sisus teräksestä.»

Isot-miehet siitä vain piruuntuivat, ja vielä enemmän, kun Kauhavan herra kerran kiikutti Pikku-Tuppua kamarinsa katossa käsistä *hanskluhvin* kytkettynä. Hyvin isot-häijyt jo saattoivat pitää keskinäistä puhetta niinkuin laulettiin:

»Isoo-Antti ja Rannanjärvi
jutteli kahrenkesken:
Tapa sinä Kauhavan ruma fallesmanni,
minä nain sen komian lesken.»

Jopa sitten kerran taas voitiin laulaa:

»Isoo-Antti ja Rannanjärvi
lähtivät illalla kylähän,
fallesmannia ampumahan
Pukkilan Iikan ylähä.»

Kuka lienee ampunut, mutta pamautettiin muutamana iltamyöhänä ikkunasta Kauhavan herran kamariin, Pukkilan Iikan yläkertaan.

Kauhavan ylpiäs herra kiukkuuntui tästä yhä enemmän ja rupesi vielä kiivaammin käymään Härmän hurjapäiden kimppuun, jopa kaivelemaan heidän vanhojakin rötöksiään. Jo viimein hän uskalsi hyökätä ja pistää rautoihin itse Isoon-Antin, sitten kohta Rannanjärven ja kovan Huhtamäen Juhan. Vähän ajan päästä oli Kauhavan herran kahleissa isojen pasmakuntaa toistakymmentä miestä, Kii-pelit, Mänty-Jussit, Pollarin Nikut, Pikku-Tuput ja muut, Rannanjärven nuori Jukka-poika viimeisenä. Tuli kovat käräjöimiset. Hägglund painoi päälle, ja apulaisena oli yhtä kiukkuinen Ylihärmän varavallesmanni, *Kuriini*, Chorin. Yhä uusia syitä kaiveltiin ja miehiä kuljetettiin linnan ja käräjätalon väliä. Kovimmissa rau-doissa olivat päämiehet, Antti-pari. Tavattomat käsi- ja jalka-, kaula- ja liiviraudat oli sonnustettu miesten jäseniin ja miehustalle. Sen näki vanha laulajakin ja lauloi:

»Voi, kuinka kovasti raurootettu,
sanoo Isoo-Antti,
raurat on jaloos, ja käsik on pultit
ja sualilla vahva kanki.»

Rannanjärvi ja Isoo-Antti kaula-, liivi-, käsi- ja jalkarauodoissa.

Kovasti olikin raudoitettu ja painavasti, sillä

»Isoon-Antin raurat painoo
sataneljä naulaa,
rautakanki oli taitettuna
Isoon-Antin kaulaan.

Komeina ja pystyinä isot-miehet istuivat kovine tarakkoineen, jotka olisivat huonon miehen rusentaneet maahan. Ja kun Isot syyskäräjille mentäessä astelivat Liinamaan jääkaljamaisella pihamaalla, niin raudat vain raikuivat ja kartano kajahteli. Rannanjärvi hypätä poukautti maasta kärryjen perälle, ja uuden sontalavan aisat rätkähtivät poikki. Eikä miehiä näyttänyt surettavan, voitiin vaikka laulaa:

Isoo-Antti paapantupansa portailla. Valokuvattu kesällä 1910.

»Isoosella vain, sanoo Rannanjärvi,
 kun ajeli fiäteriillä,
 näitäpä poikia kuljetethan
 Härmän käräjillä.»

Kolmatta vuotta miehiä käräjillä kuljetettiin, ja Kauhavan herra kaiveli yhä uusia asioita, ruveten viimein syyttämään Isoa-Anttia toistakymmentä vuotta vanhasta asiasta, Tönkän Matin taposta niin, että suuri Härmä sai aihetta laulaa:

»Isoostataloosta kiinni on pantu
 isäntä ja trenki.
 Menkää, pojat, puhaltamhan
 Tönkän Mattihin henkil»

Isoon-Antin Hägglund uhkasi hävittää niin, ettei jää talon sijaakaan, mutta siihen Isoo jyräytti: »Ja se on sitten saatananmoinen vales!» Toisia syytettyjä ennätti kärejömisen aikana jo kuolla, Pikku-Tuppu hukkuu Kauhavanjokeen, kun meni rautajalassa uimaan, Rannanjärven nuori Jukka uupui linnan rasituksiin, ja pojan kovaan kohtaloon otti laulukin osaa:

»Rannanjärven Jukka se kuoli
aijalla parahalla,
ettei sen tarvitte vaivaa nährä
Vaasan Korsholmalla.»

Toistakymmentä kertaa kärejiä istuttiin, ennenkuin 1869 saatiin lopullinen tuomio. Tappeluksista, koti- ja maantierauhan rikkomisista, lampaiden varkauksista ja muutamista muistakin varkauksista ja rötöksistä miehiä syytettiin ja tuomittiin, kuka sakkoihin, kuka vesikoppioon, kuka joksikin vuodeksi linnaan. Vain Kiipeli joutui Fatisuu-pojan murhasta ja Isoo-Antti Tönkän Matin taposta — jota hän vielä vanhanakin kielsi tehneensä — Kakolaan.

Kun Härmän kymmentä koviin rautoihin kytkettyä häjyä monella hevosella lähdettiin viemään linnaa kohden, he yhtenä miehenä laulaa jyräyttivät oman veisunsa ja karjuivat, että koko Taa-
vetin kangas kajahteli. Härmän kymmenen pojan laulua — joka sanotaan Isoon-Antin sisarenpojan, Hanheliinin, laittamaksi, toiset taas tietävät, että se olisi ylihärmäläisen Ruohosen tekemä — he laskettivat:

»Härmästä poikia kymmenen,
hurraa, me pois, hurraa,
joiren silmist' ei vuara kyynelhet.
sun konffatu riijatu rallalalei,

Kun kymmenen miäst' oli kettingiis,
hurraa, me pois, hurraa,
ja kaksi oli liivirauroossa,
sun konffatu riijatu rallalalei.

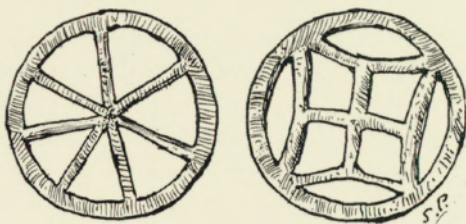
Kolmeppa meit' oli murhista,
hurraa, me pois, hurraa,
ja ne muut oli piänistä turhista,
sun konffatu riijatu rallalalei.

Ja kun helapää puukkoo se välkähti,
hurraa, me pois, hurraa,
niin veri se haavoosta präiskähti,
sun konffatu riijatu rallalalei »

Tuli kasakoita Vöyriille ottamaan Härmän häyjä vastaan. Sai Isoo-Antti viinaa, juotti kasakat ja juotti *fankifööräritkin* hyvään tälliin. Ja sitten ajettiin komeasti läpi Vaasan kaupungin linnanportille asti. Kasakat ratsastivat edellä täyttä laukkaa huutaen ja sapeleitaan heilutellen, fankiföörarit ajaa poukuttivat perässä sontalavoilla niin, että maa jytisi ja vankien kahleet kalahtelivat. Ja harmaat härmäläiset lauloivat yhtenä miehenä täysin kurkuin:

»Härmästä poikia kymmenen,
hurraa, me pois, hurraa,
joiren silmist' ei vuara kyynelhet,
sun konffatu riijatu rallalalei.»

Helavyän renkahia
Geppälä

Härmän laulu

*Hyvistä puhulhan
ja komeesta laulelhan.*

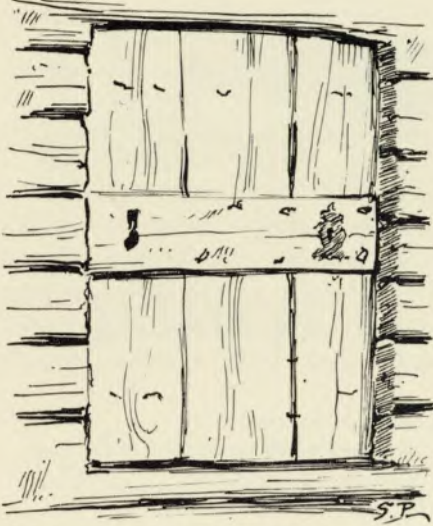
Särmä häjyi, ajeli maantiellä, möyrästi ja karjahteli. Mutta osasi härmäläinen laulaakin niin, että suuri raitti raikui. Vanha Härmä oli kovettu laulamaan. Tappehuihin ja hyppyyihin mentäessä laulettiin joukolla, hyppy-
paikoilla laulettiin, hypyistä tultaessa laulettiin, ja missä vain miehissä — tai naisissa — oltiin, siellä kaikui pian härmäläinen laulu. Tytöt lauloivat työssäkin, ainakin äkeellä ajaessaan he väliin huusivat koko päivän niin, että ääni oli illalla käreänä. Kuulu Rannanjärvi oli oikein valtalaulaja, samoin Rannanjärven Eetun Jussi oli aikoinaan ankara laulumies. Antin Kaappoo huuteli väliin niin, että emäntä käski hänen mennä navettaan karjumaan, vaikka Kaappoo lauloi kuin mies:

»Juarhan me pojat, juarhan me flikat
isoollisten kansa,
juatuhan ne on ne mamman rahat,
ja juarhan paapan kansa.»

Perkiön emäntä kesäpäivänä portailla kirnutessaan nytkytteli kirnunmäntää tahdin mukaan ja lauleli:

»Viitalan Miinalla verhoja on
ja Lilpakan Lissulla rahaa...»

Riihimäen lutinovi. Luttirati on rakennettu 1781.

Hyvä laulu oli härmäläisistä mieluista. Monet vanhatkin sitä kuuntelivat oikein *miälihnänsä*, ainakin kun laulettiin komeasti niin, että sanoihin tuli mahtia. Vittilän emäntä useasti käski piikojen laulaa sitä ja sitä, ja kun piiat oikein korjasti killittivät, niin silmiään pyyhkien emäntä kuunteli.

Vanha Härmä oli itse parhaiten laulujensa mestari. Monet komeat värssyt saivat alkunsa Härmän suurilta lakeuksilta. Laulu oli lakeuksien ja kytökansan paras viestien kuljettaja. Kaikki merkittävät asiat, murhat ja tappelukset,

vankina olot ja linnareissut sekä muut mainittavat miesten teot ja työt piti laulaen huutaa julki. Samoin taas tyttöjen ja poikien keskinäiset välit sekä omat ylpeät taikka surulliset mielialatkin puristettiin värssyiksi. Mutta vain oikeista härmäläisistä miehistä ja heidän teoistaan kannatti laulaa, ei huonoista eikä pelkureista. Samoin myös laulettiin komeista ja korkealuontoisista ihmisistä, mutta ei roskista eikä roskaihmisistä.

Nuoret olivat parhaita laulumestareita. Iltaisin ja yömyöhällä, kun joukolla istuttiin tyttöjen lutissa, tehtiin laulua niin että lutti kaikui. Talvella istua kykötettiin tuvassa takan ympärillä maatapanoihin asti, ja laulunteko oli työnä. Oli siinä talon omat piiat ja tyttäret, sattuivat tulemaan toiskankin piiat ja tyttäret, joskus pojatkin, ja kun kuusin, seitsemän hengin yritettiin, niin pian alkoivat sanat sopeutua värssyiksi. Paretuli ritisi ja värvytteli ja lykkäsi savua, sitä mukaa nuorten mielikin liikahteli ja tuotti toinen toistansa sattuvampia ja repäisevämpiä säkeitä. Joku hoksasi hyvän asian, toinen pani vielä paremman, ja kolmas taas työnsi jotakin erinomaista joukkoon. Muutamilla tyttärillä oli oikein mestarin lahjat värssyjen tekoon, ja naisenpuolet niitä saivatkin parhaiten kokoon

niin, että sanat soveltuivat hyvin toisiinsa, ja värssyn loppupuoli vastasi ja sopi alkupuoleen, niinkuin:

»Porren Jussi ja Färjärin Jussi
on Härmän komeempia.
Ei oo enää Härmähän jäänyt
fliikkaan hoitajia.»

Mutta olivat monet pojatkin hyviä, varsinkin tekemään jyhkeitä tappelulauluja sekä repäiseviä murhaveisuja, joiden sanat myöskin hyvin vastasivat toisiaan, eivätkä suinkaan menneet niinkuin Jukuksen Erkin laulut, miten milloinkin sattuu, jotta

»Henttuni tulla lurkutteloo
leviälläasta tiätä.
Mitähän tualla Lallin Leenulla
olutpottu maksaa?»

Muutammat ylpeät häjyt tekivät lauluja itsestään, niinkuin pieni ja paha Kankahanpään Jussi, samoin myös häjy Lilpakan Heikki, joka rehennellen hoilotteli:

»Min' oon Heikki Lilpakasta,
iloonen ja nuari.
Konnuuttansa Fluukin Antti
tikkaan ala kualii.»

Laulua sorvailevassa seurassa tavallisesti pantiin laululle kohta sopiva *nuatti*, sillä joukossa oli aina jollakin hyvä *nuattikuusa*. Ja silloin oli uusi laulu valmis. Kun pyhä tuli, se lähti vaeltamaan pitkin kylänraittia sekä sitten lentämään yli lakeuksien. Mitä parempi ja repäisevämpi, mitä härmäläisempi laulu oli, sitä komeammin se kaikui, ja sitä paremmin se lensi kylästä kylään yli kytömaiden. Parhaana aikana saatiin melkein joka pyhäksi uusi laulu. Se lähti matkaan milloin miltäkin kylältä, missä vain jotakin mainittavaa oli tapahtunut. »Heikkilän flikooll' on taas uusi laulu!» kohahti kohta nuorten joukossa, kun pyhäpäivän iltapuolena hyppypaikalle mentäessä Heikkilän tyttäret astelivat muita ylpeämmin ja komeasti heläyttelivät viikon varrella punottua lauluansa niin, että kylä kajahteli. Mutta sitten taas jonakin toisena pyhänä Rannanjärven nuoret astellessaan ja ajellessaan Mikkilän ristille repäisivät oikein

Heikkilän tyttäriä.

hurjaa ja mahtavaa murhalaulua, jonka sanat aivan särkien hyppivät ja räiskyivät, ja nuotti kulki melkein karjumalla.

Nuotti olikin aina sanojen mukainen. Murha- ja tappelulauluissa oli repäisevä rytkytys ja oikein *ryhmänuatti* niin, että se hyvin *hurmaasi*, kun sitä joukolla hyppypaikalle mentäessä oikein korjasti laulettiin ja vielä heilutettiin paljasta puukkoa, kuin ainakin tappeluun aiottaessa. »Laulethanpas taas sitä!» pojat sanoivat ja jo pretkuivatkin, ja sitten krääkäistiin niin, että kurkku oli haljeta. Mutta toisia lauluja taas laulettiin kovin hil-

jaisella ja surullisella säveellä, niinkuin Salmen Sannaakin:

»Salmen Sanna on hoikka ja flinkki
niinkun haavanlehti.
Salmen aitas kello yksi
se piäni murha tehtiin.»

Surumielinen nuotti oli monesti häjyjen lauluissa. Yksin koko Härmän väätyriä päänlaulu, Isoon-Antin ja Rannanjärven pitkä veisu, niin mahtava ja komea kuin olikin, kulki kovin alakuloisessa äänessä, melkein kuin itkien ja valitellen isojen-miesten kovaa kohtaloa. Laulujen sanat saattoivat kyllä olla hyvin hurjat ja repäisevät, mutta nuottia kuljetteli pohjalla ajeleva alakuloinen mieli. Surullisella säveellä laulettiin monia rakkauden laulujakin, toisissa taas oli raikas nuotti. Mutta polskien pistolaulut lensivät hurjaa vallatonta rallatusta niinkuin niiden nuoret laulajatkin, vaikka monissa niissäkin oli syvä suruntuntu pohjasävelenä.

Murhat ja suuret tappelukset olivat härmäläisten mieluisimpia laulunaiheita, hurjaa voimaa ja pelkäämätöntä luontoa, joka tällaisia tekoja toimitti, piti laulaen julistaa. Vaikka minkälainen murha

olisi tehty, laitettiin siitä heti laulu. Kun Käki-Lissu veljellään tappatti poikapuolensa, jo piti laulaa:

»Käki-Kööstä löi erestä
ja Hakolan Kallee takaa.
Onko se kumma jos Mäjempään Jukka
revittynä hauras makaa?»

Ja Suutari-Aukustista laulettiin:

»Suutari-Aukustin puukkoo oli
korttelia ja tuumaa,
jolla se koitti Jukan rintaa,
jos sen veri on kuumaa.»

Hyvät sanat saatiin Malmin Jussinkin taposta:

»Luamansuun Antin puukkoo oli
valoteräksestä,
jolla se vuaratti mustan veren
Jussin syrämmestä.»

Piti laulaa myös Kumpulan Esan tappamisesta:

»Kumpulan Esan tappajalla
on yksitoista sormia,
eikä sillen muuta tullut,
kun puali vuatta tornia.»

Laulettiin vielä Laiturin Tovusta, Holmin Erkistä, Kankahanpään Jussista, Tarastin Jussista, Tiisten pojista, Hahkalan metakasta, roikastettiin hurrin taposta, ja sitten taas vedettiin, että raitti raikui kolmesta Jussista ja Mänty-Kuustaan eli Mänty-Hissan taposta:

»Porren Jussi ja Färjärin Jussi
ja Jussi Laiturista,
kehuuvat ne tappanhensa
sen pahan Mänty-Hissan.

Mänty-Hissa sanoo, että
puren miähen poikki.
Helposti sen kolme Jussia
tappelussa voitti.

»Färjärin Jussi oli korja poika kahreksannellatoista...»

Nyt Piirtoolan isäntä-Jussina.

Erkki oli lyönyt puukolla Rannanjärven sydänsuonet poikki, ja jylkkä isäntä maata retkotti vainajana kärrynlavalla. Se oli niin kamala paikka, että kovan härmäläisenkin täytyi itkeä. Ja kylänraitti lauloi:

»Kun Rannanjärvi tapethin,
niin härmäläiset ne itki,
kun Rannanjärven veri on juasnu
Rytinevan ojaa pitkin.

Kun Rannanjärvä haurathin,
niin kellotkaa ei soinu,
ja ei siälä pappi saarnannu
eikä lukkari veisata voinu.

Prännin Erkki sanoo, että
meirän kans ei auta.
Rytinevan rannalla savikroopis
on Rannanjärven hauta.

Kahrella Jussilla helapää puukko
ja Färjärin Jussilla airas.
Aukenikhan Mänty-Hissallen
vainiolla taivas.

Porren Jussi sanoo, että
lyä jo airaksella,
että sen pitää paikalla kualla,
ei trenkää sairastella.

Kangas-Matin vainiollen
Mänty-Hissa vaipuu.
Kolmen komian Jussin jaloos
kruunun raurat raikuu.»

Laulettiin sitten kerran kuulun Rannanjärven murhasta. Toki olikin laulettava. Ylpeästi, malmari aisassa mouhuten Rannanjärvi ajoi Rytinevalle Mutiin kräätärin leikkookökään. Mutta kun sieltä palattiin takaisin, ei isonkulun ääntä enää kuulunutkaan. Prännin

Näin meni Härmän suuri häjy, josta sitten vielä piti paljon laulaa sekä hyvää että pahaakin. Mutta lopuksi kumminkin hänet hyvästeltiin surullisin mielin:

»Ei saa laulaa Rannanjärvestä,
Rannanjärvi on kuallu.
Rannanjärven haurallen on
marmoripattas tuatu.»

Näki lakeuksien laulaja, kuinka kytömaiden ylpeät pojat murhamiehinäkin olivat komeita kahleisiin kytkettyinä, sitä komeampia, mitä kovemmissa raudoissa. Heistä kyllä kannatti laulaa:

»Kolmesta kohri se Hulanterin Oskari
rekhen kiinni panthin.
Herraankin täytyy tunnustaa,
että siinä s' on komia fanki.»

Komea oli Pukkilan Jaskakin, nuori kauhavalainen, josta laulettiin:

»Pukkilan Puntti on raikas poika
rautoja kantamahan.
Ei sillen kelpaa Vaasan herrat
tuamiota antamahan.»

Ja nuoresta lapualaisesta, Marjalunnin Jukasta, laulaja sai kaikkein parhaimmat sanat:

»Isännältä se Marjalunnin Jukka
poikajoukos näytti,
kun viirentoista vanhana
jo liiviraurat täytti.

Komiasti se Marjalunnin Jukka
yli joen uiskenteli,
komiemmasti se Antilan raitilla
rautoja helisteli.

Vanhimman sisarensa se Marjalunnin Jukka
pani talojansa hoitamahan,
itte se lähti Vaasan linnahan
rautoja kantamahan.»

Oli aukeiden kytömaiden vapailta pojilla kyllä olemista kolkkojen kivimuurien takana ja raskaissa kahleissa kantamista. Ymmärsi

Porren talo Porrenmäellä ja Porren Isookoivu.

kylänraittien laulaja senkin ja tiesi, että pojat siellä suruissaan laulaa kajuttelivat. Oli tullut viestikin, ja kohta kuultiin:

»Kun Anssin Jussi se linnas laulaa,
niin kivimuurit kaikuu.
Puuställin porstuan laattiallen
se Pikkulammi vaipuu.»

Porren Jussi taas muisteli komeaa kotomäkeään ja kotomäkensä isoa koivua ja lauleli:

»Porrenmäellä kasuanu oon
sen Isoonkoivun juures,
nyt mun raukan asunto
on kivilinnas suures.»

Ja Rannanjärven nuori Jukka-poika lauleli suruissansa:

»Raha ei lopu, vaikka välipään teköö,
sanoo Rannanjärven Jukka.
Jons' ei mun isäni irti pääse,
niin poijanki perii hukka.»

Oli saapunut sanoma Isoosta-Antistakin Kakolassa, ja raitti kuulutti:

»Isoo-Antti se linnanportilla
nosteli housujansa:
Voi, kun sais lyärä puukoolla
niinkun ennen kotonansa!»

Mutta linnan nuorista pojista, hurjapäistä, täytyi laulajan todistaa:

»Älkää te surko, pappa ja mamma,
vaikka poika on rautafankil!
Silloon se poika tallella on,
kun oven päällä on kanki.»

Tiesi laulu, että linnan muurien takana muisteltiin lakeuksien
tummia tyttäriä, tiesi ja pani sanat:

»Holmin Erkin kauniin kesän
linnas olla pitää,
lehti on puus, ja ruaho on maas,
ja hellulla nuari ikä.

Köyhästä korosta kotoosin oon,
lauleli linnas Jukka,
hentullani on siniset silmät
ja keltaanen sen tukka.»

Mutta yhtä hyvin oli ikävä lakeuksien tummilla tyttärillä, ainakin

»Fräntilän Annu se kamarihnansa
käveli ja itki,
kun sen rakkahalla hentulla
oli raurasta henkselikki.»

Rannanjärven Jukkaa moni tytär säälien kaipaili:

»Rannanjärvestä korja poika joutuu
Vaasan linnas hukkaan.
Kaikki ne Härmän korjat flikat suroo
Rannanjärven Jukkaa.»

Saattoi komeita poikia hyvin tullakin ikävä. Ylpeästi ja vapaina
he ajelivat kylänraitilla, ja samanlaiset, ylpeät ja komeat piti olla
heidän laulunsakin:

Fräntilän Annun entisen kamarin ovi.

»Hevoonen kun hernes, ja valjahat välkky,
ja fiäterit alla soutuu.
Mihkä se mamman hulivili poika
reisullansa joutuu?

Hevoonen se on kun koirasteeri
ja hoijakka katajasta.
Eikä mun helluni taloosta oo,
se on majasta matalasta.

Kun poijat ne ajaa ja lauleloo,
niin fiäterit alla soutuu,
flikat ne itköö ja pelkäävät,
että voi jos ne linnahan joutuu.

Kahrella harmaalla hevoosella
ajan linnan portillen asti,
kun helluni kirjoitti erokirjan
niin saakurin mahtavasti.

Mamma se laittoo evästä,
ja pappa antoo juamarahaa,
käski mun juara sen ainuankin mar-
kan,
jos maailmall' on olla paha.

Surullishen syrämmehen on
kortteli vähä viinaa.
Eikä mun muita niin ikävä tuu,
kun Alataloon korjaa Tiinaa.»

Näin kytömaiden mahtipojat
laulelivat, ja näin heistä laulettiin.
Eipä ollut liikaa, vaikka
komeimmat pojat Ekoolan sil-
lalla taikka Mikkilän tien ris-
tillä polskatessa tömppäsivät,
että maa rytkähteli ja lauloivat:

»Komian luantoni annan,
komian luantoni annan,
komian luantoni annan komiemmillen,
sen minä annan, annan,
sen minä annan, annan
rikkahillen taloon tyttärillen.»

Jos Härmän pojat olivat komeita ja ylpeitä sekä osasivat komeasti laulaa, ja laulukin heitä hyvin suosi, niin hyviä olivat Härmän tyttäretkin, ylpeitä ja karskeja sekä kyllä aimoiden ja tyrännien poikien vertaisia. Hyvin vain laulukin sen tiesi, ja kylän raitilla se monesti kuultiin. Sanoi laulu julki lakeuksien tyttäreiden luonnon. Komea tyttö ei huolinut huonoista eikä mitättömistä miehistä, vaan vaati hyvän vastaverran. Koliston Manta, jonka punainen tukka heilahteli kahtena suurena patukkana, oli niin ylpeä, että laulun ansaitsi:

»Koliston Manta se sanoo, että
huanoosta en minä huali,
se pitää olla komia
ja iloonen ja nuari.»

Viipäkin Amaliija, Härmän laulujen
laulajia.

Ja ylpeyksissään komea tytär lauloi itsekin:

»Kymmenen markan kultarinkiä
en mä sormeheni paa,
sen saa panna sellaanen flikka,
joka parempaa ei saa.»

Ei Härmän tyrniä tytär epätietoista, kauan kopistelemassa kulke-
nutta yrkämiestä liikoja pyydellyt. Hän saattoi leikata hyvin
lyhyen lopun, ja polskan tahdissa se kuultiin:

»Älä aja enää,
pirätä nyt jo,
että mä saan sen sanan sanotuksi:
Ero eli pari,
toinen tulla pitää,
ei se siitä enää muutu muuksil!»

Saattoipa tytär, jos poika ei näyttänyt oikein perustavan, äkkiä
kääntää seänsä, ja laulu sanoi asian:

»Eikä sun trenkää meillen tulla
yhreksikää yäksi,
jos se kerran sullen tuloo
vaivaksi ja tyäksi.»

Ja kopeana, kylmin katsein tyttö vain voi vaikka työntää erokirjan
mielipojan kouraan:

»Erokirjan kirjootan minä
pläkillä sinisellä,
enkä minä sitä antaa meinaa
silmillä vetisillä.»

Köyhä mökin tytär taikka pieni piukanen sai monesti aihetta
laulaa paremmaiselleen:

»Mitä sin' oot tullut,
mitä sin' oot tullut,
mitä sin' oot tullut tälläsilllen?
Kun et sinä mennyt,
kun et sinä mennyt,
korjillen ja korkia-arvoosilllen.»

Mutta voi silti pieneltä piikaseltakin pian tulla oikea härmäläinen jatko:

»Tuhattakos tulit,
pilanaskos pirit,
luulikkos sinä, että min' oon hullu?
En min' ole hullu,
enkä liian nurru,
enk' oo koskaa yhtä poikaa surru.»

Mutta lakeuksien ylpeän tyttären sydän saattoi sittenkin lutinpiilossa taikka ylikamarin yksinäisyydessä itkeä ja laskea hiljaisen laulun. Kuultiin laulu sitten kylänraitillakin, kun hyppypaikalle asteltiin:

»Voi, kuinka hetken ja pikkuusen ajan
se helluni rakkaus kesti,
joonka mä luulin kestävän
aina ijankaikkisesti.

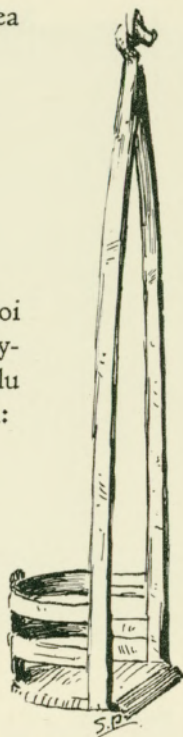
Eikä mikää oo niin karvasta,
kun kahren nuaren ero,
se on paljo karvahampaa,
kun tuamiollen meno.

Huuran hauran syvyyrestä:
Voi, rakas ystäväni!
Tairat sä olla tälläki haavaa
keskellä syrjäntäni.»

Jopa pienet ja huonoiset tyttöparat yksinäisessä kammiossaan saattoivat poraata sydänsurujansa ja vuodatella suuria silmävesiä sekä laulaa katkeria värssyjä. Lauloi niitä sitten kylänraitinkin:

»Voi, jos mä olisin piänenä kuallut
kehtohon eli kiikkuun,
etten mä olsi tänne jäänyt
suruhun ja itkuun.

Niinkun se vesi siälä kiahuvaa koskes
kiveltä lirutteloo,
samoona surun kynelehet
poskiani virutteloo.»

Lapsenkiikku.
Köykkäri.

Mutta tomera kytömaiden kuokkijatytär jätti surut kammioonsa ja lauloi kylän kuullen:

»Niin kaukana kuin itä on lännestä,
niin kaukana suru on meistä,
eikä mun silmäni kastua saa
niistä surun kyyneleistä.»

Paksupatukkaista niskaansa keikauttaen hän ylpeänä ja itsetietoisena rallatteli:

»Ei ei en minä itke,
ei ei en minä sure,
ei ei ei mun tuu niin paha olla,
kun viiren viriämmän
ja kuuren koriamman
flikan hellu on jo hunningolla.»

Ja pyhäiltana tyttö hyppeli Vierukalliolla muiden tyttärien mukana vinkiiä polskaa laulaen, että kuului Rannanjärven kylille asti:

»Minä minä menen
ylisänkhyn maata,
ettei sinne kaikki konnat pääse.
Eipä kenenkänä
oo niin hyvä olla,
kun vain vanhanpiijan yksinääsen.»

Härmäläisen kunnia ei antanut itkeä ihmisten nähden isoistakaan asioista, pienistä ei ollenkaan. Sydänkarsinaansa Härmä painoi surunsa — ja ilonsa — eikä niitä helposti huutanut julki. Surullista laulua hän saattoi laulaa ja sävelkin oli surumielinen, mutta monesti härmäläinen suruissaan vain hyppeli tienristillä hurjaa polskaa ja rallatteli karvahia pistolauluja.

Perämäen puupuntari.

Ylisängyn
traput.
Kangas.

Tynin emäntä lullaa lastaan.

Mutta Härmän äiti, hurjapäisten poikien emo, sai kyllä monta kertaa vuodattaa katkeria silmävesiä. Hän tunsi itsessään Härmän tumman veren voiman, tunsi sen kaikkialla ympäristössäänkin. Oli hän tuskallisin mielin kuullut raitilla laulettavan:

»Oliko se oikeen siunattua
se Härmän jokivesi,
jolla se mamma hulivili pojjan
ensi kerran pesi.

Härmän kirkon portahilla
on poikaa kouluutettu,
kun puukoolla ja puntarilla
on lyämähän opetettu.

Tälläänen retku kun pojasta tuli,
ja onkos se mikää kumma:
syntynyt köyhistä vanhemmista,
ja veri on mustantumma.»

Tiesi äiti kyllä, että tämä oli totta. Tummat perintöveret virtasivat poikien suonissa. Oli emo nähnyt monet hurjat tappelut ja kuullut kylmien rautojen helinän, oli nähnyt nuoren lakeuksien pojan lähtevän Siperian ikuisille teille. Siitäpä hän pientänsä hoidellessaan helposti voi kyyneleitä vuodatella. Ja sitä sitten maailmalle ajlehtinut taikka linnan muureihin joutunut poika saattoi laulella:

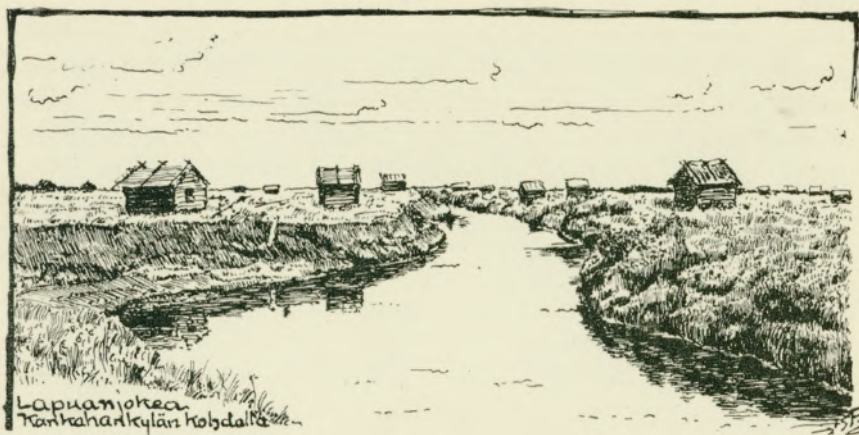
»Itki mun mammani silloonki,
kun se kanteli syränalla:
Voi, jos tuankin poijan koto
on maailmas viarahalla!

Itki mun mammani silloonkin,
kun se potkaasi lullua laithan:
Maailman kojari, flikkaan petturi
pojastani tulla taitaa.

Itki mun mammani silloonkin,
kun se kapalhon mua kääri:
Voi, jos tuallen raukallen pannahan
kruunun raurat säärhin!»

Tuamisillan Jehan
Lavittan karmi

Korttilääsiä

Minä vairaainuimala ja maikkumies.
 Monta vaarallista vaellan hetkeä.
 Isän maata elveissan lässä liesi,
 Ja adatan ehtaan hetkeä.

Slpeätä oli vanhan Härmän meno. Elettiin kuin viimeistä päivää, tapeltiin ja tapettiin miehiä, juotiin ja karjuttiin kylän raitilla, pelattiin korttia ja ajeltiin pitkin kylää — ja sitten taas paiskittiin töitä niin, että luut rutisivat. Oli härmäläiselläkin *kualematon sialu* sekä jumalansanaa ainakin katekismus ja virsikirja, mutta niistä ei kaikiste suuria perustettu. Käytiin kyllä kirkossa, merkkipyhinä puskettiin Herran temppeleä niin täyteen, että se oli pakahtua, mutta julkinen jumalansana ei tahtonut pystyä härmäläisen kovaan pintaan. Oikeinhan pappi saarnasi, tarpeellista oli jumalansana, ja helvetti oli kamala paikka, mutta tumma perintöveri oli vahva ja väkevä. Vain muu-

tamat vanhat ihmiset ajattelivat autuutensa asioita, kruttuiset muorit haikailivat maailman pahuutta ja veisata killittivät katumusvirsä sekä jotkut ikäloput vaarit istuskelivat paapantuvassaan lueskellen virsikirjasta »Iarusalamin hävitystä». Vain kerran vuodessa, kevättalvella kamalan kinkeripäivän lähestyessä, koko väättyrien sukukunta iski kiinni pitkään katekismukseen ja oikein härmäläisellä vääjäämättömyydellä rupesi ajamaan jumalansanaa päähänsä. Mutta tämä tapahtui vain sentähden, ettei vanha häjy tahoton olla huonompi kuin toinenkaan eikä joutua kinkeripöydän alle koko kyläkunnan pilkaksi.

Rannattoman lakeuden lapset vaelsivat suruttomina maailman lapsina.

Saapuipa sitten kerran, 1838, näille suurille maailman aukeille tulinen jumalansanan julistaja, *Niiles Kustaa Malmberg*, astua tuiskahti saarnastuoliin niin kiukkuisesti, että häjytkin oikein hätkähtivät, ja kirkas ääni kajahti kirkonpöntöstä:

»Nyt eletään juur' syntisest',
Aut' Jesu laumaas armoisest';
Suo sanaas voimall' saarnattaa,
Ett' kasvon runsaan kasvattaa.»

Oli kuin ukonpysty olisi noussut kirkonperään, ja ankara Herranvoima sieltä yhtä mittaa jyrissyt ja salamoinut. Säälimättä saarnamies sanoi maailman turmeluksen ja ihmisten syntikurjuuden sekä luki kovaa lakia. Mutta ylpeä lakeuden kansa istui vain selkä kenossa ja kuunteli jyrinää, tarkkaavaisena kyllä, mutta kylmin naamoin. Ja moni väättyri palasi kirkosta kiroillen:

»Tua pappi, piru, ei taira muuta tehrä kun haukkua!»

Mutta nuori tulinen pappi »haukkui» vain edelleenkin pyhä pyhältä. Pohjoisesta Kalajoen rannoilta hän oli saapunut, saarnannut siellä toisen tulisielun, *Joonas Laguksen*, kanssa maailman turmelusta vastaan niin, että siitä oli jo viestejä vierinyt etelän lakeuksille. Voimakas sananjulistaja, *Frans Oskar Durchman*, oli härmäläisille jo etukäteen hänestä sanonut:

»Kunhan lankoni tulee, niin siinä vasta saarnamiehen kuulette.»

Oli Durchmankin hyvä ja selvä puhumaan ja sormi pystyssä vannotti: »Jumala on pyhä, ja pyhät pitää teidänkin oleman», mutta Niiles Kustaa paukutti ja jyristi niin, ettei kyllä kenenkään pää

Niiles Kustaa Malmberg.

ruvennut unesta nolpahtelemaan, eikä väkkärin tarvinnut sanankuulijoita herätellä. Laajan Lapuan apulaispappina Malmberg toimi, ja Lapuan emäkirkossa hän useimmin puhui, mutta kävi aina toisin vuoroin pauhaamassa naapurikappeleissa, Yli- ja Alahärmässä, Nurmoossa ja Kauhavalla. Pelkäämättä elävähenkkinen mies julisti

K. G. von Essen.

Jumalan lakia uppiniskaiselle kansalle, jolla oli oma lakinsa sekä vielä puukko, moskula ja nyrkki takavarana.

Suuri huutavanääni kaikui yli lakeuksien, ja pahannahkainen kansa kiukuitteli vastaan, mutta meni vain kerta kerralta kuulemaan, »mitä sillä, pirulla, nyt on sanomista».

Mutta viimein ylpeät niskat nöyrytyivät. Vaimojen puolella päät nytkähtivät, hallavat mummat istuivat käsi poskella nyyhkyttäen, tummat tyttäret painui-

vat penkkiä vasten, kuului hiljainen tyrskähtely ja nuoret hartiat vavahtelivat. Mutta kovat kytökontiot könöttivät jäykkinä leuka rintaan painettuna ja katsella muljauttelivat tyrskivien akkojen puolelle. Mutta kun Niiles Kustaa oikein väkevästi jyräytti ja vetäisi kädellään kuin pitkäisen iskun ympäri saarnastuolin laitaa, oli kuin koko kirkkokansan sydänalaa olisi viilletty. Jo värähti vanhan väättyrinkin kova naama, leveä leuka tärähti, ja kiinteä silmä rupesi sameana räpyttelemään. Jokaisesta tuntui kuin saarnamies olisi katsonut läpi sielun ja puhunut vain hänestä ja hänen synneistään. Moni kovapintainen ja ylpeä paappa, moni pahankurinen häjy lähti kirkosta rauhatonna ja ahdistetuin mielin, moni kylän raitilla iloisimpana keikkunut tytär istua kykötti kotimatalla keiseissä kurjana ja punaisin silmin.

Mutta kun kerran taas asteltiin temppeeliin ja istuttiin siellä alla-päin ja rauhattomin tunnoin, kajahti saarnastuolista suuri evankeliumin sanoma. »Maistakaa ja katsokaa, kuinka suloinen on Herra!» saarnamies huudahti, ja sitten hän alkoi puhua lohdullista evankeliumia kiusatuille sieluille, särjetyille ja haavotetuille sydämille . . .

Ja taas järähteli sänkinen leuka, tyttäret tyrskivät, ja vaimot istuivat vesissä silmin.

Samoihin aikoihin kuin Malmberg pauhasi Lapualla, sattui voimallisia saarnamiehiä naapurikirkoillekin niin, että joka suunnalla

Liinamaan Jaakoon vanha kaksifooninkinen talo. Oli aikoinaan 1846—49 pastori v. Essenin asuntona.

jiyri kuin muinoin Siinainvuorella. Isonkyrön kirkossa paukutti ennen mainittu Durchman (1839—1858), Alahärmää herätteli *A. W. Ingman* (1844—1854), ja Ylihärmälle saarnasi parannusta mainio *Essi-pappi*, K. G. von Essen (1846—1862). Ja lakeuksien pystypäinen kansa lyötiin maan tomuun, vanha kiukkuinen kriinastajakin, joka tuskin koskaan oli silmästään pisaraa pudottanut, eikä koskaan ketään pelännyt ei piileskellyt, opetettiin veisaamaan:

»Haljetkon mun sydämeni.
Silmän' runsast' itkekön.
Paetkon mun sieluiseni,
Tomuun itsens kätkekön.
Synnit monet minun pällen
Kandelevat taivaasa.
Engö lymytäxen' täällä
Yhtän paikkaa misään saa.

Tiedän usein käyneheni
Sinun käskyis ylitse,
Armoas myös hyljänneeni,
Sijs nyt laki duomitsee,
Ja sen angarasti päättää,
Syndinen ett' suuri tai

Lapsex' sinull' nimitettää
Aivan mahdotoin on ain'.»

Joka kirkossa saarnattiin parannusta, ja joka kirkolla tapahtui heräyksiä pitkin laajaa lakeutta, Lapualla ja Nurmoossa, Kyröössä ja Kauhavalla sekä varsin häjyksi mainitussa Härmässä. Lapuan seutuvista suruttomat saattoivat jo laulaa:

»Ensin tuloo Krouvin loukko,
sitten Lapuan lääni,
sitten rupiaa kuulumahan
körttiläesten ääni.»

Kuuluikin *körttiläesten* ääni ainakin silloin, kun he kirkossa taikka seuratalossa veisasivat jyhkeitä virsiä vanhasta rakkaasta isienkirjasta taikka vanhasta Siionista. Ja valtavana kaikui ääni yli jokilavean, kun Lapuan pastori, Niiles Kustaa, joskus suurella veneellä ajoi mutkittelevaa jokea alaskäsin. Vene oli täynnä kansaa, kahdeksantoistakin nuorta airoparia kiskalteli, ja koko veneväki veisasi Siionia niin, että kuului aina Kauhavan Pernaalle ja Härmän Kosoolan mäkiin saakka.

Aina Alahärmään asti Lapuan *körttipappi* saattoi saarnamatkallaan lasketella, ja toisinaan hän taas pysähtyi jo Ylihärmän kylille. Monta kertaa Malmberg ohjasi veneensä Liinamaan rantaan, ja *Juhan* tuvassa pidettiin seurat. Essi-pappi asui ensi vuosinaan naapurissa *Jaakoon* tuvassa, ja silloin saarnattiin kaksin papein. Menttiin sitten taas ja pidettiin seurat Keskikylässä, *Kuustaan* tuvassa taikka *Matti Järven* talossa taikka ajettiin Haapojan kylille *Kivimäkeen*, joskus aina Vesiluoman *Kuustaalle* asti. Hyvin usein Malmberg piti seuroja Kankahankylän *Talkkarissa* sekä Hellanmaan *Sinnenmäessä*. Sattuipa Niiles Kustaan matkaan näille lakeuksille joskus itse kuulu Savon *Ukko-Paavo*. Kaikkein vanhimmat paapat ja mummat vielä muistavat hurstimekkoisen Savon saarnamiehen, joka kerran puhui Liinamaassa, kävi myös Kosoolassa sekä Kivimäessä, ja paljon oli kansaa kuulemassa. Kivimäessäkin oli iso tupa täynnä, ja Ukko-Paavon kysymykseen: »Onko tiälä kettään surutonta?» vain yksi paappa römähti nurkasta: »Tääl' on ainaki yks!»

Oli kyllä sentään muitakin suruttomia häjyssä Härmässä, mutta paljon oli siellä särkyneitä sydämiä ja kiusattuja sieluja. Kun La-

Härmän körttiharmaita ukkoja.

puan Niiles Kustaa ja Liinamaan Essi-pappi edelleenkin saarnasivat sekä seuroissa että kirkossa, yhä useamman ylpeys kukistui. Ylihärmässä oli pian joka kylässä ainakin joku körttiläinen, kovettu Keski-Juhakin, Liinamaan kiukkuinen harikkomestari, paalussa piiskattu ja mustassapenkissä istutettu, käyskenteli harmaana ja nuppapäisenä ja oli laillinen kuin tamppimylly, samoin pahanahkainen Kosoolan Peeturi ynnä moni muu täysiverinen tappelumies. Suruttomat sanoivatkin, että Ylihärmässä on kohta jo pirukin körteissä. Mutta isoa ja niskuria Alahärmää, joka pahoine sisukisineen on häjyilemisessä aina ollut ensi miehenä, ei näin kovin saatu särjetyksi eikä paikatuksi maahan. Tuli kyllä moni alahärmäläinenkin synnintuskaan, kävi seuroissa ja puki körttipuvun yllensä. Jo Niiles Kustaan aikoina oli vanha Porren Matti emäntineen parhaita sanankuulijoita, samoin Kunnarin Terva-Matti ja Luoman Köysti ynnä hänen emäntänsä. Nähtiin körttijoukossa Heikkilän Anskakin ja Isoontaloon Juhan Kuustaa, nähtiin vielä Vanha-Kojoolaanen ja Ekoolan Vanha-Kevari ynnä Knuuttilan Kaappoolan

Keskisen vanha-emäntä, entinen Vesiluoman Maiju.

Juha-faari Kaisa-muorinsa kanssa. Asunmaa-vainajakin kulki seuroissa, ajoi niihin myös Tynin Pikku-Erkki emäntineen ja vielä joku muukin, kuka kõrteissä, kuka vain maailmanpuvussa sanaa kuulemaan.

Ja kun ylpeä, itsepintainen Härmän ukko puki päällensä körtti-harmaat ja painoi päähänsä kamalannäköisen nupan, niin siitä kyllä sai arvata, että vanha kärnäkkä oli totisesti särjetty ja lyöty maahan asti.

Mutta kun on Härmästä, niin on Härmästä. Oikea härmäläinen on aina ollut härmäläinen sydänjuuriensa myöten, äärimmäisyys-ihminen, jonka omantunnon laki sanoo, joko niin taikka näin, muttei mitään siltä väliltä. Kun vanha häjy heräsi ja tuli turmeluksensa tuntoon, hänestä tuli totinen ja vilpitön armonkerjäläinen, joka koko

vääjäämättömällä sisullaan aina tahtoi sotia syntiä ja turmelusta vastaan sekä myös maailman turhuutta ja hekumaa vastaan. Ja kun kerran verhatkin ja krimpsut ja krämpsyt olivat turhia ja hekumallisia, niin kaikki sellaiset kerrassaan pois. »Se on liikaa komeutta, että nuppalakis on pelli!» alahärmäläiset kerran saivat päähänsä, ja heti mentiin ja revittiin pellit pois koko seurakan san nupista ja ajella körötettiin kotiin pellittömin lakein. Kotona kudottu, tumma körttiharmaa oli oikea kyököntion ja kristikansan vaate, ja västin selkämystän helmassa piti vielä olla kolmijakoinen haaraleikkaus. Tummansininen verhanväri taas kuului maailmasta luopuneelle vaimoiselle välle sekä kolme pikkuruista sievää nykeröä tröijyn takahelmassa. Mutta punainen vaatekappale oli körttikansalle kauhistus, samoin kaikki muukin räikeä väri ja kirkuva maailmallinen koreus.

Oikein tunnontarkat körttiäijät eivät tahtoneet kärsiä maailman mallista verhaa koko talossaan. Tyttären valkoinen kesämekko paiskattiin palavaan uniiniin, samoin kaavojen mukaan leikattu pusakka. Aivan valkoinen oli jo maailmallista koreutta samoin kuin kaavoilla leikattu. Raitainen suora mekkoo taikka hurstipusakka oli omiansa syntiselle krupille. Muttei raidoillakaan saanut liiaksi koreilla. Kun Vesiluoman Lissu yritti parkkumiinsa kutoa kaksi pientä raitaa korvan, isä Kuustaa katsoi ja ärähti:

»Mitä siinä kahrella rairalla tehrähän? Yhreskin on jo liikaa koreutta.»

Vasta herännyt Vesiluoman Kuustaa oli niin ankara maailmaa vastaan, että arkipäiväinen hurstipusakkakin piti hänelle rakentaa körttivästin malliin. Vanhan kauniin kaapin Kuustaa heitti kama-

Liinamaan 90-vuotias mumma,
Liinamaan Lissu.

Pieni körttipoika Kankahalta.

ristaan ulos, vieläpä purki hyvän kamarinuuninsa ja rötisti sijaan savuavan saunankiukaan, päätellen:

»Siin' ei sitten ainakaa oo hekumaa!»

Ei saanut heränneen kodin pahaisilla perillisilläkään olla maailman hekumaa. Turhaa oli koreilla kaksilla ristimänimillä, yksikin hyvin riitti. Oikeihin isien ja äitien verhoihin puettiin tenavat pienestä pitäen. Vesiluoman pikkuiselle Maijulle tehtiin äidin hilkusta pikkuinen sievä, nykeröselkäinen *tröijytanttu* heti, kun hän rupesi kävelemään, ja samalla tavalla Maiju taas sitten vaatehti omat tyttärensä, kun niitä sai.

Tummiin körttitröijyihin pikku Maiju puetti pienet tyttymokkan-sakin, mutta kirjavakarttuuniset tytyvärkit isä poltatti takassa lammassariskujen kanssa. Pieni tumma hilkku liparehti tumman tyttötenavan päässä, puristi pyöreitä poskia ja oli leuan alle sitaistu solmuun niinkuin äidinkin hilkku, ja pienet huulet olivat truutulla samoin kuin raavahilla. Mutta kun Liinamaan nelivuotias Lissu pisti päähänsä Malmbergin rouvan lahjoittaman pastihuivin, Niiles Kustaa hymähti: »Onko Lissusta tullut suruton?» Lissu meni heti vaihtamaan päähänsä oman tumman huivinsa, ja pappi naurahti: »Noin lapsi tekee pian parannuksen.»

Körttiharmaisiin puettiin pojanmälkitkin. Kun pahankurisen Keskikylän karkeat ukot heräsivät ja paneutuivat körtteihin, heräsivät monet kylän nuoret poikaklopitkin, luttien krossottelijat, vetivät haaravästin selkäänsä ja kampasivat takkuisen tukkansa koreasti kahdelle puolelle. Olivatpa nuoret miehet niin kiivaita, että pitivät keskenään seuroja, lukivat ja veisasivat joka ilta. Vanhat Keski-Juhat ja Ylisen Anskat ja muut olivat hyvillään. Mutta kun pojat pian jälleen häilähtivät maailmaan, tulivat *häjynmiälisiksi* ja vetivät

Nuoria Härmän poikia

taas säkeensä suruttomat verhat, isännät kimmastuivat niin, että hyppööttivät langenneita perillisiänsä ympäri kartanoa, möksivät oikein isän kädestä ja lopuksi paiskivat heitä suruttomine verhoineen Alaasen Matin tunkionhautahan.

Vielä ankarammin täytyi körttiläisten kurmoottaa Härmän häyjä, ennenkuin saivat ne uskomaan, ettei körttiläisten taloihin tarvitse tulla häjyilemään eikä heidän seuroihinsa pilkkaa tekemään. Keski-kylän vanhat tappelupukarit taas siinäkin rytäkässä olivat parhaita miehiä. Nuoren polven häjyt saivat vastaansa uskon voimalla vahvistetun vanhan härmäläisen vääjäämättömyyden, ja pian he tulivat kokemaan, ettei sitä vastaan pahinkaan väätyri jaksanut sotia.

Malmberg kyllä sanoi keskikyläläisiä *kankiuskoosiksi*, koska he kankien voimalla yrittivät käännättää suruttomia.

Kovilla täytyikin pitää nuorta täysiveristä härmäläistä, jos tahtoi hänet pitää erillään maailman hekumasta. Väkisinkin nuori kansa yritti mennä maailmaan, ja ankarat isät siitä kovasti tryykkööttivät lapsiansa. Kylän hyppypaikoille ukot monesti tulla reuhtoivat hakemaan pois omiansa, ja kun nuoret pyhäiltana näkivät äijän vinkiä astelevan kökkäpellolle päin, oli heidän paras kiireesti lähteä laukkomaan toiseen suuntaan. Pyhisin isäntä Luki postillaa, ja koko talonväen piti istua kuuntelemassa. Vesiluoman Kuustaa kun palasi pariviikkoiselta matkalta, ajoi keskellä yötä koko joukkonsa ylös ja pani veisaamaan pitkää virttä. Kun vanhat menivät kirkkoon, piti nuorten kotona sillä aikaa lukea päivän saarna, ja sitten tehdä siitä selvää, kun äijä palasi kotiin. Kirkossa täytyi nuortenkin käydä ahkerasti, tahtoivat taikka olivat tahtomatta, ja kotiin palattuaan he olivat kuin tuomiolla, kun isäukko kysyi: »Mitäs siälä nyt saarnat-hin?» Vääjäämätön Keski-Juha vei yhtä vääjäämättömän tyttärensä kirkkoon väkisin. Kun isä ja äiti olivat lähdössä kuulemaan Niiles Kustaata, tytär juoksi navettaan piiloon. Mutta isä tuli ruoska kourassa ja etsi tyttären lymystään, ruoskansiima viuvahti ja piileskelijän täytyi mennä istumaan pikkulavalle isän harmaan selän taakse. Vielä kirkollakin tytär kiukuutteli, kuuhkaili vain kärryjen luona odotellen, että isä siirtyisi toisten isäntien joukkoon, jolloin hän lähtisi laukkomaan kotiin. Mutta äijä ei armahtanut, tyttären täytyi astella isän ja äidin edellä kirkkoon asti ja istua siellä isän kohdalle, toiselle puolen käytävää penkin päähän. Itsepäistä Keski-Juhan tytärtä piruutti niin, ettei hän kiusallakaan tahtonut kuulla saarnaa, istui vain paaduksissa, selkä kenossa ja korvat tukossa. Mutta kun Malmberg yht'äkkiä vinkiä tulla paukahti saarnastuoliin, Keski-Juhan kiukkuinen perillinen oikein sävähti . . .

»Nyt eletään juur' syntisest' . . .»

kajahti saarnastuolista äkäisesti, ja tytär vavahti vielä kovemmin. Vapisten hän kuunteli kiivasta saarnaa, joka yhtä päättä iski ja löi, ja tytöstä tuntui aivan kuin olisi vasaralla hakattu hänen kovaa sydäntänsä. Pian nuori tyttörukka lyyhistyi alas, pää painui kirjaulautaan, eikä se siitä koko saarnan aikana jaksanut kohota, kun piti niin kovasti pudotella katkeria silmävesiä.

Körttityttö Keskikylästä.

Eikä sen kerran perästä enää Keskisen perillistä tarvinnut ruoska kädessä kutsata Niiles Kustaata kuulemaan, enempiä kirkkoon kuin seuroihinkaan.

Kirkossa käytiin ahkerasti. Lapualle, Kauhavalle, Härmään, missä vain Malmberg milloinkin saarnasi, mentiin niin, että temppeli tuli aina täyteen. Ajettiin hevosella ja asteltiin jalkaisin. Kesäisin lasketeltiin Lapualle hevosten vetämällä veneellä pitkin jokea taikka kuljettiin soutamalla, ja nuoret, jotka eivät mahtuneet veneeseen, juoksivat avojaloin ja valkoisin hihoihin pitkin jokirannan juntua ja nevaportaita, kengät vain kädessä ja tröijy käsivarrella. Sama jumalansanan kaipausta kutsui kaikkia, sekä nuoria että vanhoja. Sitä sitten kirkossakin veisattiin:

Heränneitten suurissa seuroissa ulkona kirkonmäellä.

»Niin kuin Peura janoisansa,
Vettä tuorett' himoitsee;
Niin mun sielun' tuskasansal
Jumalat' ikävöitsee...»

Samalla halulla ja yhtä ahkerasti herännyt kansa riensi seuroihin, monesti aina naapuripitäjiin saakka. Usein kokoonnuttiin Liinamaan Juhan tupaan, ja siellä oli elävä olo, siellä luettiin ja veisattiin. Ja silloin kun v. Essen asui Liinamaan toisessa talossa, mentiin monta kerta kertaa hänen luokseen, arki-illoinkin sinne joudettiin, ja Essi-pappi selitti sanaa. Keski-Kuustaan toimekas talo Keski-kylässä oli oikein vasituinen seurapaikka, samoin kuin Talkkarin seksmanni Kankahankylässä. Tuli monesti saarnamiehiä kaukaa Pohjan puolesta, niinkuin *Ville Niskanen* ja *Rauhalan Taneli*, ja oman puolen papit, *Malmberg*, v. Essen ja *Durchman* saapuivat samaan joukkoon. Suuri tupa oli kohta täynnä tummaa kansaa, lattianlaajuisena istui lankkupankeilla uuninpuolessa naisten parvi ja vastapäätä sivuseinän puolessa pitkät vakavat miesten rivit. Voimallisesti silloin kajahti tuvan täyteinen virsi, sama raskas Siionin

Kankahankylän nuoria tyttäriä.

virsi, joka jo kymmeniä vuosia oli veisannut Suomen heränneen kansan synninhätää ja pelastuksen toivoa. Väkevänä pohjana ja taustana jymisi miesten jyhkeä tumma ääni, ja heleänä kuin taivasta tavoitellen yhtyi joukkoon vaimoisten henkien kirkas veisuu. Tasaisin rytmein virsi nousi ja laski, vei säkeen verkalleen ja aina sen päättyessä löi varman lopun kuin vasaralla iskien.

Hartaana kuunteli suuri tupa, kun sitten sananmies selitti Raamatun tekstiä taikka luki kappaleen postillasta. Kovin pitkästi ei saarnamies puhunut, mutta sitä ankarammin. Jumalan suuri pyhyys ja vanhurskaus, maailman suuri pahuus ja turmelus sekä ihmisen huonous, penseys ja kovakorvaisuus oli monesti puheen sisältönä. Ja siihen veti kohta virsikin. Saarnan loputtua saattoi seuratuva kajahtaa:

»Keng' huonomb', kylmemb' minua
Taitaapi löytyy misään?
Keng' synnin andaa asua
Nijn sydämensä sisäll'?
Ah! unhodan pois usiast',
Taikk' halvax' arvaan kauhiast'
JEsuxen raskast' pijnaa.»

Vanhantuvan Maija Kankahankylästä.

Särjetty sydän, köyhä syntinen siinä vaikeroi kurjuuttaan, särkeväenä kaikui pitkä virsi, ja surun ja tuskan vaisu tuntu täytti huoneen. Puhui sitten toinen hengenmies, ja taas puheen loputtua sanankuulijain joukko vastasi ja täydensi puhetta virrellä. Näin aina saarnaa seurasi virsi, virrestä sai saarnamies puheen aiheen, ja taas puheen jälkeen valittiin sopiva virsi. Oli vanhassa Siionissa ja virsikirjassa kyllä virsiä ja värsyjä sekä seuratuvasa veisuun mahtia. Moni vanha herännyt osasi Siioninsa, jopa kohta virsikirjankin ulkoa.

Kirkasääninen nuotintaitoinen sanankuulija pani virren matkaan, ja kohta siihen yhtyi koko seurakunta. Alkoi veisuu jyristä väliin miesten rivistä, alkoi taas toisen vuoron helistä uuniseinän puolesta, jopa joskus tulla helähti aivan toisesta huoneesta, missä miniväki sanaa kuunnellen istui pienine perillisineen. Avonaisten ovien kautta tulvahti nuori ääni kirkkaasti ja ihanasti kuin salaperäinen pelastettujen kuoro, yhtyi siihen kohta koko tupa, ja entistä voimallisemmin soi suuri virsi, vaikkapa:

»Maan tornust' nouse pois,
Weisaamaan sielun' lantee,
Iloisna HERran astinlaudan etehen!
Kyll' painaa silmäs voi
Sen paistet kirkas sangen,
Sydändäs kuiteng' riemull' vuodattamaan rienn' . . .»

Maailmallinen, suruton Härmä laulaa roikasteli kylänraitilla niin ylpeästi, että meteli kuului joskus toiseen kylään asti, herännyt väki veisaili seuratuvasa taikka kesäisenä iltana pihamaalla niin, että väkevä pauhu kantoi yli kylän. Monet parhaat virsien veisaajat olivat ennen olleet parhaita kylänraittien laulumestareita. Niinkuin

Nuoret miehet istuskelevat toimitellen talon seinustalla ennen seurojen alkamista.

ennen heidän äänensä hyppykentällä oli kaikunut yli kaikkien ja johtanut hyvää hyppylaulua, yhtä komeasti kajahteli sama ääni sitten seuratuvasa *kuljettaen* pitkää virttä alusta loppuun asti. Pystypäinen ja tyrniä *Rautakorven Tiina*, iso ja mustaverinen, mutta suora ja jylkänpuheinen nainen, joka monesti oli antanut kömää miehillekin ja maailman tienristillä huutanut kuin paras planeetti, veti sitten körttiläistenkin veisuuta kaikkein mahtavimmin. Kun Tiinan miehekäs ääni pääsi valloilleen ja otti virren hoitoihinsa, niin ei veisuu mennyt penkin alle. Hyvä veisuri oli *Marikkakin*, Malmbergin lastenhoitaja, vaikka hänen heikko vaimonpuolen äänensä ei kantanut niin kauas kuin Tiinan. Oli joukossa sitten myöhemmin jo nuori *Mäkisen Maija*, jonka heleä ja voimakas ääni kohosi kohta Rauta-Tiinan tasolle. Monesti istui seuratuvasa Tiinan korvalla koko joukko hyviä *erelläveisaajia*, ja kun vielä parhaat miesveisaajatkin, *Sokia-Santeri* ja muut, pitivät huolta virren kuljetuksesta, oli suuri tupa täynnä mahtavaa säveltä, joka kaikui väliin syvänä, särkevänä katumuksen huutona, väliin väkevänä kiitosvirtenä.

Maija Mäkinen.

Myöhäiseen iltaan istuttiin, puhuttiin ja veisattiin, ja viimeiseksi armoitetun päivän päätteeksi kajahti:

»Kiittäkät HERraa, Kiittäkät HERraa;

Sill' Hän on juur' hyvä.

Ratk' kallis asia on Jumalaa kiittää,

On Jumalaa kiittää,

Suloinen on ja kaunis Händ' ylistää:

Kiittäkät HERraa, Kiittäkät HERraal!»

Hiljaisena ja hartain mielin lakeuksien harmaa kansa lähti ajamaan ja astelemaan kotia kohti. Yksivakaisena ja totisena

kytömaiden jylkkä kuokkamies vain painatteli kotipolkuansa. Ei hän seuratuovassa eikä muuallakaan huudellut julki mielialojaan, ei ilojaan eikä synnintuskiaan. Hän kuunteli vain ja taas veisata jylkkytti, kätki sanan sydänkarsinaansa ja sitten lähti ponkimaan kohti kotomökkiä.

Papit ja puhujat sekä kaukaisemmat sanankuulijat saattoivat jäädä seurataloon yöksi, jopa toisinaan jäi niin paljon vieraita, ettei tahonut olla sijaakaan. Olkia levitettiin lattiat täyteen, loiteita ja raanuja pantiin peitoiksi, ja siinä makasivat Niiles Kustaa, Durchman ja Essi-pappikin muiden miesten kanssa rinta rinnan, ja hyvä sopu antoi sijaa.

Aamulla vielä pidettiin pienet seurat, ennenkuin viimeiset vieraat ähtivät ja lopuksi veisattiin:

»Nyt ruumiin puolest' erkanemm',
Mutt' haavois' olemm' koosa,
Tääll' usein murhett' maistelemm',
Mutt' iloo JEsuxesa:
Ei kotomm' ole tämä maa,
Tääll' olemm' matkallamme,
Mutt' jos me seuraamm' JEsusta,
Tott' pääsemm' kotiamme.»

Nuori härmäläistyttö Kankahankylästä.

Hyvin mieluisiksi ja suuriksi yhdessäolon hetkiksi tulivat heränneitten häät ja hautajaiset. Kaikki hyvät ystävät ja tuttavat, sukulaiset ja saman armon kerjäläiset, puhujat ja saarnamiehet kutsuttiin pitoihin läheltä ja kaukaa, ja talo täyttyi vieraista. Isoiseen paikkaan saattoi saapua kolme-, neljäsataa kutsuttua, ja siinä oli isännällä ja emännällä kohtelemista, syöttämistä ja juottamista. Mutta hyvät kyläläiset, saman hengen lapset kaikitenkin, kantoivat sylin täysin pitokaasia, talo tuli toimeen ja kutsutut olivat tyytyväisiä. Ei heränneitten häissä lattia paukkunut polskantahdistä, ei siellä rahaa tanssattu eikä kuultu hyppylauluja. Virsin ja jumalansanoin vahvistettiin nuorten liitto. Tavallisesti kaikui vihkimisen hetkellä:

Nuori körttipari. Kankahankylä.

»Tule Pyhä Hengi Luojal
Ja kylmään sydämen suoja,
Täytä ne rinnat armoillas,
Kuin Sinä loit sinun voimallas.»

Siunaten ja veisaten käytiin ruokapöydässäkin.

Mutta monta kertaa heränneitten joukko sai kärsiä suruttomien pilkkaa, jopa alkuaikoinaan vainoakin. Joskus itse läänsmanni ajeli ahdistellen seuranpitäjiä, väliin hän käyskenteli Lapuansillalla kutsaten takaisin niitä, jotka olivat menossa Niiles Kustaata kuulemaan. Toisinaan täytyi kokoontua seurataloon aivan salaisiin puolin. Liinamaassa kerran piileskeltiin jumalansanan ääressä, kun kiuk-

Heränneitä mummia Kankahankylästä.

kuinen virkaherra oli liikkeellä. Lammasnavetassa luettiin Lut-
heerusta ja veisattiin:

»Rauhan he meill' pitä suoman,
Waikk' ovat kiukus' ja hullun';
Sill' Christus on meidän voimamm',
Hän on meit' auttamaan tullut:
Jos he meild' pois temmavat
Hengen ja tavarän,
Olkon ne heill', jää kuitengin meill'
Jumalan valdakunda.»

Tämä oli ristintietä, raskasta ja vaikeaa, vaikka se toisaalta sentään
yhä lujemmin kiinnitti körttiharmaita saman armon ääreen. Mutta
paljoa pahempi oli, kun sitten kerran vihollinen ajoi hajaannuksen
pieneen seurapirttiin. Tuli uskonasioista sekä ulkonaisesta elämäs-
täkin erimielisyyttä Malmbergin ja toisten saarnamiesten kesken, ja
heränneitten seura jakaantui viimein kahteen joukkokuntaan. La-
puan lääni lähiseutuineen Kankahankylää myöten pysyi Niiles
Kustaan ymmärtämyksessä, mutta Ylihärmän Keskikylä ja Alahärmä

Arvi Logren.

siirtyivät toiseen joukkoon, *toishen tuphan*, jonka päämiehinä olivat kaikki muut heränneet papit. Sitten Niiles Kustaa, monen mielestä kaikkein paras pääpaimen, kuoli 1858, eikä ollut hajanaisella laumalla kohta enää kykenevää kaitsijaa. Tulipa Härmän kylille kaiken lisäksi vielä uusi joukkojen hajoittaja, *Katariina Jansson*, tanopäi-

nen nikkarin emäntä, joka nyppiä ja puokoitellen parhaita paikkoja Raamatusta saarnaili syntiselle ihmisrukalle kovin helppoa autuudenoppia. Monet toistupalaiset uskoivat nikkarin Kaisaa ja rupesivat *katariinalaisiksi*, ja taas monen muun ahdistetun ihmisen autuuden asiat joutuivat yhä takkuisemmiksi.

Mutta pian nousi Niiles Kustaan yksin jääneelle joukolle uusi paimen. Malmbergin entinen, uskollinen renki, sitten jo ison Tynjälän toimekas isäntä, *Arvi Logren*, joutui melkein tahtomattaan maailman korpeen orvoksi jääneen kansan kuljettajaksi. Tynjälän isäntä oli suoraluontoinen, kiukkuinen ja jyrkkäsanainen mies, oikein laillinen ja ankara sananjulistaja, joka saattoi ja uskalsi sanoa suoraan ja halki pahimmatkin asiat. Koko seuratupa toisinaan itki ja vaikeroi, kun Arvee luki sille lakia. Hyvin *ottavalla* virrellä Tynjäläinen pani heti alun sanoen Rautakorven Tiinan veisurijoukolle: »Veisakkaa, vaimmot!» Ja sitten seurasi kova puhe, jonka vaikutuksesta monesti törkeimmätkin syntiset heräsivät. Jylkät sanat Arvee sanoi katariinalaisista ja heidän saarnamiehistään, jotka kirkonmäelläkin huutelivat kuin Kallan papit.

Kohta kumminkin katariinalaisuus loppui, kun sen julistaja muutti pois Härmästä, ja monet nikkarin eukon opetuslapset kiskoivat jälleen körttipuvun päällensä. Loppui viimein toistupalaisuuskin, kun useat sen tunnustajista astelivat Arveeta kuulemaan, ja toiset, niinkuin alahärmäläiset, palasivat takaisin suruttomaan maailmaan.

Näin oli körttiharmaiden hartaassa seurassa taas vain yksi lammas-huone ja yksi paimen. Voitiin jälleen samoina syntisinä kokoontua samaan tupaan kerjäämään samaa armoa ja veisailemaan:

»Kaitse, Paimen, lambait' nijtä,
 Joit' pois otit sudeld' tääll',
 Koskas kuolit ristin pääll'.
 Oikia mull' polku näytä,
 Lammashuonesees mua tuo,
 Jong' its' olet auringo.»

Ja Tynjälän jylkkä Arvee puhui ahkerasti laumalleen, saarnasi väliin myös Sinnenmäen lautamies, yritti puhua Peräsaaren Mattikin, jopa joskus Alasaaren Reenholtti avasi suunsa ja sanoi jonkin sanan hänkin, ainakin paukautti nyrkkiä pöytään ja karjaisi:

Härmän heränneitä pareja kolmena polvena.

»Joos' että tee parannusta, niin meettä helvethin joka sorkka!»

Tuli silloin tällöin niinkuin ennenkin puhuvaisia miehiä pohjoisesta, ajoi heidän matkassaan sanankuulijoitakin vierailemaan ja tutustumaan etelän puolen kanssaveljiin ja -sisariin, Sylvester-ukkokin ja Juntin-Jussi tulla kääpertelivät kontti selässä. Kaikki otettiin Härmän rukiisilla kylillä hyvin vastaan, syötettiin ja juotettiin jopa saunoitettiinkin sekä käytettiin hyvissä naapureissa, ja iltaisin istuttiin sanan ääressä.

Omien kylien, omien suurien lakeuksien körttiharmaat tunsivat kaikki olevansa saman kapeantien matkamiehiä. Näinpä he aina auttoivat ja tukivat toisiaan sekä hengellisessä että maallisessa vaeluksessa. Köyhä piika ja renki saateltiin koko joukolla omaan pieneen tupamökkiin, joka oli yhteisin voimin nostettu mäenlaitaan, vähäväkisen torpparin ruma rämäkkö kuokkia toksattiin hyvänä iltapäivänä komeaksi kytömaaksi, ja kun iso Tynjälän talo tarvitsi apua peltotöihin, kokoontui sinne väliin koko körttiläisten lääni. Laaja kauravainiokin voitiin silloin tokaista kyylille samana syksyisenä päivänä.

Tyttärien pieni sievä seura koivujen suojaassa ennenkuin seurat alkavat.

Sitten yhteisen työskentelyn lopuksi oli kovin mieluista yhdessä kokoontua sanan ääreen. Piian ja rengin pikkuinen tupa, jonka seinät ja lattia hohtivat uutuuttaan, tuli siinä myös sanalla siunatuksi, ja kun kuokkamiehet rääsysiltä kytösaroilta illan tullen astelivat rapaisina torpparin harmaaseen tupaan, halusi mieli vielä hetkisen viivähtää jumalansanan seurassa. Luettiin luku Lutherin postillasta, ja sitten syysillan tummuvassa tuvassa päretulen ja takkavalkean valossa kajahteli karkeiden kuokkurien harras ehtoovirsi:

»Päiväst' täst', sua JEsul kijtän;
 Waan etten sua ole sill'
 Palvellut hartaasti kyll',
 Andex' anna minull' sitä,
 Älä muist' kuing' usein jäl'
 Kohtaa rikoin päiväll' täll'.»

Lutherin postillat sekä Raamattu ja muukin Raamattuun perustuva vanha koeteltu sana oli heränneen kansan parhaana ojennusnuorana. Virsikirja ja Siionin virret piti olla joka mökissäkin, monella vielä muitakin hartauskirjoja. *Huutavan ääni ja Hunajan*

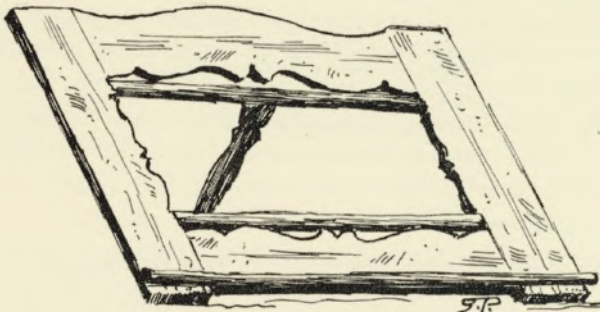

pisarat, Salattu elämä ja Sana syntisille, Armon järjestys ja Kristityn vaellus olivat monen tummapukuisen maanraatajan parasta sanaa, monella oli vielä Björqvistin *Uskon harjoitus*, monella Nohrborgin *Langenneen ihmisen autuuden järjestys*, jollakulla Wegeliuksen *Pyhä evankeliumillinen valkeus*. Vanhan hartaan körttivaarin paa-pantuvassa oli piirongin päällä pieni lasiovinen kirjakaappi täynnä kuluneita, paljon luettuja hyviä kirjoja. Joutilas paappa istui usein niiden ääressä, luki niitä valkoiselle mummallensakin, joka kumara-selkäisenä ja kurttuksena istua kykötti patapenkillä sukkaa kutoen. Valkeata päättään nyökytellen, kuhmuiset sormet ahkerasti sukka-puikkoja liikutellen, ummessa silmin, pikkuinen mumma istui ja kuunteli, kun paappa vapisevin pitkäveteisin äänin lukea tankutti:

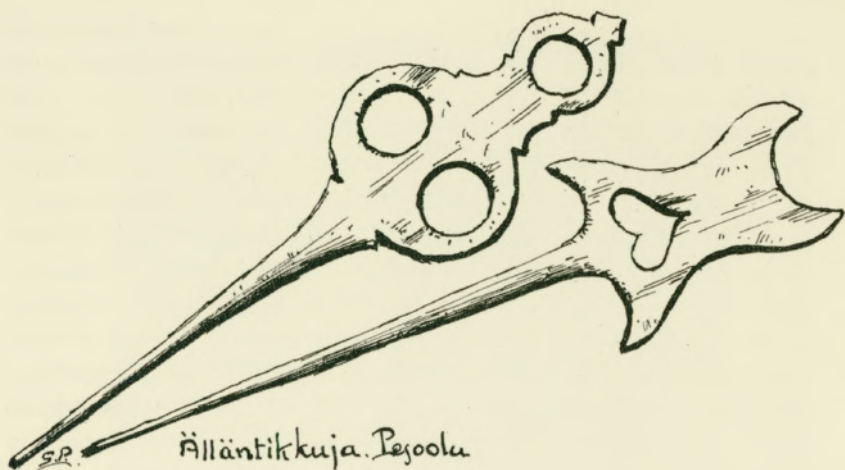
»Te, jotka uskon hengesä janootta armo vaikutusten ylöspitämistä Jesuksen avarasa evankeliumisa, ja niitten voimasta suotte voivanne vaeltaa, elää ja kilvoitella hyvää uskon kilvoitusta. Te ylöspidetään siltä väkevältä Hengeltä ijäiseen elämään. Siinä armosa anna Jesu sinun lapses lähteä täältä, Amen.»

Ja lukemisen loppuksi väsyneet vanhat, jotka pitkän ikänsä olivat raataneet lakeuksien suuria sarkoja sekä kilvoitelleet elämäntiellä, vuodattivat sydämensä toivon hiljaiseen värisevään virteen:

»Kosk' tulee onnellinen
Se päivä jolla saan
Kotia mennä minä
Taivaasa asumaan?
Kosk' pääsnen odottamast'?
Aikaani kuluttamast'
Ikäväll' toivolla?»

Geppälän pipelinjalkea

Älläntikkuja. Pesoolu

Älläntikkun ääres

Liisa Loon aikoo yin pöytä

Satoja vuosia oli Suomen kansaa opetettu ymmärtämään kirjaan präntätyä jumalansanaa, satoja vuosia kirkko oli kirja kourassa pitänyt itsepintaista härmäläistäkin kovilla. Kinkeritupa, jalkapuu ja rippikoulu olivat aina olleet monen pelkäämättömän lakeuksien miehen pe-loittavimpia paikkoja.

Mutta kirjanoppineeksi oli saatu häy Härmä. Jokaisen piti olla kirjan kuusalla, aapinen, katekismus ja virsikirja piti olla joka talon tavarana, ja toimeen tulevassa paikassa vielä muitakin kirjoja, joskus oikein Raamattu. Jo toistasataa vuotta takaperin mainitaan vanhassa Haapajärven Krouvissa Liisa-emännän kuoleman jälkeen

Haapakrouvin entisen Hannu-faarin virsikirja, nykyään Seppälässä. Kannessa vuosiluku 1766.

kun emäntä kuoli, Raamattu, pari postillaa, pari virsikirjaa ja kymmenen muuta kirjaa.

Koetti siis jo vanha jo aikoja edesmennyt Härmä harjoittaa sanan viljelemistä kotitarpeikseen. Ja kun sitten myöhemmin tuli *aviisien* aika, oli jo muutamia sellaisia isäntiä ja paappoja, jotka tarvitsivat ja ymmärsivät maailmallistakin sanaa. Takalan lautamiehen sanotaan lueskelleen *Turun Viikkosanomia*. Entiselle Kurkiluoman kirkkoväertille tuli *Oulun Viikkosanomat*, ja niissä oli niin merkilistä sanaa, että vanha Kuustaa Kurkimäkikin kävi niitä ahkerasti tutkimassa. Kuustaa oli erinomainen lukumies, hän paukutti sanomia *niinkun isämeirää* niin, että kuulijain piti aina lukemisen loputtua kysyä: »Mitä siinä nyt oli?» Jaakkoolan herastuomarillekin

1823, olleen kaksi virsikirjaa ja Raamattu, ja Haarakankaalla oli emännän pois mentyä 1816, vanha Raamattu, kaksi virsikirjaa, pitkä katekismus ja Ilolaulu Jeesuksesta. Kurkiluoman syytinkimuorin peruista löytyi 1831 iso virsikirja, »Gerhartus», »Tiän osottaja» ynnä »Autuden oppi», ja Kujalan Erkki-vainaa jätti 1828 perinnöiksi »pyhiä Kirioja» koko kasan: »koko pyhä Raamattu», kolme »virsi Kiriaa» sekä »Hunajan pisarat, Kerhartus, Käntymisen Hariotus, Ch Kärsimisen Kiria, autuden oppi» ynnä vielä »5 viisua». Hellanmaan Kankahanpään torpassa oli 1868,

Fiija Kujanpää, Vesiluoman mumma sanan ääressä.

tuli Oulun Viikkosanomat, ja Jussilan lautamiehelle *Maiden ja merien takaa*, jopa sitten jo *Suometar* ja taas *Virallinen lehti*. Kujalan isäntä myös luki *Suometarta*, Prännin vanhalle Juhalle saapui sitten jo Vaasan lehtiä sekä Keski-Juhalle Oulun *Kaiku*.

Olivatpa muutamat kytöjen raatajat *pännämiehiäkin*. Mainio lukumies, *Kuustaa Kurkimäki*, oli myös niin mainio pännämies, että selvällä suomenkielellä jo toistasataa vuotta sitten *kriivarootti* monet *värteeringit*, *avissoonit* ja *revessit* ja kaikki ja sitten loppuun krapshutti komeasti: »af Gustaf Hendrikson Kurkimäki». Yhtä komeasti ja selvästi koukeroi suomenkieltä värteerinkeihin ja muihin *Hillin Mikki*, joka myöskin osasi heittää asianmukaisen loppu-

Bumerkkejä v. 1801-1832.

pyörähdyksen: »af Michael Hilli». Porren entinen seppä Erkki pystyi kirjoittamaan ja kelpasi lukkarinakin kirkossa veisaamaan sillä aikaa, kun oikea lukkari oli virkaheittona. Osasi sitten jo Porren Matti kuljettaa hanhenkynää sekä myös Tiähaaran Kuustaa ynnä Lakkikosken Matti, ja Niämistön Matti oli oikein mestari värkkäämään kaikenlaisia tarpeellisia papereita niin, että oli »oikeen kirjaalija». Mutta Loukko-Iisakki, vaikka olikin kriivari ja maalari ja kovapäisimpäin poikajunkkarien lukumestari, sanoi:

»Lähtisin vaikka kuakullen, kun vain joku taitaas kirjoottaa mun pualestani, kun mull' on niin huano konsähti.»

Tarvittiin kyllä hyvää ja oikeaa konsähtiä, kun piti lainpitävästi laitella paperille, vaikkapa koko värteerinki ja sen loppumenot. Kuustaa Kurkimäki toki vain osasi, ja Hillin Mikki pränttäsi: »Että Ej mitään Tiadolla Eli Tahdolla ole pois Jätetty Edellä Nijmitetystä värdeeringistä Jonga ala Kirjoittanut Taita Hengellisellä valalla vahvista Jos sitä vaaditan». Asian osalliset sitten vain väänsivät tukevat puumerkkinsä nimensä alle, ja lujaa tuli.

Aapisesta kaikki tällainen viisaus oli alkanut, ja hyvää taitoa tar-

Olla pöytäkirja...
 Jona 17na 1824...
 Kukaan...
 Jona 10na...
 Heina... 1824...
 Mikki Hillin kirjoittama kuitti v:lta 1824.

Mikki Hillin kirjoittama kuitti v:lta 1824.

vittiin, kun Härmän pieniä häyjä piti ajaa kirjan ymmärrykseen. Tyttöiset tenavat aina kyllä olivat alttuimpia sanan ääreen, mutta monet pojat olivat jo kersavuosilta ruveten oikeita väätyrieni vesoja. Ylituvan Herska imi kikkiä seitsemän ikäiseksi ja lentää kanhotti housuitta, vain isän takkireuhka päällä ympäri kyliä kuin tuulenkoinaaja, eikä välittänyt aapisesta vähääkään. Rannanjärven poikamälkkien mieluisinta maailmanvaellusta oli, kun saivat klenkutella Krupulankallion Putuavaasella kivellä taikka kelliä Mikkilän haassa Isoonkiven takana ja posket lon-

Pieni olkimullikka Knuuttilan pihalta.

tolla kiskoa kessupiipusta makeita mahasauvoja sekä taas pölläytellä takaisin kuin saunavihtoja. Kovilla kyllä pidettiin poikia kotona. Valkeanviriksi tuvanloukkoon tuodun lammasriskukasan joka oksa oli aivan kuin tarkoitettu kehvelien takarapsuksi. Ja väliin kun äkäinen äitimuori oikein kimmastui mustapintaisiin perillisiinsä, sai koko kersajoukko lammasriskuja. Eikä siinä auttanut, vaikka pojat olivat varalta naplanneet ja tamuloinet hurstihousunsa kiinni niin konstillisesti, ettei emo saanut niitä alas muuten kuin repimällä.

Tällaisia epeleitä piti sitten istuttaa aapiskirjan ääressä ja opettaa jumalansanalle.

Kotona annettiin perillisille ensimmäiset aapisen alkeet niin, että tenavat olivat ainakin jo kuusalla, kun joutuivat koulunpenkille. *Kiartokoulu* oli lakeuksien lasten paras lukupaikka, ja *koulumestari* paras lukumestari, pitkä *älläntikku* piti lukumiehen oikealla radilla, kun edessä oli aapiskirja, jonka ensi lehdellä *aanpuustavien* takana oli sellaisia suuria totuuksia kuin: »Vares raakuu, lammas määkyy, ajaja huutaa, aasi kiljuu ja suu läähöttää . . .»

Ja sitten tapahtui niin, että jonkin talon edustuvasta kohta kuului mekastus kuin olisi koko aapiskirjan joukkokunta ollut siellä huutamassa, kiljumassa ja läähöttämässä. Kolme-, neljäkymmentä

Kankahankylän pojanmälkkejä.

ehjäkurkuista tenavaa, tyttöä ja poikaa, lukea jyskytti Jeerusalemin hävitystä, ja kun he kaikki parkaisivat yht'aikaa, oli koko edustupa ääntä täynnä. Älläntikut käydä piipottivat pitkin kirjanrateja, huonoimmatkin huutelivat puustavia niiden nimiltä, ja paremmaisten avulla lyötiin tavuja sekä sanoja kokoon niin että paukkui. Koulumestari tömppäsi jalkaa lattiaan aina tahdin mukaan ja paukautti tavun lukkoon, joskus itsekin tavaten joukon parhaana:

» . . oo sano oo, ällä ee ännä leen, oo-leen, koo oo koo, oo-leen-koo — ämmä ii mii, ännä ää nää, mii-nää — ii uu juu, ree aa raa, juu-raa, ällä aa ii laai, juu-raa-laai, ännä ee ännä neen, juu-raa-laai-neen . . . »

Se oli oikeata härmäläistä *tavaamista*, se kävi täydellä voimalla niinkuin olisi rannatonta nevaa kuokkia paiskittu, harvaan ja hartaasti. Kun Jeerusalemin hävitys oli paukutettu loppuun, ajettiin samaa vauhtia vielä *ahritki*, kaikki viisi, kuusi virsikirjan pitkää sarkaa sekä niiden loputtua vielä evankeliumeita. Siinä jo huonoisetkin pääsivät vähitellen niin hyvälle kirjantaidolle, että kohta voitiin ruveta lukemaan *tavin jälkhin*, tavu aina kerrallaan:

»Kooos-ka . . maa-kii-jan . . leei-vän . . juuh-la . . lää-hees-tyi . . . »

Ja lopulta jo päästeltiin *kohrastansa*, koko sana puhallettiin sa-

malla sanomalla. Koulumestari vain kulkea kopsotteli selän takana pitkin rivejä karjadhellen:

»Katto kirjahan! Ei s'oo parseeeli . . . s'oon P e e - h a - r i - s e - u s . . Pysy sanalla! Siinä s'oon sitten oikeen iinpönkä, kun ei pysy rarilla . . Mihnä sana on?»

Sana oli kirjassa, ja tuvassa asui suuri sanan voima sekä vahva elävän ihmisen tuntu. Edustupa oli täynnä lankkupenkkejä, penkit täynnä tenavia, toisia vielä takkakivelläkin kyköttämässä. Siinä höyryttiin ja hikoiltiin ja istuttiin kovalla lankulla pitkä rupeama niin, että pieniä pieluksia pakotti. Mutta kun sitten koulumestari

aukaisi oven ja laski laumansa valloilleen, niin harmaa höyry tulvahti edustuvan aukosta, ja eläväinen lukijakunta pelmahti talviselle pihamaalle. *Laskinpakallen* luomanrantaan laukattiin kovalla kopinalla, siepattiin *olkitukku* alle ja luikaistiin jäädytettyä töyrää alas, väliin koko joukko sekä tytöt että pojat samassa rytäkässä, yksi epeli vain olkitukkoineen alla vatsallaan hyvänä kelkkana. Kapaistiin tunkiolle *kukkulinan herrasillen*, paiskittiin ja kiskottiin toisiaan sieltä alas, taikka juostiin tallin taakse *aisakiikullen* ja vuoro-vuoroin pongittiin ympäri akselia niin, että pää meni pökkeröksi ja koko maailma näytti hyrräävän. Isot völkät heilauttelivat pikku kersojakin yli akselin, vaikka sattui joskus sellainen onnettomuus kuin Ikoolan Jaakulle, että kiikku pysähtyi pystyyn ja kersa kupsahti pää edellä alas. Ja *eväspussuusta*, joka koulumatkalla oli jokaisen kainalossa, piti myöskin kaivella. Pieni *piimäpottu* sieltä löytyi sekä *voiaski*, ja kun pussuisesta nousi kiskonkimpale tai juustonpalanen taikka kämpäle hyvää perunakropsua, lähestyi sananviljelijää kohta melkein kuin makean leivän juhla.

Mutta kohta koulumestari tuli portaille ja karjaisi:

Keskikylän pikkutyttöjä.

Kujalan poikamälkit tallin takana kiikulla.

»Ja pian lukemhan!»

Kopisivat portaat taas ja penkit jyrähtelivät, kun lumiset laskin-pakan räjäjäät hyökkäsivät sanan ääreen. Taas alkoi pitkä ällän-tikku vaeltaa pitkin kirjan pitkää polkua ja nuori Härmä huutaa Jee-rusalemmin hävitystä edustuvan täydeltä niin, että ehtoolla oli oikein ääni sorruksissa.

Mutta joka aamu, ennenkuin alettiin yhteinen suurluku, oli ankara läksyjen kuulustelu. Jokayhdellä oli oma kappaleensa kotona luettavana, kellä aapisesta, kellä katekismuksesta. Huonoisimmat hikoilivat isämeidän kanssa taikka tankkasivat uskontunnustusta, jotkut olivat jo »laupiahas Jumalas», mutta paremmat päästelivät katekismusta kuka mistäkin, ja oikeat kirjanoppineet laukoivat Taavetin seitsemää salmeja niinkuin ei mitään. Monet heränneiden lapset lukivat Möllerin Autuudenoppia. Ja kaikkien täytyi lasketella läksynsä ulkoa sanasta sanaan. Jos koulumestarin piti kovin monesti antaa apua, tuli sellainen häpeä, että taitamaton sai lukea läksyn uudestaan. Koulumestari oli kova mies, kinkeripäivän lähestyessä entistäkin kovempi, koska kinkereillä lasten lukutaitoa ankarasti koeteltiin.

Monet vanhat koulumestarit olivat sellaisia mestareita, että panivat pahansisuisimmatkin härmäläisen taimet lukemaan. *Lintalaan*, Ylistarosta tullut ontuva äijä, oli armoton mies. Koivunoksista palmikoitu *vittarahnikka* oli ukolla aina käsillä, ja sillä hän antoi *armoottomasti* kämmenille taikka hutkaksi selkään, jos oli pahankurinen taikka ei pysynyt kirjalla taikka ei taitanut läksyjänsä. *Lintalaan* pani lukemaan ja tottelemaan isot parikymmenvuotiaat ja vanhemmatkin partaleukaiset vökäleet, joille kirja oli kauhistus. Tohti *Lintalaan* helposti antaa sellaista partamiestä pläsille, ja lukumies siitä tuli. Sydän kurkussa istui koko koulupenkki, ja silmät

Ikkoolan kylän poikia pyhäpäivänä.

tiukkana älläntikun noukassa karjui kirjansanoja, kun armoton koulumestari koivurahnikka kourassa astella klenkutteli selän takana pitkin penkkirivejä. Vilkaisipa kehveli vaikka pikkuisenkin sivulle — heti paukahti. Joskus piti *Lintalaan* isojen vökäleitten koulua kirkossa, ja silloin kuului kova jyskytys kauas kirkkomäelle, kun ukko pökkäsi tervettä jalkaa lattiaan ja huusi ja tavasi, ja pojauvölkkitkin pökkäsivät jalkaa ja tavasivat täyttä kurkkua.

Ärtyinen mies oli *Korpelan Hermannikin*, ainakin kova tukasta pöhröttämään. Mutta *Loukko-Iisakki* ja *Lakkikosken Matti* eivät olleet kovin kiukkuisia, eikä ollut varsin äkäinen *Seppälän Jaakkokaan*, jonka edessä ei saanut »ässällä eikä ämmällä paiskia», vaan piti tavata niinkuin olisi kluvulla seinää paukutettu. Mutta *Rapakon Antti*, joka mestaroi Voltin, Palon ja Pömpelin tenavia, kyllä pian kumahutti, jos ei osannut eikä totellut. Viimeiset mestarit olivat jo niin oppineita, että rupesivat luettamaan *Piplian* historiaa, jopa *Loukko-Iisakki* ja *Seppälän Jaakko* opettivat kirjoittamaan, ja sitten, kun *Porola* sekä muut senaikaiset pääsivät mestareiksi, pan-

Matti Porola, vanha kiertokoulun opettaja.

tiin kersat laulamaan ja räknämhänkin, kun mestari kirjoitti merkkiä taululle.

Ja kappi talosta oli koulumestarin palkkana.

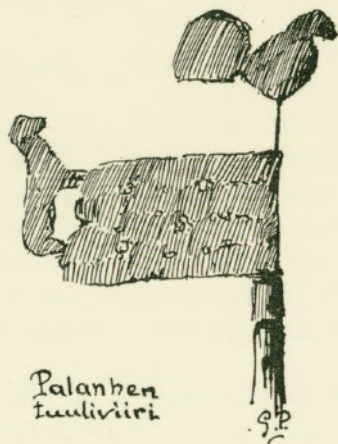
Mutta oli sellaisiakin *pökeröötä* ja *pököpäitä*, joita ei aina kova Lintalaanekaan saanut oppimaan, sellaisia *pualipöllöjä*, jotka hätinä isämeidän osasivat. *Rautakorven Tiina*, viisas ihminen, kova veisaaja körttiläisten seuroissa, oli erinomainen huonopäisten johtatja lukutielle. Lähiseutujen kirjanoppimattomat pojat lähetettiin eväspusseineen Tiinan mökille muutamiksi viikoiksi, ja niin taitavasti tomera muori askaroi, että lukutaitoisena ja rippikouluun kel-

vollisena miehenalkuna sieltä puupää tyhjine eväspusseineen tulla painatteli takaisin.

Mutta monia muita juntikoita, joiden kirjantaito oli aivan *alapaullalla*, sai lukkari valmistella rippikoulua varten. Lukkari Flink, joka hurstimekkoisena toimitteli viikkotrengin virkaa Lööpärin taloissa, vetäisi väliin selkälaipioillensa kröönanveheriääsen kaprokin ja kepsutteli pappilan suutupaan *junttikoululaasia* tavauttamaan, vaikka joskus sitten samojen junttien kanssa istuskeli iltamyöhällä viinapöydän ääressä.

Kirjanoppineita häjyistä härmäläisistä vain tehtiin, ja kovapäisimmätkin kuljetettiin kautta rippikoulun. Älläntikun noukasta härmäläisen oppi alkoi, älläntikulla hän otti kirjan kiinni, ja siitä sitten lähti vaeltamaan läpi kirjan ja läpi maailmankin, ensin tavaten ja sitten tavia lukien sekä lopuksi laukoen kohdastansa. Ja sillä lailla opittiin ja tultiin vaikka papiksi ja koulumestariksikin, kun oli vain hyvä taju ja ymmärrys.

Mutta *kuusaamatoon* ihminen ei oppinut älläntikullakaan.

Lehtimäen
vanha pöytä

Juhlia

Autto juhlaa Korkeise

Reikkuen kulki suuri kesä yli sinisien aukeiden, hyppeli luhdilla ja pelloilla, piti iloa pöpöröisten kanssa ja laulatti heinäsirikkoja, mutta pani lakeuksien kansan ahkeraan työhön. Ankarana ajella rohisti sitten valkoinen talvi kintereillä, moukaroi siniä, riepoitti lunta ja ajoi raatajan kovaan ilmaan, lumipyryynkin jokilavealle ja pakkaseen puita kiskomaan.

Mutta pitkän talven pimeimmällä harjalla paistoi suuri juhla, joka pani härmäläisenkin hetkeksi hellittämään.

Ajeli kyllä pitkin vuoden juoksua, toinen toisensa perässä pieniä juhlia ja merkkipäiviä, mikä minkin asian nimissä. Mieluisen hetken nekin toivat joukossaan, samalla mittailten rannattoman lakeuden loputonta aikaa. *Heikit, Paavalit, hyvät- ja häjyt-Masat, Mammer-tukset ja Markukset, Yrjänät, Jaakoot, Laurit, Sussut ja Perttelit*, jotka aina pysyttelivät vuosikierron mukana, eivät kyllä olleet kovin

Härmäläiset pääsiääsvalkialla. Piriinkylä.

kummia, sanoivathan vain säitä ja jumalanilmoja sekä yrittivät kaimamiestään kiskoa tunkionharjalle. Mutta kun *laskiaan* laukesi, silloin oli jo menoa. Silloin härmäläisen uuni lämpesi ja laski kropsunkäryä sekä antoi monenlaista kropsua ja ressuja pannun toistansa parempaa, vielä ohraisia paistikoita, sianlihalla päällystettyjä. Kersat rähjäisivät laskinpakalla aamusta alkaen, ja raava-hatkin sinne hönttyyttivät iltapäivällä. Olivatpa aamupimeissä jotkut aimoot tyttäret ja piiat avojaloin ja hajalla hapsin käyneet huilauttamassa mäen ja karjaisseet:

»Huruu, pitkiä pellovaattia — ja hamppuja!»

Laskiaisen ilot eivät kauaa kestäneet, yhden ainoan illan vain, mutta härmäläinen ottikin ne sitä rajummin. Nukalaiset laskettelivat suurta jäistä *Sussunmäen ahretta* vatsallaan maaten kelmassa, ja roikaistessaan isosta *purothesta* joen jälle lentelivät ilmassa kuin vanhat rumahiset. Pesoolaiset pyörittelivät toisiaan *vipukelkalla* kuin hullut niin, että hanget silmissä sinittivät. Koko Keskikylä huijautteli jäädyttyä järvitöyrää olkivääteillä, lasketellen väliin

Piriin riihtarha. Riihi oikealla on 1700-luvulta.

rengillä, jopa piikatakullakin ja pahnatukolla niin, että nahisi vain ja höyrysi. Ja sitten illalla käytiin saunassa, käytiin hyppytuvassa, syötiin yhdeksät silakat, lakaistiin lattiaa yhdeksät kerrat, nakattiin karvakenkää ovensuuhun sekä tehtiin muitakin konsteja tulevaisia asioita tiedustellen. Lakeuksien laskiainen oli lyhyt mutta leveä.

Jo taas, kun pitkän ja hiljaisen *paaston* perästä *pääsiäänen* tulla paukahti, eläväinen Härmä kohahti. Suuren kevätjuhlan pimeänä yönä, jolloin vanhat *trullit* kähmivät navetoissa ja lentää kahnustivat pirujen kanssa pitkin pitäjiä, leimahti pitkin lakeutta kymmeniä *pääsiääsvalkiota*. Ne loimottivat ja lepattivat öisellä hangella kuin kaameat noitavalkeat, väsähtivät välillä, tohahtivat taas uudelleen ja lennättivät tulisia kieliä ja kipunoita pimeään korkeuteen. Joka suunnalla leimahteli ja taas sammui, taivas punoitti metsän takanakin kuin valkeanvaarassa. Alahärmä ruskotti ja Ylihärmä ruskotti, Ikoolassa loimotti, Kosoolanmäellä loimotti ja Porrenmäellä loimotti, ja Kotoluhran Kettukalliolla leiskuivat punaiset lieskat. Näkyipä punoitus suuren pimeän lakeuden takaa Kauhavan Annalasta, Pernaalta, Kleemoolasta ja Tuularinmäeltä. Joka taholla

Rekiä katosalla kesäteloilla. Lehtimäki.

vanhat tervatynnyrit paloivat, tervaksista sidotut *pöntteröt* romottivat seipäiden nenissä, katajat kärisivät ja kaikkein enimmin loimottivat riihiladoista kähvelletyt olkilyhteet. Nuori villi Härmä punoitti, hyppi ja reuhasi rovion ympärillä, viskoi valkeaa ilmaan, lauloi ja karjui ja raahasi lisää olkia isäntien riihikartanoista, vaikka monet äkäiset äijät olivat kirves kourassa vartioimassa olkilatoansa.

Piti hurjan Härmän vielä öisen tuliromotuksen päälle saada huima luuvahyppy sekä sitten loppuyöksi *pääsiääspesä*, pää kainaloon ja käsivarsi pään alle, sillä vanhojen määrä oli:

»Kun ei pääsiäähänä päätä kainalos,
niin ei koko kesänä.»

Mutta jo aamulla varahin moni kavahti vuoteeltaan ylös, tikkasi neulalla reikiä paperiin ja katseli niiden lävitse aurinkoa, kun se noustessaan iloisesti hyppeli. Ja sitten mentiin koko joukolla kirkkoon.

Suurin joukoin vaellettiin kirkkoon *heluuntainaki*, samoin *mettumaarina*, vaikka mettumaaria odoteltaessa oli melkein koko yö

Alajoen talvista aukeaa Kankahankylän kohdalla.

hypelty kylänraitilla, tyttäret vielä käyneet ruispellossa solmeilemassa *ilolankoja*, lakaisemassa kolmen tien ristiä sekä kurkistelemassa sormuksen lävitse lähteeseen. Vanhat noitaämmätkin istuivat kirkossa hartaina ja kallella päin, vaikka olivat yöllä karjanonnea varastellen laahanneet lakanaa naapurin yökasteisella luhtamaalla.

Ja suvisen mettumaarin iloiksi oli talon porraspäähän nuorista koivuista pystytetty vihanta lehtimaja sekä tuvanseinille ja orsille pistelty tuoksuvia tuomen tai pihlajan kukkaoksia.

Kun syksyn rapaisille maille saapui *mikkeli*, Härmä mennä kömyytti kirkkomäelle pannen toimeen hurjat kilparatsastukset. Ja sitten taas synkän marraskuun alussa, *pyhäänpäivänä*, oli renkien ja piikojen remu korkeimmillaan.

Ja mustan syksyn takaa rupesi kohta nousemaan suuri talvenselkä.

Matkasi *Simo* kautta maiden lyöden sillat nevoille, ajoi vanha *Anterus* vetäen valkoisen lakanansa yli lakeuksien. Kytömaiden mies vaihtoi nuppalakkinsa koirannahkaiseen reuhkaan, veti karvakengät jalkoihinsa ja kiskoi selkäänsä lammasnahkaiset turkit. Mutta kytöjen ja luhtien rannaton valtakunta oli talven kylmissä kourissakin

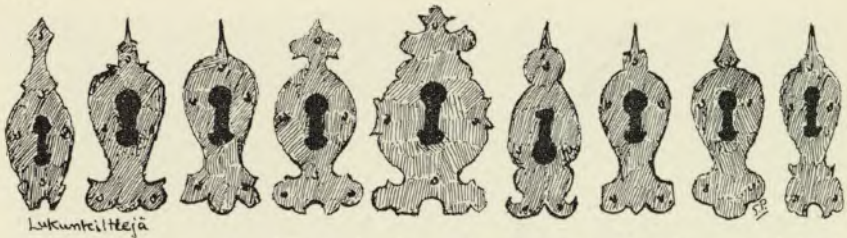

Seppälän trengit heinäkuormineen kotimatalla.

Pesoolaasten talvista metsätietä.

komea ja mahtava. Yhtämittainen ihana valkeuden kenttä ulottui Liinamaan liepeiltä Löyhingin laidoille, Kosoolasta Kauhavan rannoille sekä taas Kotoluhran vieriltä Kurjenluhran ja Vualteen huurteisiin takametsiin. Jo varhaisina aamuhetkinä, ennenkuin nähtiin koiton punerrustakaan Kauhavan takaisella taivaalla, kuului pimeältä lakeudelta reenanturain kirpeää ratinaa sekä kulujen ja kaltrujen heleää helkytystä. Kytömaiden miehet siellä ajaa hysyttelivät Alajoen luhdilta heiniä noutamaan. Mutta kun miehet leveine rehukuormineen ajella kahistivat kotia kohden, aurinko jo katseli Simpsiön takaa. Suuri lakeus hohti valkoisena, tuhannet, miljoonat pikkuiset lumensilmät vilkuttivat ajomiehelle, ja korkeat kuvahaiset ajelivat heidän rinnallaan. Lumiset rantametsät sinertivät ja punertivat, ja kaukana kotikyllillä, aukean takalaidalla kohosi valkoisia savupatsaita kohti tummaa taivasta.

Syystalven päivä oli lyhyt. Aurinko painui jälleen lakeuden takametsiin, tumma yö tulla haamuili hiljaisesti kähmien ja otti haltuunsa kansan ja maan. Mutta taivaan tuhansista pienistä ikkuna-reijistä tirkistelivät kirkkaat katseet nukkuvaa lakeutta, ja kapea kuunkäyrä mennä keikutteli hiljalleen yli mustan avaruuden...

Silloin, talvenselän suureen salaperäiseen hämyyn, lyhimmän päivän ja pisimmän yön hiljaiseen seuraan, joutui jo joulukin.

Koirannahkaisissa lakeissa ja noukattomissa karvakengissä härmäläinen käyskenteli, mutta rukiisen ja ruokaisen juhlan hän rakensi. Aittojen laarit olivat jumalanviljaa kukkuroillaan, tynnyrit täynnä lihaa, orret täynnä makkaroita ja juustoja sekä pöntöt rasvaisia siansylttyjä.

Joka talossa ja mökissä oli kohta ankara meno ja kaikilla kova kiirus. Kaikki myllerrettiin sekaisin, pestiin, siivottiin ja tomotettiin, lattiatkin hangattiin hiedalla ja hakoluudalla, ja lyötiin vettä niin että roiskui. Pestiin pyykkiä korveellisittain, ja sitten taas leivottiin päiväkausin rieskoja, knäkkileipiä, varileipiä, sitten syhdättiin ja

Sillanpään mumma kaulaa verhoja. Kangas.

vierrettiin väkevää juomaa niin, että koko talo tuoksui makoiselle. Mutta suuri *lipiäkalakorvee* lemahteli tuvanurkassa kuin myrkkyytynnyri.

Juhlan *auttona* suuri Härmä oli oikein varahin liikkeellä. Kaikki arkinen aherrus piti saada loppumaan jo ennen iltapäivää, miestenkin piti joutua puiden ja heinäin hausta hyvissä ajoin joulusaunaan, joka jokitöyrässä jo aamupäivästä alkaen oven täysin pölläytteli harmaita haikuja. Ja sitten kohta, kun päivä vielä katseli takametsien latvoilta, oli puhtailla oljilla kohennetussa saunassa ankara kiukaan kihinä ja vihtojen roiske, ähkinä ja veden loiske, ja punaisina alastomina aatameina sieltä maanraatajat astelivat tupaan suuren *pystyvalkian* paisteeseen huokumaan ja höyryämään. Siinä oli hyvä vanhan väättyrinkin paistella monilla kymmenillä arvulla kruusattua ruhoansa.

Valkoisella hetulakanalla oli hyvän talon joulupöytä peitetty, ja valkoisin liinaisin hihoin isäntä niinkuin renki ja piikakin istui sen ääressä, ja pöytä oli täynnä maan parasta: rukiista leipää, ohraista kryynipuuroa, lihaperunoita, siansylttyä ja lipeäkalaa sekä vielä kulmiin kahahtavaa juomaa.

Yliisen paappa, Anskan poika, Keskkylän entisiä isäntiä.

Oli monessa vanhassa talossa joulun aattona ruisolkia lattialla, ja siinä oli tenavien hauska peuhata ja mehakoida koko iltapäivä. Mieluista oli tenavista, kun takkihirteen ripustettiin *juhlapuska*, pieni kuusi, jossa kotona kastetut *kynttylät* ja *vesikot* päreristikkoihin istutettuina palaa käryisivät koreankirjavien paperikrimpsujen joukossa. Ja silloin vasta oikein hauskaa oli, kun ovenraosta oudolla äänellä mörähtäen lennätettiin tupaan *juhlaklappi*, tavallisesti tenaville ja nuorelle välle nimitetty. Mutta kun ovesta könti sisään ruma *joulupukki*, niin jo kersat pelosta krääkäisivät ja kapaisivat ylisänkyyn. Täytyikin pelätä, kun isomahainen karvainen kōriläs tuli ja mōrisi kuin rumahinen ja vielä nakkeli ryyppyjä rumaan

naamaansa, ennenkuin saattojoukkonsa kanssa lähti pois ja meni toisen tuvan pimeään porstuaan kolistelemaan ja ovea kähmimään.

Mutta heränneiden kodeissa eivät tenavat saaneet liikoja telmätä eivätkä aikuiset kummitelleet juhlapukkeina. Porren Matti istui kirjoitusvihkonsa ääreen ja koukeroi paperille päivän suuren merkityksen:

»Nyt on Joulu Päivän autto tänä päivänä eli Kristuksen syntymä Päivän vuonna 1868 Wuonna Jälkiin Kristuksen syntymän ia hänen syntymä Päivänsä muistoksi viettävät kaikki kristityt Pyhää Joulu iuhlaa ia kuin hän syntyi nin oli vuosi luku 4 000

Kiriootti Matti matin Poika
Porri ala härmästä.»

Suuren päivän kunnioiksi istuttiin körttitaloissa takkavalkean ja kynttiläin ääressä ja veisattiin pitkiä jouluvirsiä. Tummuva tupa kaikui, kun koko talonväki pieniä lapsia myöten täysin äänin veisasi:

»Engel paimenill' puhui sanoill' näill':
Sangen hyvän sanoman sanon teill',
Ilon teill' ihanan ilmoitan,
Kuin Jumalald' julki teill' suodan.

Yx' Piltti pisku nuorukainen,
Kyll' kaunukainen Lapsukainen,
On teill' syndyn' Neitseest' nuorest',
Teill' ilox' ijät' sangen suurex'.»

Virren loputtua vanha paappa luki joulupäivän evankeliumin ja epistolan. Kuultiin siinä illan vierteessä valkotukkaisen lukumiehen suusta, kuinka »Jumala puhui muinen usein ja monella muotoa Isille, Prophetain kautta; Näinä viimeisinä päivinä on hän meille puhunut Poikansa kautta. Jonga hän on kaikkein perillisexi pannut, ja on hänen kauttansa myös maailman tehnyt.» Väki istuskeli sanaa kuunnellen pitkin penkkiä, kuka selkää seinään nojaten, kuka ryntäillään polviaan vasten painuneena. Naiset istua kyköttivät patapenkillä ja uunipuolen lavitsoilla poski kämmenen varassa, ja pikkuisimmat kersat lepäsivät unisilmissään äidin sylissä sekä helmassa polvien välissä. Hiljalleen siinä takkavalkea hiiltyi ja tupa tummui, kynttilät lepattivat ja savusivat. Kun vaari oli lopettanut

Ylihärmen kirkkomaalta.

lukunsa, soi vielä yhteinen iltavirsi, ja äiti kantoi ja riisui sekä siunasi pienet perillisensä suuren jouluyön hiljaiseen rauhaan.

Mutta vanhassa kirkossa mäellä metsän laidassa oli ihmeellinen jouluyö. Kylmät tulet tuikkivat jäisistä ikkunoista, vaikka ei ai-noatakaan elävää sielua ollut käynyt kirkkoon. Siellä edesmenneet vainajat pitivät kirkonmenojaan. Oli joskus nähty, kun kuolleet ihmisraukat olivat nousseet haudoistaan sekä hiljaa hiipineet lukittuun Herran temppeliin. Oli joku pelkäämätön rohjennut mennä sinne ovenraosta kurkistelemaan, oli joku tietämätön erehdyksissä joutunut sinne istumaankin kuolleitten joukkoon. Vainajia, jo aika-koja sitten edesmenneitäkin, lapsia ja aikuisia, tuttuja ja tuntemattomia, oli istunut kirkko täynnä, kalpeita, surullisia kasvoja oli ollut pitkät rivit toinen toisensa vieressä, nahisevia pitkähampaisia luurankojakin, jotka irvissä suin ja tyhjin silmäkuopin olivat katsoa tollottaneet kirkonperää kohden... Ja vanha pappi-vainaa oli alttarilla messunnut niin, että home vain oli ympärillä pölissyt.

Hiljaisen, kalmaan kaatuneen kansankin piti joka vuosi nousta Herransa eteen, Herran huoneeseen kuulemaan maailman suurta sanomaa...

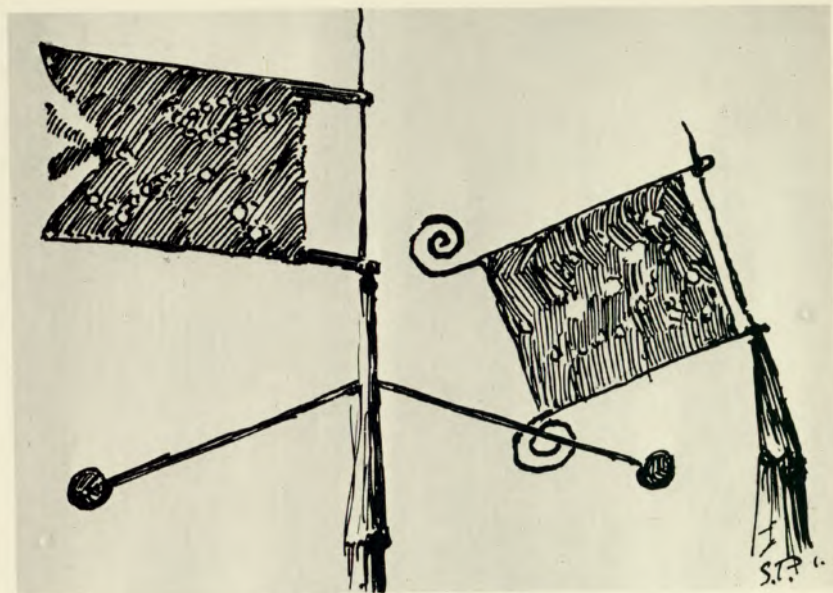
Hautapatsas Alahärmän kirkkomaalta.

Mutta aamulla aikaisin tuli elävän kristikansan vuoro. Jo neljältä, viideltä kavahdettiin ylös, syötiin makkaraa, siansylttyä ja viiliä ja lähdettiin ajamaan kohti kirkkoa. Oli isosta talosta kyllä lähtijää, monen hevosen kuormat täyttyivät. Koko nuori kansa suoriutui rekiin, vain pahaisimmille kersoilte, kun he kovin kärttivät mukaan, sanottiin:

»Sitten kesällä, kun paarma pörrää, sua viärhän kirkhon!»

Kirkkoon menijää oli tien täysin, ja kuormat olivat kansaa täynnä. Reet rohisivat, hevosten kaviot kopsuivat, ja isot aisakulut, kaltrut ja peltrut mouhusivat ja tusinakulut kilkattivat, kun lakeuksien kansa ajoi joulukirkkoon. Hyvä olikin ajaa. Aina talojen kohdassa, tien vieressä vainiolla, pitkän seipään nenässä palaa loimotti ter-

Tuuliviirejä. Järvi. Ritala.

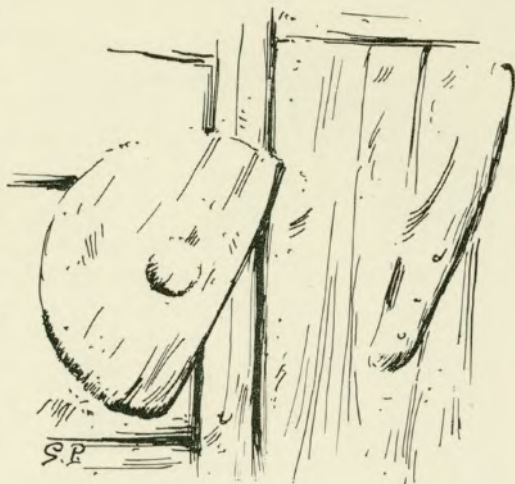
Ylihärman kirkko ja kellotapuli.

vaksista tehty juhalyhty valaisten pitkät matkat kirkkokansan pimeää tietä. Ja sieltä täältä yli talojen, korkealta yli metsänkin, tuikutti värikäs juhlatähti. Oli pitkän viirin nokkaan taikka kaivonvinttiin nostettu koreaksi värjätty eläimenrakko, jonka sisässä paloi kynttiläinen. Se näkyi kauas punaisena tai sinisenä, viheriäisenä tai krekliininpunaisena. Koukkuluoman lyhty pilkotti aina Järven kylille asti, ja Pesoolan valo vilkkui Piriin töyrille. Juhlaa julistivat tienvieren talotkin. Kaikki ikkunat loistivat täysin valoin, kaksi kynttilää katsoi joka ikkunasta, joskus kolmin haaroin. Vielä ullakonkin pienistä aukoista tuikutti pikkuinen tulenkipinä.

Joulu asui joka talossa, joulu loimotti joka vainiolla, ja joulu vilkkui viirin nenästä. Ja joulu ajoi pauhaten pitkin pimeää lakeutta.

Suuri jouluvalo loisteli kirkon jäisistä ikkunoista ja leimahteli aina ovea avattaessa uloskin. Vainajat olivat sieltä kalpeine valoineen jo kadonneet. Nyt siellä paloi ja lämmitti elävä tuli, ja nyt sinne tien täydeltä virtasi elävää kansaa kuulemaan elävän papin suusta maailman suurta sanomaa. Äänetönnä, mustana sydänyönä oli kirkkomaan kansa kiiruhtanut Herran temppeliin, mutta armonajassa elävät maanraataajat ajoivat sinne aikaisen aamun koittaessa kulkusien helinällä. Ja korkealla tapulissa moukuivat kellot kahta vuoroa niin, että huurteiset seinät natisivat ja kaukainen metsänranta kanteli kaikua takaisin.

Kovalla pauhulla joulukirkosta palattiinkin, ja pakkanen paukahteli ympärillä. Mutta kotona romotti takanperässä suuri pystyvalkea, jonka loimossa oli hyvä lämmitellä kahta puolta ja sitten istua lämpöisen joulupuuron ääreen.

Ladonoven vintta. Liinamaa.

Puodinovi Ekoola.

Härmä oli saanut kyllikseen joulurauhaa. Vanhat kyllä kävivät kirkossa, mutta iltapuoleen koko väättyrien sukuperä, paapat ja kaikki, mitä vain miestä ja hevoskopukkaa oli, lähti ajamaan *tapania*. Ajettiin pitkin teitä, pyörähdettiin talon pihaan, lennätettiin taas pihasta tielle, ja saatiin miltei joka talosta *tapania*, kovat ryypyt, ja nuoret miehet perivät tyttäriltä ja piioilta punaista tai viheriäistä *tapanilankaa* lakkinsa ympärille. Jos jouluaamu ajoi pauhaten kirkkoon, tapani ajoi vielä kovemmalla pauhulla pitkin kyläteitä, lauloi vielä täyttää kurkkua ja karjahteli ja antoi konin hypätä niin, että lumitierat pirahtelivat reen ympärillä. Härmä ei kihnutellutkaan nyt kirkkotiellä, eikä ollut virsikirjaa plakkarissa. Hyvin tohti ja sopi nyt karjua ja vaikka manatakin, mikä taas kirkkomatkalla olisi ollut kauhistus. Paksut punaisen- ja viheriäisenkirjavat lanka-

Pitkä ja hiljainen oli joulupäivä, äänetön hämäryys hiipi uneliaaseen tupaan. Hiljainen jouluhämy laskeutui lakeudelle ja äänetön oli suuri luminen aukea. Ei näkynyt kuljajaa tiellä, ei juuri ketään liikkunut kylän kujallakaan. Kytöjen kansa oli aamun istunut kirkossa, iltapäivän se vietti hämärän tupansa hiljaisessa rauhassa, kuka nukkuen edustan takana sängyssä, kuka nuokkuen peräpenkillä, kuka patapenkillä ilman aikojaan istuskellen, kuka lueskellen virsikirjaa.

Mutta tapaninpäivänä jo remahti. Eläväinen, hyvin syönyt

vyhdit vain riepsottivat miesten lakeissa, ja vanhat paapat möyrästivät koirannahoisaan . . . Oli hyvä, että suuri juhla kesti vain yhden päivän.

Vietettiin joutilasta, puolityötöntä menoa vielä *jussinpäivä* ja *viattomaanlasten päiväki*, melkeinpä koko viikko ja joulunaika. Puita ja heiniä vain haettiin lisää, jos ne kotipihoilta rupesivat loppumaan. Varhaiset saunat kylvettiin *uurenuaren auttonaki*, samoin *loppiiasauttona*, ja aamupimeissä ajettiin kirkkoon kumpanakin juhlanä, vaikk'ei varsin niin suurin joukoin kuin jouluna.

Merkkillisenä uudenvuoden yönä, jolloin *vuasiluku* vaihtui ja uusi ajastaika lähti pimeää lakeutta vaeltamaan, oli hyvä valaa porahdutella tinoja sekä niistä tutkia tulevia asioita. Oli tarpeellista vielä asetella pieniä suolakokojia akkunalaudalle, oli mukava käydä kolmen tien haarassa tulevaisia kuuntelemissa, sillä moni asia saattoi salaperäisenä pimeänä yönä valjeta, kun vain tiesi taiat ja tempuat.

Joulunaika oli ihmeellinen aika, ja joutilaalla ihmisellä oli silloin aikaa kokastella kaikkia.

Mutta sitten, kun ajan suuri pyörä lähti suurta lakeutta jyräämään ja veti loppiaisen matkassaan, veti vielä vanhan *Knuutti-äijänkin*, ja *Knuutti* vei joukossaan joulun viimeisetkin hyvät, tulivat vastaan oikeat arkipäivät sekä pitkät ja ehjät työviikot, tulivat

»Härkäviikot, kalikkareet ja reikäleivät».

Porren kessuhuhmari.

Silloin taas surkeilematta piti käydä kiinni kirvesvarteen ja lapionponteeseen. *Kyläälemiset* ja muut kummailemiset saivat jäädä, samoin kuin kryynipuurot, siansylyt ja varileivät, jotka olivatkin vain joutavien syötäviä.

Lakeuksien miehet, häjyt ja kaikki olivat kohta taas karvakenkäisiä, paikkapöksyisiä työnpuskijoita, jotka rähjäisivät metsässä puiden kimpussa taikka kydöllä savenajossa taikka vedättivät tun-

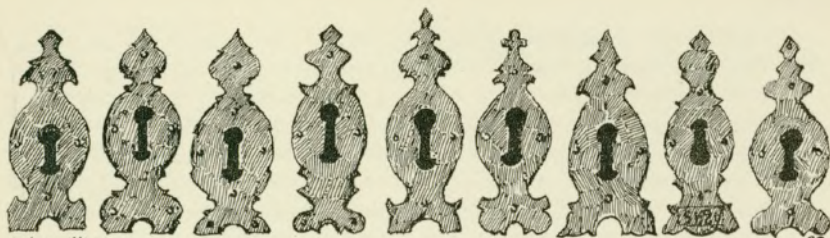
Keskisen Jaakkoo menossa puita noutamaan.

kiota kesantopellolle taikka ajoivat rapamättäitä tunkioon. Ja kun metsämöyryt ja kytökarhut lumisina ja nälkäisinä ajoivat kotiin, oli pöydällä kovaa rukiista reikäleipää ja paksua puuroa, suolaista silakkaa ja paksua piimää. Ne maistuivat oikealta ihmisen syötävältä, ja niistä lähti paras väki, kun oikein olan takaa oli puskettava. Lakeuksien mies oli tyytyväinen. Syötyään ja levähdettyään hän taas hyvillä mielin lähti metsään ja kytömaille rehkimään. Kessupiipun savut vain pöllähtelivät ympärillä . . .

Tämä oli oikeata härmäläisen elämää.

Katteluksen
piimätooppi

Lukunilhtejä

59

LISÄYKSIÄ JA SELITYKSIÄ.

8. Pirilintu on sama kuin peukalolintu eli pajulintu. Vanhat härmäläiset sanoivat sitä pirilinnuksi ja joskus piritykseksi. (Härmän paapan selitys).
13. Nurkan Antti on kuollut vanhana miehenä jo n. 70 v. takaperin.
16. Haapajärven krouvi, Haapakrouvi, oli 1600—1700-luvulla Lapuan jokivarren suuri juomapaikka.
  - » Kurkiluomalle lienee tehty Ylihärman ensimmäinen puukkopärekatto 1850-luvun lopulla. Päreet oli tuotu Lapualta.
22. Riittä tryskättiin ennen joskus hevosellakin. Kauroja sekä heinänsiemeniä tryskättäessä talutettiin hevonen luuvaan ja poljetettiin sillä lattia-ahdosta niin, että siemenet lähtivät irti.
20. Paja ja tuulimylly eivät kuulu talon varsinaiseen kartanoon, eikä myös vesimylly. Talonkauppaa tehtäessä on niistä tehtävä eri sopimus ja merkintä kauppakirjaan.
23. muro = *Stellaria media*; lätinruaska = *Plantago major*; keltakukka = *Taraxacum*, *Hieracium*; harakankukka = *Chrysanthemum leucanthemum*; voikukka = *Ranunculus acer* ym.
  - » Rakennus levitetään yläosastaan sentähden, ettei vesi ota niin seinään kuin suoraan rakennettuun. (Härmän paapan selitys).
25. Vakkurin satavuotiaan tuvan lattianlankut on tuotu uittamalla Lapualta. Itse tupa on tuotu Oravaisten Paljakkaasta.
26. Kojoolan seinäkellon helmassa on kirjoitus: KELLO LYÄ: EHTO IOUTU: KUOLEMA: WIMEN MEITÄ: NOUTA W: 1735 M MP KOIOLA. Ala-Talkkarin kellon rintaan on prantätty: Minä Käyn ia Viisaan ia siinä Toisellen piisaan ia Jos minulla olis ääni niin Kuin minulla olis miäli niin huudaisin muista sinun Loppuas.
34. Lapuanjoen entisen tervankuljetuksen jäljiltä löydettiin jokea perattaessa Ruhaansaaresta tuonain kokonainen tervatynnyri.
36. Lailista pystyaitaa teki tavallinen mies päivässä 50 seiväsparia. Hollo-Ella rytisti joskus sata paria.
  - » Yhdeksän seiväsparin mitalta » = aidas oli niin paljon viistossa, että 9 seiväsparia oli aittaa pantaessa aina käytössä.

37. Väärätupakki eli lanska = rullatupakkaa.
38. Nukalassa sanotaan ennen myös olleen färin.
39. Susia liikkui ennen Härmässä paljon, ja vanhoja sudenritoja muistetaan vielä monessa paikassa olleen. Hillin luona oli ollut sudenrita, Piriin Ritala on rakennettu sudenridan viereen, Vuolteella oli saatu susi ridasta, ja Pakankylän Ylisen talon luona oli entisinä vuosina vanha sudenrita ollut vielä niin haamallaan, että kylän tenavat, nykyään 45—50 korvilla olevat ihmiset, olivat kerran siihen hätääntyneet, eivätkä päässeet pois aikuisten avuitta.
44. Porren Erkki-seppä syntynyt 1791 † 1874. — Juha Riihikangas s. 1823 † 1896. — Juha Alaranta s. 1800 † 1878. — Juha Rif s. 1823 † 1904.
45. Markkulassa kerrotaan ennen Riiviä olleen kylänseppänä Kuuroo-sepän, jonka alasin on vielä Isoon-Pesoolan kylänpajassa.
62. Myöhemmin, kun ylimaista rupesi tulemaan outoa työväkeä talonpöytään, härmäläiset eivät enää viitsineet lusikoida samasta astiasta eivätkä ryyppiä samasta toopista. Ylimaalaiset eivät olleet samoja tuttuja ihmisiä kuin omat härmäläiset, ne olivat kuin eri kansaa. »Ei niiren kans viittinyt räpätä samasta astiasta».
63. Markki on Korteesjärven haukkumanimi, ja markkilaanen on korteesjärveläinen.
66. Pienen talon syytinki yksinäiselle paapalle taikka mummalle saattoi olla vain tynnyri rukiita, puoli ohria, lehmän heinät ja kesävalli sekä vapaat polttopuut.
 »Susannan päivänä meni ensi kerran viimmeenkin pärnän juurhen katotomhan».
69. Kivenjyrtti = *Polypodium vulgare*; linnunjyvä = surensammalen (*Polytrichum*) itiöpesäke; heraheinä = *Rumex acetosa*; linnunleipä = *Oxalis acetosella* lehti; karvapää = niittyvilla, *Eriophorum*; imiäänen = *Trifolium*; lipinjuuri = upukan, ulpukan juuri ehkä myös vehanjuuri—merenjuuri = jonkin meriruo'on juuri.
70. Jos leivät pantiin vartaaseen toiset toisin, toiset toisinpäin, tuli talo riitaiseksi.
73. Perunatikkuja tehtiin ennen myös lampaan sääriluusta, kaksihaaraisia.
 —piva = ven. pivo, olut. Härmäl. ei enää tiedä, mitä »piva» on.
74. Vanhat ovat ennen sanoneet kropsua *ressuksi*.
75. Syksyllä teurastettiin eläimiä ennen palvelijain muuttoa, sitten vielä jouluksi ainakin sika, ja taas keväällä teurastettiin kesäeväitä varten.
78. Hellanmaan Kankahanpään torpan perukirjoituksessa v:lta 1868 mainitaan kahvipannu ja kaksi tinaista teelusikkaa.
81. karriaanen = *Cirsium palustre*, *C. lanceolatum*.
84. Pömpelin Jaakkoo, Jaakkoo Luoma, s. 1801 † 1885.
 »Sontaa vedätettiin pellolle joskus lautalla jokea alaskäsin.
 »Härmän ensimmäiset kärryt kerrotaan olleen Kojoolassa. Sinne tuli entisaikaan mies »Pohjan Pöntiöstä» kontti selässä, rupesi rengiksi ja sitten kerran teki taloon kärryt. Rengistä tuli sitten myöhemmin Kojoolan isäntä.
87. vihalaanen = muurahainen; vuahensilmä = *Chrysanthemum leucanthemum*.
 kivinassu = kivitasku; peipuunen = leivonen.
88. Juha Mäki-Kleemola, Lehmäjoen isäntiä, kuollut n. 50 v. takaperin 65:n korvilla. Kirjoitteli muistiinpanoja almanakkojen välilehtiin. Iso kimpPU ukon almanakkoja on hänen tyttärensä, Ylitalkkarin emännän tallessa.

93. Tavallinen mies kaivaa päivässä kydönojaa 50 sylvä.
95. köyhät vuodet = 1860-luvun katovuodet.
96. villikaura = *Bromus secalinus*.
101. surensammal = *Polytrichum*; virna = *Cerastium triviale*; pilliäinen = *Galeopsis versicolor*, G. tetrahit; rautakukka = *Achillea millefolium*; tiisteli = *Cirsium arvense*; harjapää = *Cirsium heterophyllum*; juuriheinä = tiheä lauhan ja timotein juuressa kasvava heinä.
107. Härmäläinen nimitteli lapualaisen pitkää puutikkua raspiksi, ja jokea hän sanoi lapualaisen harikkohulikaksi, koska lapualaiset janoissaan joivat jokitettä eivätkä kaljaa ja vesiharikkoo niinkuin härmäläiset. Lapualaiset olivat »kolmen silakan miähiä», kun he söivät vain 3 kertaa päivässä.
- » forsma = horsma; luhrikka = mesimarja; pöpöröönen = perhonen; korentapuo = korento, sudenkorento, päiväkorento; kiiliäinen = saivartaja; vesikurkoonen = iso vesihyönteinen, esim. sukeltaja; vaapsahaanen = ampiaainen; mötiäinen = kimalainen, mehiläinen; tuulenkoinaaja = tornihaukka, *Falco tinnunculus*; vanhapiika = taivaanvuohi.
109. vesikuikka = kuovi.
- » Isossa talossa, jossa oli parikymmentä lehmää sekä sen mukaan muuta karjaa, tarvittiin talven mittaan parisataa krinniä heiniä.
113. Vanhanmallinen sirppi oli *koukkusirppi* eli *ähkenkoukku*, uusi vähemmän koukkuinen oli *pohtimenkorvasirppi* eli *kakunjalca*.
- » Kaksikymmentä varijalkaa päivässä oli jo hyvän miehen tinki.
- » kohrennos = uunin kohennuspuu.
119. salkkoo = kuohittu sonni.
120. maletteri = mali, *Artemisia*; toukomettinen = käki.
- » »Klulun ääni» kuuluu silloin, kun riihellä ollaan.
123. pahnikas = nuorin lapsi; olkimullikka = 4—6-vuotias poika, toiset sanovat, että olkimullikka on sama kuin pahnikas.
125. leppälintu = leppäterttu; rökäs = kiiski.
126. Fattamesta lyötiin terävänokkaisella fattameskepillä. Pojat löivät fattameskeppinsä maahan kärjelleen pystyyn ja yrittivät samalla kaataa toisen maahan kärjelleen lyötyä keppiä. Kenen keppi kaatui, hävisi, kenen jäi pystyyn, voitti. — Prinkottimena oli oksien tai seipäiden tms. varaan asetettu riuku, raippa tms. — Kauhavan paimenilla oli pitkinraitaiset housut, siksi niitä haukuttiin sualipöksyiksi.
130. merikettu = hylje. — Vanha ruotisotamies, Matti Haapa, oli aikoinaan Kankahankylän tukanleikkaaja. Kaiket pyhäpäivät ukko klippasi miesten pitkiä tukkia.
132. Entisen sotamiehen, Korpin, kuollut n. 70 v. sitten, punkkivästi oli ollut sinistä sarkaa, hyvin lyhyt, kolme nappia yhtenä rivinä, pienet taskut sivuissa. — Turkkilliivissä oli ollut lampaannahkavuori.
133. flammuraitainen = leveitä isoläikkäisiä raitoja; naskuinen = isoja monenvärisiä prippuja, naskuja; könniraitainen = keltaisia, mustia ja sinisiä raitoja, keltaiset ja siniset vielä kahdenlaista, vaaliempaa ja kippiempää. (Härman mumman selitys).

134. Ei sentään ollut oikein luvallista lainata verhanraitoja suoraan taivaalta. Muuan piikanen, joka laittoi vesikaaren raitaisen hameen, tuli kipeäksi ja kuoli, kun sai verhansa valmiiksi.
142. Jaakkoo Äkkinäänen oli »julma kruusaamhan», kuollut n. 30 v. sitten n. 80:n ikäisenä.
143. kopukkavuosi = 1867—1868 nälkävuosi. »Kylmä talvi» lienee ollut 1873. »Paukka panthin kulkemhan ympäri pöyrän» = pöydässä istuttaessa joku läppäsi oikeanpuolistaan kämmenellään selkään, tämän piti tehdä samoin oikeanpuoliselleen ja niin edelleen, kunnes lyönnin alottaja sai paukan takaisin. Porren Matin tilaisuudessa keisarin oikealla puolella istuva aloitti paukan, ja Matin, joka istui keisarin vasemmalla puolella, olisi pitänyt paukauttaa itse keisaria.
144. Kankahanpään vanhassa lohnassa oli ollut sinertävä pohjamaali ja siinä punaisia ja viheriäisiä kuvia sekä perässä että laidoissa; rännärisilat = silat, joissa on aisainkannatinhinnat; kärmehenpääsuitset = suitsien päähine koristeltu simpukankuorilla, »kärmehenpäillä»; pulkka = kahea, yhden hengen istuttava reki, takana ajomiehen istuin, lesta; peltru = umpinainen vaskikulu, yläosassa kapeita rakoja, sisässä rautakuulia; kaltru = kahdesta puolipallosta, renkaan sisään laitettu kulu, yläpuoliskossa kaksi, kolme rautakieltä, kilkutinta.
147. pitää kelaa = olla joutilaana ja ryypiskellä; mässähöksissä = olla tiedotonna humalassa.
155. hoppavalssin sävel = »Voi sua rakas Aukusti, Aukusti . . .
168. »Sinnepä on haastettu kaikki sihvilänkarvan tekijäkki» = kaikki huonot ja joutavatkin.
180. Isoo-Antti s. 1831 † 1911. — Rannanjärven Antti s. 1828 † 1882. — Pikku-Tuppu s. 1830 † 1868. — Jukka Rannanjärvi s. 1849 † 1868. — Hermanni Flink s. 1831 † 1865, veli murhasi. — Jussi Flink s. 1819 veljen murhasta Siperiaan 1866. — Kuustaa Näsi s. 1842, Siperiaan 1867. — Juha Tyni s. 1837, murhattiin 1863.
185. Kuustaa Hirvelä s. 1796 † 1868. — Kaappoo Hirvelä, ed. poika s. 1826, Siperiaan 1851. — Kuustaa Hirvelä, ed. veli, s. 1829, Siperiaan 1865. — Ella, ed. veli, s. 1818, murhattiin 1845.
186. Anssin Jussi, Juha Antinpoika Leskenantti, s. 1835, Siperiaan 1869.
187. Isoo-Romu, Antti Puodinketo, Rannanjärveltä, s. 1822, Kauhavalle 1861.
188. Kankahanpään Jussi, s. 1849, kuoli Vaasassa 1932.
193. Poseliinia = Siperia, ven. Poselenije = siirtokunta, maanpakolaisuus.
196. Vesiluoman Lissu, s. 1844, vietiin emännäksi Isoonkyröön 1864.
194. Hako-Heikki = Johan Henrik Hjulberg, kappalaisena Ylihärmässä 1822—1829. Sian hautaajaa, Tuomisillan Jaskaa, ruvettiin sanomaan »Tuomisillan prouvaastiksi».
228. Varakkaan heränneen isännän kaapissa saattoi olla paljon kirjoja. Esim. Liinamaan Juha-vainaan kirjastossa oli, paitsi katekismuksia ja virsikirjoja, seuraavat kirjat: Sionin Virret 1829, Kristityn vaellus 1835, Salattu elämä 1836, Huutavan ääni 1836, Totisesta kristillisyydestä 1837, Armon järjestys autuuteen 1838, Rippi-Saarna 1840, Sana syndisille 1841, Totisten kristittyjen

välttämätön ja jokapäiväinen Risti ja kärsiminen 1841, Davidin Psalmin Selitys 1841, Isä Meidän Selitys 1841, Rippi- ja Herran Ehtoollisen Kirja 1843, Hunajan Pesarat 1845, Lutherin Kirkko-Postilla 1848, Uskon harjoitus Autuuteen 1849, Lutherin Kirkko-Postilla 1851, Kuva-Raamattu 1853, Galateaan lähetetyn Epistolain Selitys 1854, Lutherin Epistola-Postilla 1858, Uusi Testamentti 1859, Ahtisaarvoja 1875, Menen taikka En 1876, Halullisten sielujen Hengelliset Laulut 1884, Lutherin Huone-Postilla 1878, Kirkko Käsikirja 1884, Hengellinen kalenteri ja useita vuosikertoja Hengellistä Kuukauslehteä.

Haapajärven perunkirjoituskirja.

Vuonna 1823 sinä 5nä päiv Maaliskuu sisälle löydytti itsensä ala kirjottanut ynnä Kihlakunnan Lautamiähen Anders Hakolan ja Berindö Talon isännän Anders Gabrielin poijan Hakolan kans Edellä käynen kuulutuksen voimasta ja asian omasten pynnön päälle Hapajärfven Talosa Lapuan Pitäjehes ja Narasluoman kyläs Että ylös kattua Wärderata ja jakaa omasutta Jälken edesmenneen Talon Emännän Lisa Johannexen Tyttären Hapajärfven Joka on kuoleman kautta Edesmennyt sinä 18sta päiv. Edesmenneä Tammi kuus sisällä olevana vuonna Ja jälkensä Jätti Hänen miähensä Hans Johannexen poijan Hapajärfven saman seuravaset Lapset...

Kijndiä Omasus

osa edellä mainittua Hapajärfven Berindö Taloja on värd Hopia Rubla

100: —

<i>Hopia</i>	kop.		kop.
1 Kullattu Hopia Bukali 44 ld	1: 80	2 Dito	16
5 Hopiasta R L a 1: 15	5: 75	1 Kupari saltpetteri Kattila ..	50: —
22 5den äyriin Raha	1: 10		
7 Ionen äyriin Dito	70		
1 Hopia Hetusolki	20	1 Biblia	2: 50
3 Selkä sormusta	15	1 Wirsi kirja	10
		1 Dito	8

Kirjat

Tina; Messingi

1 Messingi Kynttilän Jalka ..	20
1 Tina Stouppi	1: —
1 Bläcki Fatti	6
1 Dito piäne	3
1 Bläcki Halstouppi	5
1 Dito Kortteli	3
1 Kulu	12
1 Messingi Kulu	6

Klasit

3 2den kannun klasia	18
1 stöypin klasi Kristalli	6
1 Halstoupin Dito	2
1 Dito	3
1 Stoupin Dito	5
1 Kortteli »	1
1 Klasi Kortteli	3
1 Jalka kuppi	3
3 Lyhyt Kanda	3

Kupari

9 L 5 Kuparia a 10 k	18: 50
1 Palo Wijna pannu Rustingi ..	12: —
1 Isombi Kupari Nappo	20

Rauta Kalut

1 Ionen Teräs vijkatesta	2: —
--------------------------------	------

	kop.		kop.
5 Raudan kans Dito	40	1 Väki vasara	50
2 Poickionda Dito	6	1 Käsi vasara	5
1 Bijlu	40	1 Sorcka vasara	1
1 Dito	30	1 Pihdit	18
4 Hacko Kirvestä	1: 60	1 Hohtimet	8
5 Dito	1: 50	1 Leicko ja Hacko Rauta	2
3 Dito	15	1 Naulas stoli	4
3 Teräästä	40	3 ¹ / ₂ L Terästä	25
2 Dito	20	1 Pannun jalat	50
2 Kuocka	50	16 L% Rauta	30
3 Dito	60	1 Suitten Kuolahittet	1
4 Huonua Kuocka	4	13 L% Rauta Roskia	6
1 Oja Bijlu	25	1 Thos Arina	4
3 Rauta Lapiota	60	1 Rifla pyssy	8
4 Dito	24	1 Lehmän kello kannun	20
2 Rauta Talickota	40	1 Dito ilman kannunda	16
1 Rauta Kangi	80	1 Hevosen kello	8
2 Karfvaria	6	1 Lambahan kello	4
1 Koloma Rauta	6	1 Korvapata	2:—
2 Dito	8	1 Sanga pata	1:—
2 Hugboria	4	1 Keitto pata	70
1 Dito	1	1 Mettä pata	30
1 Telso	6	1 isombi Jalka pannu	10
1 Roucko Navari	25	1 Dito piäne	10
1 Piäne Roucko Navari	18	1 Rauta pranstaka	10
1 Malka Navari	2	1 Häkylä	10
5 Sirppiä	15		
4 Dito	8		
5 Dito	1		
3 Julko Rauta	15		
1 Dito	2		
1 Wuolin	1		
1 Raspi	2		
1 fiila	1		
1 Kinnari ja Räcki Rauta	3		
1 Käsi Höylä	4		
1 Kimbi Höylä	4		
1 Sarvi Höylä	4		
2 Sauma Höylä	12		
2 Käsi saha	1		
1 Usi saha	8		
1 Waraa	6		
1 Rickiön Navari	2		
2 Badi Haka	6		
1 Pajan alasin	2: 50		
		<i>Miähen vattet</i>	
		Lesken sängy on vörd	6:
		1 Punanen lacki	16
		1 filtti Hattu	25
		1 Dito	6
		1 Sametti Lacki	8
		1 Sämiskä Lacki	1
		1 Meri Ketun nahka Dito	20
		1 Koiran nahka Dito	16
		1 Dito Huonot	4
		1 sininen Kaprocki	3:—
		1 harma Dito	2:—
		1 Dito huono	50
		1 Harma sortuki	1: 70
		1 Dito Huono	70
		1 sininen Tröijy	12
		1 Dito	75
		1 Harina Dito	50

	kop.		kop.
1 Dito	40	1 Iso kuva Dito	10
1 Dito	12	1 Musta Bumulli kati	10
1 Harmat Lyhkäset Housut	30	1 Silkki raita kati	15
1 Dito	35	1 Puna raita villa kati	12
1 Dito	25	1 Sini raita Dito	8
1 siniset Dito	30	1 Könni Raita Dito	8
1 Dito	25	1 Kestuki Kati	8
1 Dito	5	1 sininen kapotti	2:
1 Kahden Karvaset Dito	5	1 Musta Sametti tröijy	1: 20
1 Dito Tröijy	8	1 Grönä Kapotti Tröijy	60
1 Hammas Raijta Lijvi	12	1 Karttuna Tröijy	40
1 Pirtto Raijta Lijvi	10	1 Musta Camritsi Tröijy	25
1 Oljani pohja Dito	8	1 Könni Raita Dito	8
1 Puna pirtto Dito	6	1 Sini raita Dito	10
1 Wasikan nahka Turkit	1: —	1 Silkki raita Dito	12
1 Dito	30	1 Kuuträlli Tröijy	6
1 Dito	1	1 Kahden karva Dito	4
1 Bumulli sukat	15	1 Karttuna Kaulahinen	8
1 par valkoisia sukkia	24	2 Karttuna Lijviä	6
1 Harmat Dito	4	1 Harmat sukat	6
4 Lijna paitaa	64	1 vehriäiset	6
2 Nelin varte Dito	20	1 vanttuhut	4
2 Dito	16	2 Lapaset	4
2 Dito	6	1 Lijna Tröijy	4
1 Paras Pusakka	10	3 Lijna Hiät	12
2 Hursti Pusakka	12	2 Dito	2
1 Pusakka ja Tröijy	12	1 Pellovas nelivarte Pusak	4
2 Nelin varte Housut	16	1 Hursti pusakka	2
2 Hursti Housut	12	1 Nelin varte tröijy	3

Edesmenneen vattlet

1 Oljani pohja myssy, Tycki ..	70
1 Musta myssy Tycki	60
1 Wehriäinen Korva myssy ...	16
1 Sämiskä sormikkahat	6
1 Risti Raita Silkki Kaulahinen	1: 20
1 Watet Aski	10
1 Koucku flammu Hames	1: —
1 Ehta puna Nasku Dito	80
1 Puna Raita Dito	50
1 Wehriäs Pohja Dito	41
1 Musta satiini Hames	50
1 Sini raita Dito	30
1 Könni Raita Dito	15
1 Puna pohja Karttuna Kati ..	25

Sängy Wattet m. m.

5 Tynyn Lijna	30
2 Dito	4
1 Dito kahden vartista	3
2 Pellovas Nelin vart Lagan ..	24
1 Lijna Lagana	16
1 kahden vart. Dito	12
1 Lapsen silmä verha	6
2 Silmi pyhjetti	12
1 Bumulli kaulahinen	10
1 Tapeti silmi pyhjet	10
1 Boicki Raita Dito	10
2 Tapeti sängyn edusta	1: 20
1 Dito	30
1 Höyhen palia	2: 30

	kop.		kop.
1 fällyt Tapeti päällinen	1: 50	1 pycki Ammes	10
1 Dito neulottu päällinen	1: —	1 piäni Ammes	10
1 Tyny	2	1 iso Ammes	20
2 Höyhen tynyä Linan kans.	32	1 Dito	25
4 Dito	64	1 Piäne Dito	15
1 Fällyt Tapeti päällinen	1: 50	1 Tuhkasuu	25
1 Nelin vart, lagana	12	2 Ammesta	26
1 Kahden vart Dito	8	1 piippu Tynnöri	40
1 Huonot fällyt	10	15 mylly Tynnöriä	1: 80
1 Heinä säkki	10	1 Leivun	20
		1 Usi Juuri Hulicka	6
		1 Kirnu	15
		1 Välppä	6
		2 Kansi Hulicka	4
		2 Dito	4
		2 Korveja	6
		1 Juoma tynnöri	5
		2 Utta Korveja	10
		3 Puu sahran perä	3
		1 Kangas aset	1: —
		1 Kurna	20
		8 Tusina puufatia	96
		10 fatia	96
		1 Kirnu Tijnu	6
		1 Pryky Tijnu	4
		1 Malattu Kehto	50
		1 Leckeri	5
		1 Dito	2
		4 Utta pohdinda	80
		3 vanha Dito	30
		2 Weiwi Kirnua	4
		2 Isoja Leiliä	20
		1 Dito	4
		2 Dito	4
		2 Korveja	10
		3 Kansi Hulicka	15
		7 ¹ / ₂ tusina Talrickia	30
		<i>Erottamattomat</i>	
		1 Puolda Dala Tahko	50
		1 Matka vacka ja Lucku	1: —
		2 Hevosen Loinda	20
		2 Nahka suitten ohja	2
		Laucku	8
		1 Karvanen	1: 50

Kangahatt

42 Kynnärä Lijna	4: 20
4 ¹ / ₂ » Nelinvartista	31
21 ¹ / ₂ » Tynyn kerta	2: 58
13 » Prässiä	2: 60
11 » Stamppia	2: 42
2 kappalesta Prässiä	16

Ajo Neuvot

1 silat Rauta Krana	1: 50
2 Dito	2: —
2 Malatut Työ Ränget	50
1 Ränget Ruomat	20
1 Pattu Ränget	50
1 Malattu Luocka	24
3 Dito	30
1 Kärmehen pää suittet.	1: —
1 Suittet Jouhi perät	12
1 Par. Rauta Kärryt	3: 50
1 Dito	3: —
1 Pulcka	80
2 Rauta andura työrekiä	2: —
1 Rauta sahrat	50
1 Puu sahrat	10
1 Jäsen äjes	50
1 Lautta äjes	40
1 Keisit pyörän kans.	16: —
1 Parea malattu Lohna	8: —
1 Dito	4: —
5 Työ Rekiä	1: 25
2 Redskapia	50

Puu Kalut

3 Ammesta	30
---------------------	----

	kop.
1 Dito Dito	1: 20
1 Dito Dito	1: 50
6 ¹ / ₂ // Hamppuja	26
5 ¹ / ₂ // Häkylötyjä Dito.....	27
4 utta säkkiä	16
3 Dito	6
1 Jauho vacka	4
1 Kylvin vacka	4
1 vaimon kengunat	8
1 piaxut	7
4 Parempi Harja	16
2 Dito	2
1 Lyämäkello Kapin kans	3:—
1 malattu seinäkappi	50
1 vanha Arcku	30
2 vyötä	6
1 Lijnan kaides 22 pasm.	20
1 Dito 22 ¹ / ₂ pasm.	20
1 Dito 25 pasm.	20
1 Hames kaides	22
2 Huanua kaidesta	12
4 Lijnan Nijdet	8
1 Parhat Karstat	20
1 Dito	16
1 Dito	10
ronen kap. Hamp. siemen.....	1: 20
2 kap. Pellovas siemen	24
1 Korcko sappahat.....	6
1 Lammas raudat	8
1 Kehto sängy	12
1 Juoma Tynnöri	12
1 Arkun kehä	6
1 seula	6
1 Rycki	12
1 Tapeti sängyn edusta	25
1 Harva silmi pyhjet	4
3 ¹ / ₄ // karva Langoja	20
1 Tuohi Rijtta Karjan lados ..	2:—
1 Dito Johan lados.....	50
1 Taka Reki	10
3 Klihta	12
21 Tyhjä Terva Tynnöriä	1: 26
9 Saha Lauta	18
1 Kärryn värkit	18
12 saltpetteri Kaukalota.....	24

	kop.
8 sukkulasta	2
1 suitten kuolahittet.....	5
1 Beili	3
3 korva myssyä	18
2 knippua painet Lang-	2
1 Arkun Lucku.....	6
50dä kuorma Tervasia	8:—
Coppo Ja Cari	50

Elämett

1 Ruskia salvia Hevonen	25:—
1 Bruni Dito	20:—
1 Lehmä Himangi	3:—
1 Dito Korjanen	2: 50
1 Dito Kukkanen	3:—
1 Dito Hallike	2: 50
1 Dito Taka Lacki	3:—
1 Dito Mustike	3:—
1 Hehvo Guldike	2: 50
1 Dito Seicku	2: 50
1 vasikka	10
3 Lammasta	30
1 Sika	1: 75

Jyvätt

8 Tynn. Rukihia	28:—
10 Tynn. Ohria.....	30:—

Contantti Raha

Ruottin Riks Gäldi sedelis 141 R 8 sp.

<i>Satavat velat</i>	827: 05
Summa Inventarje 2 Rd.	
Rubla	1 411: 50

Ulos maxettavat Welat

Duomarin Palcka	96
Alakirjottanen Palcka 2	
Exenpladin Edestä	6:—
Lautamiähen Anders Hakolan	
Palcka	1: 08
Anders Gabrielin pojjan Hako-	
lan Dito	1: 08
Seura kunnan vaivasille	1: 78
Wasan Lazarettin	1: 77
	12: 67

Etta Ej mitän Tiadolla Eli Tahdolla ole pois Jätetty Edellä Nijmitetystä värderingistä Jonga ala Kirjottanut Taita Hengellisellä valalla vahvista Jos sitä vaaditan

Hans Johansson Hapajärfvi
Leski miäs

Ilman sitä förkladamme me ala kirjottanet meitämme Tytyväisexi Edellä seisovaan värderingihin ja jakohon, saman on myös arvan kautta omasus Erotettu.

Anders Hakola
Lautamiäs

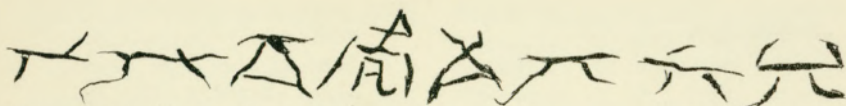
Anders Gabrielin
poika Hakola

Sillä tavalla on ylös Katsottu Wärderattu Ja jaettu vuosi ja päivä kuin edellä kirjoitettu on

af Michael Hilli.

S.P.
Tervälännyrin
tekoasutus.
Geppälä.

Luomerkkejä vv. 1801-1814.

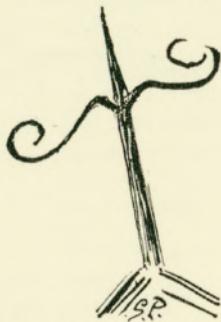
KERTOJIA.

- Haane, Juha, 76 v. talon paappa, Kangas.
- Haapamäki, Hilma, 40 v. talonemäntä, Kangas.
- Juha, 58 v. talonisäntä, Hellanmaa.
- Hakala, Iisakki, 74 v. talonpaappa, Kangas, † 1931.
- Kaisa, 70 v. ed. emäntä.
- Hakola, Liisa, 60 v. mökinemäntä, Lehtimäki.
- Hautala, Jaakkoo, 85 v. talonpaappa, Hellanmaa.
- Kaisa, 86 v. ed. emäntä.
- Hautanen, Maija, 74 v. talonmumma, Voltti.
- Heikkilä, Jaakkoo, 70 v. talonpaappa, Heikkilä.
- Hietamäki, Juha, 68 v. ent. poliisi, Ylihärma.
- Matti, 53 v. talonisäntä, Pränninkylä.
- Hirvelä, Aadolffiina, 64 v. talonemäntä, Hirvelä.
- Ernst, 35 v. talonisäntä, Pränninkylä.
- Huhtamäki, Juha, 90 v. Passinen, omillaan eläjä, Ekoola, Karkajus.
- Ville, 62 v. mökinisäntä, Kangas.
- Iskun-Maija, 84 v. mökinmuori, kunnan hoidokki, Ylihärma. † 1931.
- Jussila, «Lautamiähen Jaakkoo», 84 v. talonpaappa, Kosoola.
- Jarvi, Matti, 79 v. «Kelloluaman paappa», Keskikylä.
- Matti, 40 v. opettaja, Kangas.
- Kangas, Aukusti, 60 v. talonisäntä, Kangas.
- Maija, 70 v. talonemäntä, Kangas.
  - Ville, 74 v. talonisäntä, Hellanmaa.
  - Maija, 73 v. ed. emäntä.
- Kangasrautio, Juha, 65 v. talonisäntä, Untamala.
- Kankahanpää, Juha, 83 v. ent. Härmän talon isäntä. Vaasa, † 1932.
- Soffiija, 55 v. koturi, Kangas.
- Kantola, Juha, 54 v. talonisäntä, Riskunmäki.
- Keskikangas, Juha, 54 v. talonisäntä, Kangas.
- Keskinen, Kaappoo, 83 v. talonisäntä, Keskikylä.
- Maija, 78 v. ed. emäntä, † 1930.
  - Maija, 40 v. ed. tytär.
- Kivisilta, Kuustaa, 83 v. talonisäntä, Vesiluoma.
- Knuutila, Maija, 79 v. mökinmumma, Voltti.
- Matti, 82 v. talonpaappa, Knuutila.

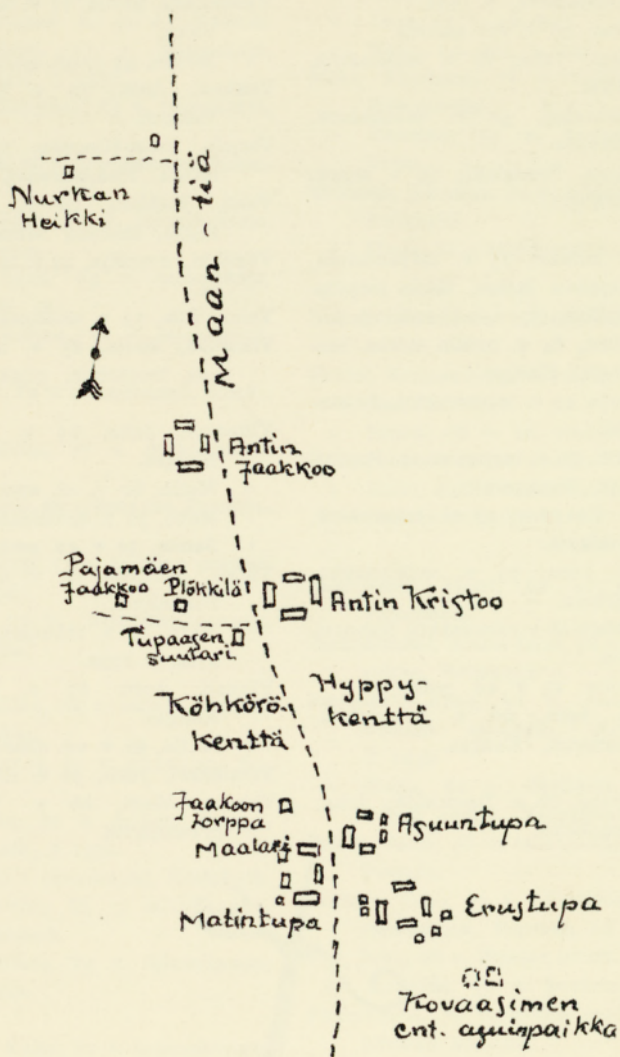
- Koivumäki, Fiija, 90 v. talonmuori,
Hirvelä, † 1931.
- Kojoolan emäntä, n. 50 v., Kojoola.
- Korpela, Matti, 77 v. talonisäntä,
Keskikylä, † 1931.
- Kotomäki, Kaappoo, 69 v. talonisäntä,
Voltti.
- Kujala, Juha, 79 v. talonpaappa, Keski-
kylä.
- Kujanpää, Fiija, 85 v. talonmumma,
Vesiluoma.
- Kumpula, Antti, 63 v. talonisäntä,
Härmän as.
- Kunnari, Kuustaa, 56 v. talonisäntä,
- Kurki, Matti, 82 v. talonpaappa, Kurki-
luoma.
- Kuuperin Miina, 77 v. mökinmuori,
Palo.
- Kuusela, Sanna, 65 v. kraätäri, Prännin-
kylä.
- Köykkäri, Antti, 77 v. Anttilan paappa,
Köykkäri.
» Juha, 72 v., Niemelän paappa,
Köykkäri.
- Laituri, Eveliina, 60 v. mökin emäntä,
Kotoluhta.
- Lakia, Johannes, 50 v. kauppias, Yli-
härmä.
- Lammi, Juha, 90 v. Aution paappa,
Untamala, † 1932.
- Lilja, Esa, 50 v. talonisäntä, Keskikylä.
- Luoma, Kristoo, 84 v. talonpaappa,
Luomanperä.
- Lööpäri, Hannes, 73 v. talonpaappa,
Ylihärmä.
- Malkamäki, Kaisa, 72 v. talonmumma,
Hellanmaa.
» Kuustaa, 64 v. talonisäntä, Vesi-
luoma.
- Malm, Erkki, 83 v. talonpaappa, Per-
kiönmäki.
- Mattila, Eetvartti, 74 v. torpanukko,
Mattila.
- Mäki, Antti, 50 v. talonisäntä, Riskun-
mäki.
» Juha, 47 v. ed. veli.
» Maija, ed. äiti, † 1931.
- Mäki, Kaappoo, 75 v. talonpaappa,
Riskunmäki.
» Kuustaa, 53 v. kevarinisäntä,
Voltti.
- Mäkinen, Amaliija, 70 v. talonmumma,
Perämäki.
» Maija, 81 v. talonmumma, Ikoola.
- Nukala, Antti, 69 v. talonisäntä,
- Nurmi, Kaappoo, 70 v. suutari, talon is.,
Isoo-Pesoola.
» Sanna, 66 v. ed. emäntä.
- Näsi, Juha, 76 v. ent. poliisi, Alahärmä.
» Katri, 84 v. mökinmumma, Yli-
härmän kirkolla.
- Peltoniemi, Matti, 68 v. kraätäri,
Pakankylä.
- Perkiönmäki, Sanna-Liisa, 78 v. mökin-
eukko, Rannanjärvi.
- Perämäki, Elias, 86 v., ent. renki,
kunnan hoidokki, Rinkineva,
† 1930.
» Maija, 80 v. »Myllärin Maija»,
mökin eukko, Hellanmaa.
- Pesola, Antti, 76 v. talonpaappa, Isoo-
Pesoola.
- Piirtola, Juha, 73 v. »Färjären Jussi»,
talonisäntä, Härmän as.
- Piri, Juha, 68 v. Ritalan isäntä, † 1930.
» Kuustaa, 55 v. kevarin isäntä.
- Pirtti-Miina, 77 v. mökin eukko, Yli-
härmän kirkolla.
- Porola, Matti, 68 v. ent. koulumestari,
Ylihärmän kirkolla.
- Puumannin Miina, 77 v. mökin eukko,
Ylihärmän kirkolla.
- Rannanjärvi, Juha, 77 v. »Eetun-
Jussi», mökinukko. Rannanjärvi.

- Rannanjärvi, Juha, 58 v. tuppimestari,
Rannanjärvi, † 1931.
- » Fiina, 39 v. ed. emäntä.
- Rautakorpi, Juha, 60 v. talonisäntä,
Ikoola.
- » Hermanni, 50 v. talonisäntä,
Untamala.
- Riihikangas, Freetriikki, 55 v. seppä,
Köykkäri.
- Saarela, Jaakko, 73 v. torpanisäntä,
»Lilpakan Jaska», Näsin torpilla.
- » Eveliina, 57 v. ed. emäntä.
- Saari, Fiina, 64 v. mökin eukko, teurastaja, Kangas.
- » Maija, 49 v. talonemäntä, Pakankylä.
  - » Matti, 79 v. torpanisäntä, Porren-Matti, Vuasnevalla.
- Seppälä, Kaappoo, 77 v. talonisäntä,
Keskikylä.
- Soininen, Liisa, 75 v. mökineukko,
Pelkkala.
- Takala, Matti 66 v. talonisäntä, Rannanjärvi.
- » Kallee, 25 v. ed. poika.
- Talkkari, Juha, 66 v. talonisäntä,
seksmanni, Kangas.
- Vainio, Juha, 76 v. Tuomisillan Juha,
torpanukko.
- Vainio, Hetviiki, 72 v. ed. emäntä.
- Vainionpää, Sanna, 79 v. talonmumma,
Voltti.
- » Stefan, 43 v. ed. poika.
- Vakkuri, Antti, 72 v. talonpaappa,
Vakkuri.
- Varjola, Juha-Kuustaa, 73 v. talonisäntä,
Haapakrouvi.
- Vassi, Jaakkoo, 70 v. talonisäntä,
seppä, äkeiden valmistaja.
- Viipäkki, Amaliija, 47 v. mökin emäntä.
- Voltti, Ella, 73 v. talonpaappa, Voltti.
- Vuosmaa, Maija, 83 v. mökineukko,
ent. teurastaja, pitokokki.
- Yliluoma, Juha, 65 v. talonisäntä,
Kangas.
- » Maija, 60 v. ed. emäntä.
  - » Matti, 30 v. talonisäntä, Kangas.
  - » Sanna, 30 v. ed. emäntä.
- Ylinen, Jaakkoo, 84 v. talonpaappa,
Pakankylä.
- » Matti, 81 v. talonpaappa, Keski-
kylä, † 1932.
- Ylisaari, Antti 67 v. talonisäntä,
Kangas.
- » Maija, 50 v. ed. sisar.
- Ylitalkkari, Juha, 56 v. talonisäntä.
- Ylitupa, Matti, 66 v. talonisäntä,
Pränninkylä.

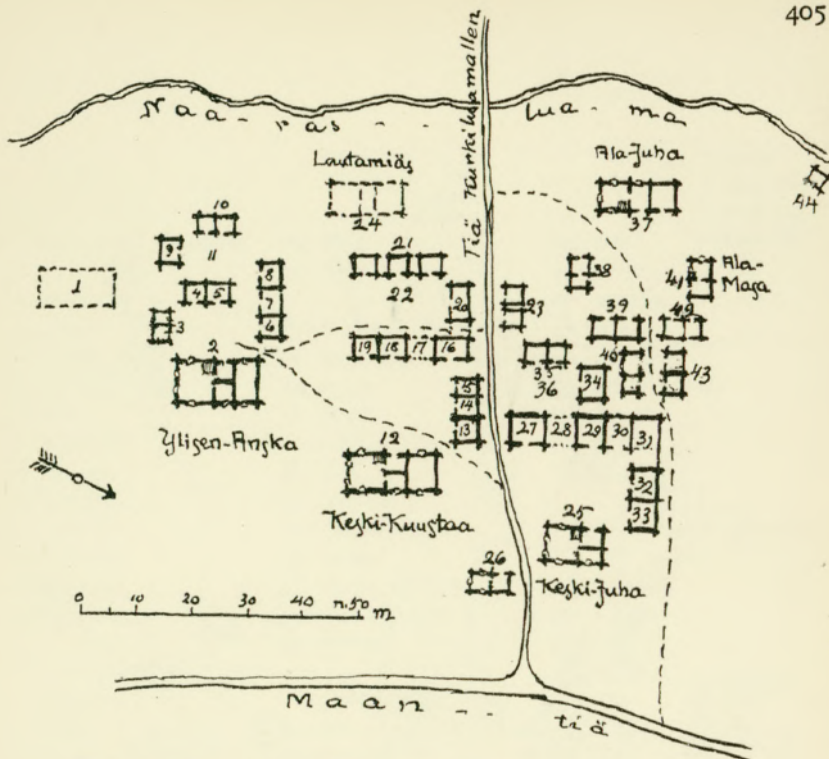

Aitanharjan
Rautakorpi
Pöyhönen

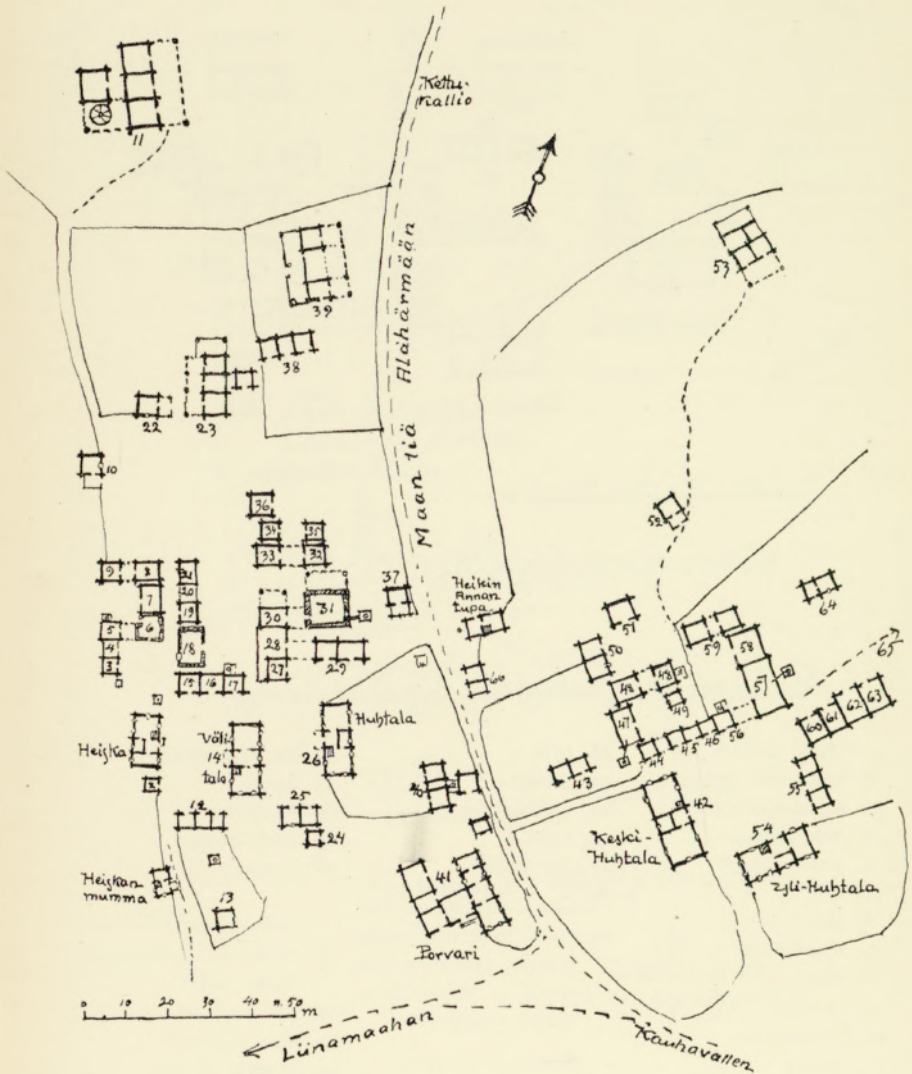
Entisen Kankahankylän asemapiirros.

Entisen Keski-Kylän asemapiirros

<i>Ylisen Anskan talo:</i>	18. talli	31. 32. liivereitä
1. asuinrak. vanha sija	20. navetta	33. puari
2. asuinrakennus.	21. karjalatoja	34. navetta
3. paapantupa	22. tunkio	35. karjalatoja
4. puari	23. karjalatoja	36. tunkio
5. talli		
6. puari	<i>Lautamiähen talon sija</i>	<i>Ala-Juhan talo:</i>
7. kärryliiveri	24. Talo muutettu sitten	37. tuparati, porstuansi-
8. lato	toiseen paikkaan, Yli-	vulla puari
9. navetta	sestä ja Keski-Kuus-	38. paapantupa
10. karjalatoja.	taasta etelään	39. talli ja liiveri
11. tunkio	<i>Keski-Juhan talo:</i>	40. navetta ja lato
	25. tuparati	
<i>Keski-Kuustaan talo:</i>	26. paapantupa	<i>Ala-Masan talo:</i>
12. tuparati	27. talli	41. tuparati
13—15. puaria, päällä lutit	28. portinalusta	42. talli ja liiveri
16. 19. kärryliiveri	29. köykki	43. navetta jalato
17. portinalusta	30. lutti	44. kylänpaja

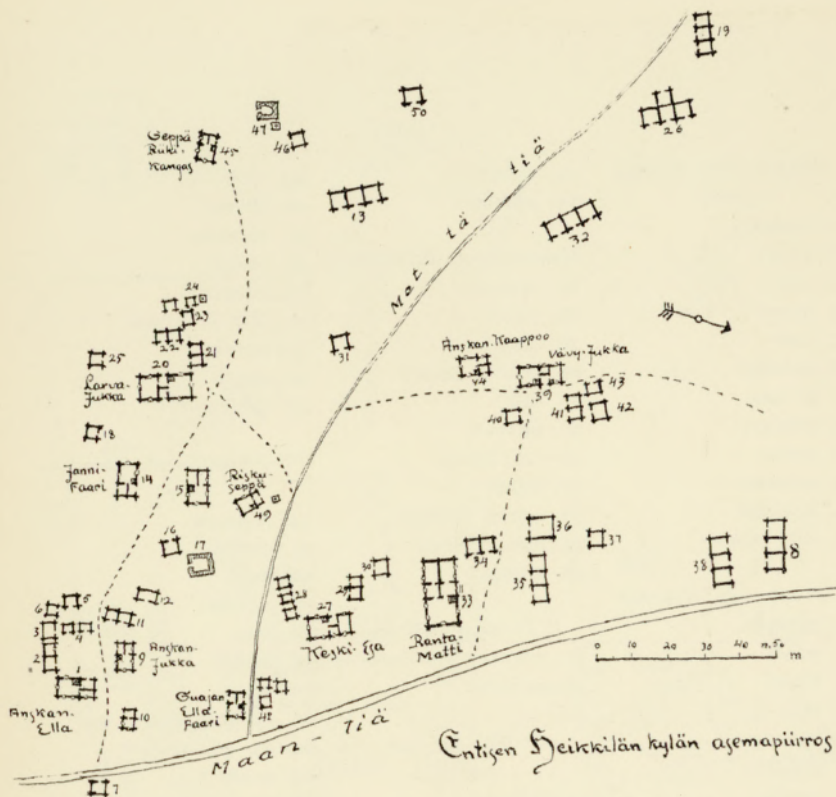

Rotaluhran kylän asemapiirros

- Heiskan talo, entinen*
- Juha:*
1. tuparati
  2. aitta
  3. puari
  4. liiveri
  5. talli
  6. navetta
  7. 8. lato
  9. puulato
  10. sauna
  11. riihirati
  12. luttirati
  13. ent. sauna
- Välitalo, ent. Kuustaa:*
14. tuparati
  15. puari
  16. liiveri
  17. talli
  18. navetta
  19. 21. lato
  20. puulato
  22. sauna
  23. riihirati
24. aitta
25. puaria
- Huhtala, ent. Heikintupa:*
26. tuparati
  27. puari
  28. liiveri
  29. talli ja liiveri
  30. talli
  31. navetta
  - 32—36. latoja
  37. sauna
  38. vanha riihirati
  39. uusi riihirati
  40. aittoja
- Viitalan porvari:*
41. porvarin rakennukset
  66. navetta
- Keski-Huhtala, ent. Antintupa:*
42. tuparati
  43. puaria
  44. puari
45. talli
46. liiveri
47. navetta
48. latoja
49. sijantiiju
50. lato ja liiveri
51. puulato
52. sauna
53. riihirati
- Yli-Huhtala, ent. Samelintupa:*
54. tuparati
  55. puaria
  56. talli
  57. navetta
  58. lato
  59. latoja
  60. lato
  61. syytinkimuorin lato
  62. 63. puulatoja
  64. sauna
  65. tiä riihellen

Anskan Ella:

1. tuparati
2. luttirati
3. liiveri
4. talli ja porttilato
5. navetta
6. lato
7. sauna, yhteinen naapurin kanssa
8. riihirati

Anskan Jukka:

9. tuparati
10. paapantupa
11. puarirati
12. navetta
13. riihirati

Janni-Faari:

14. tuparati
15. kylmätupa
16. talli
17. kivinavetta
18. sauna
19. riihirati

Larva-Jukka:

20. tuparati
21. luttirati
22. talli ja kärryliiveri
23. navetta
24. latoja, prunni
25. sauna
26. riihirati

Keski-Esa:

27. tuparati
28. puaria

29. liiveri ja talli
30. navetta
31. sauna
32. riihirati

Ranta-Matti:

33. tuparati
34. luttirati
35. liiveri, puaria
36. navetta
37. sauna
38. riihirati

Vävy-Jukka:

39. tuparati
40. puari
41. puari ja talli
42. navetta
43. paskalato

Anskan Kaappoo:

41. tupamökki

Seppä Riikikangas:

45. tupamökki
46. paja
47. kivinavetta ja prunni

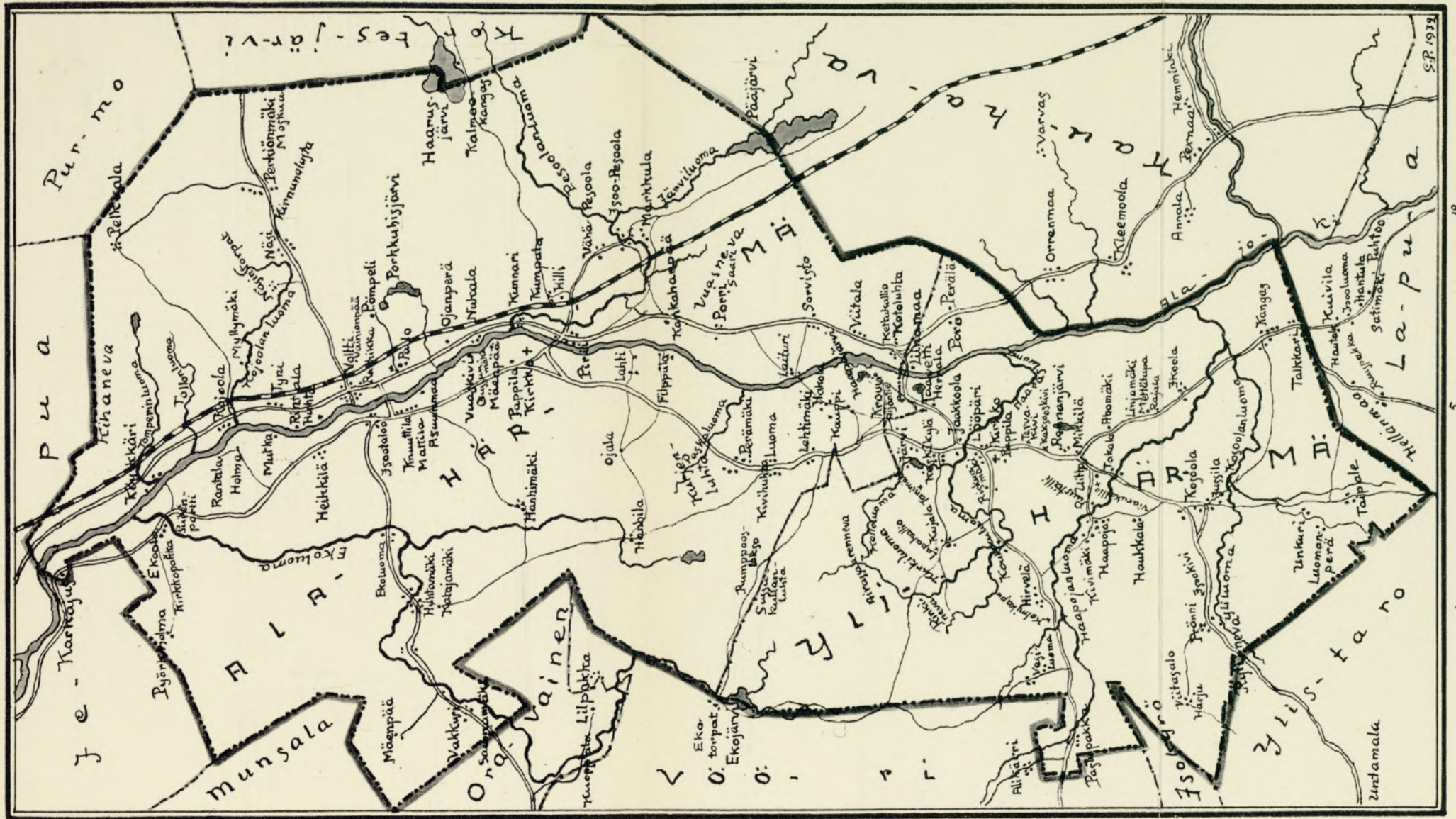
Suojan Ella-Faari:

48. tupamökki ja ulkorakennuksia

Risku-Seppä:

49. tupamökki ja prunni

Kylän laidassa, Anskan Jukan riihen takana kylän yhteinen paja, 50.

Härmän kartta.

Samuli Paulaharju

on kolmenakymmenenä kahtena kesänä tarttunut matkasauvaan ja kulkenut Suomen maita ja mantereita Kainuun merestä Vuoniseen ja Jäämeren rannalta Härmän aukeille. Hänen matkoihinsa liittyy loputon määrä seikkailuja, milloin iloisia, milloin vastuksellisia. Joskus hän on kulkenut insinöörin eväskontin kantajana aukaisemassa Suomen ja Venäjän rajaa, joskus taas jääkärien mukana koillisella rintamalla tai sitten toverinaan taitava emäntänsä Jenny Paulaharju. Mutta useimmiten hän on katkaissut soiset erämaantaipaleet aivan yksin, reppu selässä ja pieksut jalassaan, kuten Elias Lönnrotkin aikanaan.

Näillä matkoilla sanoo Paulaharju »käyneensä opissa Suomen kansan keskuudessa». Paulaharjulla on taito suhtautua ihmisiin herkästi ja luottavasti ja niinpä hän onkin kerännyt kansantietoutta, vanhoja runoja, loitsuja, lauluja, tapoja, uskomuksia niin paljon, että hän on keräysten määrässä voittanut itse Lönnrotinkin. Näistä on syntynyt hänen neljätoista kirjaansa, kaikki täynnä kansan omaa kertomaa muinaisesta elosta, kerrottuna hauskaasti, monesti leikillisesti, mutta aina asiallisesti ja tieteellisesti.

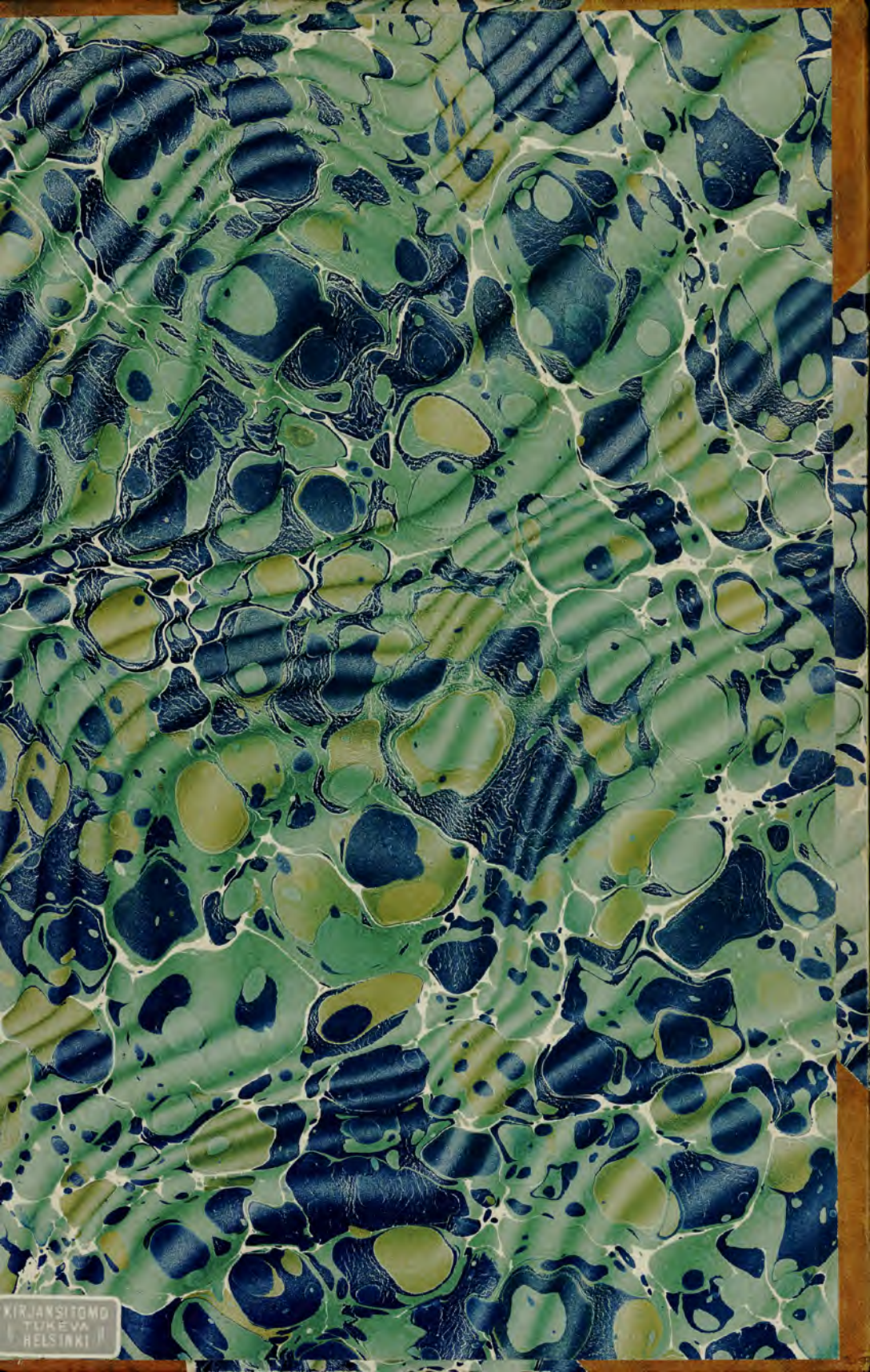
Paulaharjun asuinpaikka on Oulu, »Lapin porstua», ja siitä kaikei johtuu hänen rakkautensa tähän romantiikkamme kultaiseen maahan. Mutta syntyisin on Paulaharju Etelä-Pohjanmaalta, Kurikan Kampinkylästä. Kun häntä pyydettiin tulemaan »kotia» ja kirjoittamaan Härmästä, niin hän lupautui ja innostui. Härmä onkin ollut kiitollista aihetta, siellähän ovat rikuneeranneet Isoo-Antti ja muut häjyt, jotka lauloivat, tappelivat ja tappoivat ja pitivät omat käsityksensä sankariudesta ja kunniaista. Kirja on Härmän aukeilta, mutta sen sivuilta nousee koko maakunnan kuva arkena ja pyhänä, pellolla ja kinkerillä, tuvassa ja tarhalla. On ollut onni, että Paulaharju on nyt vasta kirjoittanut Härmän kirjan, saatuaan muualla vuosikymmenien opin ja kokemuksen. Tähän kirjaansa hän on pannut enemmän aikaa ja vaivaa kuin mihinkään muuhun kirjoistaan. »Kun on ollut Härmäs, ei taira muusta puhuakkaa kun Härmästä».

Maantiede 1.

KIRJANSITOMO
TUKEVA
HELSINKI

